

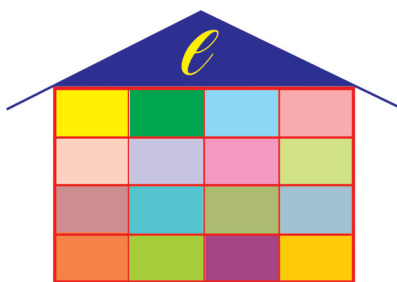
CURRENT ISSUES OF POLITICS AND SOCIETY

Tatiana Tökölyová & Arkadiusz Modrzejewski

CURRENT ISSUES OF SOCIETY AND POLITICS

Tatiana Tökölyová & Arkadiusz Modrzejewski
editors

EUROPE OUR HOUSE

Europe Our House Press

Tbilisi 2012

Authors

Doc. PhDr. Marwan Al-Absi, PhD.
George Gamkrelidze, MA.
Dr. Sylwia Górzna
Mgr. Michaela Chládeková
Dr. Konrad Ćwikliński
Ks. Dr. Stefan Ewertowski
PhDr. Mária Kočnerová, PhD.
Ing. Jana Kušnírová, PhD.
Mgr. Tatiana Marenčáková
Dr. Arkadiusz Modrzejewski
Dr. Paweł Nieczuja-Ostrowski
Michael Siman, PhD.
PhDr. Tatiana Tökölyová, PhD.
PhDr. Lucia Tuleková Henčelová
Magda Warzocha, MA.

Reviewers

Zviad Abashidze, PhD
Prof. Dr hab. Tadeusz Dmochowski
Mgr. Andrea Figulová, PhD
Prof. Dr hab. Danuta Karnowska
JUDr. PhDr. Lucia Mokrá, PhD.
Prof. Dr hab. Jakub Potulski

Cover Design

Krzysztof Komorowski

Language and content of the individual papers are in responsibility of the authors.

© Europe Our House Press and Authors

ISBN 978-9941-0-4971-2

Europe Our House Press
45 Vazha-Pshavela ave., building 26 - 41
Tbilisi 0186
Georgia
europe.team.georgia@gmail.com
www.europeourhouse.org.ge

FOREWORD

Dear colleagues and friends all over the Europe,

This book you have just holding in your hands and started to read is an excelled collection of recent researches of our colleagues and friends from various universities in Poland, Slovakia and Georgia. They have thoroughly prepared their contributions to present the current issues of their research.

We wish you a pleasant reading of the book which, we hope, will evoke many academic thoughts and debates proving the high involvement of the authors in their political and social sciences research.

We would like to kindly thank all who have helped this book to come among us, mainly George Gamkralidze and his Organisation as well as publishing editor, Dorota Wcisła and her staff who gave the face to this book.

We wish you a pleasant reading of the book which, as we hope, will evoke many academic impulses and debates proving the high involvement of the authors in their political and social sciences research.

Editors

Tbilisi, October 2012

CONTENTS

Chapter I CURRENT ISSUES IN POLITICS AND ECONOMY

Mária Kočnerová – Tatiana Marenčáková, *Bushova doktrína a vojna v Iraku. Neokonzervatizmus verus teórie medzinárodných vzťahov/ George Bush's doctrine and war in Iraq. Neoconservatism vs. IR Theories* (8)

Jana Kušnírová, *Podnikanie právnických osôb v Slovenskej republike/ Business enterprise of legal entities in the Slovak Republic* (20)

Konrad Ćwikliński, *The Main Factors Conditioning Formation of the Civil Society in New Zeland in the Background of Globalization Processes* (26)

Tatiana Tökölyová, *Tradícia republikanizmu v Austrálii – otázka vyjadrenia národnej identity? Tradition of republicanism v Australia –matter of national identity?* (34)

Michael Siman, *Polisabonské vonkajšie právomoci Európskej únie/ External competences of the European Union after Lisbon* (47)

Michaela Chládeková, *Humanitarian action EU made. Legal framework, trends and motives behind* (52)

George Gamkrelidze, *Europe's Energy Security Dilemma* (64)

Paweł Nieczuja-Ostrowski, *Migracje ludności ormiańskiej w przeszłości i współcześnie/ Armenian population migrations in the past and present* (69)

Chapter II CURRENT CULTURAL AND MINORITY ISSUES

Lucia Tuleková Henčelová, *Analýza právneho postavenia palestínskych utečencov a jeho dopad na životné podmienky v utečeneckých táboroch v Libanone/ Analysis of legal position of the Palestinian refugees and its impact onto their life conditions in the Lebanon refugee camps* (84)

Magda Warzocha, *Aktywność polityczna kobiet w Szwecji i Polsce. Analiza Porównawcza/Political Activity of Women in Sweden and Poland. A Comparative Analysis* (98)

Zhivka Deleva, *A Discussion on the Complex Protection of Migrants' Rights* (113)

Eva Al-Absiová, *Výučba arabského jazyka a reálií v kontexte dialógu kultúr/ Teaching the Arabic Language and Culture in the context of the intercultural dialogue* (126)

Marwan Al-Absi, *Arabský tribalizmus – tradícia a súčasné politické aspekty/ Arab Tribalism – Tradition and Current Political Aspects* (139)

Chapter III CURRENT ISSUES IN JOHN PAUL 'S II PHILOSOPHY

Arkadiusz Modrzejewski, *John Paul II on Feminist Issues* (151)

Sylwia Górzna, *Kontekst polityczny dialogu Jana Pawła II z judaizmem i islamem na świecie/ Political context of John Paul II's dialogue with Judaism and Islam in the world* (159)

Stefan Ewertowski, *State in the catholic social doctrine* (173)

ABOUT THE AUTHORS (184)

CHAPTER I

CURRENT ISSUES IN POLITICS AND ECONOMY

BUSHOVA DOKTRÍNA A VOJNA V IRAKU.

Neokonzervatizmus verzus teórie medzinárodných vzťahov

Bush's doctrine and war in Iraq. Neoconservatism vs. IR theories.

Mária Kočnerová – Tatiana Marenčáková

ABSTRACT

The acts of administration of G.W. Bush in foreign policy were very controversial from international theories point of view. Bush's foreign policy and also the doctrine are mostly described as neoconservative ones because there were members from this theoretical school in his administration with a strong influence on its creation. In this article we focus on Iraq war as an impuls from side of neoconservatism and we try to conform it with standpoints of other international relation theories

Key words: Bush doctrine, U.S. foreign policy, neoconservatism, Iraq war, realism, idealism, just war theory.

ÚVOD

Vláda Georgea W. Busha bola poznačená množstvom kontroverzných rozhodnutí, ktoré mali a môžeme tvrdiť, že ešte stále majú značný dopad na podobu medzinárodného prostredia a osud jednotlivých štátov. Množstvo analytikov spája tieto rozhodnutia s vplyvom neokonzervatizmu na americkú zahraničnú politiku. Ako však môže ideový prúd, ktorý nie je v krajine dominantný, ovplyvňovať riadenie zahraničnej politiky konzervatívneho republikána? Odpoveď sa skrýva v samotnom prúde, ktorý si našiel svojich sympatizantov medzi politickými teoretikmi na univerzitách, štátnikmi, novinármi a aj medzi americkými voličmi. Prívrženci politickej filozofie neokonzervatizmu dlho hľadali platformu, ktorá by ich postojе akceptovala a dokonca aplikovala v praxi, čo sa im podarilo na pôde Republikánskej strany, kde v súčasnosti tvoria jeden z najvplyvnejších ideových prúdov. Neokonzervatizmus sa musel prispôbovať požiadavkám doby, reagovať na nové výzvy a čakať na to, kým bude spoločnosť pripravená akceptovať ho.

Skôr než sa začneme venovať Bushovej doktríne ako takej, je nutné pripomenúť si špecifiká americkej spoločnosti, ktoré predurčili túto krajinu k vývoju charakteristických intelektuálnych prúdov a k uplatňovaniu odlišnej politickej praxe než je v Európe. Diverzifikácia európskeho a amerického spôsobu usmerňovania moci v medzinárodnom prostredí pramení už z obdobia vzniku USA. Otcovia zakladatelia boli „ľudia, ktorí síce zdieľali európske dedičstvo, ale od Európy sa dištancovali.“¹ Americký individualizmus je elementom, ktorý v prenesení na politické osobnosti, sa prejavuje v riadení politiky prezidentom USA. Zahraničná politika je postavená na rôznych, často až protichodných hodnotách. Profesor Krejčí uvádza unilateralizmus v protiklade k multilateralizmu, izolacionizmus

¹ Joch, R.: Americká zahraniční politika a rola USA ve světe, s.4 (prekl. autorov)

verzus intervencionizmus a realizmus v rozpore s idealizmom.² Napriek uvedenému, pri spätnom pohľade na americkú históriu, možno badať určitú kontinuitu vo vedení zahraničnej politiky USA. Cieľom je brániť národný záujem, hoci prostriedky si každá administratíva volí vlastné. Kontinuita jednotlivých vlád je zjavná aj z toho, že mená poradcov v Bielom dome sa často opakujú. Prezident a členovia administratívy siahajú po skúsených odborníkoch, čo napomáha zachovaniu určitého konsenzu o podobe politiky USA. Bushova administratíva je plná mien, ktoré boli verejnosti známe z predošlých vlád. Všetky uvedené skutočnosti spôsobujú, že americké riadenie zahraničnej politiky vyvoláva mimo USA vlnu záujmu. V období G.W. Busha sa tento záujem striedal s ostrou kritikou.

Bushova doktrína je termín, ktorý sa používa na označenie zahraničnej politiky prezidenta G. W. Busha od roku 2001 po koniec jeho druhého volebného obdobia a objavil sa po vydaní dokumentu National Security Strategy v septembri 2002 a jej základné princípy a teoretické východiská sa objavovali vo všetkých strategických dokumentoch a vyhláseniach administratívy G. W. Busha. V prípade USA existuje pomerne vysoká miera zhody medzi cieľmi, princípmi a plánovanými krokmi prezentovanými v strategických dokumentoch a praktickou zahraničnou a bezpečnostnou politikou. Praktické premietnutie týchto dokumentov do politiky je často označované ako doktrína, najmä v zahraničnej politike USA. Budeme vychádzať z toho, že zahraničnopolitická doktrína je „relatívne systematizovaný a spravidla formálne schválený súbor predstáv a hesiel, ktorý určuje priority ako medzi politickými cieľmi, tak aj medzi spôsobmi ich dosiahnutia. Doktrína je oficiálna koncepcia využitia moci štátu na medzinárodnom poli.“³ Vzniká na základe analýzy medzinárodnej situácie, definície cieľov a výberu prostriedkov na ich dosiahnutie. Každá doktrína prináša so sebou novú hodnotovú orientáciu v zahraničnej politike. Väčšinou je pomenovaná podľa prezidenta, za ktorého vlády bola zavedená. Nezanedbateľný vplyv na zahraničnú politiku G. W. Busha má aj povaha a charakterové črty samotného prezidenta, ako aj tvorcov doktríny a jeho spôsob riadenia politiky. Novinkou za administratívy G.W. Busha bolo zavedenie unilaterálneho prístupu pri riešení otázok zahraničnej politiky a konceptu preempcie, ktorých implementácia v praxi býva často uvádzaná na príklade Afganistanu a Iraku. Touto doktrínou Bush vyhlásil vojnu proti terorizmu a každému, kto by ho podporoval. Doktrína sa opiera o dva piliere Bushovej zahraničnej stratégie: o podporu efektívnej demokracie a šírenie prosperity prostredníctvom voľného obchodu a vedením rozširujúcej sa komunity demokracií v boji s hrozbami 21. storočia.

Bushova doktrína nevznikla úplne náhodne, ale v nadväznosti na americkú historickú skúsenosť, doktríny prijaté predchádzajúcimi administratívami, dokumenty vypracované politickými intelektuálmi a ako reakcia na teroristické útoky z 11. septembra 2001. Nemalú úlohu zohrala aj prítomnosť neokonzervatívov v administratíve a vôľa ostatných (konzervatívnych) členov osvojiť si ich princípy riadenia zahraničnej politiky, ovplyvnené manažérskym spôsobom⁴ riadenia politiky G. W. Bushom. Charles Krauthammer dokonca označil Bushovu doktrínu za synonymum neokonzervatívnej zahraničnej politiky⁵

Bushova doktrína je často porovnávaná s Trumanovou a Reaganovou doktrínou. S Trumanovou politikou mala spoločný odklon od typického amerického izolacionizmu a príklon k aktívnej role USA v medzinárodnom prostredí. S Trumanom mali podobný dôvod na vedenie vojny – boj proti

² Viac o týchto hodnotách: Krejčí, O.: Zahraniční politika USA. 2009, 396-398

³ Krejčí, O.: Zahraniční politika USA, s.20

⁴Bližšie pozri: Kočnerová, M. Vplyv neokonzervatívov pri formovaní zahraničnej politiky administratívy G. W. Busha.

⁵Krauthammer, Ch. The Neoconservative Convergence. In: Commentary, July-August 2002.

komunizmu a terorizmu, šíriac slobodu a mier. Obaja prezentovali čierno-biele videnie medzi dvoma alternatívami a skupinami spojencov, žiadna krajina nemôže byť v danom konflikte neutrálna, každý si musí vybrať medzi radikalizmom a slobodou. Obaja argumentovali tým, že USA majú jedinečnú globálnu zodpovednosť chrániť slobodu. Bush pri svojom odchode z funkcie poznamenal, že aj Truman opúšťal svoj úrad ako nepopulárny politik a predsa mu patrí významné miesto v dejinách USA. Reaganova doktrína mala bližšie k politickému realizmu, presadzovala silnú vojenskú a obrannú stratégiu a veľa neokonzervatívcov bolo členmi jeho administratívy. Reagan označil svojho protivníka Sovietsky zväz za „ríšu zla“, Bush mal svoju „os zla“.

Vo všeobecnej rovine bola kritizovaná za bezprecedentný odklon od historicky uplatňovanej americkej zahraničnej politiky, ktorá zastávala myšlienku multilateralizmu a nezahajovanie vojen okrem prípadu, kedy by Spojené štáty boli sami napadnuté inou krajinou a vojnu by schválil americký kongres. Krejčí vo svojej publikácii *Zahraničná politika USA* uvádza, že Bushova doktrína zmenila pohľad na odstrašenie, keďže sa opiera o wilsonovskú myšlienku, že nedemokratický politický režim má aj nedemokratickú zahraničnú politiku a v takom prípade odstrašenie nemôže fungovať, pretože tyran doma je priam teroristom v zahraničí. Ako náhrada za odstrašenie bola prezentovaná preventívna vojna. Problém nefunkčnosti odstrašenia môže spočívať aj v tom, že keby zbrane hromadného ničenia získal Irak, tak tým odstrašovaným by mohli byť Spojené štáty, čo by bolo v protiklade s ich národnými záujmami. USA preto pristúpili k preventívnej vojne proti Iraku, aby nestratili túto svoju výhodu podporovanú i ďalšími krajinami⁶.

Možno predpokladať, že ak by americká spoločnosť nebola vystavená traume z útokov, nebola by administratíva G. W. Busha nútená odkloniť sa od konzervatívneho myslenia k neokonzervatívne. Na kritickú situáciu, aká nastala po útokoch, nebola administratíva pripravená a preto akékoľvek riešenie, ktoré by prinieslo istú formu istoty pre amerického voliča a obhájilo silné postavenie Bushovej vlády, bolo vnímané pozitívne. Neokonzervatizmus si tak získal stúpencov v administratíve G. Busha predstavujúc jedinou alternatívu, ktorá dostatočne razantne odpovedala na vzniknutú situáciu. Idealistická (wilsonovská) alebo čisto realistická (reaganovská) alternatíva v tejto situácii by, pravdepodobne, neuspokojila americkú verejnosť. Tieto odhady sú však iba špekuláciami.

Ako ideový prúd sa neokonzervatizmus dotýka otázok riadenia domácej, ale počas vlády G. W. Busha hlavne otázok zahraničnej politiky. Na pôde domácej politiky sa prejavuje ako zástanca voľného trhu so štátnymi zásahmi a dôraz kladie aj na vysoké vojenské výdavky zo strany štátu. Ponúka neokonzervatizmus vlastné komplexné predstavy o aktéroch medzinárodného prostredia a ich správaní, alebo ho môžeme považovať za súčasť niektorej z už existujúcich teórií? Pozrime sa na to, čo má spoločné s už existujúcimi teóriami a čo, naopak, prináša nové. Napriek tomu, že ideológie majú preukázateľne väčší vplyv na zahraničnú politiku ako teórie⁷, práve teórie predstavujú platformu pre vznik predstáv o riadení medzinárodnej politiky.

Historik John Ehrman vidí neokonzervatizmus ako ďalšiu fázu idealistickej zahraničnej politiky zdôrazňujúcu neoliberalizmus a idealizmus z obdobia studenej vojny,⁸ teda návrat k wilsoniánske- mu šíreniu demokracie vo svete, k čomu pridáva aj ľudské práva a morálne hodnoty, na ktorých je celá ich filozofia postavená. Idealisti však venujú veľkú pozornosť dodržiavaniu medzinárodného

⁶ Bližšie pozri napr. Tökölyová, T.: *Východiskové momenty austrálskej zahraničnej politiky a jej vývoja* In: Interpolis ,08. - Banská Bystrica : UMB, 2008. - S. 30-35. - ISBN 978-80-8083-724-2

⁷ Krejčí, O.: *Medzinárodná politika*. 2001, s. 486

⁸ Judis, J.B.: *Trotskyism to Anachronism: The Neoconservative Revolution*. 1995

práva a kolektívnej bezpečnosti, s čím sa už neokonzervatizmus tak úplne nestotožňuje. Hoci idea kolektívnej bezpečnosti nie je celkom popretá a pod vedením USA dostáva (v Bushovej Národnej bezpečnostnej stratégii 2002) konkrétnu podobu, k medzinárodnému právu pristupuje neokonzervatizmus skôr z realistického a strategického uhla pohľadu.

Morálne hodnoty americkej liberálnej demokracie hrajú ústrednú úlohu v neokonzervatívnej teórii. Neokonzervatívci predpokladajú, že tieto hodnoty sú vlastné nie len Američanom, ale sú univerzálne. Podľa nich majú Spojené štáty jedinečnú historickú úlohu v propagovaní a šírení týchto hodnôt vo svete. Vychádzajú z predpokladu, že liberálne demokracie spolu nebojujú, majú Spojené štáty jedinečné postavenie v tom, že ich morálne hodnoty a národný záujem sú v podstate identické. Po rozpade bipolárneho systému a strate nepriateľa v podobe Sovietskeho zväzu väčšina neokonzervatívcov prvej generácie nedokázala pružne reagovať na novovzniknutú situáciu a do reality občianskych a etnických konfliktov deväťdesiatych rokov nevedeli vtesnať svoju predstavu o medzinárodných vzťahoch a úlohe USA v nich¹¹.

*„Neokonzervatívne hnutie netvorí ucelený blok a ani ich zahranično-politické koncepcie by sa ťažko charakterizovali ako celok. To, čo by sa dalo označiť za spoločné je, že hlavným cieľom zahraničnej politiky USA je udržať si hegemonnu pozíciu jedinej supervelmoci v svetovom politickom systéme. Základom vojenskej stratégie USA by mala byť prevencia vzniku novej konkurenčnej supervelmoci alebo regionálnych mocností, ochrana a šírenie amerických hodnôt a príprava na nutnosť unilaterálnych akcií v medzinárodnom prostredí.“*¹² Hegemónna rétorika je základom prác aj Roberta Kagana a Williama Kristola, podľa ktorých sú USA po víťaznom ukončení studenej vojny vo veľmi výhodnej pozícii a mali by ju využiť k budovaniu tzv. „benevolentnej hegemonie“¹³. Podľa knihy J. Muravchika *Imperatív amerického vodcovstva* tak zahraničná politika USA musí byť podriadená nielen multilaterálnym väzbám, ale aj demokratickým princípom. Najväčšou hrozbou mala byť okrem straty výsadného postavenia hrozba šírenia zbraní hromadného ničenia, terorizmus a tzv. rogue states – darebáckych štátov, čo predpokladá angažovanosť silnej armády. Všetky tieto hrozby boli premietnuté aj do Národných bezpečnostných stratégií G.W. Busha. V štúdiu Kagana s Kristolom „Toward a Neo-reaganite Foreign Policy“ uverejnenej vo Foreign Affairs autori navrhli tri základné body neokonzervatívnej zahraničnej politiky, ktorá mala čerpať z reaganovskej tradície:

1. „Obranný rozpočet“, resp. nevyhnutné zvýšenie výdavkov na obranu. Prezident Reagan bol ten, kto si túto potrebu veľmi jasne uvedomoval, hoci sa k neokonzervatívcom nehlásil. Po zmene administratívy výdavky na obranu z amerického rozpočtu opäť klesli, i napriek tomu, že koniec studenej vojny priniesol, podľa neokonzervatívcov, nové výzvy a hlavne príležitosť americký vojenský náskok ešte zvýšiť. Súčasná medzinárodná politická situácia, kde existujú darebácke štáty ako je Severná Kórea, si podľa nich priam vyžaduje vojenskú prevahu USA.¹⁴ V tomto prehlásení autorov sa spája internacionalistický charakter tohto prúdu s intervencionizmom. USA musia nielen udávať charakter medzinárodného prostredia v duchu unipolarizmu,¹⁵ ale musia aj aktívne hájiť záujmy svojho národa všetkými (aj vojenskými) prostriedkami, v prípade núdze aj unilaterálne.

¹² Kočnerová, M. Vplyv neokonzervatívcov pri formovaní zahraničnej politiky administratívy G. W. Busha. 2009. S.2.

¹³ „S porážkou Sovietskeho zväzu zmizol hlavný konkurent a USA musia túto výhodu využiť k ešte lepšiemu zaisteniu bezpečnosti svojej aj svojich spojencov. USA však nie sú a ani nemôžu byť akýmsi totalitným vládcom sveta, ale naopak benevolentným hegemonom, čo neznamená nič iného ako postavenie autority s výrazným vplyvom.“ In: <http://www.foreignaffairs.com/articles/52239/william-kristol-and-robert-kagan/toward-a-neo-reaganite-foreign-policy>, júl/august 1996.

¹⁴ Kristol, W. - Kagan, R.: Toward a Neo-Reaganite Foreign Policy. 1996

¹⁵ O unipolarite viac Krauthammer, Ch.: The Unipolar Moment. 1990/1991 - pozn. autorov

2. „Zvýšiť záujem Američanov o zahraničnú politiku“ (čo bolo problematické hlavne za vlády B. Clintona). Od vzniku profesionálnej armády si občania USA neuvedomujú potrebu vojenských zásahov v zahraničí. Slabá politická autorita a nedostačujúca výchova Američanov k tomu, aby si uvedomovali svoje hegemonné postavenie vo svete spôsobujú, že občania neprejavujú záujem o aktivity krajiny mimo územia Ameriky, teda keď sa ich to bytostne nedotýka. Tento nedostatok je zjavný aj v nedostatočných vedomostiach prezidentov z oblasti medzinárodných vzťahov. Ak však USA chcú viesť zahraničnú politiku postavenú na globálnom vodcovstve, musia mať širokú podporu Američanov, pretože najdôležitejšou úlohou štátu je zodpovednosť za obranu národa a jeho záujmov.

3. „Morálna čistota“, ktorou má byť americká zahraničná politika inšpirovaná. Princíp spočíva v tom, že morálne ciele a základné národné záujmy sú v súlade. Svoju pozíciu dosiahli Spojené štáty vďaka aktívnemu šíreniu princípov demokracie, voľného trhu a slobody v zahraničí. USA sa tejto poslednej požiadavke najviac priblížia vytváraním tlaku na autoritárske a totalitné režimy, napríklad odmietaním obchodovania s takýmito krajinami, čo môže viesť aj k samotnej zmene režimu.¹⁶ V konečnom dôsledku môžeme tieto požiadavky zhrnúť: obrana a prežitie USA závisí na šírení morálnych hodnôt, na ktorých je americká spoločnosť postavená, so širokou podporou domácej verejnosti, pričom sa nevylučuje použitie vojenskej sily.

Tieto body boli potom ešte rozširované o princíp prevencie, právo USA jednať unilaterálne a nedôveru k medzinárodným dohodám a obzvlášť k OSN. V zahraničnej politike môžeme, slovami F. Fukuyamu, identifikovať štyri princípy neokonzervativizmu: (1) „*viera, že vnútorný charakter režimov je dôležitý a že zahraničná politika musí reflektovať najhlbšie hodnoty liberálnych demokratických spoločností*“, (2) *presvedčenie, že americká sila sa používa a môže sa použiť na dosahovanie morálnych cieľov, a že Spojené štáty sa musia naďalej angažovať v medzinárodných vzťahoch*, (3) *nedôvera v ambiciózne projekty sociálneho inžinierstva*, (4) *skepticizmus o legitímnosti a účinnosti medzinárodného práva a inštitúcií pri dosahovaní buď bezpečnosti alebo spravodlivosti*.¹⁷ Ďalším princípom neokonzervativizmu je šírenie demokratických princípov vo svete, čo je omnoho ľahšie s podporou krajín - tradičných amerických spojencov (napr. Austrálie).¹⁸ Podľa neokonzervatívcov OSN nemá dostatočnú legitimitu na to, aby v demokratizačnom procese vo svete zohrávala vedúcu úlohu. Dôvodom je, že členmi OSN sú aj krajiny s inými než demokratickými režimami, ktoré by mohli demokratizačnú snahu USA brzdiť. Dominantnú pozíciu¹⁹ by si mali USA nielen udržiavať, ale svoj náskok oproti ostatným krajinám dokonca zväčšovať. V Iraku sa ukázalo že, vojenská a ekonomická sila dokážu zvrhnúť režim, ale vybudovanie nového demokratického spôsobu života nie je možné bez premyslenej stratégie a sociálneho inžinierstva. Druhá časť transformácie krajín na demokracie je dokonca náročnejšia, než vojenské aktivity.

Kagan ponúkol vlastnú definíciu neokonzervativizmu. Definuje ho ako prístup opierajúci sa o moralizmus a idealizmus a vieru vo výnimočné postavenie USA vo svete - krajiny, ktorá je šíriteľom slobody a demokracie a zároveň je pre ňu príznačná nedôvera v medzinárodné inštitúcie a tendencia konať unilaterálne. Neokonzervativizmus „spája idealistický moralizmus, a dokonca mesianizmus, s

16 Kristol, W. - Kagan, R.: *Toward a Neo-Reaganite Foreign Policy*. 1996

17 Fukuyama, F.: *America at the crossroads*. 2006, s. 48-49 (prekl. autorov)

18 Tökölyová, T.: *Koncept Middle power v medzinárodných vzťahoch (case study Austrália)*. Interpolis '11. Banská Bystrica 2011. s. 386-389

19 USA postupne strácajú náskok pred ostatnými veľmocami a vzhľadom na hospodársku krízu s politickými, sociálnymi a ekonomickými dôsledkami tvrdenie o neochvejnej dominancii stráca na svojej váhe - pozn. autorov

realistickou vierou v dôležitosť moci.²⁰ Muravchik k tejto definícii pridáva dôraz na najvyššiu prioritu neokonzervatívcov - ľudské práva. Stephen Walt hovorí, že vojenská sila je tým nástrojom, ktorým chcú tvarovať svet podľa amerických predstáv, Izraela a predstáv ostatných demokracií.²¹

„Neocons“, tvrdením, že „Amerika zašla v uplatňovaní liberálnych hodnôt ďalej než akákoľvek iná spoločnosť v histórii“²² zaraďujeme k moralistom.²³ Svoj spôsob života a hodnoty chránia pred nepriateľmi a neprajníkmi šírením demokracie všade vo svete a zasahovaním do konfliktov ešte v počiatočnej fáze ich vzniku²⁴, často aj preventívne a často za použitia vojenskej sily, čo je efektívnejšie než ekonomické sankcie alebo nariadenia OSN. Neokonzervatívcov z tohto pohľadu často označujú za wilsoniánskych idealistov. Ako však hovorí Max Boot, nie je to celkom pravda, lebo samotného Woodrowa Wilsona (a jeho politiku) považujú „neocons“ za naivného, keď sa spoliehal na multilaterálne organizácie. Na druhej strane sa však skutočne stotožňujú s myšlienkou šírenia demokracie. Použitie sily nemusí mať nevyhnutne iba čisto humanitárny rozmer, ale USA by malo použiť silu aj keď je nutné dosiahnuť národné záujmy a ideály. Šírenie liberálnej demokracie vo svete totiž zaisťuje Amerike a Američanom väčšiu bezpečnosť. Nevyhýbajú sa teda uplatneniu sily pri šírení liberálnej demokracie, práve preto neokonzervatívcov nazýva Boot „hard Wilsonians“²⁵.

Zahraničná politika G. W. Busha býva často označovaná ako blízka realistickej teórii vzhľadom na postoj k použitiu sily a vnímanie hegemonnej pozície v systéme mocenskej rovnováhy. Politológ R. Jervis však s týmto postulátom nesúhlasí a kritizuje Bushovu politiku z realistickej perspektívy²⁶. Ako základný faktor skúmania politiky si zoberieme tri úrovne analýzy rozpracovanej K. Waltzom v knihe *Man, the State, and War* (1959), 1. jednotlivec – jeho ľudská podstata, 2. štát – jeho sociálny systém, vnútorná politika, 3. medzinárodné prostredie – najmä ako vonkajšie prostredie štátu. Realisti vo svojich štúdiách tradične venujú pozornosť prvej a tretej úrovni, kým liberáli pracujú prevažne s druhou úrovňou, pretože podľa nich určité vnútropolitické akty vedú k lepšiemu medzinárodnému správaniu sa. Základným kľúčom k pochopeniu Bushovej zahraničnej politiky je to, že on aj jeho poradcovia inklinujú k druhej úrovni, pretože vo svojej politike rozlišujú štáty podľa vnútropolitického režimu na demokracie a tyranie, čo potom ovplyvňuje správanie Bushovej administratívy voči nim vyjadrené aj v NSS. Z toho potom vyplýva, že podľa Busha sa India správa dobre, lebo je to demokracia a teda môže rozvíjať svoj nukleárny program, aj keď nepodpísala Zmluvu o nešírení ZHN, kým Irán alebo Severná Kórea naň nárok nemajú, pretože ich domáci režim je nedemokratický. Veriac v demokratickú teóriu mieru založenú na téze, že demokracie medzi sebou nebojujú, bola Bushova doktrína nasmerovaná tento nedostatok demokracie na Blízkom Východe napraviť a to aj použitím sily.

Zaujímavým príkladom vedeckého sporu medzi dvoma teóriami medzinárodných vzťahov je prístup k vojne v Iraku. Za jednu z hlavných príčin vojny v Iraku autori tohto článku vo viacerých in-

²⁰ Kagan, R.: *Neocon Nation: Neoconservatism*, c.1776. 2008 (prekl. autorov)

²¹ Muravchik, J. - Walt, S. M.: *The Neocons vs The Realists*. 2008

²² Muravchik, J.: *The Past, Present and Future of Neoconservatism*. 2007 (prekl. autorov)

²³ Iný moralizmus je prezentovaný personalistickými filozofmi a katolíckou sociálnou doktrínou. Viď: Mod-rzejewski A.: *Výchova ako podmienka mieru v normatívnej teórii medzinárodných vzťahov Karola Wojtyły-Jána Pavla II*, in: „Disputationes Scientifcae Universitatis Catholicae in Ružomberok“ 4/2011, s. 130-144.

²⁴ „Dôležité je formovať okolnosti pred vynorením kríz a čeliť hrozbám predtým, než sa stanú kata-strofálnymi“ je obsiahnuté aj vo Vyhlásení princípov (Statement of Principles) amerického neokonzervatívneho think-tanku PNAC z roku 1997 - pozn. a prekl. autorov

²⁵ Boot, M.: *Think Again - Neocons*. 2004

²⁶ Blížšie pozri: Robert Jervis on Nuclear Weapons, Explaining the Non-Realist Politics of the Bush Administration and US Military Presence in Europe. In: www.theory-talks.org

ých štúdiách²⁷ označili vplyv neokonzervatívcov na tvorbu zahraničnej politiky G. W. Busha. Napriek tomu sa často stretávame s označením tohto aktu ako prejavu realistickej zahraničnej politiky USA. Významný predstaviteľ súčasnej realistickej teoretickej školy John Mearsheimer v jednej zo svojich štúdií²⁸ sa snaží vyvrátiť toto tvrdenie a využíva za týmto účelom paralelu medzi dvomi najväčšími zahraničnými konfliktami, do ktorých USA boli po druhej svetovej vojne angažované, konflikt vo Vietname v 50tych rokoch a konflikt v Iraku v 2003. Mearsheimer tvrdí, že jeden z najdôležitejších predstaviteľov klasického realizmu – Hans Joachim Morgenthau, bol proti vojne vo Vietname, tak ako všetci realisti v Spojených štátoch, s výnimkou Henryho Kissingera. Podľa nich bolo mylné si myslieť, že žijeme vo svete fungujúcom na princípe „bandwagoningu“ v spojení s domino teóriou, ktoré boli kritickým faktorom pri rozhodovaní o začatí vojny vo Vietname aj v Iraku. S pomocou domino efektu vysvetľovali, že ak USA nezabránia šíreniu komunizmu vo Vietname, postupne sa komunizmus rozšíri do celej južnej Ázie a stane sa sférou vplyvu Sovietskeho Zväzu. Na základe logiky bandwagoningu by mal každý štát v medzinárodnom systéme pochopiť, že ak sa taká veľmoc ako USA rozhodnú útočiť na nejakého protivníka, je lepšie s nimi spolupracovať a „naskočiť k nim do vlaku“. V prípade Iraku si Bushova administratíva myslela, že ak štáty ako Severná Kórea, Irán, Sýria budú svedkami víťazstva USA v Iraku, vzdajú sa svojich protiamerických snáh a nukleárnych programov a začnú spolupracovať s USA. Nastolením demokracie v Iraku, sa aj tieto štáty sledujúc príklad Iraku postupne pretransformujú na demokracie. Kristol a Kagan vo svojom článku What to Do About Iraq tvrdili, že ak sa Irak a Turecko – dve z troch najdôležitejších mocností Blízkeho Východu – pripoja do západného tábora, je tam veľká šanca, že menšie štáty sa tiež rozhodnú naskočiť do tohto vlaku²⁹. Bandwagoning je v tomto zmysle potom morálno-politický proces.

Realisti, na druhej strane, veria, že svet nefunguje na základe „bandwagoningovej“ logiky, ale v ňom vládne systém mocenskej rovnováhy. V tomto systéme ak jeden štát ohrozi iný štát, tak ten sa nepodvolí, ale začne sa brániť. Pod takýmto tlakom demokratické aj nedemokratické režimy siahajú po rovnakých nástrojoch. Žiadny štát sa nevzdá silnejšiemu v medzinárodnom systéme anarchie založenej na sebaobrane si svojej pozície. Preto realisti nepredpokladali, že po útoku na Irak sa Irán a Severná Kórea vzdajú svojich nukleárnych programov, ale práve naopak, budú sa ešte viac usilovať o získanie týchto prostriedkov na odstránenie a posilnenie si svojej pozície v medzinárodnej hierarchii, čo je presne to, čo sa od Bushovej iniciatívy na Blízkom Východe deje. Realisti zároveň na príklade Vietnamu aj Iraku poukazujú na to, že neokonzervatívci v Bushovej vláde podcenili silu ideológie nacionalizmu, ktorá z pôvodných osloboditeľov urobila kolonizátorov a spustila silnú vlnu antiamerikanizmu v krajinách Blízkeho Východu. Stephen Walt tvrdí, že inváziou do Iraku USA poukázali na nekontrolovateľnú povahu americkej moci a použitím sily v Iraku bez súhlasu Bezpečnostnej Rady OSN touto akciou vyvolali svetovú opozíciu³⁰. Najväčším problémom demokracií a špeciálne USA je to, že sami seba postavili do role šíriteľov demokracie a útočiť na nedemokratické režimy s cieľom premeniť svet na demokratický. Morgenthau nebol proti demokratizácii Vietnamu, len tvrdil, že Vietnam v tej dobe na demokraciu nebol pripravený³¹. Tak ako to bolo v prípade Iraku a krajín Blízkeho Východu v dobe Bushovej a neokonzervatívnej politiky, čo potvrdilo správne závery realistickej školy.

²⁷ Bližšie pozri: Kočnerová, M. Teoretické východiská zahraničnej politiky administratívy G.W.Busha, Kočnerová, M. Vplyv neokonzervatívcov pri formovaní zahraničnej politiky administratívy G.W.Busha

²⁸ Bližšie pozri: Mearsheimer, J.: Hans Morgenthau and the Iraq war: realism versus neoconservatism

²⁹ Kagan, R.-Kristol, W. What to Do About Iraq.

³⁰ Walt, S. M. Taming American Power. S. 59-60. In: Schmidt-Williams. The Bush Doctrine and The Iraq War.

³¹ Mearsheimer, J. Hans Morgenthau and the Iraq War.

Najdôležitejším prvkom kritiky neokonzervatizmu zo strany realistickej teoretickej školy, ale aj od iných teoretických škôl je výhrada k použitiu sily. Realisti tvrdia, že demokracie sa nedajú budovať použitím vojenskej sily. Veľa prominentných realistov bolo proti vojne v Iraku a zapojilo sa do reklamnej kampane³² v septembri 2002, kde apelovali na prezidenta Busha, aby nezačal inváziu do Iraku, ktorá podľa nich nebola v národnom záujme USA. Mearsheimer s Waltom tvrdia, že aj keby Irak vlastnil jadrové zbrane, USA by dokázali kontrolovať režim Saddáma Husajna aj bez použitia sily, tak ako to robili počas celej studenej vojny so Sovietskym Zväzom³³. Národný záujem je pojem, ktorý neokonzervatívci zdieľajú s realistami, avšak jeho význam chápu v omnoho širšom zmysle a svoju bezpečnosť spájajú, na rozdiel od realistov, s použitím sily.³⁴ Neboja sa vojensky postaviť za národný záujem svojej krajiny na rozdiel od realistov, ktorí „*veria, že vojenská sila má byť použitá iba vtedy, ak sú v stávke životne dôležité záujmy.*“³⁵ Realisti tvrdia, že národný záujem USA v marci 2003 nebol ohrozený v ich ponímaní národného záujmu zaistenia fyzickej bezpečnosti a prežitia štátu ako politickej entity a vojna pre každý štát predstavuje priveľké náklady nielen v podobe financií, ale aj ľudských životov.

Za predstaviteľa ofenzívneho realizmu bola v Bushovej administratíve považovaná Condoleeza Rice. Tá pri obhajovaní politiky USA v Iraku apelovala na Američanov, že je ich povinnosťou priniesť politické a ekonomické reformy do oblasti Stredného východu čo vlastne odráža víziu Bushovej administratívy na Blízkom Východe, kde sa americké ideály a americké záujmy zlievajú do projektu, ktorý demokratizáciou Blízkeho Východu zlepši životné podmienky ľudí v tomto regióne a zároveň zvýši národnú bezpečnosť USA. Realistická teoretická škola sa delí v otázke bezpečnosti štátu v medzinárodnom systéme na ofenzívnu a defenzívnu. Obe skupiny sa zhodujú v tom, že mocenská súťaživosť medzi štátmi v medzinárodnom priestore vyplýva z jeho samotnej štruktúry, ale sa rozchádzajú v stanovení cieľov štátov v medzinárodnom prostredí a do akej miery štáty túžia po moci. Ofenzívni realisti, niekedy označovaní aj ako „agresívni“ realisti tvrdia, že štát maximalizuje svoju relatívnu moc, pretože aspiruje na status hegemonu v systéme, kým defenzívni realisti zastávajú názor, že prvoradou ambíciou štátov je zachovať rovnováhu moci a preto nepotrebujú sústrediť vo svojich rukách viac moci než majú. Ofenzívni realisti rozvíjajú Hobbesovu predstavu o svete, v ktorom vedú vojnu všetci proti všetkým. Sú presvedčení, že medzinárodný systém podnecuje agresiu a konflikt. Štáty sa snažia každú príležitosť premeniť vo svoj prospech a získať výhodu pred ostatnými aktérmi svetového systému, ku ktorým prechovávajú prirodzenú nedôveru³⁶. V Bushovej administratíve sa prejavil ofenzívny realizmus navýšením rozpočtu vo vojenstve, keďže ambíciou ofenzívnych realistov je maximalizovať celkový mocenský potenciál, ich vojenská politika potom smeruje k procesu čo najrýchlejšej a najdokonalejšej modernizácie ozbrojených zložiek. Zaujímavé je aj prekrytie Bushovho unilateralizmu a postupu pri irackom konflikte s názorom ofenzívneho realizmu v otázke spolupráce v medzinárodných organizáciách, pretože pre ofenzívnych realistov je takmer vylúčená akákoľvek forma spolupráce v medzinárodných organizáciách (čo však neplatí pre ad-hoc aliancie, ktoré vytvárajú štáty proti aktuálnemu spoločnému nepriateľovi) kvôli častým medzinárodným či regionálnym stretom medzi štátmi.

³² Blížšie pozri: „War with Iraq is not in America’s National Interest“. New York Times, 26.sept. 2002

³³ Mearsheimer, J. – Walt, S. Keeping Saddam Hussein in a Box. 2003

³⁴ Muravchik, J. – Walt, S. M.: The Neocons vs The Realists. 2008

³⁵ Muravchik, J. – Walt, S. M.: The Neocons vs The Realists. 2008 (prekl. autorov)

³⁶ Heller, E.N. Realism Bifurcated: Offensive and Defensive Realism (online). Nov. 2003 In: <http://www.acdis.uiuc.edu/Research/OPs/Heller/contents/partone.html>

Zaujímavá je aj interpretácia invázie do Iraku v roku 2003 z pohľadu liberálnej školy. Eric A. Heinze sa vo svojom článku zameril na ideologickú analýzu tejto vojenskej akcie. To, čo sa udialo v Iraku, bolo spočiatku výsledkom argumentov o existencii veľkého množstva zbraní, a keď tieto tvrdenia neboli dokázané, boli to myšlienky demokracie a slobody, ktoré v regióne Blízkeho Východu Spojené štáty tradične presadzujú. Ako upozorňuje Heinze, USA sa snažia uplatniť liberálne myšlienky spôsobmi, ktoré sú typicky realistické. Použitie vojenskej sily medzi tieto v rámci medzinárodných vzťahov a zahraničnej politiky jednoznačne patria. Do akej miery teda bola vojna v Iraku „liberálnym zásahom“? Tento liberálny intervencionizmus býva označovaný skôr ako novodobý „utopizmus“. Využitie vojenskej sily v medzinárodnom prostredí je však možné obhájiť prostredníctvom postojov takých filozofov ako bol John Locke alebo Hugo Grotius. Grotius napríklad obhajuje právo štátu samostatne vykonávať represívne opatrenia. Locke zasa tvrdí, že „dobyvateľ má právo trestať prevrátené národy“. Mnohí oponenti však proti týmto názorom vystupujú a považujú ich v dnešnej situácii a medzinárodnom prostredí za niečo, čo sa nedá priamo uplatniť. Tvrdia, že v prípade Bushovej doktríny nešlo o sebaobranu alebo svojpomoc, ale o presadzovanie svojich národných zákonov v mene všetkých národov. Každopádne, liberalizmus zažil svoju renesanciu v medzivojnovom období, v politike Woodrowa Wilsona, vízii Spoločnosti národov. Vojna bola považovaná za „múr“, ktorý bránil demokracii a slobodnej spoločnosti a trhu. Toto obdobie však mnohí označujú za utópiu. Nakoniec idey liberalizmu zborila hospodárska kríza, japonská invázia do Mandžuska a ambície Nemecka, ktoré sa čoskoro naplnili. Doktrína tzv. harmónie záujmov, ktorá však nie celkom rešpektovala „menšinu“, stroskotala. Doktrína „harmónie záujmov“ je vo všeobecnosti veľmi podobná „Bushovej doktríne“. USA, považujú sa za reprezentantov demokracie, slobody a záujmov, nachádzajú dobro pre svet vo svojich vlastných zámeroch. Rozvoj demokracie a otvorenosť ekonomiky aj prostredníctvom tzv. preventívnej vojny sú základom Bushovej doktríny, ktorú predostrel ešte v roku 2002. Ak v irackej invázii hľadáme liberálne aspekty, ide o presadenie rešpektovania medzinárodného práva, ktoré Irak sústavne porušoval, rovnako ako ľudských práv a morálnych slobôd. Ostatné aspekty už sú oveľa menej liberálne. Vojna v Iraku je z mnohých pohľadov označovaná za jednostranný a nelegálny akt, ktorý sa udial mimo pôsobnosti kolektívnej bezpečnosti OSN. Tento pohľad je aj právnym, ide jednoznačne o porušenie Charty OSN a teda krok, ktorým bolo celkovo porušené aj medzinárodné právo a hodnoty liberalizmu. Argumenty liberálnych hodnôt sa v tomto svetle zdajú utópiou, ktorá presadzuje záujmy štátu, ale degraduje právo medzinárodné. Tak ako v medzivojnovom období bolo utópiou, keď sa považovalo za možné, aby mier udržiavala medzinárodná organizácia a právo samo, tak aj v období irackej invázie bolo utópiou považovať vojenskú silu za prostriedok všeobecného dobra aj bez rešpektovania medzinárodných zásad. Napokon, ako hovorí Heinze, dnes už možno jasne vidieť kontraproduktívny efekt takéhoto spôsobu šírenia hodnôt demokracie a ľudských práv.

Zaujímavým paradoxom je, že práve toľko protežovaná invázia do Iraku nakoniec znamenala koniec neokonzervatívov a aj PNAC. Vojnou v Iraku chceli ukázať, ako by mala byť presadzovaná dominancia USA vo svete, ako by „new american century“ malo vyzerat³⁷. Irak mal byť prvým krokom k jeho dosiahnutiu a stal sa pravý opak. Namiesto šírenia demokracie prostredníctvom zbavenia sa nedemokratického režimu Saddáma Husajna, akcie americkej armády boli vnímané negatívne a de-

³⁷ „They saw the war in Iraq as their big chance of showing how the „New American Century” might work.“ Reynolds, P.: End of the neo-con dream. z 21. decembra 2006 In: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/6189793.stm

stabilizovali celý región. Neokonzervatívci boli porazení vlastnými ideami a neschopnosťou Bushovej administratívy. V článku „Neo Culpa“ pre Vanity fair magazín sa jeden z popredných predstaviteľov PNAC Richard Perle vyjadril, že keby vedel, ako to dopadne, hlasoval by proti vojne v Iraku³⁸.

Francis Fukuyama, bývalý silný zástanca neokonzervativizmu, podrobil kritike C. Krauthammera a ponúkol predstavu neokonzervatívne riadenej zahraničnej politiky Washingtonu postavenej na niekoľkých zásadách. V prvom rade by sa mala Amerika vrátiť k diplomacii a vytváraniu širších koalícií štátov. Na druhom mieste musí Washington reálne poznať svoje schopnosti v oblasti budovania štátov (nation-building) a implementovania veľkých sociálno-inžinierskych projektov, hlavne ak kultúre tejto oblasti sveta (hlavne Blízkeho Východu) dokonale nerozumie. S ohľadom na všetky tieto podmienky sa však nesmie vzdať myšlienky šírenia demokracie vo svete. Fukuyama vyčíta Bushovej administratíve, že nevenovala dostatočnú pozornosť vytváraniu inštitúcii. Keďže existujúce organizácie nespĺňajú parametre stanovené USA, musí vláda usilovať o vytvorenie inej, alebo posilnenie už existujúcich inštitúcií, napr. NATO. V prípade, že USA nedokážu vytvoriť novú inštitúciu, mali by sa usilovať o vytvorenie multilaterálneho fóra³⁹, ktoré by mohlo zohrávať dôležitú úlohu koordinátora napríklad pri šírení demokracie. Neokonzervativizmus v podobe akú prevzala a uplatnila administratíva G. W. Busha, nie je vhodnou alternatívou pre riadenie politiky a iba poučením sa z jej chýb⁴⁰ môže USA efektívne upevniť svoje postavenie v systéme, ktoré Ch. Krauthammer nazýva „unipolárny moment“.

Francúzsky odborník na neokonzervativizmus J. Vaisse zastáva názor, že neokonzervativizmus nezmizne z amerického politického myslenia, pretože už teraz má vybudovanú viac generačnú základňu činných vedcov pôsobiacich v rôznych think-tankoch alebo médiách, ktorých finančná podpora sa nezmenšila ani po invázii do Iraku a ani po nástupe demokratického prezidenta Baracka Obamu. Na druhej strane, širšej debate o zahraničnej politike USA väčšia pluralita názorov iba prospieva. Budúcnosť neokonzervativizmu síce nie je jasne čitateľná, ale situácia v Republikánskej strane naznačuje, že si získava v strane stabilné miesto a ich rady v oblasti zahraničnej politiky sú vyhľadávane.⁴¹ Nasledujúce obdobie ukáže či sa dokážu presadiť aj na vyšších miestach než len v straníckych kruhoch.

Použitá literatúra:

1. BOOT, M. Think Again - Neocons. (online) In: Foreign Affairs. January/February 2004.
2. ČUBRÍK, M. Realistický a liberalistický prístup k analýze súčasnej veľmocenskej politiky. In: Interpolis '08, Banská Bystrica, 2008, s.9.
3. HALPER, S.- CLARKE, J. America Alone, The Neo-Conservatives and the Global Order. Cambridge University Press. 2004. s. 369.
4. FUKUYAMA, F. The Neoconservative Moment. (online) In: The National Interest. Summer 2004, s. 57-68. [http://arts.anu.edu.au/sss/pols3017/Recent Articles/The Neoconservative](http://arts.anu.edu.au/sss/pols3017/Recent%20Articles/The%20Neoconservative%20Moment)

³⁸ Reynolds, P.: End of the neo-con dream. z 21. decembra 2006 In: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/6189793.stm

³⁹ Ako príklad uvádza Fukuyama vzor šesťstranných rokovaní o jadrovom programe Severnej Kórei. Viac na: Fukuyama, F.: The Neoconservative Moment. 2004.

⁴⁰ Fukuyama uvádza ako hlavný nedostatok neokonzervativizmu príliš militantný názor (overmilitarized means) na dosiahnutie neokonzervatívneho cieľa (Fukuyama, F.: After Neoconservatism. 2006)

⁴¹ Ako príklad môžeme uviesť Roberta Kagana a Maxa Boota, ktorí boli členmi poradného tímu Johna Mc-Caina pre zahraničnú politiku v prezidentskej kampani v roku 2008, viac: Vaisse, J.: Why neoconservatism Still Matters. 2010 - pozn. autorov

5. FUKUYAMA, F. After Neoconservatism. (online) In: The New York Times. February 2006 <http://www.nytimes.com/2006/02/19/magazine/neo.html>
6. FUKUYAMA, F. America at the crossroads. Diplomacy, Power and the Neoconservative Legacy. Yale University Press 2006. 240s. ISBN: 978-0-300-11399-0.
7. HEINZE, E.A. The New Utopianism: Liberalism, American Foreign Policy and the War in Iraq. (online) April 2008. In: Journal of International Political Theory. Volume 4, Page 105-125, ISSN 1755-0882. <http://www.eupublishing.com/doi/abs/10.3366/E1755088208000116>
8. HELLER, E.N. Realism Bifurcated: Offensive and Defensive Realism (online). Nov. 2003 In: <http://www.acdis.uiuc.edu/Research/OPs/Heller/contents/partone.html>
9. JERVIS, R. Robert Jervis on Nuclear Weapons, Explaining the Non-Realist Politics of the Bush Administration and US Military Presence in Europe. (online) July 2008. In: www.theory-talks.org
10. JOCH, R. Americká zahraniční politika a role USA ve světě. Praha: Občanský institut 2000. 46s. ISBN: 80-86228-04-5
11. JUDIS, J.B. Trotskyism to Anachronism: The Neoconservative Revolution. (online) In: Foreign Affairs. July/August 1995. <http://www.foreignaffairs.com/articles/51220/john-b-judis/trotskyism-to-anachronism-the-neoconservative-revolution>
12. KAGAN, R. Neocon Nation: Neoconservatism, c.1776. (online) In: World Affairs Journal. Spring 2008. <http://www.worldaffairsjournal.org/articles/2008-Spring/full-neocon.html>
13. KAGAN, R. The Benevolent Empire. (online) In: Foreign Policy. Summer 1998. <http://www.carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=275>
14. KAGAN, R.- KRISTOL, W. What to Do About Iraq. In: SCHMIDT, B.C. – WILLIAMS, M.C. The Bush Doctrine and The Iraq War: Neoconservatives Versus Realists. In: Security Studies. n.17. Taylor and Francis Group. 2008. ISSN: 0963-6412. s. 191-220.
15. KAGAN, R. - KRISTOL, W. Toward a Neo-Reaganite Foreign Policy. (online) In: <http://www.foreignaffairs.com/articles/52239/william-kristol-and-robert-kagan/toward-a-neo-reaganite-foreign-policy>, July/August 1996.
16. KOČNEROVÁ, M. Teoretické východiská v zahraničnej politike G.W. Busha . In: INTERPOLIS '10- zborník abstraktov zo VII. vedeckej konferencie doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov s medzinárodnou účasťou v Banskej Bystrici 25. novembra 2010. - Banská Bystrica : UMB, 2010. - ISBN 978-80-557-0154-7, S. 222-225.
17. KOČNEROVÁ, M. Vplyv neokonzervatívov na formovanie zahraničnej politiky administratívy G.W. Busha Administration. In: INTERPOLIS '09. Banská Bystrica: UMB, 2009. s. 41. ISBN 978-80-8083-938-3.
18. KRAUTHAMMER, Ch. The Unipolar Moment. (online) In: Foreign Affairs . 1990/91, vol. 70, no. 1. www.foreignaffairs.com/articles/46271/charles-krauthammer/the-unipolar-moment
19. KRAUTHAMMER, Ch. The Neoconservative Convergence. In: Commentary, July-August 2002.
20. KREJČÍ, O. Medzinárodná politika. 2.vyd. Praha: EKOPRESS 2001.709s. ISBN: 80-86119-45-9

21. KREJČÍ, O. *Zahraniční politika USA*. Praha: Professional Publishing 2009. 429s. ISBN: 978-80-7431-003-4
22. MEARSHEIMER, J. Hans Morgenthau and the Iraq war: realism versus neoconservatism. (online). May 2005. In: http://www.opendemocracy.net/democracy-americanpower/morgenthau_2522.jsp
23. MEARSHEIMER, J. – WALT. S. M. Keeping Saddam Hussein in a Box. 2003. In: SCHMIDT, B.C. – WILLIAMS, M.C. *The Bush Doctrine and The Iraq War: Neoconservatives Versus Realists*. In: *Security Studies*. n.17. Taylor and Francis Group. 2008. ISSN: 0963-6412. s. 191-220.
24. MURAVCHIK, J. The Past, Present and Future of Neoconservatism. (online) In: *Commentary*. October 2007. <http://www.commentarymagazine.com/viewarticle.cfm/the-past-present--and-future-of-neoconservatism-10935>
25. MURAVCHIK, J. - WALT S. M. The Neocons vs The Realists. (online) In: *The National Interest*. March 2008. <http://www.nationalinterest.org/Article.aspx?id=19672>
26. REYNOLDS, P. End of the neo-con dream. (online) In: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/6189793.stm. 21. december 2006
27. SCHMIDT, B.C. – WILLIAMS, M.C. *The Bush Doctrine and The Iraq War: Neoconservatives Versus Realists*. In: *Security Studies*. n.17. Taylor and Francis Group. 2008. ISSN: 0963-6412. s. 191-220.
28. *Statement of Principles*. 1997. (online) In: <http://www.newamericancentury.org/statementofprinciples.htm>
29. Tökölyová, T.: *Východiskové momenty austrálskej zahraničnej politiky a jej vývoja*. In: *Interpolis* ,08. - Banská Bystrica : UMB, 2008. - S. 30-35. - ISBN 978-80-8083-724-2
30. Tökölyová, T.: *Koncept Middle power v medzinárodných vzťahoch (case study Austrália)*. *Interpolis '11*. Banská Bystrica 2011
31. VAISSE, J. *Why Neoconservatism Still Matters*. (online) In: *Foreign Policy at Brookings*. May 2010, no. 20, s. 15. http://www.brookings.edu/~media/Files/rc/papers/2010/05_neoconservatism_vaisse/05_neoconservatism_vaisse.pdf
32. WALT, S. M. *Taming American Power*. In: Schmidt-Williams. *The Bush Doctrine and The Iraq War*.
33. “War with Iraq is not in America´s National Interest“. *New York Times*, 26.sept. 2002

Reviewed by: PhDr. JUDr. Lucia Mokrá, PhD.

Business enterprise of legal entities in the Slovak republic

Jana Kušnírová¹

Abstract

Tax policy of Eurozone members is characterized by enforcing the own national traditions and tax particularities. This article provides the information concerning the main changes in the area of entrepreneurial environment for corporates established in the Slovak Republic. Within 2011 and 2012 several significant changes have been adopted affected not only a calculation of corporate tax base but also corporate tax liabilities. Preparing provisions for 2013 impact not only on the tax area but also on social area together with individual establishment of new corporate entities. The text consists of two parts out of which the first one is being concerned with selected taxation problems which relate to each corporate entity in the Slovak Republic. In the following part I provide the information about nontax provisions significantly affecting business of corporate entities in the Slovak Republic and which are implemented into the economic life especially due to consolidation and long-term sustainability of Slovak public finance.

Key words: income tax, corporate entity, entrepreneurship

ÚVOD

Podnikanie existujúcich a hlavne novovznikajúcich spoločností na Slovensku sa stáva každým rokom oveľa ťažším. Zo strany štátu sú zmeny upravujúce podnikateľské prostredie zamerané na efektívnejší výber daňových príjmov, na zníženie a bránenie vzniku nových daňových únikov. Pre spoločnosti predstavuje neustála potreba sledovania legislatívnych zmien zvýšené administratívne náklady a založenie nových spoločností je spojené s administratívnymi opatreniami na živnostenských úradoch, obchodnom registry a ďalších inštitúciách verejnej správy.

V období posledných dvoch rokov dochádza k úpravám v oblasti daňovej a sociálnej politiky, trestného a obchodného práva. Podnikanie je ovplyvnené zavádzaním nových prvkov ako sú registračné poplatky na autá, dodatočné zdanenia bánk trestnoprávna zodpovednosť v oblasti daní. Všetky uvedené opatrenia majú jedno spoločné, konsolidáciu verejných financií a postupné znižovania deficitu verejných financií Slovenskej republiky pod úroveň 3 %.

Pripravované opatrenia v oblasti dane z príjmov

Najvýznamnejšou zmenou, ktorá sa dotkne zdaňovania spoločností od januára budúceho roka je zvýšenie sadzby dane z príjmu z pôvodných 19 % na 23 %.² Vyššie daňové zaťaženie pre firmy môže však spôsobiť opačný efekt ako sa očakáva. Zvýšenie sadzby dane môže byť sprevádzané pokle-

¹ Príspevok vychádza z riešenia grantu VEGA – Efektívnosť využitia daňových príjmov a verejných výdavkov v nadväznosti na dlhodobú udržateľnosť verejných financií a nové netradičné možnosti rozpočtových príjmov, 1/0008/11.

² V roku 2004 bola zavedená v Slovenskej republike jednotná sadzba dane z príjmov vo výške 19 % uplatňovaná pre právnické, ako aj pre fyzické osoby.

som objemu skutočne odvedenej dane, nakoľko firmy budú pri vyššej sadzbe intenzívnejšie využívať nástroje daňovej optimalizácie. Vyššia sadzba dane môže tiež viesť k poklesu investícií do rozvoja spoločnosti, čo bude mať dopad na národné hospodárstvo a vývoj zamestnanosti. Na základe údajov³ priemerná výška sadzby dane z príjmov právnických osôb v EÚ 27 v roku 2011 sa pohybovala na úrovni 23,2 %, pričom len 6 súčasných členských krajín malo nižšiu sadzbu tejto dane ako SR. Pôvodná výška sadzby dane pre právnické osoby bola jedným z prvkov daňovej reformy uskutočnenej v roku 2004 zameranou na zvyšovanie prílevu zahraničného kapitálu. Výhodu v podobe daňovej sadzby pre spoločnosti stratíme, novú formu podpory však v pripravovaných legislatívnych návrhoch nenájdeme.

Samotné vyššie daňové zaťaženie podnikajúcich spoločností bude ovplyvnené aj rastom nákladov na zamestnancov. Dochádza k zjednoteniu maximálnej vymeriavacích základov pre zdravotné a sociálne odvody⁴. Jednou z foriem zamestnávania je možnosť pracovať v spoločnosti na dohodu, ktorú zamestnávateľia v súčasnosti využívajú⁵. Spoločnosti za svojich zamestnancov – dohodárov odvádzajú Sociálnej poisťovni odvody len vo výške 1,05 % z hrubej mzdy na garančné a úrazové poistenie. Ak pripravované zmeny budú schválené aj z práce na dohodu by sa mali platiť odvody v rovnakej výške ako u zamestnancov na trvalý pracovný pomer. Takýto návrh by pre zamestnávateľov zamestnávajúcich pracovníkov s pravidelným príjmom na dohodu zvýšenie mzdových nákladov z pôvodných 1,05 % na 35,2 % (13,4 % by platil zamestnanec)⁶.

Dodatočný rast nákladov firmám ovplyvní aj zavedenie nových registračných poplatkov na motorové vozidlá. Výkonnejšie autá pri prvej registrácii na Slovensku budú povinné platiť jednorázový poplatok v sume od 167 do 2 997 eur⁷, bez ohľadu na skutočnosť či bude motorové vozidlo nové alebo na Slovensko dovezené.

Zvyšiť príjmy štátneho rozpočtu, ale hlavne efektívnejšie vyberať a vymáhať daňové pohľadávky priniesla aj novela zákona o dani z pridanej hodnoty⁸ (DPH). S cieľom bojovať proti daňovým únikom od októbra tohto roka novela sprísňuje pravidlá registrácie dobrovoľných platiteľov DPH, zavedie povinnosť daňovej zábezpeky a prísnejšie tresty pri odhalení daňových podvodov.

Novovzniknuté zdaniteľné osoby a osoby považované za rizikové⁹, budú pri dobrovoľnej registrácii pre platiteľa DPH, povinné zložiť zábezpeku na daň na obdobie jedného roka. Ak by o dobrovoľnú registráciu dane DPH podľa nového žiadala novovzniknutá spoločnosť správca dane mu uloží povinnosť zložiť zábezpeku na DPH, aj napriek skutočnosti, že nie je rizikovým subjektom, ale z pohľadu zákona sa pripravuje na vykonávanie činnosti. Správca dane má právo žiadať objektívne skutočnosti, potvrdzujúce vykonávanie činností uvedených pri vzniku spoločnosti. Minimálna hra-

³ Zdroj: Eurostat.

⁴ Horná hranica pre odvody bude jedna vo výške päťnásobku priemernej mzdy spreď dvoch rokov. Pre rok 2013 to bude 3 930 eur.

⁵ V roku 2012 v SR pracovalo na dohodu takmer pol milióna zamestnancov.

⁶ Pri študentoch a invalidných dôchodcoch by mala firma a zamestnanec odvádzat spolu 29,8 % a pri sta-robnych dôchodcoch 23,8 % hrubej mzdy.

⁷ Zavedenie nového registračného poplatku je v platnosti od 1. októbra 2012. Pri vozidlách s výkonom motora do 80 kW k zmenám nedochádza a registračný poplatok zostáva na úrovni 33 eur. S výnimkami, znížením výšky poplatku, je možné počítať, ak motorové vozidlo zdedíte, získate po rozvoze, alebo ste držiteľom ZŤP preukazu.

⁸ Dňa 26. júla 2012 Národná rada SR schválila novelu zákona č. 222/2004 Z. z. o dani z pridanej hodnoty v znení neskorších predpisov. Novela zákona o DPH nadväzuje najmä na Konceptiu boja proti daňovým podvodom na dani z pridanej hodnoty, ktorú vláda schválila ešte v máji 2011. Novela obsahuje opatrenia týkajúce sa boja proti daňovým podvodom a únikom, ktoré nadobúdajú účinnosť 1.10.2012, ako aj opatrenia týkajúce sa predovšetkým oblasti faktúr podľa požiadaviek EÚ, ktoré nadobúdajú účinnosť 1.1.2013.

⁹ Za rizikové zdaniteľné osoby sa považujú osoby, ktoré v iných skôr založených spoločnostiach evidujú ku dňu zániku spoločnosti nedoplatky na daniach vyššie ako 1 000 eur, a ktoré dane neplatia v stanovených termínoch.

nica zábezpeky je 1 000 eur, horná 500 000 eur¹⁰. Zábezpeku na daň by mal správca dane vrátiť daňovému subjektu do 30 dní od uplynutia 12 mesiacoch od zloženia zábezpeky. Uvedená novela zákona obsahuje tiež skutočnosť, že daňový úrad môže so zábezpekou nakladať ako s daňovým preplatkom. Pre existujúce spoločnosti najvýznamnejšou zmenou bude úpravu inštitútu ručenia za daň. Platiteľ DPH, ktorý obdrží tovar alebo službu s miestom dodania v SR, bude ručiť za daň uvedenú na faktúre dodávateľa, ak by dodávateľ túto DPH z faktúry nezaplatil v čase vzniku daňovej povinnosti.

Vyššie spomenuté úpravy v oblasti DPH doplnia aj zmeny týkajúce sa zdaňovacieho obdobia platiteľov DPH. Súčasný stav umožňoval možnosť voľby medzi mesačným a štvrťročným zdaniteľným obdobím za predpokladu, že za predchádzajúci kalendárny rok platiteľ DPH nedosiahol obrat vyšší ako 331 939,19 eur. V schválenej novele došlo k sprísneniu pravidiel a všeobecne sa za zdaňovacie obdobie považuje kalendárny mesiac. Štvrťročné zdaňovacie obdobie si môže platiteľ DPH zvoliť až po splnení dvoch podmienok súčasne. Musí byť platiteľom DPH minimálne 12 kalendárnych mesiacov a počas predchádzajúcich 12 za sebou nasledujúcich mesiacov neprekročí obrat 100 000 eur.

Sprísnenie pravidiel podnikania spôsobí aj zavedenie nových trestov v oblasti daní. Závažnejšie sú dva nové trestné činy – daňový podvod a marenie výkonu správy daní. Hlavným cieľom je zavedenie trestnoprávnej zodpovednosti daňovníka za uvedené trestné činy. O trestný čin daňového podvodu pôjde, ak daňový subjekt neoprávnenie požiadava o vrátenie DPH alebo spotrebnej dane s cieľom obohatiť sa a to v rozsahu viac ako 2 660 eur¹¹. Marenia výkonu správy daní sa daňovníka dopúšťa v situácii, keď uvedie nesprávne údaje v dokladoch, zatají povinne uvádzané údaje, či zničí rozhodujúce doklady. Príkladom môžu byť napríklad vystavovanie fiktívnych faktúr¹².

Od januára tohto roka sa tiež zmenili pravidlá odpisovania hmotného majetku (HM). Odpisovanie HM¹³ sa uskutočňuje mesačne, a preto si môže právnická osoba v roku zaradenia majetku do užívania uplatniť iba pomernú časť z ročného odpisu, ktorá má zodpovedať počtu mesiacov, keby bol majetok používaný. Zvyšná časť odpisu, ktorá sa neuplatnila do daňových výdavkov v roku zaradenia majetku do užívania, sa môže uplatniť až v ďalšom zdaňovacom období.

Od januára tohto roka vstúpila do platnosti aj novela zákona č. 563/2009 Z.z. o správe daní (Daňový poriadok). Novinkami, ktoré priniesla súkromným spoločnostiam boli elektronické doručovanie a vlastné číslo účtu pre každého daňovníka. Povinnosť doručovať podania elektronickými prostriedkami pre daňové subjekty, platí pre platcov DPH, ako aj pre daňových poradcov a advokátov za daňové subjekty, ktoré zastupujú pri správe daní. Účinnosť novely bola pôvodne stanovená k 1.1.2012. Neskoršou zmenou zákona bol termín platnosti posunutý na 1. apríl 2012. Dňa 29.2.2012 bola schválená ďalšia novela Daňového poriadku, ktorá opätovne posunula termín účinnosti ustanovení o povinnom elektronickom doručovaní podaní na začiatok budúceho roka.

Od začiatku tohto roka každý daňovník, ktorý vykáže vlastnú daňovú povinnosť, je povinný platiť daň na vlastné číslo účtu správcu dane vedeného pre daňovníka. Číslo účtu sa skladá zo 6 miestneho

¹⁰ O výške zábezpeky rozhoduje správca dane avšak náklady súvisiace s jej zložením znáša daňový subjekt. Ide napríklad o situáciu, kedy na stanovenú zábezpeku si musí daňovník zobrať napríklad bankový úver, ročné náklady vzrastú minimálne o 6 až 10 % ročne, v závislosti od výšky zábezpeky.

¹¹ Daňový subjekt, ktorý spáchal trestný čin daňového podvodu môže dostať trest odňatia slobody na 1 až 5 rokov, v prípade spáchania činu väčšieho rozsahu až 12 rokov.

¹² Za marenie výkonu správy daní hrozí daňovníkovi trest odňatia slobody od 1 do 5 rokov, pri vyššej škode až 8 rokov.

¹³ Zákon č. 548/2011 Z. z. sa s účinnosťou od nového roka mení zákon č. 595/2003 Z. z. o dani z príjmov.

predčísli a zvyšných 10 číslic je základné číslo účtu každého daňovníka. Pri úhradách správcovi dane je tiež daňovník povinný uvádzať variabilný symbol, ktorý pozostáva zo 10 číslic, identifikujúcich pravidelnosť úhrady dane a obdobia, za ktoré sa daň platí. Každý daňový subjekt má svoj osobný daňový účet, na portáli www.drsr.sk si môže overiť stav svojho účtu, či vykazuje daňové nedoplatky alebo preplatky, a tak isto si môže overiť ich výšku.

Zmeny sa dotkli aj oznamovacej povinnosti daňovníka. Nový Daňový poriadok už v roku 2012 neupravuje problematiku oznamovacej a ani registračnej povinnosti daňových subjektov. Uplatňuje sa postup podľa § 49a ods. 8 Zákona o dani z príjmov. Právnická osoba je povinná zaslať oznámenie správcovi dane v lehote do 31. marca roka nasledujúceho po roku, v ktorom uskutočnila úhradu v hotovosti. V prípade platieb fyzickým osobám vykonaných v rámci podnikateľskej činnosti daňového subjektu je povinné vykonať oznámenie daňovému úradu, ktorý je miestne príslušný danej fyzickej osobe. Prehľad najdôležitejších zmien je uvedený v tabuľke 1.

Tabuľka 1

Rok	2011	2012
Zákon	§ 32 ods. 5 zákona č. 511/1992 Zb. o správe daní a poplatkov v znení neskorších predpisov.	§ 49a ods. 8 zákona č. 595/2003 Z. z. o dani z príjmov v znení neskorších predpisov.
Lehota na zaslanie oznámenia	Do 30 dní po uplynutí kalendárneho roku, v ktorom bola platba vykonaná – t. j. do 30. januára.	Do 31. marca roka nasledujúceho po roku, v ktorom uskutočnila úhradu v hotovosti.
Výška sumy úhrady v €	3 319,39	5 000
Rozsah oznamovaných údajov	Meno a priezvisko fyzickej osoby, trvalý pobyt fyzickej osoby, daňové identifikačné číslo (DIČ), ak bolo pridelené, príp. miesto podnikania fyzickej osoby, vyplatená suma vrátane zrážok, deň platby, dôvod platby.	Výška úhrady, dátum a dôvod úhrady, identifikačné údaje fyzickej osoby alebo právnickej osoby, ktorá úhradu uskutočnila a identifikačné údaje prijímateľa takejto úhrady.

Zdroj: autorka.

Návrh zmien v oblasti obchodného a trestného práva

Dane a odvody patria medzi významné faktory ovplyvňujúce podnikanie právnických osôb v SR, rovnako významnými sú však aj oblasti obchodného a trestného práva. V máji minulého roka vláda schválila Konceptiu boja proti daňovým podvodom na DPH. Zmeny a opatrenia v oblasti daňového, obchodného a trestného práva boli rozdelené z časového hľadiska na 3 obdobia.

S účinnosťou od októbra 2012 okrem vyššie spomenutých zmien v oblasti DPH, dochádza v obchodnom práve k sprísneniu podmienok pri zakladaní nových spoločností. Spoločnosť s ručením obmedzeným si bude môcť založiť len osoba, ktorá nemá daňové nedoplatky. Prevod väčšinového obchodného podielu v spoločnosti s ručením obmedzeným bude možný len na základe potvrdenia správcu dane, že ani jedna zo zúčastnených strán, to je prevádzajúci ani nadobúdateľ, nemá daňové nedoplatky. V trestnom práve je obligatórne stanovený trest zákazu činnosti podnikania na 5 až 10 rokov pre subjekt, ktorý spácha daňový trestný čin.

V nasledujúcom kalendárnom roku 2013 prioritami správcu dane by malo byť zavedenie režimu sprísne-ného daňového dohľadu nad rizikovými subjektmi a zlepšenie výmeny daňových informácií, medzi členskými krajinami EÚ. Pre právnické osoby, ktoré vzniknú od januára 2013 by mala byť zavedená povinnosť správcu vkladu vložiť peňažné vklady spoločníkov s. r. o. do štátnej pokladnice. V obchodnom styku by sa mala zaviesť povinnosť bezhotovostnej platby nad stanovený limit (navrhovaná suma je 10 000 eur). Zamedziť daňovým podvodom by malo tiež riešenie prípadov výmazov spoločností „ex off“, v prípade existencie daňových nedoplatkov, alebo daňovej kontroly. Špecializované súdy pre oblasť daňovej trestnej činnosti a právna zodpovednosť právnických osôb patria medzi pripravované zmeny v trestnom práve pre budúci rok.

Najneskôr od októbra 2014 by mali byť do praxe uvedené viaceré novinky, ako sú povinnosť predkladať súhrnný výkaz o tuzemských dodávkach tovarov a služieb správcovi dane elektronickou formou, zavedenie ratingu daňových subjektov s povinnosťou uvádzať tento rating na daňových dokladoch, zriadenie registra diskvalifikovaných osôb a insolvenčného registra a sprísnenie podmienok v zákone o konkurze a vyrovnaní.

ZÁVER

Zníženie deficitu verejných financií bude v nasledujúcom období sprevádzané rastom daňovo – odvodo-vého zaťaženie, ktoré sa dotkne nielen súkromných firiem ale aj fyzických osôb. Navrhované zvýšenie sadzby dane z príjmom pre právnické osoby celoplošne na 23 %, špeciálny bankový odvod a mimoriadny odvod regulovaných firiem by mali v roku 2013 do štátneho rozpočtu priniesť viac ako 500 miliónov eur. Zmeny v odpisovej politike by podľa odhadov Ministerstva financií SR mali zvýšiť príjmy štátneho rozpočtu o viac ako 46 miliónov eur.

Na druhej strane pripravované rozpočtové opatrenia výrazne ovplyvnia finančné plánovanie spoločností, rovnako ako aj oblasti ich investovania a výšku počtu zamestnancov. Zmeny v odpisoch obmedzia finančné prostriedky podnikateľov. Celkové zaťaženie podnikateľských subjektov sa nezmení, vznikne len možnosť pre-sunúť si daňové výdavky z prvého roku odpisovania do ďalších rokov. Problémom uvedenej úpravy je, že v prvom roku podnikania sú finančné prostriedky potrebné na rozbeh podnikania. Nový spôsob odpisovania tiež zvýši firmám náklady na úpravu účtovného softvéru i administratívu.

Efektívnejší výber daní v najbližších rokoch podporuje aj nový daňový poriadok prostredníctvom elektro-nickej komunikácie medzi správcou dane a daňovým subjektom. Tento spôsob doručovania podaní zvyšuje užívateľský komfort a zjednodušuje komunikáciu daňových subjektov s finančnou správou.

Celkové dopady vyššie prezentovaných zmeín na štátny rozpočet a slovenkú ekonomiku ako celok, do-držiavajúc kritéria a podmienky zo strany Európskej únie, sú však diskutabilné. Zhodnotiť účinnok vyššie uve-dených aktuálnych, ako aj pripravovaných zmien na podnikateľské subjekty v SR je momentálne veľmi ťažké. Akým spôsob sa zefektívny výber daní, zníži sa objem daňových únikov, poklesne počet novovznikajúcich spo-ločností? Toto sú otázky na ktoré budeme hľadať odpovede v najbližších mesiacoch.

Literatúra

Zákon č. 511/1992 Zb. o správe daní a poplatkov

Zákon č. 595/2003 Z. z. o dani z príjmov

Zákon č. 563/2009 Z. z. o správe daní

<http://financie.etrend.sk/dane-a-odvody/etrend-radi-na-ake-danove-ulavy-nezabudnut.html>

<http://www.podnikajte.sk/prevadzka-firmy/c/614/category/dane-a-odvody/article/zakon-o-dani-z-prijmov-zmeny-2012.xhtml#8>

http://www.drsr.sk/drsr/slovak/danovy_subjekt/brozury_a_letaky/data/fssr_im_oznam_povinn.pdf
<http://www.podnikajte.sk/prevadzka-firmy/c/614/category/dane-a-odvody/article/zakon-o-dani-z-prijmov-zmeny-2012.xhtml>

http://www.pp.sk/1559/Oznamovacia-povinnost-v-roku-2012-_DAU38684.aspx

<http://www.vase-uctovnictvo.sk/zmeny-v-zakone-o-dani-z-prijmov-ucinne-od-01-01-2012-2/>

Reviewed by: PhDr. JUDr. Lucia Mokrá, PhD.

THE MAIN FACTORS CONDITIONING FORMATION OF THE CIVIL SOCIETY IN NEW ZEALAND IN THE BACKGROUND OF GLOBALIZATION PROCESSES

Konrad Ćwikliński

ABSTRACT

The article is to present the major factors affecting the development of global civil society in New Zealand. Main factors influencing the development of global civil society are comprised by geographic location, immigration policy, tradition, culture, religion, economic situation, political system, legal and constitutional systems, electoral system, wide participation of women in social and political life, decentralization, increasing participation of citizens in political life, tolerance, and finally the economic liberalization.

Key words: New Zealand, civil society, globalization, computer society, participation

In the modern world, the main civilization challenge is to develop global civil society. It is generated primarily by scientific and technological progress, legal solutions and education aimed at raising awareness of these changes. The practice of cultural life reveals that these processes also cause formation of two realities, namely unification and diversification of social, political economic development. On one hand, the observed phenomena and processes called globalization, causing weakening of entities such as state, parliament, political parties, local authorities, on the other hand- tendency to form new states, political visibility of the international communities, ethnic, revival of regionalism has become apparent, as observed by Sedláková and Tökölyová.¹

These processes in the intellectual dimension are seen as the regularity of modern life, cultural and civilization and which main lines of development are: achieving a high degree of prosperity as management, computerization of cultural life and the associated continuous improvement of education, decentralization and dispersal of power (participatory democracy), recognition primacy of the human rights legislation, state, tolerance of different value systems, focus on achieving syncretism of civilization in the sphere of economic, social and political life. These vectors generate a new model citizen. The globalization process has provided that due to spread of trade-marks not only trade development has come but also spread of cultural ideas.²

It features an orientation to the rapid pace of cultural processes, the variability of attitudes, options, ideological, political and cultural life getting technicized whole. Phenomena and processes of building a new reality, referred to community and civic information is observed both in political organizations (countries) legitimizing the rich tradition of public life, dating back to antiquity, and structures existing for several centuries. Usually, the so-called younger state structures, a greater susceptibility to tame characters of modernity civilization. One such country is New Zealand. She became the subject of a systemic analysis of the cognitive in this article.

¹ Sedláková L. – Tökölyová T.: Development of the civil society of the Visegrad region. In: Social, Economic and Political Cohesion in the Danube Region in Light of EU Enlargement. Pécs: IDR, 2006. <http://www.drcsummerschool.eu/proceedings?order=getLinks&categoryId=4>. p. 8

² Kočnerová, M. Postavenie USA v 21. storočí. 2011. P.149

The main objective of identifying research is - using the theory of neofunctionalism to determine the specificity of formation of new political institutions, cultural patterns of life-shaping of civilization, adoption of models and paradigms of public life generated by the process of unification of the world in New Zealand. The use of this theory is important because of the recognition: maximization of economic prosperity in this country, institutionalization, procedures, new trends in cultural life, as well as, according to Tökölyová, reducing the importance of national and ethnic boundaries in the development of culture and civilization of the individual country.³

The procedure has been hypothesized in cognitive research, containing a statement that New Zealand revealing attachment to traditional cultural identity is strongly oriented towards the realization of ever new signs emerging global civil society. Important among them are important democratic values: participative citizenship, human rights, tolerance of different cultural systems, membership in the international community, as stated by Tökölyová to be one of the national identity building factors.⁴

It is assumed that reality is a consequence of high cultural and civilizational aspirations of New Zealand society and its political forces orienting the accomplishment of the latest signs the global political and socio-economic development, which „move away” a state of the colonial system and postcolonial.

Cognitive nature of the problem is presented by four key areas that affect the development of civil society in New Zealand.

In the first shown is an overall picture of reality culture - civilization in New Zealand. Attention must be drawn to: geography and natural conditions, demographic, political transformation processes in the long run, the economy and culture, showing the transformation of consciousness issues of New Zealand society. This indicates that the cultural and civilizational identity as a distinct New Zealand is determined very largely by the geographical conditions, including the distance relative to other countries, a small area that it occupies in comparison to, for example, countries in the Asia-Pacific. This reality implies the economic health of the state, (which was the end of the twentieth century, dominated by agriculture). Its insular nature and the political factors, including British colonial subjection conditioned its political and economic position in the world. After receiving full sovereignty in 1947 and technological development (including, reduced transport costs) and also as a consequence of global change, intensified after World War II, (increased economic integration) this meant that it became an internationally relevant entity. Economic reforms initiated in the first half of the 80s of the twentieth century (privatization and liberalization of the economy) have a new position of New Zealand in international economic relations⁵.

Geographical location, especially the distance to the other IR actors of the world now does not represent a significant barrier to its development as proved in the past. The country is inhabited today

³ Tökölyová, T.: Revival of the lost Maori language identity - New Zealand national identity regained? In: *The Annual of Language & Politics and Politics of Identity*, Vol. 3. - Prague : Institute of Political Studies, Faculty of Social Sciences, Charles University, 2009. pp. 87-117. ISBN 978-80-254-6494-6

⁴ Tökölyová, T.: *Nový Zéland a jeho postavenie v medzinárodných vzťahoch so špecifickým ohľadom na Austráliu*. In: *Vybrané otázky aplikácie európskeho práva*. - Bratislava : Univerzita Komenského, Právnická fakulta, 2006. S. 224-233. ISBN 80-7160-221-3

⁵ R. Prebble, *Nowozelandzkie odrodzenie gospodarce*, Warszawa 2008, p. 7.; see also Tökölyová, T.: *Rozhodovacie procesy v rámci Ázijsko-Tichomorskej hospodárskej spolupráci ako dôležitý faktor postavenia Nového Zélandu v medzinárodných vzťahoch*. In: *Optimálny model v rozhodovacích procesoch medzinárodných a európskych organizácií*. Bratislava: UK, Právnická fakulta, 2007. pp. 77-99. ISBN 978-80-7160-245-3

by more than 4 million people. Natural increase is only 1.2%. Regarding a negative balance between birth and deaths, the New Zealand society is seen as an aging one. An autochthonous population has a greater level of procreation, rather than alluvial communities, including immigrants from Europe⁶. Currently, an increased immigration from the Pacific Rim and Asians may be seen here. The country's immigration policy is assumed to supplement the shortage of personnel, especially in the economy. Priority is given to individuals who hold relevant professional qualifications that are relevant to the New Zealand labour market. These are primarily engineers, computer scientists, teachers, health care profession. Before immigrants also poses a barrier in the form of criteria: good health, knowledge of English and the minimum legal guardian. This policy allows a quick integration of the immigrants to New Zealand cultural reality, and thus promotes positive responding to them, the inhabitants of the country, who are also in the majority of immigrant origin. Immigrants - along with the autochthonous population led to the formation of a specific model anglo -Saxon - Maori population, homogeneous in terms of culture, including the language. As a result of merging of two main substrates, namely English and Maori also revealed a convergence process that determined the creation of syncretic culture of this nation. The current trend in the today's world – a unification of culture, does not displace the traditional elements magnitude of the local culture. However, it is observed in the general acceptance of social communication in English and using English-language electronic media, which are promoted in the American and British cultural patterns.⁷

Dominant Christian religion in New Zealand society does not cause any significant social divisions and conflicts. Currently, state institutions are aware of promotion and raising the awareness and ethnic differences, advocating the same for intercultural dialogue.

The current New Zealand economic picture is the result of political and economic reforms carried out since the 80s. The twentieth century free-market liberal orientation has determined the direction of the country. It has led to increase in both the level of the economy and image of life. It is now recognized as the leader of this country the completion of economic freedom. The modernization of the New Zealand economy is part of a global trend, which is the result of scientific and technological revolution. Reflected in the knowledge-based economy (knowledge based economy) - in accordance with the definition by the OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development) is an economy focused on the distribution and use of knowledge and useful information. In this perspective, knowledge becomes a product or even a kind of „independent entity”, which in the modern world is a major factor in economic development and civilization⁸.

Secondly, it is necessary to pay attention to the functioning of the socio-political institutions in New Zealand and the processes that led to the creation of the process.

There is a need to introduce specific political system and the principle of unifying the realities of the political system and constitutional law.

This system is the reception of the existing order in the UK (Westminster system). The state of New Zealand as a result of colonial policy, ethnic conflicts underwent gradually moving away from legal and political solutions, educated in the UK realizing the solution legal and constitutional, especially on the republican models⁹.

⁶ www.stats.govt.nz, 20.08.2012.

⁷ Tökölyová, T.: 2012. Māori rights to language protection in New Zealand within the scope of human rights protection. The Annual of Language & Politics and Politics of Identity, Vol. VI./2012. <http://alppi.eu/?cat=13&requestissue?journal=alppi&volume=VI&issue=1&type=issue#16>

⁸ www.oecd.org, 21.08.2012.

⁹ C. James, The New Zealand Herald, 19.02.2002.

In 1947 the Parliament of New Zealand ratified the Statute of Westminster - to cover his country's separation from the British Crown. It has no single constitutional act, a role that fulfills a set of measures such as lower-order right. The Treaty of Waitangi (1840), the basis of equality between indigenous (Maori), with the population local, guaranteeing full civil rights, Constitutional Act of 1986, codifying the principles of constitutional, electoral law of 1993, defining a new electoral order in the form of mixed proportional electoral system (MMP)¹⁰.

This indicates that the institution of the British Crown's representative - the Governor General is the subject of marginalized, as it does not have significant power. Politics in the State Legislature is implemented by a unicameral parliament - the House of Representatives. Executive power is exercised in New Zealand prime minister and the government. Premier acts similar to „primus inter pares”, the first among the equals. His powers are strictly defined, and the result from the constitutional traditions and customary rules, and precedents.

Separation of New Zealand's political system clearly revealed in the early 90s of the twentieth century, a change in electoral law and to depart from the two-party system (bipolar rivalry), in the direction of multi-party reality. This change significantly increased participation of the previously marginalized communities, allowing them to be included in the structure of the party system.

A characteristic feature of public life in New Zealand is a broad participation of women in the socio-political sense. It has a rich tradition in regard to promoting women's equality. In 1893, New Zealand guaranteed the right to vote¹¹.

An important link in the political changes in New Zealand has started in the 1984 local government reform, has been linked to economic and political changes that are taking place there in the 80s of the twentieth century phenomena such as privatization and free market reforms have led to increased competence and increase the degree of professionalization of local government.

The comparative analysis indicates that in New Zealand we may be observed a harmonious development of democracy and a functioning political system, including state institutions such as parliament, government.

The state of political space are visible elements of the Westminster system (e.g. in the form of two-party system, where the rivalry between the two groups is a dispute about the socio-economic base - where the relationship to the social and economic policies pursued constitutes the main elements influencing the individual distinctiveness of groups) and the cell characteristic consensualism doctrine, particularly highlighted by the introduction in 1993 of a new electoral law¹². On the one hand, continued strong position of one group (Westminster model), the other - have been decentralized, increasing citizen participation in political life, taking into account the previously marginalized sections of society, enabling the creation, so called grand coalition, the opening of the party system, justifying the need for wider debate and consensus needed to implement a political strategy.¹³

Currently, there is a tendency to transform the State into a republic. Trying to limit the role exercised by the Governor (e.g. by appointment of the Prime Minister)¹⁴.

¹⁰ S. Bożyk, System konstytucyjny Nowej Zelandii, Warszawa 2009, p. 23. see also: Červená, T.: Analýza reformy politického systému Nového Zelandu v kontexte teórie demokracie A. Lijpharta. - 1. vyd. - Brno : Tribun EU, 2008. - 124 s. ISBN 978-80-7399-608-6, pp. 24-26

¹¹ F. Dorai, B. Bell, Podróże marzeń Nowa Zelandia, Warszawa 2005, p. 39.

¹² Leksykon Politologii, eds. A. Antoszewskiego, R. Herbuta, Wrocław 2003, p. 165.

¹³ Tökölgyová, T.: The successful of New Zealand towards consensus democracy : FFP vs MMP electoral systems. In: Studies in contemporary international relations and politics: new Europe and beyond. Leverkusen Opladen: Budrich UniPress, 2010, pp. 276. ISBN 978-3-940755-65-0

¹⁴ www.angusreid.com/polls/view/35255/new_zealanders_dismiss_becoming_a_republic&usg=ALkjrjDpyNRbyZyUJxV2sWytA3U6TrqQ, 14.10.2011.

Thirdly, it is important to present and define the essence of active citizenship, which is a function of certain attitudes are embedded in cultural traditions and civilization, including trust of civilization, human rights, democratic freedoms and civil presents contemporary picture of the social space in New Zealand.

The idea of civil society in the present approach is analyzed, as a consequence of individual events, it is the result of all phenomena and processes taking place in the modern world¹⁵. There is no incentive, so study of the concept of civil society on the basis of a single state organism, as a kind of autonomy, should be tested in a broad context of globalization. Indeed, it seems reasonable to treat the same problem, including the question of terminology, as a global community of citizens, created as a consequence of the changes taking place in many countries and people. Global civil society is a fundamental element of the perspective of the emerging new international order.

The analysis refers to the cognitive theories and concepts of civil society and the idea of globalization. It refers them to the New Zealand political reality. The functioning of social activity plays an important role tradition, the nature of social relationships, and norms and values that guide citizens.

New Zealand has the conditions for the existence of a fully formed civil society. Has a stable political system, the nation is sovereign - are guaranteed by a system of government rights and obligations of civil model of public institutions of Great Britain and the legal environment, as well as the traditions of Maori culture. In the past they have had a significant impact on the shape of citizenship in the country.

Features such as industriousness, entrepreneurship, courage and determination aimed at improving the functioning of the new reality (resulting from immigrant ancestry population, inhabiting the country over the centuries) became circumstances conducive to formation of the community is able to make sovereign decisions of the issues that concern them. Immigration New Zealand society was structured nature of the development of a normative order-oriented realization of universal values of culture and civilization, so that coming from different countries immigrants shaped by a variety of legal norms in the new space, respect the existing legal order.

New Zealand society is seen as open and tolerant of the different values and cultural patterns, free from intolerance, racism and discrimination. Citizens are guaranteed freedom of social, political, cultural, economy.

Among the factors that generate globalization processes are important in the historical process in New Zealand: voyages of discovery and colonization began in the sixteenth century, the impact of the industrial revolution (as a consequence of trade liberalization in the space belonging to the British Crown), the French Revolution, Second Industrial Revolution (vessels steam powered, the development of rail infrastructure and road), the introduction of the British monetary system based on gold standard, the economic crisis 30 years the twentieth century, the process of decolonization after World War II (1947 - gain independence), which is the fuel crisis and its direct effect of the reform economic (economic liberalization, privatization), free market economy - accession in 1973 of the United Kingdom to the EEC (high tariffs on goods imported from areas outside the EEC) has forced the need to change the economic orientation to other countries (Australia, China, USA), transparent political system (well-defined powers of government and the rights and duties of citizens), the im-

¹⁵ T. Masłyk, Aktywność obywatelska w społeczeństwie informacyjnym. Perspektywa socjologiczna, Kato-wice 2007, p. 7

portance of public opinion (effects on the policy, including an international dimension), the rise of the country in international relations (e.g. reflected in the UN membership, the participation of its troops in peacekeeping missions - a high rate of capital expenditures for these purposes per citizen), resulting in reorganization of international politics, including independence in political relations with the USA (New Zealand's negative attitude to the dissemination of nuclear weapons, a separate position taken by the state of the Kyoto protocol, as well as the opposite position on the creation of the U.S. missile defense system - NMD), the technological revolution (computer technology, Internet development, electronics, biotechnology).¹⁶

At the same time the development risks may be observed. Among them the following may be included first of all: the elements of religious fundamentalism and ethnic separatism (imbalance of civilization and economic (rich North, poor South), excluding the information related to the disparity of the level of education in the world, the risks due to the development of information technology (cyber terrorism, pornography, pedophilia), the diminishing importance of national sovereignty to international organizations (OECD, UN), unification of culture (Americanization).

The analysis points to the cognitive factors favoring the formation of global civil society in New Zealand, including changes in axiological sphere. The ideals formed in civil society, such as shared responsibility, trust and respect, willingness to cooperate and focus on the common good, the acceptance of the primacy of human rights, need, desire for prosperity, which becomes essential in the pursuit of human economic activity, the acceptance of the idea of continuing education, and the scientific - technical as the major determinant of transposition of socio-political and economic are common.

Another factor influencing the development of citizenship in New Zealand comprise institutions that generate it. Due to their function and nature, arising from the needs of isolated bodies on human rights, including those on women's issues, media, NGOs and international organizations. The study uses cognitive institutional approach, emphasizing their influence on the global civil society. Indicates that the observance of human rights in New Zealand in addition to the international regime defines its constitutional law. The media are independent and autonomous, in relation to the state institutions. State is defined as secular. There is in the separation of church institutions from political bodies.

Among the institutions that shape citizenship non-governmental organizations and trade unions play an important role. There are currently around 100,000. They are a manifestation of citizens' participation in public space - the activity of civil society organizations also referred to as non-governmental organizations, has full autonomy over the bodies of public authority, profit by their nature, self-management and voluntariness. The organization of these include: associations, foundations, associations and professional self-government, unions, political parties, employers' organizations, church organizations and other organizations in the social space¹⁷.

The penitentiary system of human rights are respected. The framework of economic law determines the low level of corruption - (in 2010, New Zealand was ranked in first place, together with

¹⁶ See e.g. Tököllyová, T.: Formation of independent New Zealand's foreign policy as influenced by its political leader. *Gdańskie Studia Międzynarodowe*. Vol. 9, No. 1-2 (2011), pp. 144-160

¹⁷ J. Sanders, M. O'Brien, M. Tennant, S. W. Sokolowski, L. M. Salamon ,*The New Zealand Non-profit Sector in Comparative Perspective*, Wellington 2008.

Denmark and Singapore, according to the CPI report by Amnesty International).

State is recognized as a leader promoting gender equality with men. High participation of women in public space (women are present in government, such as ministers, local councilors, in the legal system, judges, as well as public order services-police officer). It is widely recognized as a classic patriarchal model obsolete, and the increasing participation of women in public space and social meets with approval. However, in this country there are such phenomena as occupational segregation, increasing the risk of unemployment among women, the income inequality of women to men (men employed in the same position as compared to women earn higher pay)¹⁸.

New Zealand is a member of many international organizations, growing its position in the international sphere is visible its commitment to promote trade liberalization (e.g. membership and active involvement in the so-called GATT, General Agreement on Tariffs and Trade - General Agreement called on Tariffs and Trade) and participate in resolving conflicts of international character (played more than 800 soldiers serving in 13 UN-led peacekeeping or humanitarian missions, including the Middle East, Kosovo, Sierra Leone and Mozambique)¹⁹.

Social media are very popular in this country (and among them, so called citizen journalism). They become an independent platform to exchange views often critical in relation to state institutions. Adopt in this way attempt to influence and control centers of power. They are a platform where there is a presentation of the expectations and aspirations of the citizens themselves who become so active agents in forming a civil society.

According to the adopted cognitive perspective, in recognizing the problem draws attention to the determinants of past and present, generating reality in New Zealand citizenship. It emphasizes the importance of such phenomena as globalization, advances in science and technology, legal solutions-oriented education to raise their awareness of contemporary transformation of the culture - civilization.

As the article indicates that this occurs in a modern picture of the functioning of civil society. Social conditions, institutional foster active citizenship. Globalization processes determine the new position of the country in the international economic and political space.

Bibliography

1. Červená, T.: *Analyza reformy politického systému Nového Zélandu v kontexte teórie demokracie* A. Lijpharta. - 1. vyd. - Brno : Tribun EU, 2008. - 124 s. ISBN 978-80-7399-608-6, pp. 24-26
2. Dora F., Bell B., *Podróże marzeń Nowa Zelandia*, Warszawa 2005.
3. Bożyk S., *System konstytucyjny Nowej Zelandii*, Warszawa 2009.
4. Kočnerová M. *Postavenie USA v 21. Storočí*. In: "Megatrendy tretieho tisícročia – zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie, Nitra 22. apríla 2010 / Ivan Dubnička. Nitra : UKF, 2011. - ISBN 978-80-8094-833-7, S. 141-161.
5. *Leksykon Politologii*, pod red. A. Antoszewskiego, R. Herbuta, Wrocław 2003.
6. Sanders J., O'Brien M., Tennant M., Sokołowski S. W., Salamon L. M., *The New Zealand Non-profit Sector in Comparative Perspective*, Wellington 2008.

¹⁸ Ministry of Women's Affairs, Status of women in New Zealand 2002 - CEDAW Report: The fifth report on New Zealand's progress on implementing the United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, Wellington 2002.

¹⁹ A. T. Kearney, The Fourth Annual, Foreign Policy Globalization Index, [32](http://web3.infotrac.galegroup.com/itw/infomark/650/88/83600223w3?url+rcl_EAIM_0_A114241666&dyn=31xrn_1_0_A114241666?sw_aep=otago, 11.08.2012.</p></div><div data-bbox=)

7. Sedláková L. – Tökölyová T.: Development of the civil society of the Visegrad region. In: Social, Economic and Political Cohesion in the Danube Region in Light of EU Enlargement. Pécs: IDR, 2006. <http://www.drcsummerschool.eu/proceedings?order=getLinks&categoryId=4>. p. 8
8. Tökölyová, T.: Formation of independent New Zealand's foreign policy as influenced by its political leader. *Gdańskie Studia Międzynarodowe*. Vol. 9, No. 1-2 (2011), pp. 144-160
9. Tökölyová, T.: The successful of New Zealand towards consensus democracy : FFP vs MMP electoral systems. In: *Studies in contemporary international relations and politics: new Europe and beyond*. Leverkusen Opladen: Budrich UniPress, 2010. pp. 276. ISBN 978-3-940755-65-0
10. Tökölyová, T.: 2012. Māori rights to language protection in New Zealand within the scope of human rights protection. *The Annual of Language & Politics and Politics of Identity*, Vol. VI./2012. <http://alppi.eu/?cat=13&requestissue?journal=alppi&volume=VI&issue=1&type=issue#16>
11. Tökölyová, T.: Rozhodovacie procesy v rámci Ázijsko-Tichomorskej hospodárskej spolupráci ako dôležitý faktor postavenia Nového Zélandu v medzinárodných vzťahoch. In: *Optimálny model v rozhodovacích procesoch medzinárodných a európskych organizácií*. Bratislava: UK, Právnická fakulta, 2007. pp. 77-99. ISBN 978-80-7160-245-3
12. Tökölyová, T.: Nový Zéland a jeho postavenie v medzinárodných vzťahoch so špecifickým ohľadom na Austráliu. In: *Vybrané otázky aplikácie európskeho práva*. - Bratislava : Univerzita Komenského, Právnická fakulta, 2006. S. 224-233. ISBN 80-7160-221-3
13. Tökölyová, T.: Revival of the lost Maori language identity - New Zealand national identity regained? In: *The Annual of Language & Politics and Politics of Identity*, Vol. 3. - Prague : Institute of Political Studies, Faculty of Social Sciences, Charles University, 2009. pp. 87-117. ISBN 978-80-254-6494-6

Reviewed by: prof. Tadeusz Dmochowski

TRADÍCIA REPUBLIKANIZMU V AUSTRÁLII –OTÁZKA VYJADRENIA NÁRODNEJ IDENTITY?

Tradition of republicanism v Australia –matter of national identity?

Tatiana Tökölyová

ABSTRACT

Bryce classifies Australia as one of the six most traditional and best working democracies.¹ In 1999 the national referenda was held on republican establishment. Considerations on “future applicability” of monarchy are not new in the Australian society nor do they represent any “trend” in political argumentation of the Australian representatives. In the times of the first Convention in 1891 (which gave a birth to the Constitution), the “fathers of the nation” discussed direction of the country. The main issue – also nowadays – is the Queen’s position and her functions, as represented now by the Governor –General. The core problem lies in the future head of state, if any change towards republic happens, i.e. who and how would perform the Queen’s duties and position. The whole process is made much more difficult by the requirement of the whole-national consensus as the monarchist traditions comprise the undisputable roots of the country, and also its democratic traditions supported by diversity of the society, i.e. such an important change of the constitutional and even though, whole-political change must be approved by the national referendum.

Key words: monarchy, republic, Convention, constitution, political will, traditions, powers and duties, representativeness

ÚVOD

Cieľom tejto analýzy je preskúmať dôvody diachrónneho vnímania povahy austrálskeho zväzu (ako podkladáme nižšie uvedenými citátmi) a dôvody jeho pretrvania do súčasnosti, ako i poskytnúť pohľad na aktuálne dianie, vrátane analýzy neúspešného referenda v roku 1999. Z dôvodu celkového pohľadu na podstatu problému, uvádzam i historický exkurz a vychádzam hlavne z oficiálnych prejavov a vyjadrení politických predstaviteľov krajiny, správ a analýz špecializovaných komisií a Senátu, ako i oficiálnych stanovísk predstaviteľov oboch hlavných táborov – ARM a AML, čo podľa môjho názoru najvýstižnejšie odzrkadľuje nielen východiskové pozície.

„Toto historické usporiadanie (že náš Generálny guvernér je zástupcom Britského monarchu v Austrálii)² je v protiklade s naším súčasným postavením úspešnej a hrdej krajiny, vo svete uznávanej ako veľmoc, a to hlavne v Ázijsko-Tichomorskej oblasti. Naši ľudia sú dôvtipní, s výborným vzdelaním a majú povest ľudí tolerantných a podporujúcich iných. Máme silné trhové hospodárstvo, efektívny verejný sektor, pevný súdny systém a médiá, ktoré nepodliehajú kontrole štátu. Nemáme absolútne žiadny dôvod na to, aby sme sa vzdali časti našej zodpovednosti za našu vlastnú správu v prospech niekoho v inej krajine.“

(John Bowdler)

¹ Bryce, J.: O demokracii. In: Kulašik, P.: Dejiny politického myslenia, UMB FPVaMV Banská Bystrica, 1997, ISBN 80-8055-011-5, s. 187

² John Bowdler, Submission 459, s. 3

„Už keď sa pohnete smerom k republike, hrniete sa do nebezpečenstva, že ak bude mať mandát (hlava štátu), bude sa správať politicky. Niektorí z tých najlepších Generálnych guvernérov tejto krajiny boli pred tým politikmi a plnili svoje povinnosti vynikajúco, pretože prijali myšlienku, že musia byť verní tým pravidlám, ktoré sa vzťahujú na Korunu.³ Vo Westminsterskom systéme je veľmi ťažké nahradiť Korunu.“

(Professor David Flint)

1. Ústava ako základný zákon definujúci zriadenie a fungovanie štátu

Austrálska Ústava z roku 1901 dala základ vytvoreniu austrálskeho federatívneho zväzu, čím sa z bývalých šiestich kolónií stalo šesť Štátov Austrálie. Pred vznikom federácie, každý z týchto Štátov mal vlastnú ústavu, podľa ktorých sa utvoril systém prerozdelenia moci v oblasti legislatívy, exekutívy a súdneho systému daného štátu.

Prijatiu federatívnej ústavy predchádzal Act of the British Parliament⁴ z roku 1900 (An Act to constitute the Commonwealth of Australia 1900 (63 & 64 Vic. C.12), ktorým Kráľovná Viktória vyhlásila vznik federácie. Prijatie tohto zákona bolo nevyhnutnou podmienkou vyplývajúcou z vtedajšej spoločensko – politickej situácie, keďže dovtedy bola Austrália zoskupením šiestich kolónií, ktoré síce disponovali samostatnou správou, ale nad ktorými mal najvyššiu moc práve Britský parlament.

Austrálska ústava bola výsledkom dlhodobého vývoja austrálskej spoločnosti, ktorá prešla dlhú cestu od britskej trestaneckej kolónie k federácii, a vďaka hnutiu koloniálnych parlamentárov za austrálsku federáciu sa ústava mohla reálne stať právnym podkladom na založenie Austrálskeho zväzu 1. januára 1901, a to na základe výsledkov úspešných referend v jednotlivých kolóniách. Do rokovania boli zapojení aj predstavitelia Nového Zélandu, keďže aj Nový Zéland mal byť súčasťou tohto nového štátneho zväzku. Ten sa však z dôvodu viacerých vnútropolitických dôvodov rozhodol do Zväzu nevstúpiť a pokračovať svojou samostatnou cestou.

Ústava bola výsledkom viacerých národných Konventov, ktoré sa uskutočnili v deväťdesiatych rokoch 19. storočia a na jej tvorbe sa zúčastnili predstavitelia všetkých kolónií. I táto skutočnosť poukazuje na fakt, že súčasné tendencie k zmene monarchistického usporiadania sú výsledkom dlhodobého vývoja spoločnosti.

Tvorcovia austrálskej ústavy si už vtedy jasne uvedomovali, že základom samostatného štátu, ktorým sa Austrália po prijatí svojej vlastnej Ústavy stala, je zvrchovanosť ľudu. Táto je jasne definovaná v kapitole VIII., oddiel 128 Ústavy, ktorá presne stanovuje, že akákoľvek zmena ústavy musí byť schválená aj občanmi Austrálie. Toto mimoriadne dôležité ustanovenie znamená, že akékoľvek zmeny ústavy sa môžu uskutočniť iba prostredníctvom **referenda**.⁵ Hlasovanie o zmene je úspešné, ak je zmena odsúhlasená väčšinou voličov vo väčšine štátov a celkovou väčšinou voličov, tzv. systém absolútnej väčšiny.

Základným „sporným“ bodom je postavenie Kráľovnej v ústavnom systéme Austrálie. Hlavou štátu je monarcha, ktorého funkcie sú presne vymedzené v Ústave, t.j. hlavou austrálskeho štátu je Kráľovná Alžbeta II. a dôležitosť postavenia Koruny v politickom systéme krajiny sa prelína celou

³ David Flint, Committee Hansard, 13 April 2004, s. 75

⁴ Samotná Ústava Austrálie je obsiahnutá v článku 9 tzv. British Act.

⁵ Pred konaním akéhokoľvek referenda musia obe snemovne s danou navrhovanou zmenou súhlasiť, alebo ak dosiahnutie dohody nie je možné, môže Generálny guvernér tento návrh predložiť ľudu.

Ústavou, keďže Kráľovná je súčasťou parlamentu (článok 1 Ústavy) a je oprávnená menovať Generálneho guvernéra ako svojho zástupcu (článok 2 Ústavy), rovnako ako aj výkonná moc, ktorá je je garantovaná práve Kráľovnou a vykonáva ju Generálny guvernér ako jej zástupca (článok 61 Ústavy).

Zástupcom Koruny je **Generálny guvernér**, ktorý však vykonáva svoje funkcie v súlade s princípom zodpovednej vlády, t.j. koná na základe odporúčania ministrov. Veľmi dôležitou skutočnosťou i pre analýzu problému smerovania k republikanizmu je, že napriek nespornej dôležitosti federálnej vlády pre fungovanie spoločnosti, nie je v Ústave spomenutý ani premiér ako hlava vlády, ani základný rozhodovací orgán exekutívy (Kabinet).⁶

2. Tradícia republikanizmu v Austrálii

2.1 Historické východiská

Ako sme už naznačili vyššie, históriu republikanizmu možno datovať do obdobia, ktorému prechádzalo vytvorenie federácie v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch 19. storočia.

V tomto období si bola Austrália vedomá svojho silného ekonomického postavenia, v podmienkach ktorého sa začala budovať i pomerne silná občianska spoločnosť. Jej predstavitelia si uvedomovali výhody spoločného trhu v rámci spoločného federálneho štátu, čo podporovalo myšlienku federatívneho usporiadania. Neskoršie priznanie autonómie zo strany Británie v roku 1901 bolo veľmi silným impulzom pre túto mladú spoločnosť, ktorá už dávno pociťovala dostatočnú silu na vlastné riadenie svojich záležitostí. Prejavom republikánskych snáh v tomto období bolo napríklad založenie viacerých republikánskych zväzov, časopisov, ktorých hlavným mottom bola nezávislosť od Britskej Koruny.

Vytvorenie federácie neznamenal samostatnosť Austrálie v pravom zmysle, tá prišla až s udeľením **Statute of Westminster** v roku 1931, ktorým Westminsterský parlament stratil nariadovaciu právomoc voči Austrálii (tento zákon sa týkal aj ostatných britských domínií). Týmto sa končí i éra vojenskej a diplomatickej podpory poskytovanej Veľkej Británii.

Avšak diskusie o tom, či Austrália už pri prijímaní svojej ústavy v roku 1900 nemala prijať i republikánske zriadenie, neustali ani po prijatí ďalšieho Statute of Westminster v 1947 a pozícia Kráľovnej v austrálskej spoločnosti bola podrobovaná kritickej diskusii pri rôznych krízových situáciách (ako napríklad, keď Generálny guvernér Sir John Kerr využil svoje mimoriadne právomoci a odvolal vládu premiéra Whitlama v roku 1975, čo vyvolalo ústavnú krízu). Hlavným momentom kritického pohľadu na monarchistické zriadenie v Austrálii je otázka, do akej miery môže mať Kráľovná a jej predstaviteľ v krajine kontrolu nad demokratickým životom samotnej krajiny. Hoci sa na prvý pohľad môže zdať, že sa jedná len o snahu Austrálie skončiť s akýmkoľvek prepojením na svoju minulosť kolónie, podľa nášho názoru toto nie je hlavným motívom zmeny. Tým je snaha o čo najdemokratickejšie vedenie krajiny, t.j. snaha o čo najväčšie priblíženie politických elít občanom. To však podľa predstaviteľov krajiny ako i takmer polovice občanov nie je možné, ak nemôžu ovplyvniť skutočnosť, kto bude hlavou štátu.

⁶Premiéra vymenúva Generálny guvernér a podľa konvencie zahrnutej do ústavného systému je za predsedu vlády vymenovaný (tak ako aj vo Veľkej Británii a na Novom Zélande) predseda strany alebo koalície strán, ktorá disponuje väčšinou hlasov vo Snemovni reprezentantov. Táto väčšinová parlamentná strana vytvára vládu a dosadzuje ministrov.

I preto nasledovalo obdobie, kedy sa postupne eliminoval priestor Koruny v právnom systéme, či už sa jednalo o tzv. *Australia Act 1986*, ktorý zrušil prepojenie medzi jednotlivými parlamentmi a súdmi (a tým aj ich väzbami v Británii), alebo možno spomenúť rozsudok v prípade *Sue v Hill* [1999] HCA 30⁷, ktorým súd potvrdil, že hoci je Kráľovná Spojeného Kráľovstva a Severného Írska fyzicky tou istou osobou ako Kráľovná Austrálie, jedná sa o „dve samostatné a rôzne právne osoby“. Na základe tohto rozhodnutia súdu bol v roku 1986 prijatý tzv. *Australia Act 1986*, ktorý ustanovoval, že Británia a Austrália sú dva samostatné národy spojené jedným spoločným monarchom. Ďalším podobným krokom bolo napríklad vynechanie zmienky o Kráľovnej z občianskeho sľubu (v roku 1993); viaceré austrálskych inštitúcií už nemá v názve „Kráľovský“, ale z politologického hľadiska je snáď najvýraznejšou zmenou to, že britskí občania (hoci žijú v Austrálii) sa už nemôžu zúčastňovať volieb, ako i to, že legislatíva prijatá parlamentom v štáte Queensland neobsahuje žiadne odvolávky na Korunu alebo samotnú Kráľovnú.

2.2 Argumenty „za“ a „proti“ republikánskemu zriadeniu použité v referendovej kampani

Za prelomové roky v kampani za republiku možno považovať deväťdesiate roky 20. storočia, kedy v roku 1991 vzniká **Austrálske hnutie za republiku** (the Australian Republican Movement, ďalej ako ARM). Hlavné body argumentácie sú:

- a, aby na čele krajiny, t.j. oficiálnou hlavou štátu bol občan Austrálie a nie „cudzinec“ a heslom kampane sa tak stáva slovné spojenie „a resident for President“ („prezidentom náš občan“).⁸
- b, je neprípustné, aby sa samostatný štát, ktorým Austrália bez pochyby je, riadil právom, ktoré neprijal jeho parlament. V Austrálii sa totiž (ako i v ďalších krajinách Britského Spoločenstva) i naďalej uplatňuje britský zákon o nástupníctve, ktorý môže zmeniť jedine Westminsterský parlament so súhlasom všetkých dotknutých krajín Britského Spoločenstva.
- c, ďalším momentom je otázka vierovyznania. Katolícku komunitu v Austrálii tvoria predovšetkým Írski imigranti, resp. ich potomkovia a práve táto komunita sa tradične spája s republikánskou tradíciou (viď nižšie).
- d, nemenej závažným argumentom je problematický Act of Settlement, ktorý presne stanovuje pravidlá následníctva ako i uzatvárania sobášov (zákaz sobášenia protestanta s katolíkom). Tie sa podľa republikánov nezhodujú s charakterom spoločnosti a nie sú ani v súlade s jej antiskriminačnými zákonmi.

Do pozície opozičného hnutia sa dostáva tzv. **Austrálska liga za monarchiu** (The Australian Monarchist League)⁹, ktorej členovia s miernou nadsádzkou prirovnávajú „starú dobrú ústavu podporujúcu monarchiu k rokmi osvedčenému a obľúbenému koláču, ktorý sa teraz snažia republikáni zmeniť tým, že upravujú ingrediencie, z ktorého je upečený. A kde je istota, že tieto nové ingrediencie vôbec vytvoria konzistentnú hmotu? A bude vôbec chutiť?“ Monarchisti považujú Kráľovnú za Kráľovnú Austrálie a nie za občana cudzieho národa, z čoho vyplýva, že aj Generálny guvernér ako jej osobný zástupca v krajine je vhodnou hlavnou štátu. Argumentujú, že nevolená a neutrálna hlava štátu zabezpečuje krajine dostatočnú stabilitu, než akú by zabezpečil prezident volený ľuďom na

⁷ http://www.statusquo.org/aru_html/html/queenofaus.html#HighCourt; <http://www.highcourt.gov.au/>

⁸ To bolo i cieľom referenda v roku 1999. Cieľom ARM bolo dosiahnutie tejto vízie do výročia prijatia ústavy v roku 2001. Zdroj: <http://www.republic.org.au/>

⁹ Zdroj: <http://www.monarchist.org.au/>

základe politického programu. Argumenty týkajúce sa Act of Settlement tiež nepovažujú za tak dôležité, aby sa kvôli otázke následníctva menila ústava a štátne zriadenie, keďže tieto sporné body sa dajú podľa monarchistov vyriešiť i bez toho, aby Austrália vystúpila zo Spoločenstva.¹⁰

Ako je už spomenuté vyššie, dve argumentačné línie sa opierajú o dve výrazné zmeny v austrálskej spoločnosti, ktoré nastali počas jej vývoja, t.j. zmeny, ktoré nastali od vzniku federácie v 1901. Prvou je, že Austrália sa vyvinula v multikultúrnu spoločnosť a obyvatelia aborigénskeho, ázijského, írskoho alebo iného než austrálskeho pôvodu necítia dôležitosť postavenia a hlavne opodstatnenia pozície Kráľovnej v austrálskej spoločnosti a vnímajú ho ako prejav Britského imperializmu. Protiargumentom monarchistov je, že práve obyvatelia, ktorých Austrália prichýlila z rôznych nestabilných krajín sveta, vnímajú práve Kráľovnú ako neutrálne spojivo v spoločnosti. Ďalší nemenej dôležitý balík argumentov sa opiera o druhú zmenu v spoločnosti, a to že Austrália sa považuje za spoločnosť egalitársku, čo je v priamom protiklade s monarchistickým usporiadaním spoločnosti s privilegovaním určitých spoločenských vrstiev.

2.3 Keatingovo hnutie

V modernom republikánskom hnutí patrí mimoriadne miesto premiérovi Paulovi Keatingovi, ktorý sa výrazne zasadil o obnovenie republikánskej diskusie nielen v politických kruhoch, ale i medzi širokou verejnosťou. Jeho politická náklonnosť voči republikanizmu bola verejne známa už v časoch jeho nástupu do funkcie predsedu vlády na konci roku 1991 (známa je jeho veta „raz republikánom, navždy republikánom“). Keating využil všetky možnosti, ktoré mu jeho pozícia poskytovala na to, aby myšlienku o austrálskej republike doviedol do úspešného konca. Už necelé tri mesiace od nástupu do funkcie predstavil verejnosti svoju víziu o novej štátnej vlajke Austrálie:

...„Nie som presvedčený o tom, že symboly a prejav plnej suverenity austrálskej štátnosti môžu byť vôbec nikdy kompletné, pokiaľ budeme mať v jej rohu vlajku inej krajiny.“¹¹

Pri príležitosti návštevy Kráľovnej v Austrálii v roku 1992, Keating vo svojom prejave predstavil Austrálčanom svoju víziu o tom, ako je nevyhnutné získať úplnú nezávislosť a zároveň oznámil zámer svojho kabinetu novelizovať Zákon o občianstve (*Citizenship Act 1948.*) Na základe týchto a mnohých ďalších vyjadrení sa zmobilizovalo monarchistické hnutie a vzniklo ďalšie výrazné monarchistické hnutie, a to Australians for Constitutional Monarchy (ACM).

3. Referendum v roku 1999

3.1 Národné konventy a navrhované modely

Cieľom všetkých doterajších ústavných konventov bolo nájsť riešenia týkajúce sa najprv vytvorenia federálnej ústavy a neskôr jej rôznych novelizácií.

Ako sme už spomenuli vyššie, **prvý celonárodný ústavný konvent** sa konal v 1891 a jeho účastníci sa zaoberali prvotným návrhom ústavy, ktorou sa mal dať základ pre Austrálsku federáciu (t.j. federáciu Britských kolónii, Austrálie a Nového Zélandu).

¹⁰ Viď bližšie: John Warhurst: The Australian Monarchy-Republic Debate. 4th Annual Contemporary Europe Learning Community Colloquium. Crown versus Republic: Lessons from Europe. 2010.; John Warhurst: SENATE LECTURE March 6 2009 THE TRAJECTORY OF THE AUSTRALIAN REPUBLIC DEBATE. 2009

¹¹ „I do not believe that the symbols and the expression of the full sovereignty of Australian nationhood can ever be complete while we have a flag with the flag of another country on the corner of it.“ Zdroj: Hansard. 2 June 1994. Question without Notice: Australian Flag, s. 1318
Blíže pozri: An Australian republic: the options / the report of the Republic Advisory Committee. ISBN 0644325925. Canberra : Australian Govt. Pub. Service, c1993

Druhý ústavný Konvent sa konal v rokoch 1897-98 a výsledkom bol návrh ústavy, ktorý sa predložil na schválenie v referendách v jednotlivých kolóniách.

Tretí Konvent sa konal na popud vtedajšieho premiéra Whitlama až v roku 1973 (trval do roku 1975), ale nedospel žiadnemu vážnejšiemu rozhodnutiu, ktoré by mohlo byť predložené verejnosti na schválenie v ľudovom hlasovaní.

V apríli 1993 vymenoval vtedajší premiér Keating poradnú komisiu pre otázku republiky, ktorej úlohou bolo preskúmať jednotlivé alternatívy zmeny. Komisia vo svojej správe z toho istého roku uvádza, že zmena štátneho zriadenia je možná bez ohrozenia demokratických inštitúcií v krajine.¹²

Štvrtý Konvent sa konal už v roku 1998, t.j. krátko pred referendumom o zmene ústavy. Iniciátorom tohto konventu bol vtedajší predseda vlády, John Howards. O význame tohto Konventu svedčí i skutočnosť, že delegáti boli z polovice zvolení občanmi a druhú polovicu menovala federálna vláda. Konvent sa sústredil na tri možné alternatívy riešenia tohto ústavného problému, a to:

- a, ponechať Austrálii jej doterajší status konštitučnej monarchie;
- b, zmeniť štátne zriadenie na republiku s hlavou štátu, ktorú by volil parlament;
- c, zmeniť štátne zriadenie na republiku s hlavou štátu, ktorú by volili občania.

Ako samostatnú alternatívu, tzv. štvrtú skupinu delegátov môžeme označiť tých, ktorí nemali vyhranenú pozíciu, alebo sa snažili počas Konventu nájsť kompromisné riešenie.

Ako neskôr ukázali i výsledky samotného referenda, republikáni dominovali medzi oboma skupinami delegátov, avšak nedokázali zachovať jednotnosť svojich pozícií.

Konvent nakoniec posunul do referenda v 1999 tzv. bi-partisan appointment model, t.j. model, na základe ktorého by sa štátne zriadenie Austrálie zmenilo na republiku a jej hlavu štátu by volil Federálny parlament, t.z. Generálny guvernér i Kráľovná by boli nahradení jednou funkciou, a to prezidentom Austrálskeho zväzu. Prezident mal byť volený federálnym parlamentom na stanovené funkčné obdobie (5 rokov) a v skutočnosti by prevzal existujúce právomoci Generálneho guvernéra a rovnako by konal na základe odporúčania ministrov, t.j. jednalo by sa o tzv. model slabého prezidenta. Predseda vlády by mal na základe súhlasu Snemovne reprezentantov právomoc odvolať prezidenta za určitých okolností a po splnení určitých ústavou stanovených podmienok. Konvent sa tiež uzniesol na odporúčaníach, ktoré sa týkali pozmenenia preambuly ústavy (čo bolo tiež zahrnuté do referendových otázok).

Referendum sa konalo 6. novembra o dvoch hlavných otázkach – zmena štátneho zriadenia (viď vyššie) a úprava úvodnej časti ústavy.

Aktuálne znenie úvodnej časti ústavy, t.j.:

“NAKOLKO my obyvatelia Nového Južného Walesu, Viktórie, Južnej Austrálie, Queenslandu a Tasmánie, pokorne sa spoliehajú na požehnanie všemohúceho Boha, sme sa dohodli na zjednotení sa do jedného nezrušiteľného Federálneho Zväzu pod Korunou Spojeného Kráľovstva Veľkej Británie a Írska, a na základe Ústavy, ktorá sa týmto ustanovuje; a nakoľko je prospešné zabezpečiť prijatie ďalších Austrálskych kolónií do Zväzu a do dŕžavy Kráľovnej; Nech je teda uzákonené Jej veličenstvom Kráľovnou, a s na základe odporúčania a súhlasu Lordov –členov Hornej snemovne a členov Dolnej Snemovne tohto súčasného parlamentu,, nasledovne:—.....”¹³

¹² Blížie pozri: An Australian republic: the options / the report of the Republic Advisory Committee. ISBN 0644325925. Canberra : Australian Govt. Pub. Service, c1993

¹³ “WHEREAS the people of New South Wales, Victoria, South Australia, Queensland, and Tasmania, humbly relying on the blessing of Almighty God, have agreed to unite in one indissoluble Federal Commonwealth under the Crown of the United Kingdom of Great Britain and Ireland, and under the Constitution hereby established: And whereas it is expedient to provide for the admission into the Commonwealth of other Australasian Colonies and possessions of the Queen: Be it therefore enacted by the Queen’s most Excellent Majesty, by and with the advice and consent of the Lords Spiritual and Temporal, and Commons, in this present Parliament assembled, and by the authority of the same, as follows:—.....”

t.j. znenie, v ktorom sa explicitne uvádza Koruna Spojeného Kráľovstva Veľkej Británie a Írska, jej Veličenstvo Kráľovná ako i odvolávka na dolnú snemovňu Britského parlamentu, sa malo po úspešnom schválení v referende zmeniť nasledovne:

„S vierou v Boha, Austrálsky zväz je predstavuje demokraciu s federálnym systémom vlády, ktorá slúži verejnému dobru.

My, obyvateľia Austrália sa zaväzujeme tejto Ústave:

- *hrdí na to, že našu národnú jednotu kuli Austráľčania rôzneho pôvodu;*
- *nikdy nezabúdajúc na obeť všetkých tých, ktorí bránili našu krajinu a našu slobodu v časoch vojny;*
- *zachovávajúc slobodu, toleranciu, dôstojnosť jednotlivca a panstvo práva;*
- *vzdávajúc poctu aborigénom a obyvateľov Torres Strait Islands, prvých ľudí tohto národa za ich hlboké príbuzenstvo s ich zemou a za ich dávne a pretrvávajúce kultúry, ktoré obohatili život našej krajiny;*
- *uznávajúc podiel generácií imigrantov na budovaní národa;*
- *pamätajúc na našu zodpovednosť za chránenie nášho výnimočného životného prostredia;*
- *podporujúc úspech ako i rovnosť príležitostí pre všetkých;*
- *a ceniac si nezávislosť tak vrúcne ako i národného ducha, ktorý nás spája v nešťastí i pri úspechoch.*¹⁴

za znenie, v ktorom dominuje vyzdvihovanie austrálskej národnej identity postavenej na nezávislosti a rovnosti, ako i na skutočnosti, že austrálsky národ v sebe obsahol viacero národností, ktoré si vybojovali nezávislosť. Veľmi dôležitým je moment priznania mimoriadnej pozície domorodého obyvateľstva.

3.2 Referendum o zmene ústavy v roku 1999

Ako sme už naznačili vyššie, referendum sa skladalo z dvoch častí, hlasovanie o štátnom zriadení a hlasovanie o preambule ústavy, t.j. či má byť do ústavy formálne zakomponovaná preambula. Ako dokazujú tabuľky uvedené nižšie, i v tomto referende sa potvrdilo, že Austrália je krajinou, kde nie je ľahké dospieť k úspešnému referendu, keďže ani v tomto prípade žiadna z otázok nezískala požadovanú väčšinu, t.j. celonárodne nadpolovičnú väčšinu a ani väčšinu hlasov v jednotlivých štátoch. Zmenu štátneho zriadenia občania zamietli takmer 55%, s najväčším percentom hlasov proti v štáte Queensland.

Tab. č. 1: Výsledky o otázke republiky –výsledky podľa štátov a celkové výsledky

Štát	Hlasy áno	%	Hlasy nie	%	Formál- ne hlasy	%	Nefor- málne hlasy	%	Spolu	%
NSW	1817380	46.43	2096562	53.57	3913942	99.12	34772	0.88	3948714	95.25

¹⁴“With hope in God, the Commonwealth of Australia is constituted as a democracy with a federal system of government to serve the common good. We the Australian people commit ourselves to this Constitution: proud that our national unity has been forged by Australians from many ancestries; never forgetting the sacrifices of all who defended our country and our liberty in time of war; upholding freedom, tolerance, individual dignity and the rule of law; honouring Aborigines and Torres Strait Islanders, the nation's first people, for their deep kinship with their lands and for their ancient and continuing cultures which enrich the life of our country; recognising the nation-building contribution of generations of immigrants; mindful of our responsibility to protect our unique natural environment; supportive of achievement as well as equality of opportunity for all; and valuing independence as dearly as the national spirit which binds us together in both adversity and success.“
Zdroj: http://www.aec.gov.au/Elections/referendums/1999_Referendum_Reports_Statistics/Leading_Up_to_The_1999_Referendum.htm

VIC	1489536	49.84	1499138	50.16	2988674	99.07	28063	0.93	3016737	95.35
QLD	784060	37.44	1309992	62.56	2094052	99.31	14642	0.69	2108694	94.74
WA	458306	41.48	646520	58.52	1104826	99.15	9500	0.85	1114326	94.73
SA	425869	43.57	551575	56.43	977444	99.09	8950	0.91	986394	96.00
TAS	126271	40.37	186513	59.63	3 12784	99.09	2857	0.91	315641	96.31
ACT	127211	63.27	73850	36.73	201061	99.23	1553	0.77	202614	95.31
NT	44391	48.77	46637	51.23	91028	99.07	852	0.93	91880	84.96
AUS	5273024	45.13	6410787	54.87	11683811	99.14	101189	0.86	11785000	95.13

Zdroj: http://www.aec.gov.au/About_AEC/Publications/Newsfiles/1999/No_87.htm

Ani hlasovanie o preambule nebolo úspešné. Najväčšiu podporu zaznamenala volebná komisia v Australian Capital Territory.

Tab. č. 2: Výsledky o preambule –výsledky podľa štátov a celkové výsledky

Štát	Hlasy áno	%	Hlasy nie	%	Formál- ne hlasy	%	Nefor- málne hlasy	%	Spolu	%
NSW	1647378	42.14	2261960	57.86	3909338	99.01	39144	0.99	3948482	95.24
VIC	1268044	42.46	1718331	57.54	2986375	98.99	30341	1.01	3016716	95.35
QLD	686644	32.81	1405841	67.19	2092485	99.23	16174	0.77	2108659	94.74
WA	383477	34.73	720542	65.27	1104019	99.06	10436	0.94	1114455	94.74
SA	371965	38.10	604245	61.90	976210	98.95	10325	1.05	986535	96.01
TAS	111415	35.67	200906	64.33	312321	98.94	3343	1.06	315664	96.32
ACT	87629	43.61	113293	56.39	200922	99.16	1696	0.84	202618	95.31
NT	35011	38.52	55880	61.48	90891	98.90	1015	1.10	91906	84.98
AUS	4591563	39.34	7080998	60.66	11672561	99.05	112474	0.95	11785035	95.13

Podľa prieskumu agentúry UMR¹⁵, polovica všetkých Austráľčanov podporovala zmenu na republikánske zriadenie, kým len 28% bolo proti. Najväčšia podpora bola zaznamenaná z radov prívržencov Labour party a spomedzi mužov.

Za najhlavnejšie dôvody pre zmenu voliči uvádzali nasledovné: monarchia je zastaraný koncept a je najvyšší čas pretrhnúť spojivo s minulosťou a Austrália nemá zo súčasného stavu žiadny výraznejší ošoh, keďže je dostatočne vyspelá a silná, aby sa presadila vo svete sama. Za veľmi dôležitý dôvod uvádzajú aj domorodé obyvateľstvo, ktoré tu bolo pred britskými kolonizátormi, t.j. pred Korunou.

¹⁵ Zdroj: <http://umrresearch.com.au/doc/Australianrepublicnov2008.pdf>

Dôvody, prečo voliči hlasovali proti zmene sú rôznorodejšie. Najvýraznejším bolo, že súčasný systém funguje, tak prečo by sa mal zmeniť a pritom takáto zmena je veľmi nákladná a tieto verejné prostriedky by sa mohli použiť na iné veci, ktoré zmenu skutočne potrebujú. Ďalším argumentom bolo, že súčasný systém plne zabezpečuje fungovanie demokratických inštitúcií a neželanými dôsledkami takejto zmeny by mohla byť práve strata kontroly alebo jej zníženie. A v neposlednom rade je tu argument tradície a dedičstva.

I z uvedeného prieskumu je zrejma vysoká podpora pre republiku, s podobnými výsledkami prišlo pred samotným referendum viacero ďalších agentúr a všetko naznačovalo tomu, že tentoraz bude referendum úspešné a Austrália ukončí svoju cestu k republike po dlhých desaťročiach.

Prečo teda také prekvapujúce výsledky? Volebná komisia ako i viaceré agentúry sa zhodli, že referendum utrpelo porážku nie z dôvodu nesprávneho načasovania, nie z dôvodu celkovej „neoprávnenosti“ oboch otázok, ale z dôvodu, že voliči síce zmenu požadujú, ale nie vo forme, ktorú dostali na výber. Prieskumy, ktoré sa uskutočnili po referende totiž poukázali na skutočnosť, že voliči by uprednostnili prezidenta priamo voleného občanmi (iba 12% by uprednostnilo prezidenta voleného parlamentom).¹⁶

ZÁVER

Otázka republikanizmu v Austrálii zostala po neúspešnom referende i naďalej otvorená. Predchádzajúci premiéri, Kevin Rudd i John Howard síce pripúšťali vo svojich verejných vyhláseniach, že vnímajú túto otázku ako stále živú a otvorenú (Rudd dokonca vyjadril svoje hlboké presvedčenie, že sa krajina stane republikou), avšak obaja uprednostnili stabilizáciu ekonomiky v čase hospodárskej krízy pred ďalším referendom.

Podľa prieskumu z mája 2008 (agentúra Morgan), 45% obyvateľov si myslí, že by sa krajina mala stať republikou s voleným prezidentom, 42% by chcelo ponechať súčasný stav a iba 13% sa neprikláňa ani k jednej alternatíve.

Avšak súčasná premiérka, Julia Gillardová už počas predvolebnej kampane tvrdo presadzovala zmenu na republiku a od svojich postojov neustúpila ani od svojho zvolenia do funkcie predsedkyne vlády (viď napr. vyhlásenie z 17.8.2010 The Telegraph),¹⁷ a tak ostáva len otázkou času, kedy nový ústavný Konvent vypracuje nové znenie otázok, ktoré budú predložené obyvateľom v referende.

Zaujímavé však je, že republikánske prvky na Novom Zélande - ako krajiny, ktorá má tak blízku históriu k tej Austrálskej - neboli nikdy také silné, ako je tomu v Austrálii a mnohí predstavitelia republikanizmu na Novom Zélande prehlasujú, že ak príde v Austrálii k odklonu smerom k republikanizmu, mal by tak urobiť aj Nový Zéland. V Austrálii je jednoznačne vyššia úroveň podpory republikanizmu než je tomu na Novom Zélande. V roku 1994 sa Nový Zéland posunul bližšie k republikanizmu, keď predseda vlády Jim Bolger vo svojich vyhláseniach vyjadril podporu republikanizmu na Novom Zélande, napríklad vo svojom parlamente prejav v marci v roku 1994 predniesol, že Nový Zéland čelí veľkej ústavnej otázke. V tomto prejave si kladol otázky, či je možné, aby Nový Zéland pokračoval s menovaným Generálnym guvernérom ako hlavou štátu alebo či by mal na toto

¹⁶ http://www.skwirk.com.au/p-c_s-56_u-490_t-1335_c-5134/paul-keating-republicanism/tas/paul-keating-republicanism/australia-aft-1945/an-era-of-protest. <http://goaustralia.about.com/library/weekly/blgovt1.htm>

¹⁷ <http://www.telegraph.co.uk/news/newstoppers/theroyalfamily/7949751/Julia-Gillard-wants-Australia-to-become-a-republic-at-end-of-Queens-reign.html>

miesto prísť volený prezident. Zdôraznil, že sa jedná o výhradne jeho súkromný názor a nie o názor vlády a že správna chvíľa nastane, keď sa ázijsko-pacifický región stane známejším vo svete a keď príde k eliminácii i ostatných prepojení na Veľkú Britániu. Avšak najvýraznejším dôvodom bude, že to budú chcieť samotní Novozélandčania ako prejav ich nezávislosti. Za veľmi dôležité stanovil určenie presných úloh a kompetencií volenej hlavy štátu. Ako však Bolger hovorí, táto otázka zostáva otvorená a bude dôležitá pre Nový Zéland v najbližšej budúcnosti.

V podobnom duchu sa vyjadrovala aj predchádzajúca premiérka Helen Clarková¹⁸ v novinovom rozhovore v roku 2002 - po neúspešnom referende v Austrálii - kedy hovorila, že krajina si časom zosúladi svoj ústavný rámec s realitou v zmysle, že Nový Zéland je plne nezávislým suverénnym štátom a hlava štátu by na Novom Zélande mala pochádzať z Nového Zélandu. Clarková ďalej konštatuje, že Nový Zéland a Austrália sú de facto republikami. Spomína, že obe krajiny majú v podstate formálnu hlavu štátu, ktorá je stelesnená v generálnom guvernérovi a v tomto zmysle je podľa Clarkovej jasné, že obe krajiny budú chcieť uviesť stav do právneho súladu.

Verejná mienka zmenu na Novom Zélande v najbližšom období veľmi nepodporuje. Prieskum, ktorý vykonalo Volebné centrum Nového Zélandu o názoroch voličov v tejto otázke ukazuje, že podpora pre odklon od monarchie vzrástla z 50% (rok 1996) na 62% (v roku 1999), čo bolo práve v období, kedy bola obdobná debata v Austrálii na svojom vrchole. Správa takisto ukázala, že podpora po tomto období zase klesla na 51% ako tomu bolo v roku 2002.¹⁹

G. Palmer vo svojej analýze zdôrazňuje dve východiská presadzovania republikanizmu,²⁰ pretože politické ústavné argumenty sú súčasťou tejto republikánskej debaty a sú veľmi dôležité na pochopenie jednotlivých línií argumentácie: prvým východiskom je politická argumentácia v prospech zmeny, ktorá zdôrazňuje, že dedičný monarcha, ktorý vládne nad Spojeným kráľovstvom, by nemal byť tiež kráľom Nového Zélandu, pretože v tejto krajine nežije a je od tejto krajiny fyzicky dosť vzdialený. Také egalitarske krajiny akými sú Nový Zéland a Austrália by nemali mať za hlavu štátu zámožného britského aristokrata, ktorý nie je symbolom novozélandskej a austrálskej vlády a nesie nepravdivý odkaz o tom, čo tieto krajiny presadzujú a aké hodnoty uznávajú. Toto zároveň ohrozuje zmysel krajiny pre nezávislosť v očiach iných národov a rovnako ohrozuje rešpektovanie krajiny vlastnými občanmi.

Tieto argumenty narážajú na určité ťažkosti aj na politickej úrovni. Politická neutralita, ktorá sa odráža v hlave štátu vo Westminsterskom systéme je výhodou monarchie s takými právomocami generálneho guvernéra, na výkon ktorých môže byť hlava štátu vyzvaná len vo veľmi úzko vyhranených situáciách. Voľba hlavy štátu nezabezpečí politickú neutralitu, ale práve naopak. Motívy konania ovplyvňujúce niekoho vo volenom úrade sa môžu odlišovať od motívov, ktoré ovplyvňujú dedičnú hlavu štátu. Okrem toho, osobné právomoci kráľovnej a jej generálneho guvernéra sú vo veľkej miere obmedzené. Obmedzenie volenej hlavy štátu by bolo veľmi ťažké realizovať v praxi, pretože takto ustanovená hlava štátu bude disponovať určitou formou demokratického mandátu.

¹⁸ Clark H.: What's on? Evening Post. Wellington. 4. marec 2002

¹⁹ Pozri: Electoral System Opinion and the Evolution of MMP: A Report to the Electoral Commission. New Zealand Election Study. Wellington 2000, s. 7-30

²⁰ Pozri: Palmer. G., Palmer. M.: Bridled Power. New Zealand's Constitution and Government. 4. vydanie. Oxford University Press, Wellington 2004, s. 22 - 65

V ideálnych podmienkach by mala hlava štátu stáť nad politikou, mala by byť symbolom národnej jednoty. Rozhodovanie o tejto otázke musíme vnímať vo viacerých rovinách. Napríklad na Novom Zélande by prijatie rozhodnutia v prospech republikanizmu veľmi ovplyvnilo i mäorské obyvateľstvo, ktoré vníma monarchiu ako symbolickú hodnotu, ako súčasť zmluvy z Waitangi. Ak by sa stal Nový Zéland republikou, muselo by sa upraviť ústavné postavenie tejto zmluvy.

Druhá rovina sa týka pacifických vzťahov, pretože toto rozhodnutie by malo veľmi vážne ústavné dôsledky pre ostrovy Tokelau, Niue a Cookových ostrovov, pretože tieto štáty majú formálne historické ale i súčasné ústavné prepojenia so štátom Nový Zéland a spolu s ním tvoria súčasť tzv. „Ríše Nový Zéland“. Nastala by situácia, kedy by museli aj tieto krajiny riešiť paradoxnú situáciu, a to: ako sa dá ďalej prakticky a ústavne pokračovať v Ríši Nového Zélandu bez samotného Nového Zélandu. To by znamenalo, že každá takto dotknutá krajina by sa musela rozhodnúť, či sa stane republikou alebo zostane monarchiou. Podobným problémom čelí i samotná Austrália.

Právomoci Koruny sú vykonávané na odporúčanie ústavne zodpovedných ministrov. Odstránenie takéhoto monarchu by si vyžadovalo doslovne „prepracovanie“ celej štruktúry tak, aby sa našla stabilná náhrada. Ako navrhuje A. Ladley²¹, problém sa dá vyriešiť tzv. „ľahkým republikanizmom“, ktorý bol aj jednou z alternatív v austrálskom referende - titul Generálny guvernér sa jednoducho nahradí titulom prezident, čím sa zmení hlava štátu na prezidenta, ktorého ustanovuje parlament a nie Kráľovná (ktorú zasa nahrádza Generálny guvernér menovaný na odporúčanie premiéra).

Avšak ďalšie stanoviská právnikov a politológov ukazujú, že toto riešenie nie je až také jednoduché, ako sa zdá. Rozhodnutia by jednoznačne mali byť výsledkom diskusie širokej laickej i odbornej verejnosti, pretože takáto zmena nie je iba technickou zmenou, ale je potrebné rozšíriť všetky aspekty ústavných právomocí Generálneho guvernéra. Ak tieto právomoci vykonáva menovaný Generálny guvernér, sú pre spoločnosť akceptovateľnejšie a málokto ich vníma ako hrozbu. Avšak tie isté právomoci by mohli byť vnímané ako hrozba, keby by ich vykonával prezident ako politické právomoci v určitej forme demokratického mandátu. Ako vo svojich esejach o ústave uvádza R. Cooke²², jednalo by sa takmer až o revolúciu, o radikálnu zmenu vo vláde. Pretože v takejto vážnej oblasti akou je ústavná zmena, neexistuje nič ako minimalistická zmena. Nedá sa jednoducho nahradiť pojem kráľovná pojmom prezident. Kľúčovými sa stanú otázky typu: ako bude nová hlava štátu volená alebo vyberaná a akými právomocami bude jej úrad disponovať.

Vo všeobecnosti sa však zdá, že Austráľčania (i Novozélandčania) budú i naďalej tolerovať britského monarchu bez nejakého mimoriadneho úspechu, až kým nenastane situácia, ktorá ich prinúti zvažovať okolnosti zmeny. Mnohí politológovia sa zjednocujú v názore, že takýmto veľmi vážnym bodom by mohol byť koniec vlády kráľovej Alžbety II., ktorá pôsobí na obyvateľov oboch krajín ako silná prirodzená autorita, zdôrazňujúca a vyzdvihujúca dôstojnosť britského impéria. Kráľovná Alžbeta II. svojou osobnosťou jednoznačne vzbudzuje v obyvateľoch inklináciu k zachovaniu status quo (v podobnom duchu sa vyjadrila i súčasná austrálska premiérka, že koniec vlády Alžbety II. by mohol otvoriť úspešnú cestu k riešeniu tohto ústavného problému).

²¹ Pozri: Ladley A.: Who Should be Head of State. (in) Colin James (ed) Building the Constitution, Institute of Policy Studies, Wellington 2000, s. 268

²² Pozri: Cooke R.: Essays on the Constitution. Brookers, Wellington, 1995, s. 30

Literatúra

1. Bryce, J.: O demokracii. In: Kulašik, P.: Dejiny politického myslenia, UMB FPVaMV Banská Bystrica, 1997, ISBN 80-8055-011-5, str. 187
2. An Australian republic: the options / the report of the Republic Advisory Committee. ISBN 0644325925. Canberra : Australian Govt. Pub. Service, c1993
3. Federálny volebný zákon Austrálie z r. 1918
4. Electoral System Opinion and the Evolution of MMP: A Report to the Electoral Commission. New Zealand Election Study. Wellington 2000, str. 7-30
5. Palmer. G., Palmer. M.: Bridled Power. New Zealand's Constitution and Government. 4. vydanie. Oxford University Press, Wellington 2004, str. 22 – 65
6. Ladley A.: Who Should be Head of State. (in) Colin James (ed) Building the Constitution, Institute of Policy Studies, Wellington 2000, str. 268
7. Cooke R.: Essays on the Constitution. Brookers, Wellington, 1995, str. 30
8. Palmer. G., Palmer. M.: Bridled Power. New Zealand's Constitution and Government. 4. vydanie. Oxford University Press, Wellington 2004, str. 64
9. Lijphart, A.: Democracies. Yale University Press, 1984
10. Parliamentary handbook of the Commonwealth of Australia, 29. vydanie, 2002
11. The Australian Journal of Political Science 34, Wellington, 1999
12. George Williams, „A republican tradition for Australia?“, Federal Law Review, Vol.23, No.1, pp.133-149
13. John Hirst: Discovering Democracy – A Guide to Government and Law in Australia. ISBN: 1 86366 431 9. Published by Curriculum Corporation 1998
14. John A La Nauze, The Making of the Australian Constitution, Melbourne University Press 1972
15. The road to a republic. The Senate. Legal and Constitutional References Committee. Commonwealth of Australia 2004. ISBN 0 642 71441 X, str. 3-9, 47-73, 101 -140
16. John Hartigan, Maxine McKew, Tim Orton: The Future of Australian Governance. Australia 2020 Final report. 2008. http://www.australia2020.gov.au/docs/final_report/2020_summit_report_9_governance.pdf.
17. Electoral Newsfile 87: Referendum 1999 Results Guide
18. Patrick McGorry: 2010 National Republican Lecture (26/8/2010)
19. John Warhurst: SENATE LECTURE March 6 2009 THE TRAJECTORY OF THE AUSTRALIAN REPUBLIC DEBATE. 2009
20. John Warhurst: The Australian Monarchy-Republic Debate. 4th Annual Contemporary Europe Learning Community Colloquium. Crown versus Republic: Lessons from Europe. 2010.
21. Harry Evans: MONARCHICAL AND PARLIAMENTARY GOVERNMENT IN AUSTRALIA. Insurance Council of Australia. Canberra Conference. 10 August 2006.
22. Hansard. 2 June 1994. Question without Notice: Australian Flag, str. 1318
23. PM says Australia will become a republic when reign of Queen Elizabeth II comes to an end. www.dailytelegraph.com.au
24. <http://umrresearch.com.au/doc/Australianrepublicnov2008.pdf>

25. <http://www.telegraph.co.uk/news/newsttopics/theroyalfamily/7949751/Julia-Gillard-wants-Australia-to-become-a-republic-at-end-of-Queens-reign.html>
26. http://www.skwirk.com.au/p-c_s-56_u-490_t-1335_c-5134/paul-keating-republicanism/tas/paul-keating-republicanism/australia-after-1945/an-era-of-protest
27. http://www.statusquo.org/aru_html/html/queenofaus.html#HighCourt
28. <http://www.monarchist.org.au/>
29. <http://umrresearch.com.au/doc/Australianrepublicnov2008.pdf>
30. http://www.aec.gov.au/Elections/referendums/1999_Referendum_Reports_Statistics/Key_Results.htm
31. http://www.aec.gov.au/About_AEC/Publications/Newsfiles/1999/No_87_b.htm
32. http://www.skwirk.com.au/p-c_s-56_u-490_t-1335_c-5134/paul-keating-republicanism/tas/paul-keating-republicanism/australia-after-1945/an-era-of-protest
33. <http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/article6905825.ece>
34. www.aec.gov.au
35. <http://www.aph.gov.au/>
36. www.cnn.com
37. www.dfat.gov.au/facts/index.html
38. www.gov.info.au
39. <http://law.gov.au>
40. www.nla.gov.au/oz/gov/

Reviewed by: PhDr. JUDr. Lucia Mokrá, PhD.

POLISABONSKÉ VONKAJŠIE PRÁVOMOCI EURÓPSKEJ ÚNIE¹

External competences of the European Union after Lisbon

Michael Siman

ABSTRACT

The Lisbon Treaty has extended the powers of the European Union in its external action, and established the principles and objectives of this action. The European Union has been given an explicit legal personality. The Union may conclude international agreements and establish international relationships with third parties, that is resulting in a consecutive limitation of international legal personality of the Member States, especially in adopting international obligations in relation to third countries.

Key words: European Union - external competences - legal personality - international agreements - international relations

Lisabonská zmluva rozšírila právomoci Európskej únie v oblasti jej vonkajších činností, pričom zakladajúce zmluvy Európskej únie upravujú túto oblasť právomocí Únie oveľa podrobnejšie, ako to bolo v minulosti. Európska únia je v rámci svojej vonkajšej činnosti oprávnená uzatvárať medzinárodné dohody s tretími krajinami, môže byť členom alebo pozorovateľom v medzinárodných organizáciách a môže nadväzovať medzinárodné vzťahy s tretími subjektmi.

Právna subjektivita Európskej únie

Únia totiž ako právny nástupca Spoločenstva disponuje na základe článku 47 Zmluvy o EÚ medzinárodnoprávnou subjektivitou a môže vo vlastnom mene a na vlastnú zodpovednosť uzatvárať medzinárodné zmluvy s tretími štátmi alebo medzinárodnými organizáciami.² Samotné inštitúcie Únie však nedisponujú vlastnou medzinárodnoprávnou subjektivitou, na základe ktorej by mohli samostatne uzatvárať medzinárodné zmluvy s tretími štátmi.³

Okrem toho má Únia v každom členskom štáte má najširšiu spôsobilosť na práva a právne úkony, ktorú vnútroštátne právo pozná v prípade právnických osôb. Z tohto dôvodu môže Únia najmä nadobúdať alebo scudzovať hnutelné veci a nehnuteľnosti a má tiež procesnú spôsobilosť. V mene Únie koná a zastupuje ju vo všeobecnosti Európska komisia, okrem záležitostí týkajúcich sa fungovania inštitúcií Únie, v ktorých konajú v mene Únie dotknuté inštitúcie.⁴

Zásady a ciele vonkajšej činnosti Európskej únie

Podľa súčasného znenia zakladajúcich zmlúv je Únia pri uskutočňovaní vonkajšej činnosti vo všetkých oblastiach, vrátane oblasti spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky, povinná dodržiavať a sledovať stanovené zásady a ciele. Únia rešpektuje zásady Charty OSN ako aj zásady medzinárodného práva⁵ a nadväzuje vzťahy so subjektmi medzinárodného práva, ktoré uznávajú tieto zásady. Únia v rámci svojej

¹Táto práca je výsledkom riešenia projektu „Vplyv judikatúry súdov Európskej únie na vnútroštátne právo jej členských štátov“, ktorý je financovaný Agentúrou na podporu výskumu a vývoja (zmluva č. APVV-0754-07).

²Pozri čl. 47 Zmluvy o EÚ a čl. 216 Zmluvy o fungovaní EÚ.

³Pozri prípad Francúzsko p. Komisia, C 327/91, 9.4.1994, Zb. s. I 3641, bod 24.

⁴Pozri v tomto smere čl. 335 Zmluvy o fungovaní EÚ.

⁵Iba niektoré zásady medzinárodného práva sú však súčasťou právneho poriadku Únie. V právnom poriadku Únie sa napríklad neuplatňuje zásada recipacity.

vonkajšej činnosti podporuje demokraciu, právny štát, ľudské práva a slobody, ľudskú dôstojnosť, rovnosť a solidaritu.⁶ Únia uskutočňuje vonkajšiu činnosť s cieľom zachovávať a podporovať svoje hodnoty a záujmy, bezpečnosť, nezávislosť, celistvosť a zásady medzinárodného práva; mier a medzinárodnú bezpečnosť v súlade s cieľmi a zásadami Charty OSN, Helsinského záverečného aktu a Parížskej charty; trvalo udržateľný rozvoj rozvojových krajín a odstráníť chudobu; integráciu krajín do svetového hospodárstva vrátane odstraňovania prekážok medzinárodného obchodu; opatrenia na ochranu životného prostredia a trvalo udržateľného hospodárenia s prírodnými zdrojmi; pomoc obyvateľstvu a krajinám postihnutým prírodnými katastrofami; mnohostrannú spoluprácu a dobrú správu vecí verejných.⁷ O strategických záujmoch a cieľoch Únie v jednotlivých oblastiach vonkajšej činnosti Únie, vrátane oblasti spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky, rozhoduje jednomyseľne Európska rada na odporúčanie Rady.

Výlučné právomoci Únie vo vonkajších vzťahoch

Členské štáty prenesením právomocí na Európsku úniu, ktorá tak môže prijímať únieové akty vo vymedzených oblastiach, strácajú aj právomoc uzatvárať v týchto oblastiach medzinárodné zmluvy s tretími krajinami, čím navonok dochádza k postupnému posilňovaniu medzinárodnoprávnej subjektivity Únie na úkor oslabovania medzinárodnoprávnej subjektivity členských štátov.

Únia má výlučnú právomoc uzavrieť medzinárodnú dohodu vtedy, ak tak ustanovuje legislatívny akt Únie, ak je uzavretie medzinárodnej dohody potrebné na vykonávanie vnútorných právomocí Únie, alebo ak môže mať uzatvorenie dohody vplyv na spoločné pravidlá Únie.⁸ Pri vymedzení oblastí, v ktorých Únia disponuje výlučnou právomocou prijímať medzinárodné záväzky, nachádzame paralelu s vnútorným vymedzením právomocí Únie. Únia má výlučnú vonkajšiu právomoc uzatvárať medzinárodné zmluvy s tretími štátmi predovšetkým v oblastiach, ktoré aj z vnútorného hľadiska patria medzi výlučné právomoci Únie⁹, napríklad v oblasti spoločnej obchodnej politiky podľa článku 207 Zmluvy o fungovaní EÚ¹⁰, v oblasti ochrany morských biologických zdrojov¹¹ alebo v oblasti prístupových zmlúv¹².

Vo všeobecnosti Únia nadobudne v určitej oblasti výlučnú vonkajšiu právomoc prijímať medzinárodné záväzky na základe vykonávania jej vnútornej právomoci v tejto oblasti, pokiaľ predpokladané medzinárodné záväzky spadajú do oblasti spoločných únieových pravidiel, resp. do oblasti, ktorá je z väčšej časti takýmito únieovými pravidlami upravená.¹³ V prípade existujúcej výlučnej vonkajšej právomoci Únie platí, že rovnaká vonkajšia právomoc členských štátov je v tej istej oblasti vylúčená¹⁴. Rozdelenie medzinárodných právomocí medzi Úniu a členské štáty podľa únieového právneho poriadku nemôžu žiadnym spôsobom ovplyvniť ani ústavné normy členských štátov.¹⁵

⁶ Pozri bližšie čl. 21 ods. 1 Zmluvy o EÚ. Porovnaj tiež so základnými hodnotami Únie podľa článku 2 Zmluvy o EÚ; Mokrá, L.: Občianstvo EÚ – základné subjektívne verejné právo. Bratislava, EURO-PROFI, 2012, s. 49-53.

⁷ Pozri bližšie čl. 21 ods. Zmluvy o EÚ.

⁸ Pozri čl. 3 ods. 2 Zmluvy o fungovaní EÚ.

⁹ Pozri čl. 3 ods. 1 Zmluvy o fungovaní EÚ.

¹⁰ Pozri stanovisko Súdneho dvora 1/75, 11.11.1975, Zb. s. 1355; a prípad Donckerwolcke, 41/76, 15.12.1976, Zb. s. 1921, bod 32.

¹¹ Pozri prípad Komisia p. Rade, C 25/94, 19.3.1996, Zb. s. I 1469, bod 42.

¹² Pozri stanovisko Súdneho dvora 2/91, 19.3.1993, Zb. s. I 1061, bod 8; a prípad Komisia p. Spojenému kráľovstvu, 804/79, 5.5.1981, Zb. s. 1045, body 17 a 18.

¹³ Pozri prípady Komisia p. Nemecku, C 433/03, 14.7.2005, Zb. s. I 6985, body 43 a 44; Komisia p. Luxembursku, C 266/03, 2.6.2005, Zb. s. I 4805, body 42 a 43.

¹⁴ Pozri stanovisko Súdneho dvora 11.11.1975, Zb. s. 1355.

¹⁵ Pozri stanovisko Súdneho dvora 1/94, 15.11.1994, Zb. s. I 5267, bod 20.

Implicitné právomoci Únie vo vonkajších vzťahoch

Únia má na základe článku 47 Zmluvy o EÚ medzinárodnoprávnu subjektivitu a implicitnú právomoc uzatvárať medzinárodné zmluvy s tretími štátmi v celom rozsahu pôsobnosti cieľov uvedených v zakladajúcich zmluvách.¹⁶ Táto právomoc vyplýva nielen z jej výslovného priznania v zmluve, ale môže vyplývať aj z iných ustanovení primárneho práva a z aktov Únie prijatých na základe týchto ustanovení. Pri vykonávaní ustanovení zmluvy totiž nie je možné oddeliť režim vnútroúniových opatrení od režimu vonkajších vzťahov.¹⁷

Pokiaľ má teda Únia svoju „vnútornú“ právomoc prijímať úniové akty na účely realizácie niektorého z cieľov zmlúv, má implicitne ipso facto aj „vonkajšiu“ právomoc prijímať za týmto účelom potrebné medzinárodné záväzky, aj keď zakladajúce zmluvy neobsahujú v tomto smere osobitné splnomocňujúce ustanovenie. Toto pravidlo súbehu vnútorných a vonkajších právomocí Únie platí o to viac v prípade, ak Únia už využila svoju vnútornú právomoc a prijala akty potrebné na realizáciu uvedeného cieľa zmluvy, nie je to však nevyhnutná podmienka.¹⁸

Zakladajúce zmluvy obsahujú výslovné všeobecné splnomocnenie Európskej únie na uzatváranie dohôd s tretími krajinami alebo medzinárodnými organizáciami v prípade, ak tak ustanovujú zakladajúce zmluvy alebo právne záväzný akt Únie, ak je uzavretie medzinárodnej dohody potrebné na dosiahnutie cieľov zmlúv v rámci politik Únie, alebo ak môže mať uzatvorenie dohody vplyv na spoločné pravidlá Únie.¹⁹

Pod prijímaním medzinárodnoprávných záväzkov v rámci súbežných (paralelných) vonkajších právomocí rozumieme nielen možnosť Únie uzatvárať medzinárodné zmluvy s tretími štátmi, ale napríklad tiež právomoc Únie zúčastňovať sa na vytváraní medzinárodnoprávných subjektov, prenášať na tieto subjekty rozhodovacie právomoci a primeraným spôsobom určovať sledované ciele, povahu, proces vypracúvania a spôsob nadobúdania platnosti a účinkov opatrení, ktoré môžu byť v rámci týchto medzinárodnoprávných subjektov prijímané.²⁰

Spoločné právomoci Únie a členských štátov vo vonkajších vzťahoch

Pokiaľ predmet medzinárodnej zmluvy nepresahuje rámec právomocí Únie, môže medzinárodnú zmluvu uzatvoriť samotná Únia. Stáva sa však, že predmet dohody prekračuje jej právomoci a v takom prípade schvaľujú dohodu súčasne Únia aj členské štáty - hovoríme preto o tzv. zmiešaných dohodách.

Zmiešané dohody sú teda vyjadrením rozdelenia právomocí medzi Úniou a jej členské štáty a sú uzatvárané v oblastiach spoločných právomocí²¹. Sú to teda spoločné medzinárodné dohody, ktoré uzatvárajú Únia a jej členské štáty na jednej strane a tretie krajiny na strane druhej (napr. dohody z Yaoundé, Lomé a Cotonou s krajinami ACP - krajiny Afriky, Karibiku a Tichomoria, dohoda WTO).²²

¹⁷ Pozri prípady Kramer, 3, 4 a 6/76, 14.7.1976, Zb. s. 1279, body 17, 18 a 20; Komisia p. Rade (AETR), 22/70, 31.3.1971, Zb. s. 263, body 13, 14, 16, 19.

¹⁸ Pozri stanovisko Súdneho dvora 1/03, 7.2.2006, Zb. s. I 1145, bod 114; prípad Komisia p. Nemecku, C 476/98, 5.11.2002, Zb. s. I 9855, body 82 a 83; stanovisko Súdneho dvora 2/91, 19.3.1993, Zb. s. I 1061, bod 7; stanovisko Súdneho dvora 1/76, 26.4.1977, Zb. s. 741, body 3 a 4.

¹⁹ Pozri čl. 216 ods. 1 Zmluvy o fungovaní EÚ.

²⁰ Pozri stanovisko Súdneho dvora 1/76, 26.4.1977, Zb. s. 741, bod 5

²¹ Pozri stanovisko Súdneho dvora 1/78, 4.10.1979, Zb. s. 2871, body 2 a 3.

²² Bližšie pozri: Tökölyová, T.: The European Union - New Zealand partnership : example of successful trans-regional cooperation. In: Journal of Geography, Politics and Society. - Vol. 1, No. 1 (2012), s. 83-106

Pokiaľ predmet medzinárodnej dohody patrí do spoločnej právomoci Únie a členských štátov, potreba jednotného medzinárodného zastúpenia Únie vyžaduje, aby bola zabezpečená úzka spolupráca medzi Úniou a členskými štátmi pri dojednávaní, uzatváraní, ale aj vykonávaní prijatých medzinárodných záväzkov.²³ Uzatváranie zmiešaných dohôd spôsobuje však v praxi procesné komplikácie, je menej transparentné a oslabuje pozíciu Únie na diplomatickej a politickej úrovni. Na rozdiel od zmiešaných dohôd za nevykonanie „nezmiešaných“ medzinárodných zmlúv uzatvorených Úniou nesie medzinárodnoprávnu zodpovednosť iba Únia a nie aj jej členské štáty.²⁴

Vo všeobecnosti sú zmiešané dohody dojednávané paralelne Úniou (časti dohody patriace do jej právomocí) a členskými štátmi (ostatné časti dohody). Členské štáty však môžu dať Komisii ako vyjednávačovi splnomocnenie na negociačné rokovania aj pre ostatné oblasti dohody, ktoré patria do právomoci členských štátov. Stali sa tiež prípady, že niektoré zmiešané dohody boli dojednávané iba priamo Radou alebo, že členské štáty boli pri rokovaní zastúpené svojimi delegáciami. Po dojednaní jej obsahu zmiešanú dohodu uzatvára Rada a ratifikujú ju všetky dotknuté členské štáty v súlade s ich ústavnými predpismi.

Medzinárodné vzťahy Únie

Únia na medzinárodnom poli udržiava vzťahy s medzinárodnými organizáciami, najmä s Organizáciou Spojených národov, Radou Európy, Organizáciou pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe a Organizáciou pre hospodársku spoluprácu a rozvoj. Vykonávanie tejto spolupráce prináleží vysokému predstaviteľovi Únie a Komisii. Na účely zastupovania Únie v tretích krajinách a pri medzinárodných organizáciách vytvára Únia delegácie, ktoré vedie vysoký predstaviteľ Únie a ktoré spolupracujú so zastúpeniami členských štátov.²⁵

Vysoký predstaviteľ Únie v postavení splnomocnenca Rady vedie a uskutočňuje spoločnú zahraničnú a bezpečnostnú politiku a obrannú politiku Únie. Vysoký predstaviteľ Únie je jedným z podpredsedov Komisie a súčasne predseda zloženiu Rady pre zahraničné veci. Vymenúva a odvoláva ho Európska rada so súhlasom predsedu Komisie. V postavení podpredsedu Komisie zabezpečuje vysoký predstaviteľ Únie konzistentnosť vonkajšej činnosti Únie a zodpovedá za úlohy Komisie v tejto oblasti. V záležitostiach spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky vysoký predstaviteľ Únie zastupuje Úniu, vedie rokovania v jej mene a vyjadruje jej pozíciu v medzinárodných organizáciách²⁶. Vysokému predstaviteľovi Únie pri plnení jeho úlohy viesť spoločnú zahraničnú a bezpečnostnú politiku pomáha novozriadená Európska služba pre vonkajšiu činnosť, ktorá spolupracuje s diplomatickými službami členských štátov.²⁷

Po prenesení právomocí Samotné členské štáty nesmú zasahovať do právomoci Únie, uzatvárať v určitých oblastiach vonkajšie dohody²⁸ a vo všeobecnosti nemôžu prijímať ani medzinárodné záväzky, ktoré by mohli ohroziť ciele zakladajúcich zmlúv²⁹. Pokiaľ Únia na vykonanie cieľa uvedeného v

²³ Pozri stanoviská Súdneho dvora 2/00, 6.12.2001, Zb. s. I 9713, bod 18; stanovisko 1/94, 15.11.1994, Zb. s. I 5267, body 108 a 109; stanovisko 2/91, 19.3.1993, Zb. s. I 1061, bod 36; a prípad Komisia p. Rade, C 25/94, 19.3.1996, Zb. s. I 1469, bod 48.

²⁴ Prípad Francúzsko p. Komisii, C 327/91, 9.8.1994, Zb. s. I 3641, bod 25.

²⁵ Pozri čl. 220 a 221 Zmluvy o fungovaní EÚ.

²⁶ Pozri bližšie čl. 18 a 27 Zmluvy o EÚ.

²⁷ Pozri čl. 27 ods. 3 Zmluvy o EÚ; pozri tiež čl. 1 až 3 rozhodnutia Rady (EÚ) č. 2010/427 z 26. júla 2010 o organizácii a fungovaní Európskej služby pre vonkajšiu činnosť, Ú. v. ES L 201, 3.8.2010, s. 30.

²⁸ Pozri tiež Mokrá, L.: Občianstvo EÚ – základné subjektívne verejné právo. Bratislava, EURO-PROFI, 2012, s. 96.

²⁹ Pozri stanovisko Súdneho dvora 1/76, 26.4.1977, Zb. s. 741, bod 7.

²⁹ Pozri tiež čl. 4 ods. 3 Zmluvy o fungovaní EÚ; prípad Komisia p. Nemecku, C 476/98, 5.11.2002, Zb. s. I 9855, body 135 a 136.

zmluve prijala spoločné pravidlá, členské štáty nemôžu, či už jednotlivo alebo spoločne, vstupovať do zmluvných vzťahov s tretími krajinami, ktoré by boli v rozpore s týmito pravidlami alebo by negatívne ovplyvňovali ich rozsah.³⁰ Od okamihu zavedenia spoločných pravidiel v určitej oblasti je Únia jediná oprávnená na prijímanie a vykonávanie medzinárodných záväzkov voči tretím krajinám.³¹

Okrem toho, ak je členský štát členom medzinárodnej organizácie, v ktorej Únia nemá zastúpenie, nemôže v rámci jeho členstva v tejto organizácii prijať také individuálne záväzky, ktoré by mohli ohroziť uskutočňovanie cieľov zakladajúcich zmlúv. V takom prípade by vonkajšie právomoci Únie mali byť vykonávané práve prostredníctvom členských štátov, ktoré by mali konať solidárne v záujme Únie.³²

V súlade so zásadou lojálnej spolupráce medzi členskými štátmi a inštitúciami Únie zakotvenou v článku 5 Zmluvy o EÚ a potrebou jednotného medzinárodného zastúpenia Únie sa členské štáty prostredníctvom Rady môžu napríklad dohodnúť s Komisiou, že táto bude hlasovať v medzinárodnej organizácii za členské štáty v prípade prerokovania otázok patriacich do právomocí Únie.³³

Na základe toho, čo bolo uvedené vyššie, možno vyvodiť, že tým, že členské štáty preniesli na Európsku úniu „vnútorné“ právomoci a oprávniili ju na to, aby prostredníctvom svojich inštitúcií Únia prijímala záväzné akty v jednotlivých splnomocnených oblastiach (politikách), spôsobili tým zároveň paralelnú stratu svojej vlastnej medzinárodnoprávnej subjektivity vo vzťahu k tretím krajinám. Členské štáty sú postupným presunom právomocí na Úniu v podstate obmedzované aj v uzatváraní medzinárodných zmlúv a prijímaní iných medzinárodných záväzkov vo vzťahu k tretím krajinám.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

- 1) Favret, J.-M.: *Droit et pratique de l'Union européenne*, Gualino, Paris 2003.
- 2) Lenaerts, K. - van Nuffel, P.: *Constitutional law of the European Union*, 2nd edition, Sweet and Maxwell Limited, London 2005.
- 3) Dubois, L. - Gueydan, C.: *Les grandes textes du droit de l'Union européenne*, Dalloz, Paris 2002.
- 4) Mokrá, L.: *Občianstvo EÚ – základné subjektívne verejné právo*. Bratislava, EURO-PROFI, 2012.
- 5) Tyc, V. - Sehnalek, D. - Charvát, R.: *Vybrané otázky psobenı práva EU ve sfére ˇeskeho právního rádu*, 1. vydání, Muni PRESS, Brno, 2011.

Reviewed by: PhDr. JUDr. Lucia Mokrá, PhD

³⁰ Pozri stanovisko Súdneho dvora 1/03, 7.2.2006, Zb. s. I 1145, body 116 a 119; prípad Komisia p. Holandsku, C 523/04, 24.4.2007, Zb. s. I 3267, body 74 a 75; stanovisko 2/91, 19.3.1993, Zb. s. I 1061, bod 10; prípad Komisia p. Rade (AETR), 22/70, 31.3.1971, Zb. s. 263, bod 22.

³¹ Pozri prípad Komisia p. Nemecku, C 476/98, 5.11.2002, Zb. s. I 9855, body 103, 107 a 108; Komisia p. Finsku, C 469/98, 5.11.2002, Zb. s. I 9519, body 77, 81 a 82.

³² Pozri prípad Komisia p. Grécku, C 45/07, 12.2.2009, body 30 a 31.

³³ Napríklad k Organizácii spojených národov pre vyživu a poľnohospodárstvo pozri Komisia p. Rade, C 25/94, 19.3.1996, Zb. s. I 1469, bod 48; pozri tiez stanovisko Súdneho dvora 1/94, 15.11.1994, Zb. s. I 5267, bod 108; stanovisko 1/78, 4.10.1979, Zb. s. 2871, body 34 az 36.

HUMANITARIAN ACTION EU MADE

Legal framework, trends and motives behind

Michaela Chládeková

ABSTRACT

The objective of this article is to analyse Article 214 of the Treaty on the Functioning of the European Union which presents the new specific legal basis for the humanitarian aid channelled through the European Commission DG ECHO. The author wishes to contribute to the gradually growing academic literature on humanitarian action by reflecting on the external action values, legislation and relationship of the EU and Member States in the field of EU humanitarian action.

Key words: Humanitarian action, legal basis, principles and values, European Union, Article 214

INTRODUCTION

Present days are marked with increasing attention paid to humanitarian issues in the European Union. The 20th anniversary of ECHO calls for a thorough assessment of the EU humanitarian policy. The implementation of Lisbon Treaty innovations is in full flow. The European Union prides itself to be the largest humanitarian aid donor and new crises present new challenges for the EU humanitarian action – aid as well as intervention.

Historically, however, a humanitarian action organised from the EU headquarters had for a long time been on the sidetrack or even overlooked when compared to much thoroughly discussed development aid. Humanitarian action was equally lacking a specific legislative basis in the founding treaties, borrowing its legitimacy from the article on development cooperation (Article 179 TEC). It may seem natural since development and humanitarian issues are often interlinked, the same staff and experts migrate from one area to the other, but on the other hand, the two fields are based on different principles, have different aims and thus should employ different principles and methods. The Lisbon Treaty did justice to this premise by introducing a brand new article in the Treaty on the Functioning of the European Union.

The humanitarian action is one of the aspects of the EU foreign policy that was strengthened by the Lisbon Treaty from the legal framework viewpoint (chapter 3 of Title III TFEU) as well as by adding a new element to existing schemes (European Voluntary Humanitarian Aid Corps).

Objective of this paper is to offer a commentary on the new Treaty article by putting the content of the paragraphs into a wider context in the light of the past and new development and trying to identify the existing positive as well as problematic aspects of the EU humanitarian policy.

Legal framework

Humanitarian issues have for a long time been associated with the field of development cooperation and until the establishment of the European Community Humanitarian Office (ECHO) the humanitarian assistance was provided on an ad hoc basis.¹

¹Broberg, M.: Legal Basis of EU Council Regulation..., 2011, p. 72.

Since 1992² the field of EU humanitarian action has started to develop its institutional and legislative framework. The Regulation (EC) no. 1257/96 of 20 June 1996 concerning humanitarian aid was adopted in 1996 in order to establish procedures for the implementation and administration of humanitarian aid financed by the European Community from the general budget. Apart from the Regulation, a further important source of EU secondary law in the field of humanitarian aid is the European Consensus on Humanitarian Aid (2008/C 25/01) adopted in 2008. The Consensus is a joint statement taken by the European Parliament, European Commission and Member States as a political document on humanitarian aid which sets out values, guiding principles and policy scope of humanitarian action. Final provisions (point 100) bind the European Commission to provide an action plan for practical measures to implement this statement. This statement has a character a guidelines, it should guide the actions of the European Union (EU) and its Member States, to improve the effectiveness of humanitarian aid operations.

The Regulation has therefore remained the only piece of binding legislation. Broberg draws our attention to the questionability of its legal basis. The regulation 1257/96 is based on Article 179 of the Treaty on the European Community which regulated the development cooperation because no specific provision governing humanitarian assistance existed in the founding treaties at that time. However, this legal base is disputable since the Union can only act within the limits of competences conferred upon it by the Member States in the Treaties. Otherwise the act may be annulled by the Court of Justice of the EU.³ In reality no action for annulment has ever been brought before the CJEU requesting annulment of the regulation but the fact remains that using certain legal basis only on the ground of similarities is not sufficient.

The Lisbon Treaty tried to remedy the inconsistency and lack of legal basis by including an article on humanitarian aid under newly structured Title III Cooperation with third countries and humanitarian aid. In the next part of the article we will examine the content of Article 214 TFEU in the context of the past and current development of humanitarian aid.

Article 214 TFEU

1. *The Union's operations in the field of humanitarian aid shall be conducted within the framework of the principles and objectives of the external action of the Union. Such operations shall be intended to provide ad hoc assistance and relief and protection for people in third countries who are victims of natural or man-made disasters, in order to meet the humanitarian needs resulting from these different situations. The Union's measures and those of the Member States shall complement and reinforce each other.*

The European humanitarian policy is being presented as an example of the founding values of the European Union and the principles and objectives of external action mentioned in the first sentence of the first paragraph stem from the values the European Union protects and wishes to promote as a component of its identity. The Union claims that these principles inspired its own creation, development and enlargement, and it seeks to advance them to the wider world: democracy, the rule of law,

² Establishment of ECHO.

³ BROBERG, M.: Legal Basis of EU Council Regulation....., 2011, p. 74.

the universality and indivisibility of human rights and fundamental freedoms, respect for human dignity, the principles of equality and solidarity, and respect for the principles of the United Nations Charter and international law (Article 21 TEU).

The EU is often presented as the summary of “Western” values and ideals⁴ or a “promised land”⁵. Promotion of values forms part of the European Union attempt for a moral distinctiveness⁶. The values as a characteristic feature of the identity help Union to preserve stability and “unity in diversity”. Apart from being a model of regional economic integration, the Union becomes a model of values enshrined in the above stated principles of external action.⁷

- The EU institutions declared in 2008 that the Humanitarian aid is a fundamental expression of the universal value of **solidarity** between people and a moral imperative.⁸ This statement suggests identification with ideas of Kantianism, universalism, cosmopolitanism. Humanitárna politika EÚ sa nesie v podobnom duchu ako politika Spojených štátov, ktorej strategickou prioritou a morálnym imperatívom je pomáhať chudobným tohto sveta.⁹ (The Humanitarian policy is very similar one to U.S. policy, where the strategic priority and moral imperative is to help to poverty of the world.) The solidarity within Europe, among Member States, is currently being shaken but what other action is a purer expression of the European value of solidarity than assisting people affected by disasters. NGOs also claim that “by reaching out to people in need across the world, humanitarian aid is essential in implementing European values and demonstrating the solidarity of European citizens towards those affected by disaster.”¹⁰ Quoting Robert Schumann, Europe will not be made all at once, or according to a single plan. It will be built through concrete achievements which first create a *de facto* solidarity. The idea of the *de facto* solidarity in the Declaration of 9 May 1950¹¹ proposed by Robert Schumann right at the beginning of the European Union curriculum vitae is still being further enhanced in the wording of the Treaties. The aim of the Solidarity principles is to be a mortar of the European construction work.¹² “For some, solidarity is measured by how much support flows to a country in need. For others, solidarity means everyone doing their own homework to avoid the need for assistance in the first place. Still others believe that solidarity against today’s risks and threats is best pursued outside of European Union frameworks.”¹³ Specific legal basis for humanitarian aid and civil protection makes further explicit reference to the principle of solidarity with the vulnerable groups of people reinforcing the family of articles that also point out to the importance of solidarity and are already articulated in the TEU preamble, Articles 2, 3 and 24 TEU, Article 67, 80, 122 and 194 TFEU.

⁴ MARQUAND, D.: The End of the West..., 2011, p. 1–13.

⁵ WEILER, J.H.H.: The Constitution of Europe..., 1999.

⁶ ELEFTHERIADIS, P.: The moral distinctiveness of the European Union, 2011.

⁷ CREMONA, M.: Values in the EU Constitution..., 2004, p. 8

⁸ Joint Statement by the Council and the Representatives of the Governments of the Member States meeting within the Council, the European Parliament and the European Commission - The European Consensus on Humanitarian Aid (2008/C 25/01).

⁹ KOČNEROVÁ, M.: Národná bezpečnostná stratégia 2006, 2009.

¹⁰ VOICE. Humanitarian aid in European Commission external action funding..., 2011.

¹¹ Declaration of 9 May 1950. Available at : http://europa.eu/abc/symbols/9-may/decl_en.htm [last visit September 12, 2012]

¹² GRAHN, R.: EU Law: Solidarity, 2009.

¹³ MYRDAL, S. – RHINARD, M.: The European Union’s Solidarity Clause..., 2010, p. 1.

- Respect for **human dignity** is equally important in the provision of humanitarian aid. The catalogue of rights and freedoms of the EU Charter of fundamental rights¹⁵ commences with the provision on human dignity, placing it on the top of the hierarchy of human rights norms. The most crucial humanitarian principle of humanity commands that the dignity of all victims of crises must be respected and protected.
- Human dignity and solidarity are interlinked with the system of **human rights protection** promoted by the EU within as well as outside its territory. The bifurcation of fundamental rights promotion into internal and external dimension¹⁶ produced different approaches and instruments but never left out the human rights from the agenda.
- The principle of **equality** finds its reflection in humanitarian aid in the prohibition of discrimination: humanitarian aid, the sole aim of which is to prevent or relieve human suffering, is accorded to victims without discrimination on the grounds of race, ethnic group, religion, sex, age, nationality or political affiliation and must not be guided by, or subject to, political considerations.¹⁷
- European Union committed itself to observe and promote **international law and the UN Charter**. In the field of humanitarian action, it is especially the international humanitarian law that requires our attention. IHL governs the issues of civilian operations for the protection of victims of fighting or of comparable exceptional circumstances and the protection of humanitarian space essential for the safe and secure delivery of relief assistance. In this respect the EU adopted Guidelines on promoting compliance with international humanitarian law in 2005¹⁸ and a part of the European Consensus on humanitarian aid deals with international humanitarian law by first of all stating that the EU will advocate strongly and consistently for the respect of International Law, including International Humanitarian Law, Human Rights Law and Refugee Law.

The Union's operations in the field of humanitarian aid shall be further conducted within the framework of the external action objectives (article 21 TEU). The most explicit provision on objectives concerning humanitarian action is articulated in Article 21 par 2 lett (g) TEU: to assist populations, countries and regions confronting natural or man-made disasters. This objective of external action also voices the aim of the humanitarian action. However, other objectives enshrined in Article 21 TEU are evenly binding on humanitarian actors and must be observed and followed.

The second sentence of the paragraph 1 indicates that humanitarian aid must react to the situation that followed a natural or man-made disaster. Provision of aid for the victims of natural disasters is less politically sensitive than aid to victims of internal or international conflicts but the latter group should not be discriminated due to the character of the humanitarian crisis.

¹⁴ EUROPEAN COMMISSION AND EUROPEAN EXTERNAL ACTION SERVICE Report of the Public Consultation: 'What Funding for EU external action after 2013?' Available at http://ec.europa.eu/europeaid/how/public-consultations/5240_en.htm [last visit September 12, 2012]

¹⁵ See PIROŠÍKOVÁ, M. – SIMAN, M.: *Ludské práva (vybrané rozhodnutia Európskeho súdu pre ľudské práva a Súdneho dvora Európskej únie)*, Euroiuris, Bratislava 2012, p. 544.

¹⁶ WILLIAMS, A.: *EU Human Rights Policies...*, 2006.

¹⁷ Preamble of the Regulation (EC) No 1257/96 of 20 June 1996 concerning humanitarian aid

¹⁸ OJ C 327, 23.12.2005, p. 4.

Although the regulation 1257/96 states that people in distress, victims of natural disasters, wars and outbreaks of fighting, or other comparable exceptional circumstances have a right to international humanitarian assistance, In the present state of international law evolution, the right to humanitarian assistance does not have an erga omnes character.¹⁹

The last part of the paragraph 1 emphasises the complementarity of EU and Member states efforts.

The Court of Justice stated in its judgment C-181/91 that it should be pointed out that the Community does not have exclusive competence in the field of humanitarian aid, and that consequently the Member States are not precluded from exercising their competence in that regard collectively in the Council or outside it.²⁰

Since the combination of the collective and national initiatives must be well coordinated, it is one of the areas that require close cooperation of the EU institutions, Member States and civil society. A quest for efficiency and credibility of these actions led Member States to delegate more powers to the Union even though there was no specific provision on conferral of power to the Union prior to the adoption of the Lisbon Treaty.

Any conferral of power inevitably means a partial loss of sovereignty which is a highly sensitive issue. According to Versluys and Orbie the willingness to partially devolve the powers over humanitarian aid issues (and budgets) to the European Commission can be explained by application of the rationalist Principle-Agent theory.²¹ The first premise of this theory holds that the expected benefits of delegation for the delegating party shall outweigh the expected costs. In other words “central to the logic of delegation is the gains which can be drawn from the division of labour and specialization.²²” Indeed, the ECHO is consistently praised for the large field presence across the world, for its technical expertise and approach to the framework partnership agreements²³, for monitoring and evaluation of financed projects, it is better equipped in terms of personnel and resources than individual Member States. Another advantage of delegation is a speedy decision-making immensely important in the area of humanitarian aid. The ECHO inter alia disposes of a possibility to adopt a fast track decision for an emergency funding (Emergency Aid Reserve)²⁴ in the amount of 3 millions. Further argument focuses on the credibility which tends to grow in proportion to the independence of the actor and thus a sufficiently independent agent is less prone to divert from the long-term approaches. Further advantage is a guarantee of more even distribution of the commitment to provide humanitarian assistance among Member States.

2. Humanitarian aid operations shall be conducted in compliance with the principles of international law and with the principles of impartiality, neutrality and non-discrimination.

The EU institutions declared their dedication to the humanitarian principles of humanity, neutrality, impartiality and independence, as established in the 2008 European Consensus on Humanitarian Assistance.

¹⁹ CARILLO, J.A.: *Le droit à l'assistance humanitaire...* 1995, p.100.

²⁰ Judgement of the Court of Justice of 30 June 1993 in joined cases C-181/91 and C-248/91

²¹ VERSLUYS, H. – ORBIE, J.: *Theorizing EU humanitarian aid policy...*, 2006.

²² VERSLUYS, H. – ORBIE, J.: *Theorizing EU humanitarian aid policy...*, 2006, p.2.

²³ UK Department of International Development. *Multilateral Aid Review summary...*, 2011. Available at: <http://www.dfid.gov.uk/Documents/publications1/mar/ECHO.pdf>

²⁴ Article 13 Regulation (EC) No 1257/96 of 20 June 1996 concerning humanitarian aid

tarian Aid. “The perception and credibility of humanitarian actors is directly linked to the way in which these principles are adhered to in a context of humanitarian response. All EU actors involved in a crisis, including volunteers, must work in respect of these principles.”²⁵ Interestingly, Article 214 omits to mention principle of humanity and independence whereas the Regulation and the Consensus contain provisions on the commitment to all the four basic humanitarian aid principles. The respect for the principle of independence means autonomy of humanitarian objectives from political, economic, military or other objectives since the sole purpose of the humanitarian aid is to relieve and prevent the suffering of victims. Impartiality requires a needs-based approach and neutrality prohibits favouring any side in an armed conflict or other dispute.

As for the relevant principles of international law, they include inter alia the principle of non-interference.²⁶ The European Union needs a permission of the local government prior to its action in the field.

3. The European Parliament and the Council, acting in accordance with the ordinary legislative procedure, shall establish the measures defining the framework within which the Union’s humanitarian aid operations shall be implemented.

The ordinary legislative procedure is set out in Article 294 TFEU and it replaced the previous co-decision procedure. The procedure involves the European Commission responsible for making a proposal to the European Parliament and the Council, after which the proposal progresses through a series of up to three readings in each of the European Parliament and the Council. So far the European Commission committed itself only to the preparation of the legal framework for the establishment of European Voluntary Humanitarian Aid Corps (EVHAC).

4. The Union may conclude with third countries and competent international organisations any agreement helping to achieve the objectives referred to in paragraph 1 and in Article 21 of the Treaty on European Union. The first subparagraph shall be without prejudice to Member States’ competence to negotiate in international bodies and to conclude agreements.

The Lisbon Treaty finally remedied another controversial issue - the lack of explicit provision on the EU legal personality. New Article 47 TEU simply states that the Union shall have legal personality. Member States have thus recognised the Union as a subject of international law and the implicit way of bestowing legal personality²⁷ was replaced by an unambiguous article. The legal personality is derived from legal personalities of Member States which determine its scope. The power to enter into contracts and to be a party to the judicial proceeding is an important consequence of the acquisition of legal personality. Rules on conclusion of international agreements are enshrined in articles 216-219 TFEU. The second sentence repeatedly confirms the complementary character of the EU humanitarian action and a prohibition to restrict the Member States action in this fields in any way.²⁸

²⁵ COM(2010) 683 - Communication from the Commission to the European Parliament and the Council - How to express EU citizen's solidarity through volunteering: First reflections on a European Voluntary Humanitarian Aid Corps Strasbourg, 23.11.2010

²⁶ SYLLOVÁ, J. et al.: Lisabonská smlouva, 2010, p.743

²⁷ Despite the lack of explicit provision on the legal personality, numerous agreements has been concluded in the name of the EU with third countries and other international organisations.

²⁸ See e.g. Tökölyová, T.: Nový Zéland a Európska únia. In: Európske správne právo. - Bratislava: Univerzita Komenského, 2008. - pp. 17-31. - ISBN 978-80-7160-275-0

5. In order to establish a framework for joint contributions from young Europeans to the humanitarian aid operations of the Union, a European Voluntary Humanitarian Aid Corps shall be set up. The European Parliament and the Council, acting by means of regulations in accordance with the ordinary legislative procedure, shall determine the rules and procedures for the operation of the Corps.

European Commission assumes that the setting up of the EVHAC is a concrete expression of the value of solidarity and it could contribute to the development of a more cohesive European society by creating new opportunities for participation for European citizens, especially younger ones.²⁹ This decision has been deeply criticized by humanitarian aid experts since there was a long-term tendency to move from volunteer-based to expert-based approach. The added values of this are disputable and raise concerns even on the part of NGOs.³⁰ In Fernando Almansa's words "it would be naïve to pretend that Humanitarianism is the exclusive space of a limited group of actors, but it would be equally wrong to admit that anyone willing to do humanitarian work is per se a legitimate actor. Humanitarian legitimacy has to be acquired by a proven support and endorsement of humanitarian principles, values and professional standards. Without this, we may talk about illegitimate actors intruding into humanitarianism."³¹ If the EU wishes to promote volunteering it should equally provide for a system of training, control, evaluation – basically to ensure that the new Corps bring added value to the current state of humanitarian action.

The Corps should be fully operational in 2014. The initial official document concerning the establishment of EVHAC is the EC Communication titled How to express EU citizen's solidarity through volunteering: First reflections on a European Voluntary Humanitarian Aid Corps (COM(2010)683)³² presenting the main principles and options. The European Commission proposal on the legislative framework was expected at the end of the first semester of 2012 but it was not issued yet. In its Communication the European Commission concludes that there are three major approaches possible: firstly, selection and training for volunteers („EU certification mechanism”), secondly, the first option combined with recruitment and rosters for surge capacities, thirdly, a fully-fledged volunteer scheme including deployment of volunteers. When we look back at the Regulation proposal “the Commission used its right of initiative to decline the option of limiting ECHO's interventions to primary humanitarian relief in the acute phase of emergencies, and proposed a Regulation which entrusts it with a more extensive humanitarian aid mandate³³. It might be a similar scenario when it come to the EVHAC scheme.

1. *The Commission may take any useful initiative to promote coordination between actions of the Union and those of the Member States, in order to enhance the efficiency and complementarity of Union and national humanitarian aid measures.*
2. The Union shall ensure that its humanitarian aid operations are coordinated and consi-

²⁹ COM(2010) 683 - Communication from the Commission to the European Parliament and the Council - How to express EU citizen's solidarity through volunteering: First reflections on a European Voluntary Humanitarian Aid Corps Strasbourg, 23.11.2010

³⁰ VOICE. Humanitarian aid in European Commission external action funding..., 2011.

³¹ ALMANSA, F.: Do ethics matter in Humanitarian studies?, 2012.

³² COM(2010) 683 - Communication from the Commission to the European Parliament and the Council - How to express EU citizen's solidarity through volunteering: First reflections on a European Voluntary Humanitarian Aid Corps Strasbourg, 23.11.2010

³³ VERSLUYS, H. – ORBIE, J.: Theorizing EU humanitarian aid policy..., 2006, p. 11

stent with those of international organisations and bodies, in particular those forming part of the United Nations system.

“Nowadays Humanitarianism is a territory disputed between a broad range of actors, from the UN agencies and the traditional Humanitarian NGOs to military forces and private companies, from governments to churches, and from local communities to foreign experts and consultants; all claim to be part of the humanitarian world, and to have a role to play in it.”³⁴ Humanitarian actors have seen much harm done due to the lack of coordination and since new actors emerge all the time it is crucially important to act in a well-coordinated way when a sudden disaster hits. Multiplicity of actors is one of the great challenges the humanitarian action faces and coordination is a key word when it come to the question of efficiency. Dialogue and trust is needed as well as professional expertise.

The issue of multiple actors was raised at the ECHO Annual Partners Conference held in 2011. Conclusions were resumed as follows: it is necessary to improve cluster system (Inclusion of southern colleagues – actors), to distinguish between information sharing and strategic coordination, to be independent from political agendas and to explore new mechanism to enhance dialogue among all stakeholders.³⁵

Humanitarian aid now clearly belongs to the area of shared powers – its execution is divided between the European Union and Member States. According to Article 4 par 4 TFEU, in the areas of development cooperation and humanitarian aid, the Union shall have competence to carry out activities and conduct a common policy; however, the exercise of that competence shall not result in Member States being prevented from exercising theirs. This type of competence is also called parallel. Although the EU acts independently, Member States may conduct their own policy.³⁶

The EU and UN share respect for the same fundamental principles that serve as the basic presumption of the legitimacy of their actions. All the EU Member States two of which enjoy a special status of Security Council permanent members are also members of the UN. They are bound to meet the UN standards and thus the EU is expected to do the same. On the other hand, Member States cannot waive their obligation by its delegation to the Union. The EU-UN relations are in many way characterised as a partnership. The EU prides itself to be a supported and promoter of effective multilateralism and as a whole it contributes the biggest share to the UN budget. Lisbon Treaty creates a foundation for a more consistent and effective participation of the EU in the UN activities³⁷. Stockholm programme emphasises that EU considers the UN to be the most important international organisation.³⁸ In most of the UN bodies the EU appears as an observer.

ECHO cooperates with the number UN bodies and agencies.³⁹ The cooperation on humanitarian aid is governed by a Financial and administrative framework agreement concluded in 2003. The

³⁴ ALMANSA, F.: Do ethics matter in Humanitarian studies?, 2012

³⁵ 2011 ECHO Annual Partners Conference held on 18 – 19 October 2011

³⁶ SYLLOVÁ, J. et al.: Lisabonská smlouva, 2010, p.207

³⁷ European Council. The Stockholm Programme – an open and secure Europe serving and protecting citizens (2010/C 115/01)

³⁸ European Council. The Stockholm Programme – an open and secure Europe serving and protecting citizens (2010/C 115/01)

³⁹ WFP - World Food Programme, UNHCR - United Nations High Commissioner for Refugees, UNICEF - United Nations Children's Fund, FAO - United Nations Food and Agriculture organization, UNRWA - United Nations Relief and Works Agency, OCHA - Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, WHO - World Health Organization, UNOPS- United Nations Office for Project Services, PAHO - Pan American Health Organization, UNDP - United Nations Development Programme, UNISDR - United Nations International Strategy for Disaster Reduction, UNFPA - United Nations Population Fund, HABITAT - United Nations Centre for Human Settlements, UNESCO - United Nations Educational, Scientific & Cultural Organisation.

ECHO adopted ECHO-UN Guidelines: ECHO's Guidance applicable to Humanitarian Aid Actions implemented by the UN (Compiled by the UN-ECHO Joint Task-Force in June 2012) that cover issues ranging from principles through funding, project proposals, costs, responsibility and publicity to reporting and settlement of disputes.⁴⁰

Other organisations the ECHO cooperates with are International Federation of the Red Cross and Red Crescent Societies, International committee of the Red Cross, International Organisation for Migration. The partnership with these organisations is governed by Framework Partnership Agreements. On the official ECHO website we may find a clarification as to their status: The EU's Financial Regulation⁴¹ and its Implementing Rules recognise the specific character of International Organisations and lay down specific rules for their financing, subject to certain characteristic being fulfilled. These Implementing Rules explain (in Article 43) that the term 'international organisation' shall include: international public sector organisations set up by intergovernmental agreements, and specialised agencies set up by such organisations; the International Committee of the Red Cross and the International Federation of National Red Cross and Red Crescent Societies. The ICRC and IFRC have a hybrid nature since they were established as private association formed under the Swiss Civil Code hence their existence was never mandated by governments. Nevertheless, by virtue of the above-mentioned provision, for the purposes of the EU's Financial Regulation and all DG ECHO's rules and procedures – the ICRC and IFRC are assimilated to International Organisations since their mission is recognised by the international community of States and is founded on international law, specifically the Geneva Conventions.⁴²

The role of the humanitarianism in the EU

Why does the EU wish to be an important humanitarian actor? The European Union rhetoric relies hard on the human rights dimension of the European identity. The EU as a global actor promotes its values in the external action and presents human rights as its priority. Protection of human dignity should be omnipresent as a "silver thread" sewed in all its deeds.⁴³ The EU wishes to export its values to wider world and the humanitarian assistance is a great expression of solidarity. The EU, however, faces allegation of having different motives and humanitarian aid can be seen as a foreign policy instrument. It is probably tempting to employ the geopolitics in this field or merely seek a better international visibility in the global arena. The states are expected to succumb more easily to this kind of attractions attributed to the humanitarian aid instruments than a supranational organisation. Due to the fact that the external aid "constitutes a potentially influential foreign policy tool, donor governments might be more interested in achieving their political and economic goals rather than addressing the needs of crisis victims. Member states' short-term interests might lead them to devote all humanitarian funds to high-profile, mediatised crises allowing for donor visibility, or to allocate

⁴⁰ Available at: http://ec.europa.eu/echo/files/partners/humanitarian_aid/fafa/2012/echo-un_guidelines_en.pdf [last visit September 12, 2012]

⁴¹ COUNCIL REGULATION (EC, Euratom) No 1605/2002 of 25 June 2002 on the Financial Regulation applicable to the general budget of the European Communities (OJ L 248, 16.9.2002, p. 1)

⁴² COMMISSION REGULATION (EC, EURATOM) No 2342/2002 of 23 December 2002 laying down detailed rules for the implementation of Council Regulation (EC, Euratom) No 1605/2002 on the Financial Regulation applicable to the general budget of the European Communities (OJ L 357, 31.12.2002, p. 1)

⁴³ COM(2011) 886 – Joint communication to the European Parliament and the Council – Human Rights and Democracy at the Heart of EU External Action: Towards a more effective approach, 12 December 2012

humanitarian resources on the basis of security considerations or historical ties with a particular third country.⁴⁴ The Council Regulation stipulates that Community humanitarian assistance must not be “guided by political considerations” and decisions must be taken “solely according to victims’ needs”. That is also why the ECHO developed its “forgotten crises policy“. The DG ECHO sometimes even moves away from the official EU position, for example although the EU has no formal diplomatic relations in North Korea, it provides food to this country. Equally the only European presence in Myanmar is DG ECHO.

The 4th Principle of the well-established ICR Code of Conduct states that the humanitarian workers “shall endeavour not to act as instruments of government foreign policy“. The EU humanitarianism must equally respect humanitarian principles of independence, humanity, impartiality and neutrality. Although many other principles have been developed since this is the core without which the humanitarian action loses its true substance. It remains to find out what importance is to be attached to the fact that principle of independence was missed out from the Article 214 TFEU.

CONCLUSION

We agree that the EU as part of the overall international humanitarian system has a key role in encouraging other countries and regions to step-up in playing their part in humanitarian preparedness⁴⁵ and response and that “the constitutionalization of normative principles in the Lisbon Reform Treaty marks the crystallization and culmination of norms and practices which have been evolving over the past 15 years.”⁴⁶

The Lisbon Treaty provided for the normative base as well as political input.⁴⁷ New Commissioner for humanitarian affairs was appointed as from January 2010 and later that year on 15th February the DG Humanitarian Aid and DG Civil Protection were merged. Although the creation of EEAS caused a transfer of power over delegations from the European Commission to the High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy, the field offices of DG ECHO are still under direction of the European Commission. The near future of the humanitarian assistance will be shaped inter alia by the share the DG ECHO gets in the Multiannual Financial Framework for the period of 2014-2020.

Apart from EVHAC, the Lisbon Treaty consolidates the existing practices and status quo that was not reflected in the founding treaties provisions. Although the quality humanitarian action also provides a solid foundation for reconstruction and rehabilitation which prepares the way for sustainable development, from legal viewpoint it is not acceptable that provisions on development cooperation present a sufficient legal basis. Specific provision on humanitarian aid was highly desirable and important for the strengthening of legal certainty.

Explicit distinction in the founding treaties may also help overcome the interchangeability in the use of the two terms – development and humanitarian aid, or putting it in other words, it may push for progress on the awareness of the specificity of humanitarian action.

⁴⁴ VERSLUYS, H. – ORBIE, J.: Theorizing EU humanitarian aid policy..., 2006.

⁴⁵ See e.g. Tökölyová, T.: Analýza vybraných rámcových aspektov euro-tichomorskej spolupráce ako nástroja na podporu regionálnej spolupráce v Pacifiku. In: Interpolis ,09. - Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2009. – pp. 212-220. ISBN 978-80-8083-938-3

⁴⁶ MANNERS, I.: The normative ethics of the European Union..., 2008.

⁴⁷ Tökölyová, T.: The European Union - New Zealand partnership : example of successful trans-regional cooperation. In: Journal of Geography, Politics and Society. - Vol. 1, No. 1 (2012), p.83

Bibliography

1. ALMANSA, F. 2012. Do ethics matter in Humanitarian studies?
Available at: <http://losarticulosdefernando.blogspot.sk/2012/02/do-ethics-matter-in-humanitarian.html>
[last visit September 12, 2012]
2. BROBERG, M. 2011. Legal Basis of EU Council Regulation 1257/96 Concerning Humanitarian Aid: Time for Revision? In Heintze, H. – Zwitter, A. (eds.) 2011. *International Law and Humanitarian Assistance. A Crosscut Through Legal Issues Pertaining to Humanitarianism*. Heidelberg: Springer. 141 p. ISBN 978-3-642- 16454-5
3. CARILLO, J.A.S. 1995. Le droit à l'assistance humanitaire: à la recherche d'un équilibre entre les devoirs des autorités territoriales et les obligations des donateurs des secours humanitarire. In European Commission. *Law in Humanitarian Crises. Access to victims: Rights to intervene or right to receive humanitarian assistance?* Vol. II. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1995. 243 p. ISBN 92-827-5339-5
4. CREMONA, M. 2004. Values in the EU Constitution: the External Dimension. CDDRL Working paper Number 26, 2 November 2004
5. ELEFThERIADIS, P. 2011. The Moral Distinctiveness of the European Union. In *International Journal of Constitutional law*, 2011, Vol. 9 No. 3–4, 695–713 pp.
- Marquand, D. 2011. *The End of the West: The Once and Future Europe*. Princeton University Press, 2011. 224 p. ISBN-13: 978-0691141596
6. GRAHN, R. 2009. EU Law: Solidarity. 10 February 2009.
Available at: <http://grahnlaw.blogspot.com/2009/02/eu-law-solidarity-clause.html> [last visit September 12, 2012]
7. KOČNEROVÁ, M. 2009. Národná bezpečnostná stratégia 2006. In: *Civitas*. Roč. 15, č. 37-2/2009 (2009), s. 8-11. EV 753/08.
8. MANNERS, I. 2008. The normative ethics of the European Union. In *International Affairs*, 2008, vol. 84, n. 1, pp. 45-60. ISSN 0020-5850
9. MYRDAL, S. – RHINARD, M.: 2010. The European Union's Solidarity Clause: Empty Letter or Effective Tool? In: *Occasional UI Papers*. Swedish Institute of International Affairs : 2010. 23 p. ISBN 978-91-7183-664-9
10. SYLLOVÁ, J. – PÍTROVÁ, L. – PALDUSOVÁ, H. et al. 2010. *Lisabonská smlouva. Komentář*. Praha: C.H.Beck, 2010. 1344 p. ISBN 978-80-7400-339-4
11. Tökölyová, T.: Analýza vybraných rámcových aspektov euro-tichomorskej spolupráce ako nástroja na podporu regionálnej spolupráce v Pacifiku. In: *Interpolis ,09*. - Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2009. - pp. 212- 220. ISBN 978-80-8083-938-3
12. Tökölyová, T.: The European Union - New Zealand partnership : example of successful trans-regional cooperation. In: *Journal of Geography, Politics and Society*. - Vol. 1, No. 1 (2012), pp. 83-106
13. Tökölyová, T.: Nový Zéland a Európska únia. In: *Európske správne právo*. - Bratislava: Univerzita Komenského, 2008. - pp. 17-31. - ISBN 978-80-7160-275-0
14. UK Department of International Development. *Multilateral Aid Review summary – Humanitarian Aid and Civil Protection (ECHO)*. February 2011. Available at: <http://www.dfid.gov.uk/Documents/publications1/mar/ECHO.pdf> [last visit September 12, 2012]

15. VERSLUYS, H. – ORBIE, J. 2006. Theorizing EU humanitarian aid policy. Paper prepared for the Third Pan-European Conference on EU Politics 21 to 23 September 2006 – Istanbul.
16. VOICE. 2011. Humanitarian aid in European Commission external action funding (Multi-Annual Financial Framework 2014-2020). VOICE position paper. September 2011.
Available at <http://www.ngovoice.org/index.php?page=111> [last visit September 12, 2012]
17. WEILER, J.H.H. 1999. The Constitution of Europe: ‚Do the New Clothes Have an Emperor?’ and Other Essays on European Integration. Cambridge University Press, 1999. 384 p. ISBN 978-05-2158-567-5
18. WILLIAMS, A. 2006. EU Human Rights Policies. A Study in Irony. Oxford: Oxford University Press, 2006. 240 p. ISBN 978-01-992-6896-2

Reviewed by: PhDr. JUDr. Lucia Mokrá, PhD.

Europe's Energy Security Dilemma

ევროპის ენერჯეტიკული უსაფრთხოების დილემა

George Gamkrelidze¹

Abstract

Energy security of Europe requires long-term conceptual visions which will be discussed in the global security contexts. Global security challenges demand a constantly renewed policy, which adequately will respond to changing realities in order to guarantee sustainability of economic development of the Euro-Atlantic area.

Keywords: Nabucco pipeline, European energy security, energy sources

Energy security is one of the most important dilemmas in the world, as it ensures sustainable development of each state. Sustainable development demands that stake-holders compete with each other, in order to find solutions to this difficult puzzle. There are several factors which push sides to struggle for energy resources. On one hand price, demand and consumption of energy sources are growing. On the other, quantity and accessibility is decreasing.

Struggle for energy sources is taking place not only between particular states, but between regions, and economic and political unions. It can be considered as a rivalry and sides can be grouped as: developed vs. developing and democratic vs. authoritarian.

It's necessary to understand specifically which factors determine the complexity of the dilemma. First and foremost we have to say that energy resources like other minerals are not equally distributed among the world states. Such inequality forms either cooperation or confrontation between states and regions².

The energy security of Europe greatly depends on future energy projects, which should balance cost and supply. The catastrophe that hit the Fukushima I Nuclear Power Plant in 2011 forced Europeans to think more about the importance of producing electricity through alternative resources.

It is interesting how Europe should diversify energy receipt, in order to satisfy demand, stabilize consumption and procurement. The dilemma is quite complicated as it demands from different stakeholders to revise their policy. Which countries can be considered stakeholders?

First of all Russia has had a dominant role in exporting energy resources to Europe, as it is always focused on increasing its share of the European market and strengthening its position. For this reason, Russia proposes new projects, in order to provide direct export and undermine any alternative route; The Kremlin tries to gain control and utilize energy resources of neighboring countries; also she streams to buy existing pipe-lines, in order to make its policy of "Liberal Imperialism" functional³.

"Asian Tigers" such as China and India are coming out from the shadow and actively working on initiatives to gain Caspian resources. Economic growth causes their interest to increase energy

¹ Civil Movement "Europe our House", Tbilisi

² J. Pottulski, *Geopolityka w świecie ponowoczesnym*, Częstochowa 2011, pp. 207-208.

³ J. Maruśiak, *Gas conflict between Russia and Ukraine and its impact on the energy policy of Poland*, *Despite Borders*, 6/2009, p. 1; R. Gachechiladze, *Geopolitics in the South Caucasus: Local and External Players*, *Geopolitics* 1/2002, pp. 113-115.

security in regards of new energy projects. Close geographic proximity to Central Asian countries combined with the West's tense relations with Iran gives them an opportunity to rationalize their energy security policy. Moreover, strong financial conditions strengthen their positions, as it allows them to be competitive and organize multibillion dollar projects without Western aid.

The Caspian basin countries direct their policy to diversify energy supplying. In parallel to the cautions policy, they express desire to join different projects, in order to increase their level of independence and to regulate supplying cost. They conduct policies which stabilize the interest of Russia, the West and the "Asian Tigers". Furthermore, the unclear status of the Caspian Sea blocks Western interest in regards to energy projects, as it is banned to build any pipeline on the sea bed until its status will be determined by the Caspian basin countries⁴.

There is a real threat Europe will become more and more dependent on Russian energy resources. The Russian initiated projects North and South Streams are bright examples of it. These projects will significantly increase Russia's role and influence the energy supply to Europe.

The Nabucco project is one of the opportunities for Europe to get natural gas bypassing Russia. Its accomplishment depends on solution different kind of political, technical and financial obstacles.

Technical Characteristics of the Nabucco

The Nabucco is one of the most costly and complex projects in the world. Its length will stretch approximately over 3900 km and the total investment officially will reach €8 billion. The pipeline is expected to deliver up to 31 billion cubic meters of gas annually. The Nabucco Gas Pipeline GmbH is the owner and operator of the pipeline and its shares are equally (16,67%) distributed among the following six companies: OMV Gas & GmbH (Austria), MOL Hungarian Oil & Gas plc (Hungary), SNTGN Transgaz SA (Romania), Bulgaria Energy Holding EAD (Bulgaria), BOTAS (Turkey) and RWE (Germany). It will start at the Georgian/Turkish and Iraqi/Turkish borders and will pass through five partner countries: Turkey (2581km), Bulgaria (412km), Romania (469km), Hungary (384km) and Austria (47km)⁵.

Political Obstacles

There are several political factors which impede the Nabucco pipeline's implementation. Russia opposes the Nabucco pipeline and tries to impose obstacles which will impede its completion. The Kremlin creates alternative projects; makes efforts to convince and attract European partners; uses political pressure in order to monopolize the energy sector. In the South corridor, the Russian initiated South Stream pipeline project is seen as a rival to the planned Nabucco pipeline. Some experts believe that there is a competition between these two pipelines, but sides urge not to politicize the subject and try to highlight cost-effectiveness of the projects. Vitaly Kulik, the director of the Center for Civil Society Studies (Ukraine) believes that competition between the Nabucco and South Stream is on the rise, which is also aggravated by the lack of a common energy strategy in EU. Ilya Zaslavsky, an independent expert from Russia believes that the main factor of competition is that both projects

⁴ E. Nuriyev, Azerbaijan and the European Union: new landmarks of strategic partnership in the South Caucasus-Caspian basin, Southeast European and Black Sea Studies 2/2008, p. 156.

⁵ RWE, Nabucco Gas Pipeline Project at a Glance, at: <http://www.rwe.com/web/cms/en/257318/rwe/press-news/archive/nabucco-gas-pipeline-project/>, retrieved on: 04.01.2012

target the same country to supply gas⁶. EU officials openly declare their intention to reduce their reliance on imported Russian gas, but in spite of it they are not going to neglect the Russian initiated projects. They see the importance of cooperation with the Caspian basin countries in order to gain an alternative supply and avoid an energy crisis which can be caused by transit dispute as it happened in 2009 between Russia and Ukraine. Guenther Oettiger, the EU energy commissioner stated that the EU does not want to block the South Stream pipeline and that new partnerships with energy-rich Central Asian countries do not threaten Russian gas sales to Europe⁷.

Moscow also streams to depoliticize the issue and their statements are mostly related to the cost-effectiveness of the projects. In an interview, Russian Prime Minister Vladimir Putin said that he has nothing against the construction of the Nabucco pipe-line⁸. The Russian Ministry of Foreign Affairs, like the PM, had the similar statements - "The participation in the various international energy projects is a sovereign right of the countries... Moscow is not against especially, if that project is beneficial and acceptable for those who intend to participate in it⁹. We are assured, that all gas transporting network projects should be based not on geopolitical views, but first of all on cost-effectiveness"¹⁰.

The political obstacle is also reflected on lack of signed supply contracts which are essential to fill the Nabucco pipeline with gas. There are doubts among experts that the Nabucco consortium cannot ensure adequate supplies of gas to fill the pipeline. It's obvious that the project will not start until shareholders can find sufficient guarantees and resources for the pipeline. Such conditions delay the completion of the Nabucco project and automatically place the South Stream in winning position. Nowadays, Azerbaijan and Iraq are seen as the main potential suppliers of the Nabucco pipeline. Azerbaijan can supply the Nabucco pipeline with 16 billion cubic meters of gas from Shah Deniz II field and also can add extra up to 4 billion cubic meter of gas from Umid field. 6 billion cubic meter of gas from Shah Deniz II will stay in Turkey which is agreed by the intergovernmental agreement¹¹. Azerbaijan's total contribution to the Nabucco pipeline will be around 15 billion cubic meters of gas, almost the half of the Nabucco's capacity. The Kurdish-ruled northern region of Iraq has also signed memorandum of understanding to provide up to 20 billion cubic meters of gas to the pipeline. According to some estimation, Turkmenistan will be able to supply at least 10 billion cubic meters of gas via the Trans-Caspian pipeline¹². But a number of experts are skeptical to Turkmenistan's participation in the Nabucco project due to the unclear status of the Caspian Sea and doubtful data on Turkmenistan's gas reserves¹³. For this reason the EU has made an effort to sign robust contracts with potential suppliers in order to guarantee the security of supply for long term.

Thus the following questions arise: Nabucco or South Stream? Which is best for European energy security?

⁶ JEEN, the Results of the Expert Consultation on the Project Nabucco, at: http://j-eeen.com/news_view/645, retrieved on: 04.01.2012

⁷ BBC News, EU Denies Russia-Asia Gas Pipeline Rivalry, at: <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-12425614>, retrieved on: 04.01.2012

⁸ Voice of America, Nabucco Pipeline Competition for Russian Gas, at: <http://www.voanews.com/english/news/a-13-2009-07-14-voa32-68804462.html>, retrieved on: 04.01.2012

⁹ panarmenian.net, RF Foreign Ministry: Russia has nothing against Nabucco Gas pipeline, at: <http://www.panarmenian.net/eng/world/news/31591/>, retrieved on: 04.01.2012

¹⁰ European Dialogue, Russia Joins the Campaign Against Nabucco Project Accomplishment, at: <http://eurodialogue.org/Russia-Joins-the-Campaign-Against-Nabucco-Project-Accomplishment>, retrieved on: 04.01.2012

¹¹ Ulucay, Ali. 2011. "Nabucco Pipeline Investment Decision to Come at End 2012". Dow Jones Energy Daily, November 1. Accessed January 5, 2012.

¹² Peel, Quentin and Shotter, James. 2011. "Nabucco pipeline nations want gas pledges". Financial Times, February 7. Accessed January 8, 2012. <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/fd97d6ba-32ec-11e0-9a61-00144feabdc0.html#axzz1uMk2TJ5B>

¹³ JEEN, the Results of the Expert Consultation on the Project Nabucco, at: http://j-eeen.com/news_view/645, retrieved on: 04.01.2012

Technically the South Stream's capacity is planned to be two times more than the Nabucco pipeline's. According to the project, the South Stream will pump up annually 63 billion cubic meters of gas¹⁴. Politically the South Stream will further worsen the energy security of Europe, as it will increase Europe's energy reliance on Russia. Nowadays, EU imports 25 percent of its gas from Russia; moreover seven EU member states are almost totally dependent on Russian exports¹⁵. As a majority of experts note, the South Stream is a political project, which will increase Russia's geopolitical energy influence on the EU and excludes the oil and gas rich Caspian basin countries from the political process. Some experts believe that the Nabucco pipeline is more political than eco-nomic. The EU acknowledges the negative reputation of Russia and has made efforts to engage the Caspian basin countries in the Nabucco project in order to expand its sphere of influence on them¹⁶. The Nabucco pipeline is tailored for new geopolitical realities rather than to reduce gas dependence on Russia.

Financial Obstacles

The cost of the project is one of the most important obstacles, as there are some con-troversial opinions about it. It should be financed through a combination of investment from project partners (30%) and dept financing from European financial institutions (70%)¹⁷. According to figures from 2005, the total cost of the Nabucco pipeline was es-timated to be € 7.9 billion¹⁸, nevertheless there are number of opinions regarding to the issue. As BP led research showed, the presumed cost of the Nabucco pipeline mayt reach up to € 14 billion, which takes delay into account¹⁹. The Nabucco pipeline's delay increases the implementation cost, which gives Russia the possibility to sign contracts with partners and carry out the 'South Stream'.

European energy security significantly depends on existing and future projects, which should ensure stable supply of energy resources at a non-fluctuating price. For the time being, Russia has a dominant role in exporting energy resources in Europe and its posi-tion will further improve dramatically if it is completing its planned projects. Russia itself strives to avoid being dependent on transit countries aiming to strengthen its position with the new projects. The problems with post-Soviet transit countries made Russia aware of the importance of building new gas-pipelines as well as the importance of completely possessing their own pipe-lines. From its side, Europe should realize the threat which can be stirred by exploitation of energy resources by the exporter for polit-ical ends as well as by the instability of transit countries. For this reason Europe needs to diversify exporters and increase its own participation in the projects. Europe should re-place its cautious policy with big-thinking behavior. It is necessary to balance the grow-ing hegemony of Russia and to reinforce new partnerships in the region which will help to advance the democratic transition in the former Soviet states. Additionally, it will support a fair distribution of wealth and guarantee the long-term energy security of the Euro-Atlantic area.

¹³Dempsey, Judy. 2011. "Europe's Nabucco Pipeline Delayed Again". The New York Times, May 9. Accessed January 7, 2012. http://www.nytimes.com/2011/05/10/business/global/10nabucco.html?_r=3

¹⁴BBC News, EU Denies Russia-Asia Gas Pipeline Rivalry, at: <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-12425614>, retrieved on: 04.01.2012

¹⁵BBC News, EU Denies Russia-Asia Gas Pipeline Rivalry, at: <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-12425614>, retrieved on: 04.01.2012

¹⁶JEEN, the Results of the Expert Consultation on the Project Nabucco, at: http://j-eeen.com/news_view/645, retrieved on: 04.01.2012

¹⁷Gulf Oil & Gas, Nabucco Pipeline | Project Focus, at: <http://www.gulfoilandgas.com/webpro1/projects/3dreport.asp?id=102885>, retrieved on: 04.01.2012

¹⁸Asia Times, Nabucco Pipeline Delayed, at: http://www.atimes.com/atimes/Central_Asia/ME12Ag01.html, retrieved on: 04.01.2012

¹⁹Dempsey, Judy. 2011. "Europe's Nabucco Pipeline Delayed Again". The New York Times, May 9. Accessed January 7, 2012. http://www.nytimes.com/2011/05/10/business/global/10nabucco.html?_r=3

Bibliography

Books and articles:

1. Gachechiladze R., Geopolitics in the South Caucasus: Local and External Players, Geopolitics 1/2002.
2. Maruśiak J., Gas conflict between Russia and Ukraine and its impact on the energy policy of Poland, *Despite Borders*, 6/2009.
3. Nuriyev E., Azerbaijan and the European Union: new landmarks of strategic partnership in the South Caucasus–Caspian basin, *Southeast European and Black Sea Studies* 2/2008.
4. Potulski J., *Geopolityka w świecie ponowoczesnym*, Częstochowa 2011.

Internet sources:

1. RWE. 2011. “Nabucco Gas Pipeline Project at a Glance”. Accessed January 4, 2012. <http://www.rwe.com/web/cms/en/257318/rwe/press-news/archive/nabucco-gas-pipeline-project>
2. JEEN. 2009. “The Results of the Expert Consultation on the Project Nabucco”. Accessed January 4, 2012. http://j-een.com/news_view/645
3. BBC News. 2011. “EU Denies Russia-Asia Gas Pipeline Rivalry”. Accessed January 5, 2012. <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-12425614>
4. Voice of America. 2009. “Nabucco Pipeline Competition for Russian Gas”. Accessed January 5, 2012. <http://www.voanews.com/english/news/a-13-2009-07-14-voa32-68804462.html>
5. Panarmenian. 2009. “RF Foreign Ministry: Russia has nothing against Nabucco Gas pipeline”. Accessed January 5, 2012. <http://www.panarmenian.net/eng/world/news/31591>
6. European Dialogue. 2011. “Russia Joins the Campaign Against Nabucco Project Accomplishment”. Accessed January 6, 2012. <http://eurodialogue.org/Russia-Joins-the-Campaign-Against-Nabucco-Project-Accomplishment>
7. Uluçay, Ali. 2011. “Nabucco Pipeline Investment Decision to Come at End 2012”. *Dow Jones Energy Daily*, November 1. Accessed January 5, 2012. http://www.downstreamtoday.com/news/article.aspx?a_id=28413&AspxAutoDetectCookieSupport=1
8. Peel, Quentin and Shotter, James. 2011. “Nabucco pipeline nations want gas pledges”. *Financial Times*, February 7. Accessed January 8, 2012. <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/fd97d6ba-32ec-11e0-9a61-00144feabdc0.html#axzz1uMk2TJSB>
9. Dempsey, Judy. 2011. “Europe’s Nabucco Pipeline Delayed Again”. *The New York Times*, May 9. Accessed January 7, 2012. http://www.nytimes.com/2011/05/10/business/global/10nabucco.html?_r=3
10. M Cutler, Robert. 2011. “Nabucco pipeline delayed”. *Asia Times Online*, May 12. Accessed January 9, 2012. http://www.atimes.com/atimes/Central_Asia/ME12Ag01.html
11. Gulf Oil & Gas. “Nabucco Pipeline | Project Focus”. Accessed January 4, 2012. http://www.gulfoilandgas.com/webpro1/MAIN/about_us.as

Reviewed by: Zviad Abashidze, PhD.

MIGRACJE LUDNOŚCI ORMIAŃSKIEJ W PRZESZŁOŚCI I WSPÓŁCZEŚNIE. Armenian population migrations in the past and present.

Paweł Nieczuja-Ostrowski

ABSTRACT

At present Armenians are diasporal nation and commonly recognized that live around the globe. Numerous Armenian communities in exile are a subject of interest to historians, sociologists, ethnographers, ethnologists, political scientists but also politicians. They are the result of many migrations of Armenians from their homeland. But also today revealed the emigration from Armenia, which affects not only the internal relations but also international.

The objective of this study was to identify the specificity of the migrations of Armenians. The following research questions were put: 1) In what period were migrations? 2) What were the reasons for emigration? 3) Where emigrated and why? 4) What were the effects of migration?

In diagnosis of the problem was used the source material and literature of the subject. It was found that the migration of Armenians took place many times from antiquity to modern times. The reason for emigration were primarily political, ie state decisions and armed conflicts. Purpose of migration determined the proximity and degree of civilization and economic prosperity. The result of migration is large diaspora living in many countries of the world, which is the political and economic base for the Armenia. Modern emigration from Armenia, however, is a significant threat to the depopulation of the country, and consequently weaken the country in conflict over Nagorno-Karabakh.

Keywords: Armenians, Armenia, migrations, diaspora

INTRODUCTION

Współcześnie Ormianie są narodem diasporalnym i potocznie uznaje się, że zamieszkują na całym globie. Społeczności ormiańskie na obczyźnie stanowią przedmiot zainteresowań historyków, socjologów, etnografów, etnologów, politologów, jak i polityków. Są one wynikiem licznych w przeszłości migracji Ormian z ich ojczyzny. Jednak także współcześnie ujawniło się wychodźstwo z Armenii, które oddziałuje nie tylko na stosunki wewnętrzne, ale i międzynarodowe.

1. Migracje w starożytności

Zjawisko wychodźstwa ludności ormiańskiej datuje się od starożytności. Ujawniło się w okresie rywalizacji politycznej pomiędzy wielkimi imperiami na Bliskim Wschodzie. Od drugiej połowy I w. p.n.e. rozpoczęła się ekspansja państwa rzymskiego w Armenii. Z powodu licznych wojen i grabieżczych najazdów (w 36–34 r. p.n.e. Marka Antoniusza, w 58–59 r. n.e. Domicjusza Korbulona, w 163 r. Stacjusza Pryskusa) Ormianie emigrowali do Iranu oraz na obszary Cesarstwa Rzymskiego, z dala od granic¹. W I w. n.e. osiedlili się m.in. w Kapadocji². W IV i V w. doświadczyli przesiedleń

¹ M. Cary, H. H. Scullard, *Dzieje Rzymu*, t. 1, Warszawa 1992, s. 576; ibidem, t. 2, s. 108–109, 230; A. Chodubski, *Ormianie jako diasporalna wspólnota narodowa i etniczna*, [w:] *Tożsamość kulturowa. Szkice o mniejszościach narodowych na Pomorzu Gdańskim*, pod red. A. Chodubskiego i A. K. Waśkiewicz, seria szósta, Gdańsk 2006, s. 67.

² K. Stopka, *Armenia Christiana*, Kraków 2002, s. 17.

prowadzonych przez Persów. Od III w. trwała rywalizacja polityczna pomiędzy dynastiami Sasanidów w Persji oraz Arsacydów w Armenii³. Istotną płaszczyzną konfliktu były różnice religijne; oficjalną religią państwową w Persji był odrodzony zoroastryzm (mazdaizm), w Armenii zaś chrześcijaństwo. Sasanidzi, dążąc do zmiany struktury etniczno-religijnej Armenii, prowadzili politykę grabieżczych najazdów, przesiedleń i eksterminacji ludności. Licznych Ormian do Iranu przesiedlił król Szapur II (309–379). W tym okresie powstała m.in. kolonia ormiańska nad Zatoką Perską w Chuzystanie⁴. Część mieszkańców Armenii przeniosła się na wschodnie obszary chrześcijańskiego Cesarstwa Rzymskiego, w tym do Konstantynopola⁵. Przesiedleń ludności ormiańskiej dokonywali również władcy bizantyjscy. Zjawisko to nasiliło się po utworzeniu odrębnego ormiańskiego Kościoła narodowego. Ormian postrzegano jako schizmatyków, stanowiących zagrożenie dla jedności państwowej cesarstwa. Osiedlano ich w Tracji, Macedonii, na Cyprze i na Peloponezie. Szczególnie liczne były deportacje ludności ormiańskiej do Tracji, zapoczątkowano je w V w. Był to obszar przygraniczny, narażony na liczne najazdy ludów koczowniczych, powodujące jego wyludnianie się, a w konsekwencji obniżenie potencjału obronnego⁶.

Osadnictwo ormiańskie rozwinęło się także na innych obszarach cesarstwa bizantyjskiego, m.in. w Izraelu i Włoszech. Obecność ormiańskiej diaspory w Jerozolimie sięga czasów Grzegorza Oświeciciela (IV w.). W VII w. w Ziemi Świętej, przede wszystkim Palestynie, funkcjonowały liczne ormiańskie klasztory oraz instytucje utworzone dla potrzeb ruchu pątniczego. Uległy one zniszczeniu w wyniku grabieżczego perskiego najazdu w 614 r. Część z nich odbudowano po ustabilizowaniu się na tym obszarze władzy arabskiej⁷.

Skupiska Ormian powstały również na terenie Półwyspu Apenińskiego. Były one wynikiem naturalnej migracji z peryferii do centrum (cesarstwa), jak również długotrwałego stacjonowania tym kraju w okresie bizantyjskim wojskowych kontyngentów armeńskich. Pomiędzy IV a XI w. zamieszkiwali oni w licznych miastach włoskich, m.in. Rzymie, Neapolu, Tarencie, Rawennie, Bari⁸.

2. Migracje w średniowieczu

Zjawisko wychodźstwa z Armenii ujawniło się w VII–IX w., w okresie politycznej rywalizacji pomiędzy państwami arabskimi a Cesarstwem Bizantyjskim oraz najazdów koczowniczych Chazarów, Hunów i Waregów. Ormianie kierowali się na obszar Cylicji, Kapadocji, Syrii, Izraela, Mezopotamii i do Konstantynopola⁹.

Ekspansja plemion tureckich na Bliskim Wschodzie od połowy XI w., którą charakteryzowały grabieżcze najazdy, i podbój Armenii były przyczynami licznego wychodźstwa Ormian. Kierowali się oni do Europy i na inne kontynenty. Liczne grupy napłynęły do Bułgarii, Wołoszczyzny, Mołdawii, Rusi i na Krym. Osiedlali się także w Egipcie i Etiopii. Do Egiptu przybywali zarówno uchodźcy z obszaru Izraela, jak i wojskowi osadnicy. W 1074 r. przy pomocy ormiańskich wojsk władzę w

³ Władcy Armenii wywodzili się z partyjskiej dynastii Arsacydów, która panowała w Persji przed Sasanidami (do 226 r.).

⁴ K. Stopka, *Armenia...*, s. 17, 54–58; A. Pisowicz, *Ormianie w Bułgarii*, „Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego” 2003, nr 32/33, s. 39; B. Składanek, *Historia Persji*, t. 1, Warszawa 2004, s. 204–207, 215–222.

⁵ A. Pisowicz, *Ormianie w Bułgarii...*, s. 39.

⁶ D. M. Lang, *Bułgarzy*, Warszawa 1983, s. 40–41; K. Stopka, *Armenia...*, s. 91–93; J. Bonarek, *Romajowie i obcy w kronice Jana Skylitzesa*, Toruń 2003, s. 32, 33, 90.

⁷ J. Kiszmiszjan, *Ormianie w Ziemi Świętej*, „Gregoriana” 1938, t. 4, z. 1, s. 50–51; B. Składanek, *op.cit.*, t. 1, s. 255.

⁸ H.W. Haussig, *Historia kultury bizantyjskiej*, Warszawa 1969, s. 109–110; K. Stopka, *Armenia...*, s. 94–98.

⁹ J. i D. Sourdel, *Cywilizacja islamu*, Warszawa 1980, s. 438; M. Zakrzewska-Dubasowa, *Historia Armenii*, Wrocław 1990, s. 58–60; R. Browning, *Cesarstwo Bizantyjskie*, Warszawa 1997, s. 61.

kraju przejął Ormianin Badr al-Dżamali; sprawował ją przez 20 lat. Ok. 1160 r. wezyrat objął namiestnik środkowego Egiptu, Ormianin o imieniu Tala'i Ibn Ruzsik¹⁰. W okresie rządów Saladyna (1169–1193) z powodu powstań i akcji pacyfikacyjnych oraz wojen z Nubią i Jemenem liczni egipscy chrześcijanie, w tym Ormianie, wyemigrowali, m.in. do Etiopii. Przyjmuje się, iż wówczas powstała diaspora ormiańska w tym kraju¹¹.

Emigrację na północno-zachodnie wybrzeża Morza Czarnego tradycyjnie łączy się z zdobyciem przez Turków ormiańskiej stolicy Ani. Jednakże pierwszym powodem powstania licznych tam kolonii były raczej szlaki handlowe, wiodące od miast czarnomorskich przez Ruś w głąb Europy. Przyjmuje się, że w XI w. istniała ormiańska faktoria kupiecka w Kijowie¹².

Prawdopodobnie już w X w. szlaki handlowe zlokalizowane wzdłuż północnego wybrzeża Morza Czarnego przemierzali ormiańscy kupcy, docierając m.in. do Węgier i Polski¹³. Kształtujące się tam warunki pomyślnego rozwoju przyciągały do Europy Wschodniej ormiańskich osadników. Zapisali się oni w umacnianiu się państwowości i chrześcijańskiej cywilizacji Bułgarii¹⁴. Gminy ormiańskie istniały w wielu bułgarskich miastach, m.in. w Filipolu (obecnie Płowdiw), Ochrydzie, Sofii, Wielikom Tyrnowie, Warnie, Jambolu i Dobriczu. Zamieszkiwali je zarówno dobrowolnie emigrujący kupcy i rzemieślnicy, jak i przymusowi przesiedleńcy do Tracji.

W X–XI w. pojawili się Ormianie na Węgrzech i w Siedmiogrodzie. Największe skupiska powstały w Ostrzyhomiu (węg. Esztergom), Gherli, Elizabetpolu (obecnie Sybin). Podobne, jak w Bułgarii i Węgrzech, ukształtowały się one w Mołdawii, Wołoszczyźnie, na Rusi i Krymie¹⁵.

W XI w. szczególnego znaczenia nabrała migracja do Cylicji. W końcu wieku kolektyw ormiański był tam tak silny, iż Ormianie byli w stanie tam utworzyć i utrzymać przez blisko 300 lat swoje państwo (podczas gdy właściwa Armenia pozostawała pod obcym panowaniem). Królestwo ormiańskie w Cylicji (tzw. Armenia Cylicyjska) upadło dopiero w 1375 r. podbite przez turecko-mamelucką koalicję¹⁶.

Od XII w. powiększał się zasięg ormiańskiego osadnictwa we wschodniej Europie. Sprzyjało mu powstanie rozległego imperium mongolskiego, co utworzyło przed kupcami, misjonarzami i osadnikami drogę na tereny Rusi, Azji Środkowej, a nawet Chin. Mongołowie dokonali również licznych deportacji ludności ormiańskiej w głąb swojego państwa. W XIII w. Ormianie mieli w Saraju, stolicy Złotej Ordy, własne biskupstwo¹⁷. W tym okresie prawdopodobnie wzniesli klasztory w Karakorum i nad jeziorem Issy-Kul¹⁸.

¹⁰D. M. Lang, *Armenia kolebka cywilizacji*, Warszawa 1975, s. 180; J. i D. Sourdel, op.cit., s. 438; P. M. Holt, *Bliski Wschód od wypraw krzyżowych do 1517 r.*, Warszawa 1993, s. 23, 62.

¹¹M. Krawczuk, *Ormianie w dziejach Etiopii*, „Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego” 2006, nr 46/47, s. 39–44.

¹²M. Zakrzewska-Dubasowa, *Ormianie w dawnej Polsce*, Lublin 1982, s. 16–22; A. Chodubski, *Główne ogniwa kontaktów polsko-ormiańskich do początków XX w.*, Warszawa 1989, s. 1.

¹³A. Chodubski, *Z dziejów kontaktów polsko-ormiańskich*, [w:] *Polacy w Armenii*, pod red. ks. E. Wale-wandra, Lublin 2000, s. 41; A. Pisowicz, *Ormianie na Węgrzech*, „Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego” 2003, nr 32/33, s. 33–34.

¹⁴A. Pisowicz, *Ormianie w Bułgarii...*, s. 40.

¹⁵M. Zakrzewska-Dubasowa, *Historia...*, s. 16; A. Chodubski, *Główne ogniwa...*, s. 1; A. Pisowicz, *Ormianie w Bułgarii...*, s. 39–41; idem, *Ormianie na Węgrzech*, s. 33–34; J. Bonarek, op.cit., s. 90.

¹⁶W XI w. w wyniku osłabienia kalifatu fatymidzkiego oraz Bizancjum wykształciła się korzystna sytuacja polityczna dla ormiańskich możnowładców osiadłych w Cylicji. Za twórcę Armenii Cylicyjskiej uznaje się księcia Rubena I (1080–1095), który zjednoczył liczne na tych terenach osadnictwo ormiańskie, będące wynikiem wielowiekowej emigracji. W 1199 r. książę Leon (Lewon) II (1186–1219), przyjmując z rąk cesarza Henryka VI oraz papieża Celestyna III koronę królewską, uczynił z kraju monarchię o statusie międzyrodowym. Zajęła ona w dziejach Ormian doniosłe znaczenie. Na ok. 300 lat zostały nawiązane stosunki i związki z dworami europejskimi, podejmowano próby unii Kościoła ormiańskiego z papieżem, a kultura ormiańska została włączona w nurt europejskiej kultury średniowiecza.

¹⁷K. Stopka, *Ormianie w Polsce dawnej i dzisiejszej*, Kraków 2000, s. 17; idem, *Armenia...*, s. 150–151, 162–163.

¹⁸J. Assfalg, P. Krüger, *Słownik chrześcijaństwa wschodniego*, Katowice 1998, s. 213.

W XIV–XV w., w okresie weneckiego i genueńskiego panowania na Krymie, wykształciły się warunki pomyślnego rozwoju ormiańskiego osadnictwa. Prowadzące przez jego obszar szlaki handlowe oraz liczne emporia stworzyły możliwości rozwoju handlu. Ukształtowało się tam duże skupisko Ormian, a Krym przez współczesnych nazywany był Armenia Martima albo Armenia Magna. W XIV w. społeczność krymska posiadała własne arcybiskupstwo w Surchacie i biskupstwo w Kaffie¹⁹. W XV w. wieku 3/4 mieszkańców Kaffy stanowili Ormianie (ok. 46 tys.). W mieście posiadali oni 30 kościołów, a na całym Krymie kilkadziesiąt²⁰. Podstawę ich egzystencji stanowił handel z państwami azjatyckimi.

Osadnictwo ormiańskie na obszarze państwa polskiego rozpoczęło się w XI–XII w. Od XIII w. następował jego stały wzrost. Ormianie licznie osiedlali się wzdłuż tzw. drogi tatarskiej, będącej szlakiem handlowym łączącym Daleki Wschód i zachodnią Europę. Wiódł on m.in. przez Włodzimierz Wołyński, Łuck i Kijów, a w kolejnym wieku przez Lwów i Kamieniec Podolski. W tych też miejscowościach powstały pierwsze na obszarze Polski ormiańskie kolonie. Osadnictwu sprzyjali władcy polscy i ruscy, postrzegając w nim gwarancję rozwoju gospodarczego. W latach 60. XIII w. książę Daniel Halicki podczas zakładania Lwowa sprowadził do niego Ormian, którym oddał północną część miasta. Osiadłym w Kamieńcu Podolskim książęta ruscy nadali osobne przywileje, zezwalając na posiadanie domów, wolny handel i rzemiosło²².

Osady ormiańskie znalazły się w państwie polskim bezpośrednio po akcie przyłączenia przez Kazimierza Wielkiego Rusi Halicko-Włodzimierskiej (w latach 1349–1366). Niektóre miejscowości zamieszkałe były przez ludność ormiańską od ponad stulecia, jak np. Lwów, Łuck, Włodzimierz. Osadnictwo na południowo-wschodnich ziemiach królestwa zyskało poparcie Kazimierza Wielkiego, który wiązał z Ormianami rozwój gospodarki kraju, przede wszystkim handlu²³. W XIV i XV w. przez Ruś Czerwoną prowadziło najbezpieczniejsze połączenie z północnej i środkowej Europy z koloniami czarnomorskimi. Lwów i Kamieniec Podolski stały się ważnymi emporiami handlu wschodniego²⁴. Przychylność polskich czynników oficjalnych oraz koniunktura gospodarcza sprawiły, iż w XIV w. nastąpił rozwój ormiańskiego osadnictwa w Polsce. Kolonie zasiłowała nowa migracja, której znaczna część przybyła szlakiem wzdłuż północnego wybrzeża Morza Czarnego. Przybysze charakteryzowali się adaptacją tatarskich obyczajów i dialektu turecko-kipczackiego. Powstały ormiańskie wsie, m.in. Ormiany i Ormianki na Podolu oraz nowe ośrodki kultu religijnego²⁵.

Przyczyną wychodźstwa w XIV w. była nowa rzeczywistość, jaka ukształtowała się na Bliskim Wschodzie w wyniku rywalizacji politycznej pomiędzy państwami chrześcijańskimi, Mongołami, Turkami seldżuckimi i Mamelukami. W konsekwencji upadło państwo ormiańskie w Cylicji, a Ar-

¹⁹ K. Stopka, *Ormianie...*, s. 17; idem, *Armenia...*, s. 150–151, 161–163.

²⁰ M. Zakrzewska-Dubasowa, *Ormianie...*, s. 12–13.

²¹ A. Chodubski, *Ormianie w Polsce*, Warszawa 1988, s. 1; idem, *Główne ogniska...*, s. 1–2.

²² T. Gromnicki, *Ormianie w Polsce*, Warszawa 1889, s. 9; M. Zakrzewska-Dubasowa, *Ormianie...*, s. 23

²³ Przejawiło się to w przyznaniu praw i przywilejów gminom ormiańskim. W 1356 r. król zezwolił Ormianom lwowskim na autonomię prawną i swobodę wyznania, zaś w 1367 r. zgodził się rezydować we Lwowie ormiańskiemu biskupowi. Jego politykę kontynuowali następcy. Ich przywileje zatwierdzili w 1379 r. królowa Elżbieta, w 1380 r. Ludwik Węgierski, w 1387 r. Jadwiga i Władysław Jagiełło. T. Gromnicki, *op.cit.*, s. 9, 52–53; O. Balzer, *Sądownictwo ormiańskie w średniowiecznym Lwowie*, Lwów 1909, s. 5–6.

²⁴ Istotnym jego ośrodkiem był Lwów dzięki utrzymanemu w 1380 r. prawu składu, które gwarantowało przepływ przez to miasto towarów z Rusi i Mołdawii do Przemysła, Sandomierza, dalej do Torunia i Gdańska, a stamtąd do Europy Zachodniej, oraz z Polski do Morza Czarnego, tzw. szlakiem czarnomorskim (szlakiem Dniestru i Dunaju) do Gałacz, Braili, Killi, Białogrodu, a następnie Kaffy i dalej do Tany u ujścia Donu i Carogrodu.

²⁵ M. Zakrzewska-Dubasowa, *Ormianie...*, s. 12–13; A. Chodubski, *Główne ogniska...*, s. 2–3; idem, *O kon-taktach polsko-ormiańskich do początku XX w.*, [w:] *Przemiany społeczne, kwestie narodowościowe i polityczne*, pod red. A. Chodubskiego, Toruń, s. 154.

menia stała się obiektem grabieżczych najazdów mongolskich. Szczególnym okrucieństwem wobec ludności wykazywał się Timur Lenk, najeżdżający kraj w latach 1386–1402. Ormianie emigrowali na tereny dzisiejszej Bułgarii, Macedonii, Rumunii i Mołdawii. Kierowali się również do Polski i na Ruś, zasilając istniejące już tam osady oraz zakładając nowe²⁶.

Pomyślnie rozwijający się w tym okresie handel lewantyński sprawił, iż wielu Ormian trafiło do Włoch (m.in. Ankony, Genui, Perugii, Rimini, Rzymu, Sieny), zakładając tam z czasem własne kościoły, klasztory i hospicja. W Azji Mniejszej po ukształtowaniu się tureckiego państwa osmańskiego wykształciły się pomyślnie warunki dla rozwoju ormiańskiego osadnictwa²⁷. Po zdobyciu przez Turków Konstantynopola osiedliło się w nim wielu Ormian, zachęcanych przez sułtana. W XV w. najbardziej liczące się gminy ormiańskie znajdowały się w Kaffie, Perze, Trapezuncie, w należących do Polski Lwowie i Kamieńcu Podolskim²⁸.

W drugiej połowie XV w. doszło do ukształtowania się nowej rzeczywistości politycznej na północno-zachodnim wybrzeżu Morza Czarnego. Turcja podporządkowała sobie Wołoszczyznę, Mołdawię, Besarabię oraz Chanat Krymski. Zajęła ponadto twierdze Kilia i Akerman oraz południową część Krymu z Kaffą (w 1475 r.), włączając je bezpośrednio w granice państwa. Umocniając nową władzę, dokonano pogromów ludności chrześcijańskiej, co wywołało falę uchodźstwa. Panowanie tureckie na Morzu Czarnym spowodowało ograniczenie wolnej żeglugi, stanowiącej podstawę pomyślności ekonomicznej kolonii krymskich. Było to także powodem wychodźstwa Ormian. Kierowali się oni do Rzeczypospolitej, osiedlając się w istniejących już osadach ormiańskich w Polsce, jak również na Rusi i w Mołdawii²⁹.

3. Migracje w nowożytności

Wychodźstwo ormiańskie ujawniło się w XVI i XVII w., w okresie rywalizacji politycznej pomiędzy Turcją a Polską i cesarstwem Habsburgów na Bałkanach oraz między Turcją a Persją na Bliskim Wschodzie. Mołdawia i Wołoszczyzna były terenem walk oraz celem kozackich najazdów grabieżczych. Zamieszkała tam ludność ormiańska kierowała się na północ, do Siedmiogrodu, a następnie do Węgier³⁰.

Rywalizacja pomiędzy Turcją a Persją w XVI–XVII w. objęła obszary Armenii, Gruzji i Azerbejdżanu. W wyniku działań wojennych oraz grabieżczej polityki najeźdźców kraje te doznały dużych zniszczeń. W latach 1606–1610 ujawnił się w Armenii niedobór żywności, do którego przyczyniły się plagi szarańczy. Z tego powodu Ormianie opuszczali kraj. Kierowali się przede wszystkim do Tracji, Mołdawii, Polski, na Krym i wybrzeża Morza Czarnego, a także do Persji³¹. Władcy perscy i osmańscy także wysiedlali ludność Armenii. Na początku XVII w. szach Abbas I (1587–1629) dokonał przesiedleń Ormian w granice Persji, osadzając ich w Isfahanie i jego pobliżu oraz w Fährabadzie. Są one określane przez Ormian mianem Wielkiego Surgunu (tur. sürgün „wygnanie”)³². W XVI–XVIII w. Ormianie osiedlali się także na wschodnich obszarach Persji oraz w Indiach, w du-

²⁶ S. Barącz, *Rys dziejów ormiańskich*, Tarnopol 1869, s. 62; M. Małowist, *Tamerlan i jego czasy*, Warszawa 1985, s. 45, 47, 48, 62, 63.

²⁷ J. Reychman, *Historia Turcji*, Wrocław 1973, s. 44, 46, 85; S. Runciman, *Upadek Konstantynopola 1453*, Warszawa 1994, s. 145.

²⁸ S. Barącz, *Rys dziejów...*, s. 62–63; S. Runciman, *Upadek...*, s. 145; K. Stopka, *Ormianie...*, s. 17.

²⁹ J. Reychman, *Historia...*, s. 57–59; M. Zakrzewska-Dubasowa, *Ormianie...*, s. 142.

³⁰ A. Pisowicz, *Ormianie na Węgrzech...*, s. 33–35.

³¹ Arakel z Tebryzu, *Księga dziejów*, Warszawa 1981, s. 33, 86–90, 132.

³² *Ibidem*, s. 33, 47–60, 132–133, 144–146, 358–367, 508–514; M. Zakrzewska-Dubasowa, *Historia...*, s. 139.

zych ośrodkach miejskich zlokalizowanych na szlaku handlowym z Dalekiego Wschodu do Europy. W okresie tym istniało ich skupisko w Kabulu w Afganistanie. Zajmowali się oni handlem, rzemiosłem, winiarstwem³³. Liczne kolonie powstały w Indiach, m.in. w Agrze, Bombaju, Kalkucie, Lahore, Madrasie, Suracie. Osadnictwu sprzyjali władcy Państwa Wielkiego Mogoła, przede wszystkim Akbar (1556–1605). Ormianie zajmowali się handlem, pracowali jako lekarze i urzędnicy³⁴.

W XVI w., w okresie rywalizacji pomiędzy Turcją a państwem mameluckim oraz ekspansji tureckiej na obszary Syrii i Egiptu, tamtejsi Ormianie emigrowali m.in. do Etiopii. Zajmowali się oni handlem i rzemiosłem, pełnili służbę u władców etiopskich, m.in. jako tłumacze, a także w misjach dyplomatycznych do Portugalii³⁵.

Liczni Ormianie osiedlili się także na obszarze Rzeczypospolitej. Do państwa polskiego napływali w okresie XVI–XVIII w. z terenów całego imperium tureckiego, z Krymu, z Mołdawii, a także z Persji. Osadnictwu przychylnie były zarówno polskie czynniki oficjalne, jak i magnaci. Wyrażało się to w osadzaniu Ormian w kresowych dobrach i nadawaniu im przywilejów. W tym okresie rozwinęło się osadnictwo w miastach prywatnych³⁶. Np. kanclerz Jan Zamoyski (ok. 1542–1605), zakładając w 1568 r. miasto Zamość, osiedlił w nim Ormian, których obdarzył przywilejami. Byli to w najwcześniejszym okresie przede wszystkim przybysze z Turcji i Armenii³⁷. W XVI w. Ormianie otrzymali liczne prawa i przywileje gospodarcze od polskich władców, m.in. zezwolenie na wyrób piwa, miodów, wódki. Królowie również przyjmowali ich do służby na dworze³⁸. W XVI w. na Podole napłynęli Ormianie z Mołdawii, m.in. z Suczawy, uchodzący przed pogromami tureckimi. W XVII–XVIII w., zachęceni pomyslnym rozwojem emporiów oraz licznymi przywilejami, do Polski kierowali się chętnie Ormianie z Imperium Osmańskiego oraz perskiej Armenii³⁹. Przychylność polskich czynników oficjalnych sprzyjała rozwojowi osadnictwa, ormiańskie kolonie powstały m.in. w Barze, Barku, Brzeżanach, Kutach, Łyścu, Podhajcach, Tyśmienicy, Złotowie, Żwańcu.

W I Rzeczypospolitej ujawniło się zjawisko migracji ormiańskiej wewnątrz państwa. Kierowali się oni na ziemie Polski centralnej, a także Litwy. W XVIII w. notowano ich obecność niemal we wszystkich znaczących miastach Rzeczypospolitej, przede wszystkim w Gdańsku, Krakowie, Lublinie, Płocku, Warszawie. Jednakże rozwój kolonii ormiańskich w tych miastach hamował brak autonomii i przywilejów. Zwarty i trwały charakter osadnictwa ormiańskiego przybrało wyłącznie na południowo-wschodnich terenach Polski⁴⁰.

Po upadku I Rzeczypospolitej, od końca XVIII w. ustało liczne wychodźstwo Ormian do Polski. Porozbiorowy ład wpłynął niekorzystnie na położenie ormiańskiego osadnictwa na ziemiach polskich. Nastąpił upadek handlu wschodniego oraz zniesienie przywilejów i likwidacja autonomii.

³³ M. J. Seth, *Armenians in India. From the Earliest Times to the Present Day*, Calcutta 1939, s. 207; M. Rzepka, *Ormianie w Afganistanie*, „Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego” 2007, nr 48/49, s. 14–21.

³⁴ M. J. Seth, *op.cit.*, s. 2, 16–17, 102, 134–135, 195–196, 201–204, 225–227, 257, 293–299, 313, 325; M. Zakrzewska-Dubasowa, *Historia...*, s. 159; *Armenia-India bilateral relations – an overview*, Embassy of India in Armenia – strona oficjalna (www.indianembassy.am, stan na dzień 23.10.2007).

³⁵ J. Reychman, *Historia...*, s. 66–67; M. Krawczuk, *op.cit.*, s. 39–44.

³⁶ T. Gromnicki, *op.cit.*, s. 72, 73; A. Chodubski, *Główne ogniwa...*, s. 3–4.

³⁷ Kanclerz zachęcał do osiedlania się rzemieślników i kupców, starając się uczynić z niego centrum produkcji przemysłowej, w tym skór safianowych i kobierców na wzór turecki. T. Mańkowski, *Polskie tkaniny i hafty XVI–XVIII w.*, Wrocław 1954, s. 69; M. Zakrzewska-Dubasowa, *Ormianie...*, s. 40.

³⁸ Np. w 1552 r. postąpił tak Zygmunt August w stosunku do trzech hafciarzy ormiańskich. T. Mańkowski, *Polskie tkaniny...*, Wrocław 1954, s. 69.

³⁹ A. Dziubiński, *Na szlakach Orientu. Handel między Polską a Imperium Osmańskim w XVI–XVII wieku*, Wrocław 1998, s. 238, 245.

⁴⁰ J. Reychman, *Orient w kulturze polskiego Oświecenia*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964, s. 55; A. Chodubski, *O kontaktach...*, s. 154–155.

W okresie tym część Ormian wyemigrowała z Polski. Kierowali się w głąb Rosji oraz na opanowane przez Rosję obszary Kaukazu i Armenii, a także do Francji, USA i Wielkiej Brytanii oraz innych krajów⁴¹.

Zjawisko wychodźstwa ormiańskiego do Polski obejmujące okres pomiędzy X a XIX w. ze względu na spójność cech i charakteru określa się jako „pierwszą” emigrację (też „pierwszą falę”⁴²), w odróżnieniu od współczesnych migracji ormiańskich do Polski.

W XIX w. liczni Ormianie emigrowali z Persji i Turcji. Z powodu intensyfikacji działań niepodległościowych i jawnego sympatyzowania z mocarstwami europejskimi zmienił się na niekorzyść stosunek czynników oficjalnych tych państw do ludności ormiańskiej. W tureckiej części Armenii władze prowadziły wobec niej dyskryminacyjną politykę, wzrósł ucisk administracyjny i fiskalny, częste były grabieże, nadużycia władzy. Konsekwencją zaistniałej sytuacji były ormiańskie powstania (w Zejtunie w 1859 i w 1863, w Wanie w 1862 r.). Czynniki oficjalne reagowały na nie grabieżami i pogromami (m.in. w prowincji Erzurum w 1863 i 1865 r.). Ludność została poszkodowana także podczas działań wojennych pomiędzy Rosją a Turcją w latach 1877–1878. Ponadto na terenach ormiańskich osiedlono deportowanych z Rosji Czerkiesów, Lazów i Turkmenów. Dopuszczali się oni, jak również tureckie wojsko, grabieży. Nierzadko mieszkańcom Armenii doskwierał głód (np. w zimie 1879/1880 r.)⁴³.

Ormianie kierowali się przede wszystkim do Rosji i Francji, gdzie byli przychylnie przyjmowani. Z krajami tymi wiązali nadzieje na odbudowę niepodległego państwa ormiańskiego. W Rosji osiedlali się oni m.in. w nadczarnomorskim Kraju Noworosyjskim⁴⁴.

Emigrowano także do Egiptu. Na początku XIX w. w wyniku inwazji francuskiej i interwencji angielskiej ukształtowała się tam nowa rzeczywistość polityczna. Turcja zachowała zwierzchnictwo nad krajem, ale faktyczną władzę sprawował mianowany gubernatorem dowódca janczarski Mohamed Ali (1805–1849)⁴⁵. Sprzyjał on osiedlaniu się Ormian, którzy mieli istotny udział w przeprowadzanych przez niego reformach państwa⁴⁶.

Największym ośrodkiem diaspory był Konstantynopol, w którym posiadali 20 świątyń i cztery szkoły oraz gdzie miał siedzibę patriarcha ormiański. Innymi dużymi ośrodkami były Tbilisi, Smyrna, Kalkuta, Wenecja, Wiedeń i Moskwa⁴⁷.

Ważnym ośrodkiem diaspory stała się Gruzja. Na początku XX w. zamieszkało tam 220 tys. Ormian. Była to druga co do wielkości społeczność. W 1899 r. stanowili oni największą grupę mieszkańców stolicy kraju (63 tys.). Zajmowali się handlem, rzemiosłem, byli właścicielami dużych przedsiębiorstw, wyróżniał ich wyższy poziom zamożności. Na południu kraju zamieszkiwali na wsi, gdzie trudnili się rolnictwem. W Tbilisi wydawana była ormiańska prasa, działały liczne instytucje kultu-

⁴¹ A. Chodubski, *Główne ogniwa...*, s. 4.

⁴² T. Marciniak, *Trzecia fala, trzeci aspekt*, „Przegląd Polonijny” 1998, z. 3, s. 127–136.

⁴³ Y. Ternon, *Ormianie. Historia zapomnianego ludobójstwa*, Kraków 2005, s. 45–72.

⁴⁴ A. Ter-Minasjan, L. Grigorian, *Ormianie w ZSRR 1979–1989*, Warszawa 1990, s. 4; K. Stopka, *Ormianie...*, s. 17; Y. Ternon, *op.cit.*, s. 45.

⁴⁵ J. Reyhman, *Historia Turcji...*, s. 199–200, 210.

⁴⁶ W 1819 r. władca powierzył Bochosowi Jussufianowi (1768–1844) kierownictwo kancelarii handlowej (Divan Al-Tijara) przy jednoczesnym nadzorowaniu spraw finansowych państwa. Pierwszym premierem Egiptu został w 1876 r. Ormianin Nubar Nubarian (Nubar Pasza) (1825–1899) D. M. Lang, *Armenia...*, s. 34, 180; M. Ormanian, *Kościół Ormiański*, Kraków 2004, s. 149; A. Zohry, *Armenians in Egypt*, „XXV IUSSP International Population Conference”, Tours 2005, s. 2.

⁴⁷ R. Iszchanian, *Książka ormiańska w latach 1512–1920*, Wrocław 1994, s. 89–131.

ralne. W 1890 r. powstało tam Ormiańskie Zjednoczenie Rewolucyjne (Haj Heghapochakan Dasznakcutjun), tzw. Dasznak, będące największą ormiańską partią diasporalną⁴⁸.

W końcu XIX w. w wyniku prowadzonej w Turcji przez sułtana Abdülhamida II (1842–1918) polityki represji wobec Ormian, zaczął się nowy etap ormiańskiego wychodźstwa. Z powodu przesładowań w Stambule oraz innych ośrodkach ormiańskich ok. 80 tys. Ormian opuściło Turcję⁴⁹.

4. Migracje ludności ormiańskiej w XX w. i na początku XXI w.

4.1. Emigracja poosmańska (Wielka Emigracja)

Represje przeciwko ludności ormiańskiej powtórzyły się na początku XX w. 27 maja 1915 r. rząd turecki wydał rozporządzenie o „przymusowej deportacji” ludności ormiańskiej ze wschodniej Anatolii. Stało się to początkiem ludobójstwa na Ormianach, w wyniku którego od 800 tys. do 1,5 mln poniosło śmierć, a kilkaset tysięcy opuściło Turcję⁵⁰. Uchodźcy kierowali się do krajów ościennych, przede wszystkim na tereny Rosji, Libanu, Syrii, Egiptu, Iraku i Jordanii, ale także Iranu i Izraela, zasilając istniejące już tam kolonie⁵¹. Emigrację tę określa się mianem „wielkiej emigracji” i łączy z wychodźstwem spowodowanym upadkiem niepodległej Republiki Armenii (1920 r.) oraz wycofaniem się Francji z Cylicji (1921 r.). Jej ramy czasowe zakreśla się na lata 1915-1925.

Wychodźcy z Imperium Osmańskiego posługiwali się głównie językiem zachodnioormiańskim i konsolidowali się wobec wspólnego doświadczenia martyrologicznego, jak też statusu bezpaństwowców. Określa się ich w piśmiennictwie ormiańskim mianem „dawnej diaspory” lub „spjurk” (tj. diaspora)⁵². Emigracja ta ukształtowała współczesną diasporę ormiańską. Ministerstwo Diaspory Republiki Armenii uznaje, że Diasporą Ormiańską (Hajkakan Spjurk) określa się „ormiańską ludność żyjącą w zjednoczeniu poza Armenią w różnych krajach od 1920 r.”⁵³ (czyli po upadku pierwszej niepodległej Republiki Armenii).

Szacuje się, że w 1918 r. tereny Wielkiej Syrii⁵⁴ zamieszkiwało 5% Ormian na 25% ludności chrześcijańskiej⁵⁵. Ormiańska diaspora funkcjonowała m.in. w granicach dzisiejszego Libanu, gdzie swoje siedziby obecnie mają katolikos Wielkiego Domu Cylicji oraz patriarcha Ormian katolików. Społeczność ta wzięła aktywny udział w budowaniu współczesnego państwa libańskiego. W 1867 r. pierwszym gubernatorem Libanu został Ormianin-katolik Dawud Pasza (1816–1873). Chociaż po zakończeniu II wojny światowej tysiące ormiańskich uchodźców opuściło Liban i Syrię, przenosząc się do radzieckiej Armenii, to Ormianie w Libanie nadal pozostali aktywnym komponentem życia publicznego i politycznego tego kraju⁵⁶.

Ormiańscy uciekinierzy z pogromów w Anatolii w dużej liczbie osiedli w Syrii, przede wszystkim w Damaszku i Halab. Obecnie stanowią tam ok. 3% jej mieszkańców, a największe ich skupisko znajduje się w Halab. Istnieją tam ormiańskie dzielnice, w których funkcjonują dwujęzyczne, ormiańsko-arabskie napisy⁵⁷.

⁴⁸ B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia Gruzji*, Wrocław 1987, s. 145, 151, 155, 171, 185, W. Materski, *Gruzja*, Warszawa 2000, s. 24–27.

⁴⁹ N. Hovhannisyan, *The Armenian Genocide*, Yerevan 2002, s. 53.

⁵⁰ Y. Ternon, *op.cit.*, s. 261.

⁵¹ N. Hovhannisyan, *op.cit.*, s. 53.

⁵² L. Ritter, *Ormiańskie losy. Historia i przyszłość diaspory*, Warszawa 2009, s. 20-21, 35-36, 49-59; *Diaspora en France - Les Associations, Association Culturelle Arménienne de Marne-la-Vallée (France)* (www.acam-france.org/contacts/diaspora-france/les-assos.htm, stan na dzień 10.09.2011).

⁵³ *Handbook for Armenians Abroad*, RA Ministry of Diaspora, Yerevan 2010, s. 6.

⁵⁴ Wielka Syria obejmowała swym obszarem dzisiejszą Syrię, Liban, Jordanię i Izrael.

⁵⁵ D. Madeyska, *Liban*, Warszawa 2003, s. 34; K. Stopka, *Ormianie...*, s. 17.

⁵⁶ D. Madeyska, *op.cit.*, s. 23, 76, 205, 215; A. Humphreys, C. Lanigan, J. Williams, *Bliski Wschód. Syria, Jordania i Liban*, Bielsko-Biała 2001, s. 11, 131.

⁵⁷ A. Humphreys, C. Lanigan, J. Williams, *op.cit.*, s. 11, 186, 227.

Zachowało się ormiańskie osadnictwo w Palestynie (i późniejszym Izraelu). W latach 30. XX w. liczyło ono ok. 4 tys. osób. Głównym skupiskiem Ormian była Jerozolima, gdzie utworzyli oni własną dzielnicę. Poza tym osiedla ormiańskie powstały na obszarze całego kraju⁵⁸.

Liczni wychodźcy z Turcji kierowali się do Egiptu. W 1927 r. społeczność ormiańska liczyła ok. 17 tys. Najwięcej zamieszkiwało w Kairze i Aleksandrii. W drugiej połowie XX w. w wyniku rewolucji w 1952 r. ukształtowała się nowa rzeczywistość ekonomiczno-polityczna w Egipcie. Wielu Ormian opuściło kraj, kierując się do Europy, USA i Australii. Współcześnie zamieszkuje ich w Egipcie ok. 6 tys.⁵⁹.

Od końca XIX w. Ormianie osiedlali się także w Etiopii. Istotne znaczenie miała przychylność czynników oficjalnych. Na początku XX w. stanowili największą grupę obcokrajowców w Addis Abebie. Utworzyli tam odrębną dzielnicę. W stolicy powstała ormiańska szkoła i kościół. Brali oni aktywny udział w kształtowaniu współczesnego państwa etiopskiego⁶⁰.

Ośrodkiem ormiańskiej kultury na emigracji stała się w XX w. Francja, do której na przełomie XIX i XX w. napłynęli licznie Ormianie. Migracje ormiańskie do Francji trwały jeszcze po zakończeniu II wojny światowej. Turcja w tym czasie dokonała wysiedlenia ludności ormiańskiej pozostałej na tureckim obszarze Wielkiej Armenii po ludobójstwie z 1915 r. W okresie pogromów tureckich w końcu XIX i początku XX w. wielu Ormian udało się do USA⁶¹.

W okresie I wojny światowej ujawniło się zjawisko wychodźstwa Ormian z obszarów Kaukazu, Iranu i Turcji do Polski. Przede wszystkim osiedlali się oni tam, gdzie istniały już skupiska starej emigracji. Jej długotrwałe istnienie miało znaczenie dla nowych przybyszów. „Nie-którzy uznawali Polskę za swą drugą ojczyznę”⁶². Wyraża się przekonanie, że rozmiary tego zjawiska nie były znaczące.

4.2. Druga fala migracji Ormian do Polski

W nowej rzeczywistości, jaka ukształtowała się po wybuchu II wojny światowej, położenie diaspory ormiańskiej w Polsce było trudne. Od 1944 r. na terenach zajętych przez wojska radzieckie rozpoczęto likwidację polskiej wspólnoty ormiańskiej, połączoną z aresztowaniami i represjami wobec duchownych. Po 1945 r. wraz z przesunięciem granic Polski i koncepcją przemieszczenia ludności polskiej na zachód od linii Curzona z terenów Ukrainy wraz z Polakami zostali wysiedleni również polscy Ormianie. Osiedlali się na całym obszarze Polski. Wynikało to z faktu, iż w XIX w. ostatecznie ulegli oni polonizacji (z zachowaniem odrębności obrządku i świadomości pochodzenia) i byli uznawani przez władze radzieckie za ludność polską. Repatriacja przyniosła istotną zmianę geografii ormiańskiego osadnictwa w Polsce⁶³. Zjawisko to określa się jako „drugą falę” migracji ormiańskiej do Polski⁶⁴.

⁵⁸ J. Kizmiszjan, *op.cit.*, s. 51–52.

⁵⁹ A. Zohry, *op.cit.*, s. 2–8.

⁶⁰ Hagop Baghdasarian był budowniczym mennicy państwowej, Stefan Papazjan projektantem pierwszych znaczków pocztowych, a Kework Nalbandian kompozytorem pierwszego hymnu narodowego. M. Krawczuk, *op.cit.*, s. 39–44.

⁶¹ A. Bakalian, *Armenian Americans: From Being to Feeling Armenians*, New Brunswick–New York 1992, s. 9–13, 181; K. Stopka, *Ormianie...*, s. 17–18.

⁶² K. Stopka, *Ormianie...*, s. 100.

⁶³ H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Lublin 2000, s. 229, 230; K. Stopka, *Ormianie...*, s. 105–106.

⁶⁴ T. Marciniak, *Trzecia fala, trzeci aspekt...*, s. 127–136.

Część Ormian polskich wyemigrowała do Europy Zachodniej, Australii, Stanów Zjednoczonych i Kanady. Wielu z nich opuściło ZSRR z armią gen. Władysława Andersa (1892–1970). Jednakże ich więzy ze wspólnotą w Polsce zostały zerwane⁶⁵.

4.3. Emigracja lewantyńska

Od lat 40. XX w. ujawniła się migracja z krajów Bliskiego Wschodu, m.in. po rewolucji w Egipcie (1952 roku), w wyniku wojny domowej w Libanie (1975 roku) i rewolucji islamskiej w Iranie (1978-1979). Kierowano się głównie do Europy i USA. W zależności od kraju wychodźstwa emigranci posługiwali się różnymi odmianami języka ormiańskiego (generalnie zachodnioormiańskim i wschodnioormiańskim), przyswojeniem różnych obyczajów, czy nawet systemu wartości; równocześnie wobec długotrwałego osiedlenia ulegli w znaczącym stopniu akulturacji i asymilacji. Ormianie przybywający z Libanu, Syrii i Iranu byli członkami bądź Ormiańskiego Katolikosatu w Cylicji (z siedzibą w Antelias w Bejrucie), bądź (generalnie Libańczycy) ormiańskokatolickiego patriarchatu z siedzibą w Bzommar pod Bejrutem⁶⁶. Zauważa się, iż w znacznym stopniu zintegrowali się oni z dawną diasporą.

4.4. Reemigracja (Aghparzy)

W XIX i XX w., w okresie zintensyfikowania dążeń narodowo-wyzwoleńczych, ujawniło się także zjawisko reemigracji do Armenii, m.in. z Iranu, Grecji, Turcji, Francji i Bułgarii. Nasiliło się ono w okresie stabilizowania się władzy radzieckiej w latach 1921–1936 oraz po II wojnie światowej w latach 1946–1949, kiedy to do Armeńskiej SRR przybyło ok. 100 tys. Ormian z 15 krajów. Znaczną część z nich stanowili repatrianci z Bułgarii, Grecji, ale też i Francji⁶⁷. Po tym okresie imigracja uległa zmniejszeniu, ale na poziomie kilku tysięcy osób rocznie trwała do lat 80. XX w. Szacuje się, iż łącznie od zakończenia wojny do końca lat 70. napłynęło do Armenii ponad 200 tys. osób⁶⁸.

4.4. Ormianie na obszarze ZSRR

W XX w. ujawniło się zjawisko rozprzestrzeniania się Ormian na obszarze ZSRR. Ich obecność odnotowuje się we wszystkich republikach, m.in. na Ukrainie, na obszarach zamieszkałych uprzednio przez Ormian polskich. W 1959 r. 38% Ormian na terenie ZSRR mieszkało poza granicami swojej republiki. Najwięcej, 484 tys., żyło w Azerbejdżańskiej SRR. Stanowili oni 9,4% ludności kraju. Ok. 25% skupiało się w Górskim Karabachu, gdzie stanowili 85% mieszkańców. Ludność aglomeracji Baku tworzyli w 16% Ormianie. W Gruzińskiej SRR mieszkało 452 tys., co stanowiło 9,7% mieszkańców. Stanowili oni równocześnie 16% mieszkańców Abchaskiej ASRR oraz 17% mieszkańców stolicy Gruzji, Tbilisi. 220 tys. mieszkało w regionie północnokaukaskim, a około 26 tys. w Moskwie⁶⁹.

⁶⁵ K. Stopka, *Ormianie...*, s. 105; A. Chodubski, *Ormianie jako diasporalna wspólnota...*, s. 69.

⁶⁶ *Diaspora en France - Les Associations...*

⁶⁷ Określano ich mianem Aghpar, które ma wydźwięk pejoratywny L. Ritter, *op. cit.*, s. 82, 85-86.

⁶⁸ *Związek Radziecki. Przyroda, człowiek, gospodarka*, Warszawa 1972, s. 298; A. Maryański, *Związek Radziecki. Zarys geografii ekonomicznej regionów*, Warszawa 1979, s. 371-373; A. Ter-Minasjan, L. Grigo-rian, *op.cit.*, s. 10-11; J. Bañbor, J. Berny, D. Kuziel, *Konflikty na Kaukazie*, Warszawa 1997, s. 152.

⁶⁹ A. Maryański, *op.cit.*, s. 60, 367, 369-370, 377, 379-380

4.5. Emigracja postradziecka

Najnowsze wychodźstwo ludności ormiańskiej rozpoczęło się w końcu lat 80. XX w. W latach 1988–1994 przybyło do Armenii ponad 300 tys. Ormian z Azerbejdżanu, gdzie doszło do prześladowań i pogromów ludności ormiańskiej, a następnie do wybuchu walk w Okręgu Autonomicznym Górskiego Karabachu. Zarazem wobec wzrostu w społeczeństwie armeńskim nastrojów antyazerbejdżańskich do Azerbejdżanu wyjechało ok. 150 tys. Azerów i Kurdów muzułmańskich⁷⁰. W latach 90. XX w. rozpoczęła się nowa fala emigracji ludności ormiańskiej wywołana kryzysem gospodarczym, który zapanował w wyniku wojny z Azerbejdżanem o Górski Karabach oraz rozpadu ZSRR i upadku dotychczasowego systemu ekonomicznego. Szacuje się, że do 2005 r. wyjechało 800 tys.–milion osób. Jej największe nasilenie przypadło na lata 1991–1996. Ocenia się, iż w tym czasie Armenię opuściło ok. 600 tys. osób. Stały odpływ ludności jest głównym problemem demograficznym Republiki Armenii. W sytuacji nierozwiązanego konfliktu zbrojnego o Górski Karabach zmniejszanie się populacji Armenii i przez to osłabianie państwa (brak młodych ludzi do pełnienia służby wojskowej, ale także na rynku pracy) może w przyszłości przynieść groźbę utraty suwerenności⁷¹. Poziom migracji netto utrzymuje się na wysokim poziomie, w 2010 r. wynosił -2,4 osoby na tysiąc⁷².

Emigranci kierowali się przede wszystkim do Rosji, Europy i Ameryki Północnej. Część przybyła do Polski, gdzie zdecydowała się pozostać na stałe. Emigrację tą określa się mianem „trzeciej fali”⁷³.

Emigracja ta istotnie różni się na tle istniejącej diaspory. Jej uczestnicy są generalnie obywatelami Armenii oraz członkami Ormiańskiego Kościoła Apostolskiego ze stolicą w Eczmiadzynie w Armenii, liczni z nich przez wiele lat pozostawali nielegalnie i mieli trudności z zalegalizowaniem pobytu; na wychodźstwie podjęli się działalności handlowej i gastronomicznej, a językiem komunikacji wewnątrz ich społeczności jest wschodnioormiański. Przedstawiciele diaspory nowych przybyszów określili mianem „Hajstańców”, co odpowiada stosowanemu niekiedy w Polsce określeniu „Armeńcy”, choć w literaturze naukowej używa się określenia „nowa emigracja” (lub „imigranci”)⁷⁴.

5. Ośrodki diaspory na początku XXI w.

Współcześnie największa diaspora ormiańska znajduje się w Azji⁷⁵. Zamieszkują oni przede wszystkim w krajach Zakaukazia, Gruzji (249 tys.) i Azerbejdżanie (120 tys.) oraz w krajach Bliskiego Wschodu, Iranie (ok. 200 tys.), Libanie (170 tys.), Syrii (150 tys.), Iraku (20 tys.), Kuwejcie (10 tys.)⁷⁶. Diaspora w Gruzji zamieszkuje przede wszystkim w graniczącej z Armenią prowincji Samcche-Dża-

⁷⁰ J. Bańbor, J. Berny, D. Kuziel, op.cit., s. 151; Statistical Yearbook of Armenia. 1999, National Statistical Service of Republic of Armenia – oficjalna strona internetowa (www.armstat.am, stan na dzień 22.07.2011); Statistical Yearbook of Armenia. 2001, National Statistical Service of Republic of Armenia – oficjalna strona internetowa (www.armstat.am, stan na dzień 22.07.2011); Statistical Yearbook of Armenia 2006, National Statistical Service of Republic of Armenia – oficjalna strona internetowa (www.armstat.am, stan na dzień 22.07.2011).

⁷¹ Rocznik statystyki międzynarodowej 1994, GUS, Warszawa 1994, s. 50; Hasło: Armenia (w:) Encyklopedia PWN, encyklopedia internetowa (encyklopedia.pwn.pl, stan na dzień 22.07.2010); Statistical Yearbook of Armenia, 2000-2011...

⁷² Statistical Yearbook of Armenia, 2010...

⁷³ T. Marciniak, op. cit., s. 127–136; P. Nieczuja-Ostrowski, Emigracja ormiańska w Polsce na przełomie XX i XXI stulecia, „Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego” (2010) nr 62/63, s. 15-24.

⁷⁴ Hajastan to po ormiańsku Armenia. L. Ritter, op. cit., s. 19-20, 35; P. Nieczuja-Ostrowski, Emigracja ormiańska..., s. 15-24.

⁷⁵ A. Chodubski, Ormianie jako diasporalna wspólnota..., s. 66.

⁷⁶ Encyklopedia geograficzna świata, t. VI, Azja, s. 593; A. Chodubski, Ormianie jako diasporalna wspólnota..., s. 66–68; M. Rzepka, Sytuacja Ormian we współczesnym Iranie (Teheran, Azerbejdżan irański), „Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego” (Kraków) 2003, 32/33, s. 47–57; General Population Census of 2002, National Statistics Office of Georgia (www.geostat.ge, stan na dzień 25.07.2010); The State Statistical Committee of Azerbaijan Republic (www.azstat.org stan na dzień 25.10.2011).

wachetia (113 tys.) oraz w Tbilisi (82 tys.)⁷⁷. W okresie konfliktów narodowościowych na Kaukazie i odradzania się państwowości Gruzji w końcu XX w. zmniejszyła się aktywność społeczno-kulturalna tamtejszych Ormian. Wobec separaty-stycznych dążeń Abchazów, Adżarów i Osetyńców wszelkie przejawy ormiańskiej aktywności o charakterze narodowościowym postrzegane były przez czynniki oficjalne jako potencjalne zagrożenie dla terytorialnej integralności kraju.

W Iranie zamieszkują Ormianie przede wszystkim w Teheranie (dawny Isfahan), który uznaje się za jej centrum religijne, polityczne i kulturalne. W stolicy, która jest również siedzibą biskupa Kościoła ormiańskiego (jednego z trzech w Iranie), funkcjonuje 10 kościołów⁷⁸. W szczególnych warunkach znajduje się diaspora w Turcji, której liczebność współcześnie szacuje się na 72 tys. Wobec społeczności (nielicznej części pozostałej po prześladowaniach i eksterminacji w 1915 r.) nieprzychylnie jej czynniki oficjalne prowadziły politykę dyskryminacji, zmierzającą do pełnej asymilacji. Skupia się ona obecnie w Stambule, gdzie funkcjonują jej instytucje (kościół, szkoły), w innych częściach kraju jej obecność ustala. Grupa ta jest głęboko zasymilowana w rzeczywistości tureckiej⁷⁹.

Liczna diaspora znajduje się w Europie. Szacuje się, że współcześnie zamieszkuje ją (bez Rosji) 800-900 tys. Ormian, z czego na kraje Unii Europejskiej przypada ok. 700 tys.⁸⁰. Stanowią oni, w zależności od szacunków, ok. 1/6-1/3 całej diaspory na świecie. Znaczące skupiska Ormian ukształtowały się w wielu krajach europejskich. Najliczniejsze znajduje się we Francji, którą zamieszkuje od 250 do 450 tys. przedstawicieli tej narodowości, co stanowi (w zależności od źródeł) od 35% do 65% Ormian w UE, oraz od 1/4 do 1/2 Ormian w Europie. Druga najliczniejsza społeczność ormiańska we współczesnej Europie ukształtowała się na Ukrainie, którą zamieszkuje ok. 100 tys.⁸¹ Ormian. Znaczące skupiska, kilkunastotysięczne oraz kilkudziesięcioletnie znajdują się też w Bułgarii, Grecji, Hiszpanii, Niemczech, Polsce, Rumunii, Wielkiej Brytanii. Mniejsze, kilkudziesięcienne, ukształtowały się w Austrii, Belgii, Białorusi, Cyprze, Czechach, Estonii, Holandii, Litwie, Szwajcarii, Szwecji, Węgrzech, Włoszech.

Liczna diaspora znajduje się w Rosji. W 1989 r. mieszkało tam ponad 530 tys. Ormian⁸². W wyniku licznej emigracji w latach 90. XX w. i na początku XXI w. powiększyła się ona dwukrotnie⁸³. Według rosyjskiego spisu powszechnego w 2002 r. Federację Rosyjską zamieszkiwało ponad milion Ormian. Koncentrowali się oni przede wszystkim w okręgu federalnym południowym (ponad 600 tys.) oraz centralnym (250 tys.). Największe skupiska znajdowały się w Moskwie (124 tys.) oraz w kraju krasnodarskim (275 tys.), stawropolskim (150 tys.) i regionie rostowskim (110 tys.)⁸⁴.

⁷⁷ Statistics Georgia (www.statistics.ge stan na dzień 25.10.2011).

⁷⁸ W tym sześć gregoriańskich, trzy ormiańskich protestantów i jeden ormiański katolik. Drugie po Teheranie skupisko Ormian znajduje się w Tebrizie (ok. 1800 osób), siedzibie biskupa diecezji azerbejdżańskiej. Konstytucja Islamskiej Republiki Iranu gwarantuje im dwóch przedstawicieli w parlamencie. M. Rzepka, *Sytuacja Ormian we współczesnym Iranie...*, s. 47-57.

⁷⁹ T. Hoffman, *Armenians in Turkey today. A critical assesment of the situation of the Armenian minority in the Turkish republic*, Uppsala 2003, s. 9-11, 15-20; A. Chodubski, *Ormianie jako diasporalna wspólnota...*, s. 67.

⁸⁰ A. Chodubski, *Ormianie jako diasporalna wspólnota...*, s. 63; *Armenian population in the world, Armenia Diaspora* (www.armeniadiaspora.com/population.html, stan na dzień 22.11.2011).

⁸¹ Społeczność ormiańska na Ukrainie najliczniej zamieszkuje południowo-wschodnią część kraju, region doniecki (ok. 16 tys.), charkowski (11 tys.), dnipro-pietrowski (ponad 10 tys.), odeski (ok. 7,5 tys.) oraz Krym (ok. 9 tys.). A. Chodubski, *Ormianie jako diasporalna wspólnota...*, s. 69; L. Ritter, *op. cit.*, s. 49; *Diaspora en France - Les Associations...*; *Armenian population in the world...: All-Ukrainian population census 2001*, State Statistics Committee of Ukraine (www.ukrcensus.gov.ua, stan na dzień 25.01.2012).

⁸² *Wserosyjskaâ perepis naseleniâ 2002 goda, Federal'naâ Služba Gosudarstwiennoj Statistiki* (www.gks.ru, stan na dzień 25.07.2010).

⁸³ W 1997 r. saldo migracji na ten rok wyniosło 16,5 tys.; w latach 2000-2008 zaś 115 tys. - w okresie tym do kraju przyjechało ponad 123 tys. Ormian, wyjechało 8 tys., *Mieżdunarodnajâ migraciâ 1997-2008, Federal'naâ Služba Gosudarstwiennoj Statistiki* (www.gks.ru stan na dzień 25.07.2010).

⁸⁴ W liczbie 1,13 mln stanowili oni szóstą z kolei mniejszość (nierosyjską grupę etniczną). *Wserosyjskaâ perepis naseleniâ 2002 goda...*

Jeden z największych ośrodków diaspory istnieje w USA. Szacuje się, że liczy ona 650 tys. Ormian. Najliczniej zamieszkują Los Angeles, Fresno (w Kalifornii) i Nowy Jork oraz Boston, Chicago, Detroit, Filadelfię, Providence, San Francisco, Waszyngton⁸⁵. Społeczność ta powołała liczne instytucje społeczno-kulturalne, w tym szkoły, fundacje, wydawnictwa prasowe. Na Kalifornijskim Uniwersytecie Stanowym we Fresno uruchomiono Program Badań Ormiańskich⁸⁶. Liczna społeczność ormiańska ukształtowała się też w Kanadzie (ok. 70 tys.)⁸⁷.

Ormiańskie skupiska powstały także w Australii i w Ameryce Południowej (największe w Argentynie, Chile i Urugwaju)⁸⁸.

Diaspora ormiańska na świecie stanowi swoiste zaplecze finansowe i polityczne Armenii; ma istotny wpływ na kierunki jej rozwoju i działań o charakterze międzynarodowym. Czynniki oficjalne Armenii przywiązują dużą wagę do społeczności ormiańskiej na obczyźnie; prezydent podczas podróży zagranicznych zwykle poświęca czas na spotkania z przedstawicielami lokalnej diaspory. W 2008 r. w Republice Armenii powołano Ministerstwo ds Diaspory. Ormiańska diaspora utworzyła fundacje oraz instytucje w celu zorganizowanej pomocy ojczyźnie, tj. łagodzenia skutków trzęsienia ziemi w 1988 r., kryzysu ekonomicznego, jak też modernizacji kraju. Niektóre działają już ponad 100 lat, tak jak The Armenian General Benevolent Union (założona w 1906 r.), która od 1991 r. do 2005 r. zainwestowała w kraju ok. 100 mln USD. Pomoc finansową przeznacza się na naprawę i rozbudowę infrastruktury, projekty kulturalne, rozwój szkolnictwa, nowoczesne ośrodki medyczne. Diaspora podejmuje też działania w celu powszechnego uznania przez społeczność międzynarodową za fakt historyczny ludobójstwa Ormian w 1915 r.; w krajach osiedlenia organizuje się uroczystości rocznicowe, prowadzi działalność informacyjną w mediach, inicjuje konferencje; istotnym ich adresatem są politycy i czynniki oficjalne⁸⁹.

Odrębne dwudziestowieczne migracje wpłynęły na dywersyfikację diaspory ormiańskiej, zwłaszcza europejskiej. To zróżnicowanie wewnętrzne wynika z kraju pochodzenia, miejsca i okresu zamieszkiwania w kraju osiedlenia się, stopnia i swoistości akulturacji. Przejawia się ono przede wszystkim w sferach: 1) kulturowej i tożsamościowej (identyfikacji); 2) wyznaniowej; 3) ekonomicznej; 4) statusu pobytu. Zróżnicowanie to w znaczącym stopniu ujawnia się w krajach będących od wieków celem licznych emigracji i ciągłości istnienia diaspory, m.in. we Francji i w Polsce.

W refleksji ogólnej można stwierdzić:

1. W liczących ponad 4 tys. lat dziejach Ormian wielokrotnie występowało zjawisko wychodźstwa. Migracje ludności ormiańskiej miały miejsce od starożytności do czasów współczesnych. Szczególnie znaczące zaistniały zwłaszcza w XI w. (co wiąże się z upadkiem państwa Bagratydów), w XVII w. (Wielki Surgun), w latach 1915-1925 (emigracja poosmańska) oraz od początku lat 90. XX w. (najnowsza emigracja z Armenii).

⁸⁵ A. Bakalian, op.cit., s. 9–13, 181; A. Chodubski, *Ormianie jako diasporalna wspólnota...*, s. 69.

⁸⁶ A. Chodubski, *Ormianie jako diasporalna wspólnota...*, s. 69; Armenian Studies Program, California State University–Fresno (armenianstudies.csufresno.edu, stan na dzień 25.10.2009).

⁸⁷ A. Chodubski, *Ormianie jako diasporalna wspólnota...*, s. 69.

⁸⁸ K. Stopka, *Ormianie...*, s. 17–18.

⁸⁹ P. Nieczuja-Ostrowski, *Swoistość geopolityczna Armenii*, „Cywilizacja i Polityka”, 2011, nr 9, s. 300-301.

2. Przyczyną wychodźstwa były przede wszystkim uwarunkowania polityczne, tj. decyzje państwowe (planowane deportacje i przesiedlenia, jak też eksterminacja ludności) i konflikty zbrojne (zniszczenia wojenne i prześladowania, w tym pogromy ludności). Efektem działań wojennych niejednokrotnie było upadek gospodarczy kraju, a co za tym idzie znaczące pogorszenie warunków bytowych ludności. Czynnikiem ekonomiczny był więc kolejnym bezpośrednim powodem licznego wychodźstwa.
3. Celem migracji stawały się w pierwszej kolejności kraje ościenne (bliskie), zwłaszcza o wyższym stopniu rozwoju cywilizacyjnego oraz pomyślności gospodarczej. Wraz z rozprzestrzenianiem się ośrodków diaspory emigrowano do odleglejszych krajów, kierując się warunkami cywilizacyjnymi i ekonomicznymi.
4. Efektem powtarzającego się w przeszłości masowego wychodźstwa stała się liczna diaspora ormiańska funkcjonująca w wielu krajach świata. Współcześnie klasyfikuje się Ormian jako naród diasporalny, tzn. taki, którego większość przedstawicieli żyje poza granicami kraju. Diaspora stanowi swoiste zaplecze polityczne, ekonomiczne i społeczne Armenii. Jednakże współczesne wychodźstwo z ojczyzny stanowi zagrożenie znacznego wyludnienia Republiki Armenii, a w konsekwencji osłabienia w sytuacji konfliktu z Azerbejdżanem o Górski Karabach.

Literatura:

1. All-Ukrainian population census ,2001, State Statistics Committee of Ukraine (www.ukrcensus.gov.ua, stan na dzień 25.01.2012).
2. Armenia-India bilateral relations – an overview, Embassy of India in Armenia – strona oficjalna (www.indianembassy.am, stan na dzień 23.10.2007).
3. Armenian population in the world, Armenia Diaspora (www.armeniadiaspora.com/population.html, stan na dzień 22.11.2011).
4. Armenian Studies Program, California State University–Fresno (armenianstu-dies.csufresno.edu, stan na dzień 25.10.2009).
5. Assfalg J., Krüger P., Słownik chrześcijaństwa wschodniego, Katowice 1998.
6. Bańbor J., Berny J., Kuziel D., Konflikty na Kaukazie, Warszawa 1997.
7. Bonarek J., Romajowie i obcy w kronice Jana Skylitzesa, Toruń 2003.
8. Browning R., Cesarstwo Bizantyjskie, Warszawa 1997.
9. Chałupczak H., Browarek T., Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995, Lublin 2000.
10. Chodubski A., Ormianie jako diasporalna wspólnota narodowa i etniczna, [w:] Tożsamość kulturowa. Szkice o mniejszościach narodowych na Pomorzu Gdańskim, pod red. A. Chodubskiego i A. K. Waśkiewiczza, seria szósta, Gdańsk 2006, s. 63-78.
11. Chodubski A., Z dziejów kontaktów polsko-ormiańskich, [w:] Polacy w Armenii, pod red. ks. E. Walewandra, Lublin 2000, s. 41-60.
12. Diaspora en France - Les Associations, Association Culturelle Arménienne de Marne-la-Vallée (France) (www.acam-france.org/contacts/diaspora-france/les-assos.htm, stan na dzień 10.09.2011).
13. Dziubiński A., Na szlakach Orientu. Handel między Polską a Imperium Osmańskim w XVI–XVII wieku, Wrocław 1998.
14. Encyklopedia geograficzna świata, t. VI, Azja, Kraków 1998.

15. Encyklopedia PWN, encyklopedia internetowa (encyklopedia.pwn.pl, stan na dzień 22.07.2010);
16. General Population Census of 2002, National Statistics Office of Georgia (www.geostat.ge, stan na dzień 25.07.2010);
17. Handbook for Armenians Abroad, RA Ministry of Diaspora, Yerevan 2010.
18. Hoffman T., Armenians in Turkey today. A critical assesment of the stituation of the Armenian minority in the Turkish republic, Uppsala 2003.
19. Hovhannisyan N., The Armenian Genocide, Yerevan 2002.
20. Humphreys A., Lanigan C., Williams J., Bliski Wschód. Syria, Jordania i Liban, Bielsko-Biała 2001.
21. Krawczuk M., Ormianie w dziejach Etiopii, „Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego” 2006, nr 46/47, s. 39–44.
22. Madeyska D., Liban, Warszawa 2003.
23. Marciniak T., Trzecia fala, trzeci aspekt, „Przegląd Polonijny” 1998, z. 3, s. 127–136.
24. Materski W., Gruzja, Warszawa 2000.
25. Międzynarodną migracią 1997–2008, Federalnaå Slużba Gosudarstwiennoj Statistiki (www.gks.ru stan na dzień 25.07.2010).
26. Nieczuja-Ostrowski P., Emigracja ormiańska w Polsce na przełomie XX i XXI stulecia, „Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego” (2010) nr 62/63, s. 15-24.
27. Nieczuja-Ostrowski P., Swoistość geopolityczna Armenii, „Cywilizacja i Polityka”, 2011, nr 9, s. 278-302.
28. Ormanian M., Kościół Ormiański, Kraków 2004.
29. Pisowicz A., Ormianie na Węgrzech, „Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego” 2003, nr 32/33, s. 32–38.
30. Pisowicz A., Ormianie w Bułgarii, „Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego” 2003, nr 32/33, s. 39-46.
31. Ritter L., Ormiańskie losy. Historia i przyszłość diaspory, Warszawa 2009.
32. Rzepka M., Ormianie w Afganistanie, „Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego” 2007, nr 48/49, s. 14–21.
33. Rzepka M., Sytuacja Ormian we współczesnym Iranie (Teheran, Azerbejdżan irański), „Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego” 2003, nr 32/33, s. 47–57.
34. Składanek B., Historia Persji, t. 1, Warszawa 2004.
35. Statistical Yearbook of Armenia, 1999-2011, National Statistical Service of Republic of Armenia – oficjalna strona internetowa (www.armstat.am, stan na dzień 22.05.2012);
36. Statistics Georgia (www.statistics.ge stan na dzien 25.10.2011).
37. Stopka K., Armenia Christiana, Kraków 2002.
38. Stopka K., Ormianie w Polsce dawnej i dzisiejszej, Kraków 2000.
39. Ternon Y., Ormianie. Historia zapomnianego ludobójstwa, Kraków 2005
40. The State Statistical Committee of Azerbaijan Republic (www.azstat.org stan na dzień 25.10.2011).
41. Wserosijskaå perezpis naseleniå 2002 goda, Federalnaå Slużba Gosu-darstwiennoj Statistiki (www.gks.ru, stan na dzień 25.07.2010).
42. Zohry A., Armenians in Egypt, „XXV IUSSP International Population Confe-rence”, Tours 2005.

CHAPTER II

CURRENT CULTURAL AND MINORITY ISSUES

ANALÝZA PRÁVNEHO POSTAVENIA PALESTÍNSKÝCH UTEČENCOV A JEHO DOPAD NA ŽIVOTNÉ PODMIENKY V UTEČENECKÝCH TÁBOROCH V LIBANONE

Analysis of legal position of the Palestinian refugees and its impact onto their life conditions in the Lebanon refugee camps

Lucia TULEKOVÁ HENČELOVÁ

ABSTRACT

Number of international legal documents deal with the problem of great community of Palestinian refugees, living for more than 60 years, in the host countries, neighbouring mainly with their mother country. Unstable security situation in the Middle East region is the reason for their repeated pointing at the breach of these legislative texts. Permanent breach of internationally binding documents concerning position of the Palestinian refugees has become one of the main criteria conditioning the improvement of the refugees' life standard. Keeping the principles and norms of the international law comprises a bridge between the two contesting parties to establish the conditions for their effective communication. The paper analyses the impact of international society's involvement and reality of enforceability of the adopted international documents to the whole living standard of the Palestinian refugees in Lebanon.

Key words: Exodus of the Palestinians, matter of Palestine, refugees, international society, humanitarian and development aid and assistance, human rights.

Život palestínskych utečencov a situácia v oblasti dodržiavania ich práv je v prípade Libanonu odlišná od situácie utečencov žijúcich v Sýrii, Jordánsku, na Západnom brehu alebo v pásme Gazy. Odlišnosť je hlavne v pretrvávajúcich zlých životných podmienkach v utečeneckých táboroch, od ktorých sa následne odvíjajú aj ďalšie limity zlepšenia života, ktoré analyzujeme v nadchádzajúcom texte. Spolu s identifikátormi chudoby, ktorými sú tieto tábory charakteristické (t.j. slabá zamestnanosť, zlý prístup k vzdelaniu a zdravotnej starostlivosti, katastrofálne podmienky bývania a takmer nulová sociálna infraštruktúra v táboroch), sa práve dodržiavanie základných ľudských práv i výstupov medzinárodne platných rezolúcií a dokumentov radí k ďalšiemu dôležitému identifikátoru, ktorý považujeme za, podstatný z hľadiska zhoršenia štandardu života palestínskych utečencov v táboroch v Libanone.

1. Základný legislatívny rámec dodržiavania práv palestínskych utečencov

V novembri 1947 Valné zhromaždenie OSN rozhodlo o prijatí plánu na rozdelenie Palestíny na dva štáty – jeden arabský a jeden židovský. Udialo sa tak napriek protestom a nesúhlasu väčšiny obyvateľov krajiny. Rozhodnutie Valného zhromaždenia, **Rezolúcia 181**, známa tiež ako „*Deliaci plán*“, vyzývala na vytvorenie Židovského štátu na 56% územia Palestíny. V tom čase predstavovali Židia menej ako

2/3 populácie a obývali nie viac ako 7% zeme. Samozrejme, že palestínski Arabi a tiež niektoré sionistické skupiny odmietli tento plán¹, nakoľko nesúhlasili predovšetkým s územnými ústupkami, ktoré by museli urobiť. Neúspech tejto iniciatívy OSN a dôsledky vojny v roku 1948 zanechali za sebou 530 vyludnených a vypálených dedín a spôsobili exodus viac ako 80% pôvodného Palestínskeho obyvateľstva. V tom čase ešte väčšina utečencov aj naďalej verila v návrat do svojich pôvodných domovov. Za pravdu im dalo aj samotné OSN, ktoré pripomínalo Izraelu, že podľa medzinárodného práva (čl. 13 **Všeobecnej deklarácie ľudských práv a slobôd**), majú Palestínčania, ktorí opustili alebo boli násilím prinútení opustiť svoje domovy a pôdu v oblasti Palestíny (dnešného Izraela, Západného Brehu a Pásmo Gazy), právo na návrat. Toto právo im zaručujú aj iné medzinárodné dokumenty – predovšetkým **Rezolúcia OSN č. 194** (1948), (ktorá je pravidelne každoročne opätovne potvrdzovaná), **Ženevska Konvencia** (1949), **Medzinárodný dohovor o eliminácii všetkých foriem diskriminácie** (1965) a **Medzinárodný dohovor o občianskych a politických právach** (1966) ako aj **Rezolúcia OSN č. 3236** (1974).

Za rozhodujúci právny dokument, ktorý je v kontexte nami skúmaného problému, podstatné bližšie predstaviť, je prvý zo spomínaných, **Rezolúcia OSN č. 194** z 11. decembra 1948. Tá pojednávala o návrate utečencov do svojich domovov ako o ich neodnímateľnom práve. Toto právo sa automaticky prenáša aj na potomkov utečencov. Za najdôležitejší bod textu, ktorý priamo podporuje naše tvrdenie o dopadoch medzinárodných dokumentov na mieru chudoby palestínskych utečencov, považujeme **Paragraf XI.**, *ktorý prisudzuje utečencom právo na náhradu škody a reštitúciu, v prípade ak utečenci nemajú možnosť vrátiť sa alebo sa nechcú vrátiť do svojich domovov.*² (Náhrada škody sa zadeľuje do dvoch typov. V prvom prípade môžu o ňu požiadať utečenci, ktorí stratili svoje domovy, a v prípade druhom sa jedná o kompenzácie za domy poškodené počas konfliktu.³). Práve rokmi odsúvaná vymožitelnosť tohto paragrafu spôsobila, že väčšina palestínskych utečencov v dôsledku nevyplatenia finančnej kompenzácie za zabraný majetok, nebola schopná zabezpečiť sebe a svojim potomkom lepší životný štandard.

Paradoxom ostáva, že práve kvôli zmienke o kompenzácii za vyvlastnené nehnuteľnosti hlasovali za neprijatie rezolúcie aj Egypt, Irak, Libanon, Saudská Arábia, Sýria a Jemen. Politické vedenie Izraela sa odmietalo vôbec zaoberať navrhovanou Rezolúciou a postavila sa proti návratu utečencov do vlasti, a to hneď niekoľkými nemilými opatreniami. V júli roku 1948 sa napríklad proti zástupu vracajúcich sa utečencov obrátili izraelské oddiely. Izrael tento svoj počin argumentoval tým, že podstatná časť Palestínčanov opustila svoje domovy na výzvu arabských vlád, ktorú vysielali rozhlasové stanice jednotlivých štátov a preto Izrael nemá voči nim žiadnu povinnosť kompenzácie za stratené domovy. Podľa názoru mnohých Izraelčanov arabskí vodcovia naliehali na obyvateľov, aby urýchlene opustili Palestínu preto, lebo boli presvedčení o vojenskom víťazstve svojich armád, ktoré mali zabezpečiť návrat do Palestíny. V skutočnosti tomu tak nebolo, a naopak, rozhlasové stanice prikazovali Palestínčanom, aby zotrvali na mieste.⁴ Medzitým sa rozbehla aj obrovská propaganda izraelskej vlády a do vyludnených obydľí bývalých palestínskych obyvateľov sa začali sťahovať nové mladé

¹ Peteet, Julie M. December 1997. Lebanon: Palestinian Refugees in the Post War Period. Le monde diplo-matoque.

² UN Resolution No 194, December 11, 1948.

³ BADIL Resource Center for Palestinian Residency and Refugee Rights. 2001. The Right of Return – Campaign for the Defense of Palestinian Refugee Rights. Marec 2001.

⁴ Ráč. J., 1983. Palestína včera a dnes. Pravda. Bratislava. s. 60

izraelské rodiny. Tak sa v období od mája 1948 do apríla 1949 nastahovalo do bývalých palestínskych domovov približne 60% nových židovských osadníkov. Dokonca v čase, keď sa do palestínskych oblastí začali sťahovať prví izraelskí osadníci, Palestínčania, ktorí tam ešte v tom čase bývali, ich privítali veľmi priateľsky a snažili sa o udržanie dobrých vzťahov. Ben Gurion, v tom čase premiér a minister obrany, dokonca vyhlásil, že ponúkajú svojim arabským susedom pomoc a ochranu. Neskôr, keď sa národnostný pomer zmenil v prospech Židov sa zmenila aj rétorika Ben Guriona: „*Musíme vyhnať Arabov a zaujať ich miesto...a pokiaľ budeme nútení použiť silu – nie preto, aby sme ukradli Arabom Negev a Zajordánsko, ale aby sme ochránili svoje vlastné právo usadiť sa na týchto miestach, - bude nám k dispozícii. A Arabom, ktorí žijú na izraelskej pôde, neostane nič iné ako utiecť.*“⁵

V odpovedi na rozhodnutia OSN o okupovaných územiach Izrael uvádza, že má nie len právo, ale aj povinnosť tieto územia osídľovať. Toto právo vraj vyplýva z historických súvislostí a povinností vytvoriť vlastné obranné pozície v rámci rozširovania hraníc všade tam, kde by sa dal vystopovať biblický predok. Pozemky utečencov tak postupne prešli pod kontrolu izraelských vlastníkov. V roku 1950 prijala izraelská vláda **Zákon o vlastníckom práve** (odsek 3, bod 4 písm. a)⁶, ktorý oficiálne povoľuje vláde manipulovať so zanechanými nehnuteľnosťami palestínskych utečencov.

De facto i de jure tak palestínski utečenci úplne stratili možnosť návratu do krajiny pôvodu. Frustrácia, ktorá vyplynula z tohto faktu, spôsobila, že sa utečenecké tábory v krajinách susediacich s Izraelom stali ich trvalými miestami pobytu na celý život. Následné reštrikcie zo strany miestnych vlád (predovšetkým Libanonu) spôsobili, že v súčasnosti sú tieto miesta charakterizované vysokou mierou chudoby, spôsobenou zlými podmienkami bývania, slabou úrovňou poskytovaných sociálnych a vzdelávacích služieb a vysokou mierou nezamestnanosti. A hoci je problém návratu utečencov do vlastných domovov od roku 1950 prakticky každý rok na programe zasadania Valného zhromaždenia Organizácie spojených národov, Izrael aj naďalej odmieta väčšinu jeho návrhov a odporúčaní na riešenie tohto stavu. Po takmer 60 – tich rokoch, je politická i ľudskoprávna vymožitelnosť tohto práva v nedohľadne, v dôsledku čoho sú palestínski utečenci nútení žiť v katastrofálnych životných podmienkach.

Ochrana ľudských práv palestínskych utečencov

Ochrana ľudských práv palestínskeho ľudu v exile je zakotvená predovšetkým v **Rezolúcií OSN 237** (1967), v ktorej sa okrem iných vecí, spomína dodržiavanie základných ľudských práv podľa Ženevskej konvencie. Paradoxom je, že OSN od začiatku deklarovala právo Palestínčanov na sebaurčenie, ktoré sa okrem iných dokumentov, spomína predovšetkým v **Rezolúcií 242** (1967) a **Rezolúcií 338** (1973).

V decembri 1968 sa po opakovaných výzvach svetových mocností rozhodlo Valné zhromaždenie OSN vytvoriť špeciálnu komisiu. Tá mala za úlohu monitorovať opatrenia Izraela i ostatných arabských štátov, v akom rozsahu plnia záväzky Ženevskej dohody.

Od roku 1970 predkladá táto 3 – členná komisia pravidelne raz do roka výročnú správu Valnému zhromaždeniu OSN a od roku 1989 vydáva dva krát ročne periodikum dostupné pre verejnosť. Správa je zostavovaná z pravdivých výpovedí priamych svedkov zo všetkých arabských štátov, kde

⁵ Frangi. Abdallah., The PLO and Palestine. Zed Books, Ltd., London, 1983

⁶ DEVELOPMENT AUTHORITY (TRANSFER OF PROPERTY) LAW, 5710-1950, prijatý 13. júla 1950.

Palestínčania žijú v exile. Správa tiež obsahuje informácie týkajúce sa incidentov na hraniciach s Izraelom, prípady právnych prietahov, zaobchádzanie s palestínskymi utečencami, monitoring mimovládnych organizácií angažujúcich sa v problematike dodržiavanie ľudských práv a pomoci utečencom.

Pre časté porušovanie a nedodržiavanie týchto základných práv bolo OSN v roku 1993 po prvý krát nútené vyslať na Blízky východ svojho spravodajcu, ktorý mal za úlohu neustále monitorovať situáciu v oblasti ľudských práv. Prvým takýmto spravodajcom sa stal formálny prezident Švajčiarska, **René Felber** (1987 – 1993). René Felber dostal povolenie od Komisie pre ľudské práva, pôsobiacej v rámci OSN, cestovať po celom Blízkom východe. Okolité arabské krajiny, vrátane Izraela, mu museli povoliť neobmedzený pohyb po ich krajine, a tiež rozprávať sa s osobami, ktoré si sám vyberie alebo vyžiada. V jeho prvej správe pre komisiu sa objavujú slová vyzývajúce k ústretovosti a spolupráci Izraela s palestínskymi predstaviteľmi. Inak sa nepodarí nikdy urovnať pretrvávajúci spor. Podľa týchto zdrojov sa opakujúce krízy a násilnosti odrazili na celkovej ekonomickej situácii a živote Palestínčanov. V riporte mapujúcom obdobie od októbra 2000 do januára 2001 sa už píše, že *„kombinácia zrážok v pohraničí, spolu s obmedzením voľného pohybu a uzavretím medzinárodnej hranice spôsobuje celkovú hospodársku krízu v danom regióne.“*⁷

V novembri 2000 sa Komisárkou ľudských práv Spoločnosti národov stala **Mary Robinson** (1997 – 2002)⁸. Hneď po svojom menovaní sa rozhodla navštíviť územia na Blízkom východe. Výsledkom jej návštevy bola požiadavka pripravenia rezolúcie, ktorá by uzemnila Izrael v porušovaní ľudských práv páchaných na palestínskych občanoch. V jej správe zo dňa 29. novembra 2000 sa píše, že *„situácia v dodržiavaní ľudských práv na palestínskych územiach je bezútešná.“* Ďalej poznamenáva, že *„izraelskí predstavitelia používajú proti protestujúcim Palestínčanom gumené projektily a slzný plyn, čo spôsobuje v radoch palestínskeho obyvateľstva mnohé zranenia. Často krát sa použije aj ťažká technika a rakety, hlavne v prípade Palestínčanov žijúcich za hranicami Izraela v okolitých štátoch, predovšetkým v Libanone.“*

V tom istom roku bol Libanon v správe Amnesty International obvinený z nedodržiavania ľudských práv. Súčet ľudí zatknutých, bez vedomia, za politickú zodpovednosť, vrátane študentov zadržaných za distribúciu opozičných letákov sa za posledné roky výrazne nezmenil. Amnesty International niekoľko rokov zdôrazňovala znepokojenie predovšetkým nad vedením súdnych procesov pred vojenským súdom. Sudovia neposkytujú obžalovaným možnosť obhajoby a neexistuje možnosť odvolania sa na súd vyššej inštancie. Obvinení boli uväznení v strediskách pod kontrolou libanonskej Tajnej služby, v strediskách ako Qasr Noura či Kfar Šíma. Členovia ich rodín neboli informovaní kde sa nachádzajú. Hoci väčšina uväznených sa nevyjadrovala k samoväzbe, niektorí potvrdili, že boli bití a mučení. Mnohí z odsúdených si odsedeli tresty v trvaní od jedného mesiaca do piatich rokov. Najvyšší vymeraný trest predstavoval až 15 rokov.⁹

V decembri 2003, zaslala organizácia Amnesty International predstaviteľom libanonskej vlády memorandum, v ktorom poukazuje na neustále pretrvávajúcu diskrimináciu palestínskych utečencov. Súčasťou textu boli aj navrhované odporúčania na jej odstránenie. Vláda však na tieto návrhy

⁷ Dostupné na: http://www.un.org/partners/civil_society/m-qpales.html

⁸ Prezidentka Írska v rokoch 1990 až 1997.

⁹ Zdroj : Amnesty International

nikdy nereagovala.¹⁰ Už o tri roky neskôr, v apríli 2006, vydala Amnesty International ďalšie vyhlásenie o porušovaní práv, tento krát práv detí palestínskych utečencov v zmysle ustanovení Dohovoru o právach dieťaťa.¹¹

Aj v posledných správach Amnesty International sa upozorňuje na fakt, že libanonská vláda používa diskriminačné praktiky voči Palestínčanom, ktoré sú v rozpore s medzinárodným právom, vrátane Medzinárodného dohovoru o ekonomických, sociálnych a kultúrnych právach (ICESCR), Medzinárodného dohovoru predchádzaniu všetkým formám rasovej diskriminácie (ICERD) a Medzinárodného dohovoru práv dieťaťa (CRC).

Výsledkom absencie efektívnej ochrany práv (práva na návrat, reštitúciu a kompenzáciu škôd) bolo spustenie **Kampane na podporu práv palestínskych utečencov**, ktorá prebieha na celom svete už niekoľko desaťročí. Dalo by sa povedať, že trvá od ukončenia prvej arabsko – izraelskej vojny. Rozhovory, lobing a protestné aktivity uskutočnené v rokoch 1997 – 1998 boli podporené nie len dobrovoľníkmi angažujúcimi sa v oblasti ľudsko - právnej agendy, ale aj samotnou OOP a jej inštitúciami a organizáciami. Tieto aktivity sa načas umlčali po podpísaní dohody z Oslo v roku 1993. V roku 2000, sa však dovtedajší aktivisti pripojili k iniciatíve BADIL Friends Forum (vznikla ešte v roku 1998) – ktorá, prostredníctvom siete kontaktov BADIL Resource Center opäť upozornila na porušovanie práv palestínskych utečencov. Medzinárodná kampaň sa sústredila predovšetkým na:

- a) budovanie serióznej siete organizácii, ktoré by advokovali v prospech riešenia problému palestínskych utečencov,
- b) pomoc profesionalizácii palestínskym iniciatívam „z dola“, pri budovaní ich kapacít, regionálneho networkingu, rozvoja služieb a advokácii na miestnej úrovni.
- c) nárast záujmu o problém palestínskych utečencov, prostredníctvom pripomínanie tejto problematiky cez médiá, vedecké fóra a pod.,
- d) budovanie advokačných a lobbyngových nástrojov.¹²

Základné tézy vedenia kampane boli vyslovené na mnohých ľudových zhromaždeniach a konferenciách, ktoré boli usporiadané v Nazarete (*National Committee for the Defense of the Rights of the Internally Displaced in Israel*) v marci 1995 a utečeneckom tábore v Betleheme a v Gaze (*Union of Youth Activity Centers – Palestine Refugee Camps*) v septembri 1996.¹³ Kampaň vyvrcholila v roku 2005, kedy sa navyše komunity a organizácie palestínskych utečencov a vysídencov rozhodli spustiť opätovnú masívnu kampaň bojkotov a odvetných akcií proti Izraelu, s jediným cieľom a to upozorniť medzinárodnú verejnosť (a medzinárodné právne inštitúcie) na svoje práva. Následným dôležitým krokom vpred sa stalo prijatie novej Iniciatívy za právo na návrat utečencov. Tá sa zrodila v Severnej Amerike ako výsledok prvého rokovania Konferencie za právo na návrat utečencov, ktorú organizoval Trans – Arab Research Institute (TARI) v Bostone v apríli 2000. Jednalo sa o spustenie celosvetovej internetovej siete s názvom al - `Awda (Návrat).¹⁴

¹⁰ Amnesty International. 2003. Lebanon: Economic and social rights of Palestinian refugees: Submission to the Committee on the Elimination of Racial Discrimination. Index: MDE 18/017/2003.

¹¹ Amnesty International. 2006. Lebanon: Limitations on rights of Palestinian Refugee Children., Index: MDE 18/004/2006)

¹² Gassner Jaradat, I.: The Evolution of an Independent, Community – Based Campaign for Palestinian Refugee Rights: Palestinian Refugees in the 1967 Occupied Palestinian Territories and 1948 Palestine/Israel Coping with the Post-Oslo Contitions, BADIL Resource Center, http://www.badil.org/Publications/Briefs/Brief-No_3.html, 23.12.2003

¹³ BADIL Resource Center for Palestinian Residency and Refugee Rights. Marec 2001. The Right of Return – A Durable Solution for Palestinian Refugees.

¹⁴ Tamže, s. 28. Mnohé ďalšie iniciatívy v oblasti problematiky utečeneckých práv sa rozbehli aj počas roku 2000, a to predovšetkým v Libanone (`Aidun – Lebanon), Sýrii (`Aidun – Syria) a v Európe (Palestinian Right of Return Coalition – Europe).

Členovia medzinárodnej Kampane za ochranu práv palestínskych utečencov sa snažia aj naďalej presvedčiť politických predstaviteľov, že riešenie ťažkej situácie palestínskych utečencov a celkovú stabilitu na Blízkom východe je možné dosiahnuť iba v prípade, ak medzinárodné spoločenstvo prehodnotí opodstatnenie špeciálneho statusu štátu Izrael, ktorý Izrael požíva viac ako 60 rokov, a samozrejme, prijme patričné opatrenia vedúce k náprave.¹⁵ Spoločné motto všetkých podobných iniciatív je stále snaha upozorniť svetovú verejnosť na problém palestínskych utečencov a prinútiť ju a predovšetkým hlavných aktérov tohto konfliktu o urýchlené hľadanie riešenia situácie. Musíme opätovne zdôrazniť, že analýzou problému palestínskych utečencov sa nám opakovane objavuje dĺžka tohto konfliktu ako dôležitý činiteľ ovplyvňujúci mieru chudoby a zlých životných podmienok palestínskych utečencov v Libanone.

2. Právne postavenie palestínskych utečencov v Libanone

Právne postavenie palestínskych utečencov v Libanone a ich vzťah so štátom bol od začiatku exodu veľmi nestabilný a často limitovaný rôznymi bezpečnostnými reštrikciami. Počiatočná prívratnosť Libanončanov voči súženému palestínskemu ľudu sa časom zmenila na nepriateľstvo, ktoré sa obrátilo proti palestínskym utečencom. Nevraživosť domáceho obyvateľstva vyplýva predovšetkým z náboženských predsudkov a vyjadrení predstaviteľov jednotlivých politických zoskupení, ktoré tvrdia, že utečenci môžu narušiť domáci konfesijný politický systém. Tieto predsudky vyplývajú z tradičnej skladby neobyčajne pestrej libanonskej spoločnosti, v ktorej sa pred niekoľkými rokmi hospodárska moc skoncentrovala prevažne do rúk kresťanského obyvateľstva a časti moslimskej buržoázie. Tieto na základe daného konfesijného systému mali v živote krajiny aj rozhodujúcu politickú úlohu. Daný stav však podstatne narušil príchod palestínskych moslimov a napriek tomu, že libanonská pravica nedopustila, aby utečenci dostali štátne občianstvo, hospodársky a politicky utláčaná moslimská časť obyvateľstva v nich našla pevných spojencov. Libanon sa tak stal klasickým príkladom toho, ako možno zneužiť palestínsku kartu v krajine na vyostrenie vnútropolitických konfliktov. Konfliktom, ktorý asi najviac ovplyvnil život palestínskych utečencov v krajine bola bez pochyb občianska vojna v krajine (1975 – 1990). Úlohu Palestínčanov v tejto vojne je potrebné vidieť v celkovom historicko – politicko – spoločenskom kontexte.

Z hľadiska objektívneho posúdenia nami skúmanej problematiky nie je možné brať do úvahy prejavy viacerých vládnych predstaviteľov Libanonu, ktorí vinia Palestínčanov zo zodpovednosti za začatie občianskej vojny, za čo by mali niesť dôsledky, a tak ich nie je možné ani prijímať ako relevantný zdroj pre náš výskum. Hoci nepopierame dôležitosť ich významu pre uchopenie celkovej atmosféry v spoločnosti, ktorá sa nepochybne stala inhibítorom a katalyzátorom mnohých dôležitých politických rozhodnutí. Dôkazom toho je i skutočnosť, že tento argument vyvolal medzi Palestínčanmi v Libanone silný pocit neistoty voči majoritnej spoločnosti a spôsobil, že sa hlboko zakorenil do mentality utečencov, čím podmienil ich budúce konanie a rozhodovanie. Túto neistotu ešte umocnila kolektívna trauma z prežitej vojny v roku 1948 a tiež neskoršie udalosti. Masakra v táboroch Sabra a Šatíla v roku 1982 a Vojna táborov v roku 1985 privedli palestínsky ľud v Libanone na pokraj zúfalstva takmer vo všetkých aspektoch existencie každého spoločenstva. Hoci je pravda, že spoločné

¹⁵ Concluding Resolutions from the Workshop on Strategies for the Defense of Palestinian Refugee Rights. Konferencia, Cyprus. 6 – 10 október 2000.

utrpenie zažili všetky palestínske komunity žijúce aj v iných štátoch, možno objektívne konštatovať, že na základe nami preskúmaných dokumentov a materiálov, utečenci v Libanone toho prežili zo všetkých najviac. Svedčí o tom aj skutočnosť, že ich povinnú osobnú identifikáciu si zobral na starosť špecializovaný útvar – **Centrálna komisia Oddelenia záležitosti palestínskych utečencov**, a samozrejme, polícia. Ustanovenie tohto oddelenia iba umocnilo dojem z toho, že Libanon vníma celú záležitosť okolo palestínskych utečencov iba ako záležitosť národnej bezpečnosti. Konanie libanonských úradov voči utečencom bola extrémne kruté. Zahŕňalo pravidelné kontrolovanie ich pohybu po krajine, v prípade, ak sa rozhodli odísť z tábora. Pravidelné kontroly dokladov boli striktnejšie hlavne v táboroch na juhu krajiny.

Analýzou získaných údajov sme dospeli k presvedčeniu, že libanonská vláda tak od začiatku konala proti pravidlám prijatej Ženevskej konvencie (1951), keďže podľa článku 24 Konvencie, sú hostiteľské štáty povinné zabezpečiť utečencom rovnaké benefity a služby ako vlastným občanom a v Libanone sa tak nedialo. Utečenci boli iba „trpení“ ako „špeciálny typ cudzincov“, ktorí si museli zažiadať o zvláštne povolenie, napr. v prípade ak sa chceli zamestnať, ktorým nikdy nebolo priznané volebné právo a ktorí boli vylúčení z viacerých pracovných pozícií. Toto všetko pre nich znamenalo obmedzenia nielen v politickej socializácii, ale v konečnom dôsledku i sťaženie zaradenie sa do spoločnosti. Navzdory odsudzujúcej mienke svetovej verejnosti voči utečeneckej politike Libanonu, podnikala libanonská vláda neustále kroky a opatrenie na zabránenie palestínskej migrácie po krajine a na izolovanie celej palestínskej komunity od bežného života majority. Z toho dôvodu zaviedla mnohé opatrenia a obmedzenia týkajúce sa bývania, zamestnania a cestovania. Takúto politiku vlády možno charakterizovať ako **opatrenia troch NIE**:

- NIE obnove zničených utečeneckých táborov,
- NIE výstavbe nových táborov a
- NIE rozširovaniu existujúcich táborov.¹⁶

V praxi táto politika troch „nie“ znamenala, že stavebný materiál sa nesmel voziť do táborov a obnova domov bola možná iba po udelení súhlasu špeciálnej komisie. Potrebný súhlas bolo ťažké získať a z tohto dôvodu sa utečenecké tábory stávali preplnené a chýbala im základná infraštruktúra. Navyše mnohé rodiny žijúce v preplnených domoch či barákoch boli vystavené deložovaniu z rôznych diskriminačných dôvodov (prevažne z dôvodu neplatenia minimálneho nájomného), pričom náhrada za uvoľnenie ich predchádzajúceho bydliska je síce vyplatená v hotovosti, ale je väčšinou tak nízka, že stačí na prenájom ani nie 2 – izbového bytu. Situácia bola a aj ostáva o to horšia, že v niektorých táboroch nie je vybudovaný vodovod ani kanalizačný systém. Libanonská vláda už totiž niekoľko krát oznámila, že hodlá premiestniť tábory Sabra a Burdž Baražná a využiť takto vzniknutý priestor na výstavbu ciest a predĺženie diaľnice. Tieto plány boli pozastavené až na tlak zo strany UNRWA, ktorá vo svojej vyhlásení nazvanom Building and Rebuilding Aid Program (2008) žiadala okamžité riešenie situácie vo všetkých utečeneckých táboroch na území Libanone. Napriek tomu, zlé podmienky na bývanie, sú jedným z charakteristických znakov všetkých utečeneckých táborov. Vyššie spomínané reštrikcie a obmedzenia vlády spôsobili, že dostupnosť kvalitného bývania je závislá od vôle lokálnych samospráv, a de facto, samotní utečenci len málokedy môžu ovplyvniť tento stav.

¹⁶ BADIL Resource Center for Palestinian Residency and Refugee Rights. Marec 2000. Palestine Refugees in Exile-Country Profiles. Betlehem. Palestína.

Zlom v oblasti zlepšenia života v táboroch nastal po roku 1967, kedy sa v utečeneckých táboroch naplno rozvinulo „hnutie odporu“. Podpisom Káhirskej dohody (1969) medzi palestínskou opozíciou a vedením libanonského štátu pod záštitou prezidenta Džamala Abdela Nassera, nadobudlo platnosť pravidlo slobodného pohybu, vrátane práva na ozbrojený odpor. Tento dátum a dohodu môžeme považovať za kľúčovú vo vzťahu Palestínčanov k štátu Libanon. Bolo to po prvý krát, kedy sa utečenci mohli voľne pohybovať po krajine a nepotrebovali k nástupu do zamestnania žiadne špeciálne povolenie. Jediným obmedzením aj naďalej ostávala práca v štátnej sfére alebo v právnickej praxi. Opätovný návrat k horšiemu nastal v roku 1982, po izraelskej invázii a následnom odchode lídrov Palestínskej oslobodzovacej organizácie, jej inštitúcií a vojakov. Mnohí utečenci boli uväznení len z toho dôvodu, že boli Palestínčania. Proti palestínskej nálady sa u väčšiny nového obyvateľstva stupňovali. Zložitá situácia vyústila až do tzv. „vojny táborov“ a zasiahla tak civilistov aj vojakov. V tomto období začala UNRWA vydávať registračné karty iba na jeden rok, čo spôsobovalo nemalé problémy, hlavne Palestínčanom, žijúcim mimo Libanonu. Súbežne sa libanonská vláda rozhodla vymazávať zo svojich registračných záznamom, utečencov, ktorým sa podarilo získať aj inú národnosť.

Je možné konštatovať, že práva a postavenie palestínskych utečencov v Libanone do veľkej miery odrážali vtedajšiu politickú i spoločenskú situáciu v krajine. Opätovné vznesenie požiadaviek na stabilizáciu občianskych a spoločenských práv Palestínčanov sa rozvinulo až po páde vlády Amina Džamajla a po ukončení „vojny táborov“ (1985-1986). Nateraz posledný pokus o vyjednanie lepších práv pre Palestínčanov žijúcich v Libanone sa udial v roku 1991. Palestínski lídri ustanovili komisiu, ktorej primárnou úlohou bolo opätovne začať dialóg s vládou o postavení palestínskych utečencov v krajine. Vláda určila dvoch ministrov (Šawki Fakhouri a Abdallah Al Amin), aby sa rozpravy zúčastnili ako zástupcovia vlády. Po niekoľkých stretnutiach bol dialóg zmrazený nakoľko nebola ani z jednej strany vôľa ku konštruktívnym negociačným vyjadreniam.¹⁷ A palestínski utečenci v Libanone sú aj naďalej braní ako menej cenná kategória ľudí, ktorej sú systematicky odopierané jej občianske, ekonomické, politické a spoločenské práva. Ak by sme to mali zhrnúť, jedná sa hlavne o:

- odopretie práva na návrat do krajiny pôvodu
- odopretie práva na prácu
- odopretie práva na primerané bývanie a životné podmienky
- obmedzenie práva na vzdelanie
- obmedzenie práva na zdravotnú starostlivosť
- obmedzenie práva na sociálne zabezpečenie
- obmedzenie slobody pohybu
- obmedzenie slobody združovania sa
- obmedzenie slobody vyjadrovania sa a slobody politického združovania sa

Nerovnoprávne postavenie utečencov je tak stále bežnou súčasťou ich každodenného života. Amnesty International dokonca vo svojej poslednej správe urguje Libanonskú vládu, aby pristúpila k okamžitému zastaveniu a eliminácii všetkých foriem diskriminácie voči palestínskym utečencom, vrátane:

- revízie všetkých diskriminačných zákonov
- ukončenia všetkých nepochopiteľných reštrikcií, ktoré zabraňujú utečencom v oprave alebo v budovaní nových príbytkov

¹⁷ NASRI SALEH, H. 2000. Palestinian Refugees in Lebanon: Until When?. Shamil Palestinian Diaspora and Refugee Centre, Ramallah, júl 2000.

- ukončenia obmedzení v pracovnej oblasti a rešpektovanie ich práv v zmysle pracovných štandardov
- garantovania prístupu k sociálnej starostlivosti
- zabezpečenia prístupu k vzdelaniu pre všetky deti palestínskych utečencov
- podniknutia všetkých nevyhnutných krokov, aby sa zlegalizovali osobné dokumenty aj tých palestínskych utečencov, ktorí nie sú oficiálne vedení v databáze UNRWA alebo v databáze štátu.¹⁸

V súlade s prijatými štandardami Dohovoru o právach utečencov, vyzvala tiež Amnesty International medzinárodnú verejnosť o pomoc pri zabezpečení technickej a finančnej asistencie pre Libanon, „*aby ten bol v intencióch garantovaných ľudských práv schopný zabezpečiť ochranu pre palestínskych utečencov.*“¹⁹

Z uvedených skutočností vyplýva, že dodržiavanie základných ľudských práv palestínskych utečencov je tak v krajine ešte silno nepostačujúce, hoci Libanon, ako prijímateľ a vykonávateľ medzinárodne uznaných záväzkov, má povinnosť rešpektovať a zaistiť plnenie občianskych, politických, ekonomických, sociálnych a kultúrnych práv Palestínčanov, žijúcich na jeho území. Tieto práva zahŕňajú právo na prácu, na vzdelanie, primeranú zdravotnú starostlivosť, bývanie a životné podmienky. V kontexte nami skúmaného problému sa tak jednoznačne objavuje priame spojenie medzi mierou dodržiavania ľudských práv na palestínskom ľude s mierou ich životného štandardu.

3. Medzinárodné aktivity

V predchádzajúcich 60-tich rokoch sa uskutočnili mnohé medzinárodné stretnutia a rokovania predstaviteľov vlád krajín zainteresovaných v riešení konfliktu na Blízkom východe. Väčšina z nich však priniesla len čiastočne (prípadne žiadne) návrhy na riešenie sporu. Z pohľadu nami skúmaného problému sme zaradili do tejto podkapitoly tie, ktoré výraznejšie ovplyvnili ďalšie fungovanie palestínskeho ľudu v intencióch medzinárodnej politiky a ktorých výstupy mali priamy dopad na úroveň životných podmienok v utečeneckých táboroch.

Z pohľadu aktívneho prístupu a snahy medzinárodného spoločenstva riešiť blízkovýchodný spor a tým aj otázku palestínskych utečencov uvádzame ako prvé medzinárodné fórum, ktoré sa uskutočnili už v nasledujúcom roku po vzniku štátu Izrael (1948). Konalo sa na pôde OSN (1949-1950). Negociačné rokovania prebiehali medzi Izraelom a Arabskými štátmi a ich výsledkom bolo prijatie **Rezolúcie OSN č. 194**. Mnohí Palestínčania vyčítajú týmto rokovaniam skutočnosť, že na ne neboli prizvaní žiadni z ich vtedajších predstaviteľov. Zástupcovia arabských štátov uznali rokovania **za neúspešné**, keďže Izrael odmietol súhlasiť s princípom práva na návrat utečencov do krajiny pôvodu. V nasledujúcich rokoch sa negatívny postoj Izraela v otázke riešenia dodržiavania práv palestínskych utečencov, na pôde OSN či iných významných medzinárodných fórach, nezmenil. Predstavitelia štátu pravidelne ignorovali pozvania k rokovaciemu stolu a tak sa väčšina týchto stretnutí konala bez jeho zástupcov. Prirodzene, že závery, ktoré z týchto stretnutí boli prezentované verejnosti sa málokedy dočkali aj priameho uplatnenia v spádovom regióne, či v cieľovej skupine.

¹⁸ Amnesty International Annul Report 2012, Lebanon. Dostupné na: <http://www.amnesty.org/en/region/lebanon/report-2012>

¹⁹ Preambula Dohovoru o právach utečencov, 1951

Zlomom v uplatňovaní medzinárodných dohôd sa stali udalosti viažuce sa k invázií Izraela do Libanonu v septembri 1982. Smutno známe udalosti v utečeneckých táboroch Sabra a Šatila, na ktoré verejnosť reagovala veľmi emotívne, primáli vtedajšieho prezidenta Spojených štátov amerických Ronalda Reagana k vysloveniu záujmu pomôcť pri utváraní vlastnej palestínskej samosprávy na okupovaných územiach.²⁰

Zlomovou pre všetky nasledujúce mierové iniciatívy sa stala **konferencia v Madride** v roku 1991. Po prvý krát sa totiž sprostredkovateľmi zmiernosti na Blízkom východe stali spoločne USA a Sovietsky zväz. Spoločne sa pokúsili doriešiť všetky náležitosti súvisiace so vznikom Palestínskej samosprávy²¹. Rokovania sa rozdelili na 2 súběžné panely: 1) politický a 2) technický (ktorý riešil otázky regionálneho ekonomického rozvoja, postavenia utečencov, kontroly zbraní a prístupnosť k vode). Významným medzníkom bola aj skutočnosť, že Izrael si po prvý krát zasadol k rokovaciemu stolu so Sýriou, Libanom a Jordánskom, pričom Jordánsko bolo zastupované spoločnou palestínsko – jordánskou delegáciou.

Druhý krát sa na pôde OSN a za mediatorskej účasti USA, stretli predstavitelia štátu Izrael a Palestínskej oslobodzovacej organizácie až po viac ako 40-tich rokoch. Výstupom týchto rokovaní bola Deklarácia hlavných zásad²², známejšia pod názvom **Dohoda z Oslo** (1993).²³ Napriek tomu, že vo všeobecnosti sa prijal fakt, že práve Dohodou z Oslo boli zástupcovia OOP a Izraela najbližšie k vyjednaní mieru na Blízkom východe, objavujú sa aj kritiky na ústupky prijaté v Dohode. Podľa univerzitného profesora a obhajcu práv Palestínčanov Edwarda Saída „mierový proces z Oslo odkryl svoju pravú tvár a vyjaval neúprosnú a krutú pravdu, ktorá sa za ním skrýva: nešlo o žiadnu mierovú dohodu, ale len o súhlas s udržaním izraelskej nadvlády nad palestínskymi územiami, ktorá je zaistovaná pokryteckou rétorikou a vojenskou mocou“. Podmienkou mieru podľa neho ostáva „prijatie rovnosti postavenia partnerov, vzdanie sa výhod ako sú suverenita, obrana, samospráva, územná celistvosť a úplná politická nezávislosť štátu“.²⁴

Ani Dohoda z Oslo však nezaručila palestínskym utečencom v Libanone zlepšenie ich životných podmienok. Neustála diskriminácia zo strany majoritnej spoločnosti, porušovanie či odopieranie základných ľudských práv a neustála prítomnosť vojenského zásahu zo strany Izraela viedli miestnych ľudskoprávných aktivistov (známych pod názvom **Koalícia libanonských síl**) k vypracovaniu **Memoranda o urgentnosti riešenia palestínskych potrieb v Libanone** (1994). Text Memoranda vyzýval vtedajšieho libanonského prezidenta Rafíka Haríriho k začatiu dialóga medzi štátom a Palestínčanmi o oprávnenosti dodržiavania občianskych a sociálnych práv palestínskych utečencov v Libanone. Základné body, ktoré memoranda je možné zhrnúť do 4 bodov:

- 1) Právo na prácu
- 2) Skončenie predvolaní

²⁰ Tomuto vyjadreniu predchádzali závery prezentované na Medzinárodnej konferencii o palestínskej otázke, v roku 1981, kedy sa po naliehaní svetovej verejnosti Valné zhromaždenie OSN rozhodlo usporiadať samostatnú konferenciu na tému palestínskych práv. Konferencia sa konala v Ženeve v dňoch od 29. augusta do 7. septembra 1981. Zúčastnili sa jej reprezentanti 137 štátov, medzi nimi aj zástupcovia OOP. Konferenciu ignoroval Izrael, Spojené štáty a niektoré ďalšie štáty otvorene vyjadrili svoj opozičný postoj k usporiadaniu takejto konferencie. Konferencia na záver svojho rokovania prijala Deklaráciu na ochranu palestínskych práv a Akčný plán jej realizácie.

²¹ Negociačné rokovania prebiehali bilaterálne: Izrael – jednotlivé arabské štáty (Libanon, Sýria, Jordánsko). Palestínčania boli členmi spoločnej jordánsko – palestínskej delegácie.

²² Ústupky sa týkali uznania štátu Izrael Palestínčanmi a uznania OOP Izraelom ako legitímnej zástupkyne palestínskeho ľudu.

²³ Izraelský premiér Jitčhak Rabin a palestínsky vodca OOP Jasir Arafat získali za túto snahu Nobelovu cenu mieru.

²⁴ Chapman, C.: 2003. Či je země zaslíbená? Pokračující krize mezi Izraelem a Palestinci. Volvox Globator. Praha. 2003. s. 104-107

- 3) Povoľenie na zriadenie palestínskych inštitúcií
- 4) Zriadenie špecializovaného Úradu pre záležitosti Palestínčanov²⁵

Nateraz poslednou mierovou aktivitou (ak nerátame neúspešný pokus prezidenta Georga Busha ml. nazvaný Cestovná mapa²⁶), je tzv. **Ženevská dohoda** (2003)²⁷. Iniciatíva je odlišná od iniciatívy prezidenta Busha predovšetkým tým, že je dielom samotných zúčastnených strán v konflikte (aj keď nie na vládnej úrovni). Najdôležitejším ústupkom Palestínčanov voči Izraelu je zrieknutie sa práva palestínskych utečencov na návrat na jeho územie, uznanie Izraela ako štátu a záväzku, že podpísanie mierovej zmluvy na základe tejto dohody bude znamenať definitívny koniec palestínsko–izraelského konfliktu. Palestína, ktorá bude demilitarizovaným štátom, sa zaviazala zamedziť teroristickým akciám na území Izraela. Izrael by v podstate ustúpil za hranice z roku 1967, zlikvidoval by väčšinu židovských osád a uznal palestínsky štát. Jeruzalem by zostal otvoreným mestom, Chrámová hora pod palestínskou zvrchovanosťou, ale pod medzinárodnou kontrolou. Najväčším nedostatkom tohto návrhu dokumentu ale bolo, že izraelskú vládu pri rokovaní nikto nezastupoval a vládni politici ju dodnes dôrazne odmietajú.

V závere článku analyzujúcej dopady medzinárodne záväzných dokumentov na život palestínskej komunity v Libanone konštatujeme, že z dôvodu dlhého trvania konfliktu na Blízkom východe a predovšetkým z dôvodu slabej vymožitelnosti medzinárodne prijatých záväzkov, sa život Palestínčanov v utečeneckých táboroch za posledné roky takmer vôbec neposunul k lepšiemu. Populácia palestínskych utečencov je v Libanone stále považovaná za politickú príťaž a ekonomické bremeno a Libanon podmieňuje podpísanie akejkoľvek mierovej zmluvy s Izraelom právom na návrat pre týchto utečencov do krajiny pôvodu. Nakoľko však na strane Izraela takáto vôľa nie je v dohľadne, život a podmienky existencie komunity utečencov v Libanone ostanú pravdepodobne ešte na dlho katastrofálne.

BIBLIOGRAFIA

Monografie

1. ČEJKA, M. 2007. Encyklopedie blízkovýchodního terorismu. Společnost pro odbornou literaturu, o.s., Brno.
2. ČEJKA, M. 2005. Izrael a Palestina. Minulost, současnost a směřování blízkovýchodního konfliktu. Centrum strategických studií. Praha.
3. CHAPMAN, C. 2002. Či je země zaslíbená? Pokračující krize mezi Izraelem a Palestinci. Vox Globator, Praha.
4. FISK, R. 2001. Pity the nation : The abduction of Lebanon. Oxford.
5. FLAPAN, S. 1987. The birth of Israel, myths and realities. Pantheon Books, New York.
6. FRANGLI, A. 1983. The PLO and Palestine. Zed Books, Ltd., Londýn, 1983.
7. GOMBÁR, E. 1999. Moderní dějiny islámských zemí. Karolinum, Praha.

²⁵ NASRI SALEH, H. 2000. Palestinian Refugees in Lebanon: Until When?. Shamil Palestinian Diaspora and Refugee Centre, Ramallah, júl 2000.

²⁶ Cestovná mapa bol dokument z roku 2002, ktorého snahou bolo v 3 fázach dospieť k mierovému spolunáživaniu Palestínskej samosprávy v susedstve s Izraelom. (Fáza č. 1 – Ukončenie teroru a násilia. Normalizácia palestínskeho života. Budovanie palestínskych inštitúcií, Fáza č.2 – Prechodné obdobie, Fáza č. 3 – Dohoda o permanentnom statuse a ukončenie izraelsko – palestínskeho konfliktu)

²⁷ Dohoda sa pripravovala viac ako dva roky, a to z iniciatívy švajčiarskeho ministerstva zahraničných vecí, ktoré projekt aj financovalo. Najdôležitejšími palestínskymi účastníkmi rokovaní boli ministri Jasir abid Rabbú, Hišam Abdal Razak a Nabil Kassis. Izraelských účastníkov viedol bývalý minister Jossi Beilin.

8. HERZL, T. 2008. A Jewish State: An Attempt at a Modern Solution of the Jewish Question (Large Print Edition). BiblioBazaar.
9. HOURANI, A. 2010. Dějiny arabského světa od 7. století po současnost. Nakladatelství Lidové noviny, Praha.
10. KŘIKAVOVÁ, A., MENDEL, M., MULLER, Z. 1990. Islám, ideál a skutečnost. Panorama, Praha.
11. LEWIS, B. 1996. Dějiny Blízkeho východu. Lidové noviny, Praha.
12. LEWIS, B. 2003. Kde sa stala chyba? Vliv Západu na Strědní východ a jeho následná odpověď. Volvox Globator, Praha.
13. MACKEY, S. 1989. Death of a nation. Bantam Doubleday Dell Publishing Group, Inc., New York.
14. MENDEL, M. 1994. Islámska výzva. Atlantis. Brno.
15. MENDEL, M. 2000. Náboženství v boji o Palestínu. Atlantis, Brno.
16. MURIHAŘ, J. & kol. 1981. Libanon – Inštitút zahraničného obchodu. ČTK – Pressfoto, Praha.
17. RÁCZ, J. 1982. Blízky východ. Obzor, Bratislava.
18. RÁCZ, J. 1983. Palestína včera a dnes. Pravda, Bratislava.
19. SALIBI, K. 1993. A House of Many Mansions – The History of Lebanon Reconsidered. I.B.Tauris & Co Ltd.
20. SCHULZE, K. 2012. Arabsko – Izraelský konflikt. História. Fakta. Dokumenty. CPress, Brno.
21. TUREČEK, B. 2007. Světla a stíny Islámu. Drama Blízkeho východu a sonda do duší jeho obyvatel. Euromedia Group, k.s., Praha.
22. WANNER, Š. 2002. Krvavý Jom Kippur. Čtvrtá a pátá arabsko – izraelská válka ve světové politice. Libri, Praha.

Štúdie a články:

1. AMNESTY INTERNATIONAL. 2007. Lebanon: Exiled and Suffering: Palestinian Refugees in Lebanon. AI MDE 18/010/2007. Október 2007.
2. ABU – SABA, M. 2000. Planning for justice in south Lebanon. Peace Review 12 : 1, marec 2000.
3. AIJAIL CENTER. 2001. Palestinian Non – Government Organizations in Lebanon. [on - line] dostupné na <http://prrn.mcgill.ca/research/papers/ajial.htm>
4. AMNESTY INTERNATIONAL. 2007. Lebanon: Amid Reports of Harassment at Army Checkpoints, Continuing Concern for Civilians Affected by Fighting at Palestinian Refugee Camps. MDE, 18/007/2007, 12. júl 2007.
5. AMNESTY INTERNATIONAL. 2003. Lebanon: Economic and social rights of Palestinian refugees: Submission to the Committee on the Elimination of Racial Discrimination. Index: MDE 18/017/2003.
6. AMNESTY INTERNATIONAL. 2006. Lebanon: Limitations on rights of Palestinian Refugee Children., Index: MDE 18/004/2006)
7. BADIL Resource Center for Palestinian Residency and Refugee Rights. 2000. Palestinian Refugees in Exile – Country Profiles. Marec 2000.

8. BADIL Resource Center for Palestinian Residency and Refugee Rights. 2001. The Right of Return – Campaign for the Defense of Palestinian Refugee Rights. Marec 2001.
9. BADIL Resource Center for Palestinian Residency and Refugee Rights. 2006. Displaced by the Wall. Forced Displacement as a result of the West Bank and its Associated Regime. September 2006.
10. BADIL Resource Center for Palestinian Residency and Refugee Rights. 2006. Palestinian Refugee Children. Internation Protection and Durable Situation. December 2006.
11. BADIL Resource Center for Palestinian Residency and Refugee Rights. 2009. Survey of Palestinian Refugees and IDPs (2008-2009). Marec 2009.
12. BLOME JACOBSEN, L. 2003. Finding Means: Financial Crisis and Refugee Living Condition. Volume 1: Socio-economic Situation of Palestinian Refugees in Jordan, Lebanon, Syria and the West Bank and Gaza Strip. FAFO. Oslo. 2003.
13. BLOME JACOBSEN, L. 2004. Community Development of Palestinian refugee camp: Analytical support to Jordan 's preparations for the June 2004 Geneva Conference on the Humanitarian needs of Palestinian Refugees. FAFO Report. Oslo.
14. Concluding Resolutions from the Workshop on Strategies for the Defense of Palestinian Refugee Rights. Konferencia, Cyprus. 6 – 10 október 2000.
15. GASSNER JARADAT, I.: The Evolution of an Independent, Community – Based Campaign for Palestinian Refugee Rights: Palestinian Refugees in the 1967 Occupied Palestinian Territories and 1948 Palestine/Israel Coping with the Post-Oslo Contitions, BADIL Resource Center, 23. december 2003. [on - line] dostupné na: http://www.badil.org/Publications/Briefs/Brief-No_3.html, 23.12.2003
16. GEMAYEL, B. 2005. Lebanese war series (part 13). [on - line] dostupné na: http://www.fotolog.com/benet_is_out/9681395/
17. FISK, R. 1996. Massacre in sanctuary; Eyewitness. The Independent, 19. apríl 1996.
18. CHOMSKY, N. 1996. Israel, Lebanon and the peace process. MIT, Cambrige University, 23. apríl 1996.
19. CHOMSKY, N. 1993. Limited war in Lebanon. Z Magazine, september 1993.
20. KAREFA-JOHNSON, A. 2002. Palestinian Refugees. Paper, NMH-ACS project. 9. máj 2002.
21. NASRI SALEH, H. 2000. Palestinian Refugees in Lebanon: Until When?. Shamil Palestinian Diaspora and Refugee Centre, Ramallah, júl 2000.
22. PETEET, J. 1997. Lebanon: Palestinian Refugees in the Post War Period. Le Monde Diplomatique. 1997.
23. SHAHAK, I. 1996. Strategic aims of Grapes of Wrath operation. Columbia University.
24. SHEHADI, N. & HOLLIS, R. 1996. Lebanon on Hold – Implications for Middle East Peace. Royal Institute for International Affaires, Oxford, júl 1996.
25. SHERRY, V. 1997. Operation Grapes of Wrath. Human Rights Watch, september 1997.
26. SULEIMAN, J. 1999. The Current Political, Organizational and Security Situation in the Palestinian Refugee Camps of Lebanon. Journal of Palestine Studies. Vol. XXIX No. 1 Issue 113. 1999.
27. TILTNES, A.A. 2005. Falling Behind. A Brief on the Living Conditions of Palestinian Refugees in Lebanon. FAFO Report No. 464, Oslo. 2005.

28. THE AMERICAN UNIVERSITY IN CAIRO. 2008. Palestinian in Lebanon: Chains of Misery (Bound by the Law and the Market). FMRS Working Paper No. 9, Február 2008.
29. THE WASHINGTON INSTITUTE FOR NEAR EAST POLICY. 1997. Lebanon, The peace process and the U.S. policy. 25. august. 1997.
30. UGLAND FR, E. 2003. Difficult Past, Uncertain Future. Living Conditions Among Palestinian Refugees in Camps and Gatherings in Lebanon. FAFO Report No. 409, 2003.
31. UNRWA. 1995. UNRWA and the Transitional Period: A Five Year Perspective on the Role of the Agency and its Financial Requirements, UNRWA. Viedeň, 31. január 1995.

Výročné správy:

1. AMNESTY INTERNATIONAL Annul Report 2012, Lebanon. [on - line] dostupné na: <http://www.amnesty.org/en/region/lebanon/report-2012>
2. Humanitarian Implementation Plan – Palestinian Refugees in Lebanon, ECHO/LBN/BUD/2012/91000, Version 1, 11. júl 2011. [on - line] dostupné na: http://ec.europa.eu/echo/files/funding/decisions/2012/HIPs/syria_en.pdf
3. Living Conditions of Palestinian Refugees in Camps and Gatherings in Lebanon, FAFO Report, [on – line] dostupné na: www.unfpa.org
4. Report of the Commissioner General of the United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refegees in the Near East, UN GAOR, Supp. 13, (A/60/13), 2000.

Reviewed by: PhDr. JUDr. Lucia Mokrá, PhD.

AKTYWNOŚĆ POLITYCZNA KOBIET W SZWECJI I POLSCE. ANALIZA PORÓWNAWCZA.

Political Activity of Women in Sweden and Poland. A Comparative Analysis

Magda Warzocha

ABSTRACT

Until recently in many countries women were hardly present in parliaments and governments. A gradual growth of women's participation was a process lasting for decades. It was not until the second half of the 20th century when we could observe a significant acceleration due to great political, socio-economic and cultural changes.¹

In Sweden the first women's organizations started to appear around 1884 and women were given the right to vote in 1919. In Poland the first organization was established in 1886 and in 1891 it had its first assembly. Voting rights were given to Polish women in 1918.

In Sweden equal opportunity policy has been functioning for many years and it has led to the situation that also women have careers in government and politics. While in other countries acts were being introduced in order to reach a 30%-representation of women, in Sweden the greatest success was achieved. For many years Sweden has prided in high women's participation. During the election in 2002 45.3% of MPs were women which meant 158 seats in the parliament. Out of 22 ministers, 10 were women. Political parties realize a growing role of women in politics, include them into their ranks having clear aims defined for women's participation in politics. There is also a growing number of women appointed as high state officials. From 1973 to 2012 the number of women-ministers increased fourfold. Between 1985 and 2012 the number of women-secretaries of state rose threefold. There was also an increase in the number of women in state-owned companies. In the last 30 years it shifted from 35% to 50%. Moreover, more women are observed to be appointed as high officials in local governments.

In Poland before 1989 the issue of women's equality was not often discussed. It was not until the changes of political system when there were numerous debates on women's equality, their social position and equal opportunities. However, at that time women were unsuccessful in levelling the distance between them and men in the sphere of social life.

Nowadays, although Polish legislation guarantees equal treatment of women and men, and Poland has signed many conventions forbidding discrimination with respect to sex, there are still spheres in which the situation of women compared to men is worse. Their participation in parliament, government and local governments is still low.

Inconsiderable number of women holding higher positions in politics is a consequence of stereotypes functioning in our society. These stereotypes are connected with a different perception of the role of sexes as well as cultural, traditional and religious conditionings. Moreover, there is a widespread opinion that public matters: political and economic power belong to the men's world. Lack of women in Polish politics affects the quality of politics due to the fact that it does not include all perspectives and the decisions are taken only from the point of view of men.

¹ See e.g. Červená, T.: *Analýza reformy politického systému Nového Zélandu v kontexte teórie demokracie A. Lijpharta*. - 1. vyd. - Brno : Tribun EU, 2008. p. 32

In 2010 a civic bill on the change of an act entered the Sejm in connection with the introduction of gender parity on the candidates' lists. The project assumes that the number of women on a given list of candidates cannot be lower than the number of men. For many it is the beginning of the process of abolishing the discrimination and as Małgorzata Fuszera says – there has not been a greater success in the field of creating equal opportunities for both sexes in the political representation since 1918 when women were given the voting rights.

Social support is an important argument favouring the introduction of gender parity. According to the opinion polls conducted by Gazeta Wyborcza in 2009 61% of the respondents were for and only 27% were against gender parity. In the group of women – 70% were for and 18% against but in the group of men – 56% for and 36% against. Majority of the respondents believe that a increased presence of women would cause the change of the style of politics, substantial improvement of decision-making processes etc.

Key words: equality, gender parity, women in politics

WPROWADZENIE

Równouprawnienie kobiet i mężczyzn jest przedmiotem zainteresowania nauk politycznych, społecznych, prawnych i ekonomicznych. Równouprawnienie jest jednak przede wszystkim przedmiotem debaty publicznej i politycznej. W działalność na rzecz równouprawnienia włączają się partie polityczne, organizacje społeczne w tym kobiece, zarówno w wymiarze międzynarodowym jak i krajowym.

W całej historii ludzkości z wyjątkiem ostatniego stulecia, kobieta pełniła głównie rolę żony i matki. Często była czyjąś własnością, towarem i przedmiotem handlu, pozbawioną choćby najskromniejszych praw. Zmiany społeczno-gospodarcze końca XIX wieku wywołane uprzemysłowieniem gospodarki amerykańskiej i europejskiej zaczęły sprzyjać kobietom. Kobieta została zauważona jako siła roboczą nowych gałęzi gospodarki. Kolejne szybkie zmiany w położeniu kobiet dokonują się w okresie dwóch światowych wojen. Każda z nich angażowała olbrzymie zasoby przemysłu jak i zasoby mężczyzn. Kobiety zastępowały mężczyzn w produkcji wojennej, stawały się uczestniczkami walk, stanowiły personel medyczny. Okresy po każdej z tych straszliwych wojen, w wyniku, których zginęło kilkadziesiąt milionów mężczyzn, były okresami olbrzymiego zapotrzebowania na pracę kobiet i to nie tylko w przemyśle.

Rosnący udział kobiet w życiu gospodarczym a co za tym idzie coraz większa samodzielność finansowa, możliwość uczenia i zdobywanie coraz wyższych kwalifikacji przyczyniły się do coraz odważniejszych wystąpień kobiet w sprawie nadania im większych praw politycznych, społecznych i ekonomicznych. Kobiety zaczynają organizować się. Tworzą różnorodne organizacje kobiece zarówno na szczeblu krajowym jak i międzynarodowym. Olbrzymie wsparcie otrzymują kobiety ze strony intelektualistów, świata nauki (poszerza się wiedza medyczna, psychologiczna, społeczna dotycząca kobiet) a przede wszystkim mediów. Pojawia się prasa, literatura kobieca oraz liczne programy o problematyce kobiecej w mediach elektronicznych. Tworzy się model kobiety nowoczesnej. Rozumiejącej swoją płciowość, seksualność ale także swoją rolę zarówno w domu jak i społeczeństwie. Kobiety feminizują wiele zawodów, szczególnie te związane z dziećmi i opieką nad osobami chorymi. W krajach w których kobiety wywalczyły i otrzymały pełen wachlarz praw, zajmują coraz wyższą pozycję w polityce, mediach, instytucjach finansowych i w biznesie.

W prezentowanym artykule problemem badawczym jest następujące pytanie:

1. Co udało się osiągnąć kobietom w sferze polityki? Jaka jest ich sytuacja? Przyjęto hipotezę ogólną, która brzmi następująco: mimo uwarunkowań prawnych w dalszym ciągu istnieje dysproporcja pomiędzy pozycją kobiet w polityce.

Po przeprowadzonej analizie tematu postawiono następującą szczegółową hipotezę badawczą:

2. Liczba kobiet w polityce wzrasta z roku na rok jednakże pozostają duże dysproporcje pomiędzy kobietami i mężczyznami.

Przedstawione hipotezy badawcze zweryfikowano za pomocą krytycznej analizy literatury przedmiotu. W pracy posłużono się metodami analityczno-opisowymi. Wykorzystano bogatą literaturę, z której na szczególną uwagę zasługują prace S. Mazey², W. Strokes³, K. Alfredsson⁴ czy J. Klebaniuka⁵. Praca powstała również w oparciu o przepisy prawa międzynarodowego, dokumenty EU, dane statystyczne GUS i Eurostatu oraz dokumenty organizacji kobiecych, a także artykuły zamieszczone na stronach internetowych. Badania do niniejszej pracy prowadzono w latach 2010 i 2011, a swym zakresem czasowym w części dotyczącej regulacji prawnych, obejmują lata 1945 do 2011, natomiast dane statystyczne dotyczą lat 1989 do 2006.

Artykuł ten analizuje osiągnięcia kobiet w sferze polityki, ukazuje przełamywanie barier, które ograniczają kobietom dostęp do polityki. Prezentuje aktywność polityczną kobiet w Szwecji oraz udział polskich kobiet w życiu politycznym.

W pracy starano się porównać sytuację kobiet w Szwecji i w Polsce, konfrontując jednocześnie dane statystyczne z regulacjami prawnymi w obydwu krajach oraz odpowiedzieć na pytanie czy istnieje dysproporcja pomiędzy pozycją kobiety w polityce oraz jakie występują różnice w sytuacji kobiet w Szwecji i w Polsce.

Kobieta w polityce jako fenomen nowoczesności

Analizując historię świata stwierdzamy znikomość lub właściwie brak kobiet, które sprawowały władzę polityczną. I nie zmieniło się to nawet na przełomie XIX i XX wieku kiedy to zaczęły zniknąć niektóre bariery ograniczające kobietom dostęp do świata polityki. Już na początku XX wieku kobiety w niektórych krajach europejskich otrzymały prawa wyborcze – 1906r. w Finlandii, 1918r. w Polsce a rok później w Szwecji (prawa ograniczone, które w 1921r. zostały rozszerzone)⁶. Obecnie istnieje jedynie kilka krajów, które wykluczają udział kobiet w życiu politycznym (na przykład Brunei czy Arabia Saudyjska)⁷. W dalszym ciągu pozostały bariery tworzone przez postawy tradycyjalistyczne. Analizy danych badania „Kobieta 2004: stereotypy a rzeczywistość” pokazuje, że czwarty Polak jest zwolennikiem tzw. męskiego porządku i przeciwnikiem zrównania praw kobiet i mężczyzn pod względem obowiązków domowych oraz możliwości podejmowania pracy⁸, co jedynie potwierdza bariery tradycyjalistyczne, bo skoro kobiety mają zajmować się domem to nie powinny zajmować się polityką.

² S. Mazey, *Gender mainstreaming in the EU*, Londyn 2001.

³ W. Strokes, *Women in Contemporary Politics*, Cambridge 2005.

⁴ K. Alfredsson, *Równe szanse. Szwecja przeciera szlak*, Kristianstad 2005.

⁵ J. Klebaniuk, *Fenomen nierówności społecznych*, Warszawa 2007.

⁶ <http://www.ipu.org/wmn-e/suffrage.htm>

⁷ E. Al-Absiová, *Status ženy v arabskom kultúrnom prostredí v kontexte koránových ustanovení*, Nitra 2010, s.205

⁸ <http://www.wprost.pl/ar/57205/Rownouprawienie-tak-ale/>

W przeszłości ruch kobiet walczących o równouprawnienie i prawa do głosowania⁹, skupiał się na przyznaniu kobietom prawa głosu. Wraz z tym przysła możliwość ubiegania się o pozycje w ministerstwach. Jednakże zawsze bardziej kładziono nacisk na formowanie rządu oraz wpływanie na strategię poprzez partie polityczne i głosowanie, raczej niż na wprowadzenie kobiet do rządu¹⁰. II wojna światowa nieodwołalnie zmieniła politykę demokratyczną. Po 1945 roku nie było już odwrotu od egalitarnej polityki, gdyż demokracja jest jak puszcza Pandory: raz otworzona, nie ma szans powrotu do puszczy¹¹. W owym czasie istniały (i z pewnością istnieją po dziś dzień) dwie sprzeczne opinie: z jednej strony kobiety różnią się od mężczyzn ze względu na ich role związane z płcią i dlatego też ich zainteresowania nie są odpowiednie dla polityki; z drugiej strony kobiece zainteresowania i czynności nie różnią się od tych męskich i dlatego nie uzasadniają uwagi jaką się im poświęca¹². Ruchy kobiece w różnych krajach przyjęły cały zakres celów i strategii, jednakże w większości były one pozarządowe. Rządy jako takie nie były jednym z celów aż do lat 70-tych, kiedy to można mówić o drugiej fali sufrażystek lub trzeciej fali feminizmu, czyli luźno sprzymierzonemu ruchowi na rzecz wprowadzenia większej ilości kobiet do wybranych zgromadzeń.

Demokracja była wielkim organizacyjnym przedsięwzięciem XX wieku i stała się sposobem na dostarczenie prawowitego rządu – obywatele oddając głos w wyborach co jakiś czas wybierają rząd a tym samym przyczyniają się do samorządzenia.

Istnieją dwa sposoby myślenia o demokracji – demokracja jako wybór rządu oraz demokracja jako udział i rozwój obywatelski. Ponadto z demokracją są związane takie pojęcia jak: pokój, prawa obywatelskie, niepełnosprawność, geje i lesbijki czy kwestie kobiet. Jednakże feministyczne badania dotyczące demokracji wykazały swoistą dychotomię – demokracja, która zakłada równość i udział pozwala na nierówność między kobietami i mężczyznami oraz wykluczenie kobiet z uczestnictwa¹³. Demokracja płci musi zacząć oznaczać stworzenie demokratycznych relacji pomiędzy kobietami i mężczyznami w społeczeństwie jako całości oraz we wspólnotach organizacyjnych. Kwestie związane z płcią i demokracją z pewnością będą ważnymi tematami podczas polskiej Prezydencji w EU, gdyż były również wpisane w agendy poprzednich prezydencji – Belgii i Hiszpanii.

Na początku XIX w. kiedy kobieca emancypacja stała się tematem, Szwecja była państwem niezależnym (w odróżnieniu na przykład od Norwegii czy Islandii, które były pod rządami Danii). Pierwsze organizacje kobiece zaczęły powstawać ok. 1884r. a nadanie praw do głosowania nastąpiło kilkanaście lat później w 1919r. W Polsce pierwsze organizacje kobiece powstają nieco później. W 1980r. powstają Czytelnie Naukowe dla Kobiet, w 1986r. zostaje powołane Koło Kobiet Korony i Litwy pod opieką Elizy Orzeszkowej i Marii Konopnickiej a w 1891r. odbywa się pierwszy Zjazd Kobiet¹⁴. Polskie kobiety otrzymują prawo głosu w 1918r. „Zapotrzebowanie” na prawo wyborcze dla kobiet było ściśle związane ze szczególnymi politycznymi okolicznościami: niezależnością, dominacją i rewolucją, jak również urbanizacją i tworzeniem współczesnych partii politycznych i zgromadzeń¹⁵.

⁹ <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo.php?id=3981120>

¹⁰ W. Stokes, op.cit., s. 67.

¹¹ Ibidem

¹² Ibidem

¹³ Ibidem, s. 68.

¹⁴ http://www.feministki.org.pl/pl/kalendarium_pol.html

¹⁵ K. Alfredsson, op.cit., s. 18.

KRAJ	ROK
Wyoming/USA	1869
Norwegia	1913
Dania	1915
Polska	1918
Szwecja	1919

Źródło: <http://www.ipu.org/english/home.htm>

Słyszając o reprezentacji zazwyczaj zastanawiamy się co jest reprezentowane i czy w ogóle liczy się to kim są osoby reprezentujące. Co więcej, związane z tym są dwa cele: reprezentacja interesów oraz reprezentacja ludzi. Jeśli chodzi o reprezentacje ludzi to istnieje powszechne założenie, że różnorodność populacji powinna w jakiś sposób być odzwierciedlona i reprezentowana w parlamencie. To niewątpliwie niesie za sobą temat reprezentacji kobiet Często przyjmuje za rzecz oczywistą, że kobiety tworzą ujednoliczoną grupę, którą łączą wspólne cechy takie jak: płeć, doświadczenie czy chociażby biologiczny potencjał to wydawania na świat potomstwa. Jednakże mimo tych cech wspólnych, istnieje też wiele czynników dzielących kobiety.

Ponadto, jednym z argumentów krytykujących parlament jest to, że jest niereprezentatywny, co oznacza, że członkowie nie pochodzą z szerokiego spectrum społecznego, ale z bardzo wąskiej grupy. Idealnym jest aby reprezentanci byli wybierani z szerokiego wachlarza kandydatów. Natomiast jeśli chodzi o reprezentację kobiet w parlamencie to jest ona ważna nie tylko dla statusu kobiet w ogólnym pojęciu, ale również dla polepszenia legalności i zgodności parlamentu.

Na całym świecie kobiety były do niedawna prawie nieobecne w parlamentach i rządach. Wszakże były kobiety królowe, monarchinie i przywódczynie, ale dostęp do parlamentu w większych ilościach to dość powolny proces i osiągnięcie dopiero drugiej połowy XX w. Na proces ten w pewności wpłynęły różne czynniki jak chociażby polityczne (od jak dawna kobiety mogą głosować, rodzaj partii politycznych i systemu wyborczego), socjoekonomiczne (prawa kobiet, dostęp do edukacji i zatrudnienia, wzorce rodzinne) oraz kulturowe (tradycje religijne i związane z poszczególnymi płciami)¹⁶.

Pierwsze osiągnięcia związane z wprowadzeniem większej ilości kobiet do parlamentu są ograniczone do krajów skandynawskich – Norwegia wybrała 16.1% kobiet w 1975r. a Szwecja 23% w 1977r. Ponadto Szwecja ma najwyższą proporcję kobiet w parlamencie ok. 45%. Choć z pewnością warto tu również wspomnieć Rwandę z 48% udziałem kobiet.

Kraje skandynawskie będą przodowały w całej sferze wyborów parlamentarnych – począwszy od nadania praw do głosowania (Finlandia – 1906, Norwegia – 1913, Dania – 1915, Szwecja – 1919 i Islandia - 1920) poprzez udział kobiet w partiach i parlamencie (na początku lat 70-tych kobiety tworzyły 35% członków partii a już w końcówce lat 80-tych członkostwo kobiet i mężczyzn było równe w Danii i Norwegii podczas gdy stanowiło 1/3 w Finlandii i Szwecji) a skończywszy na samorządach lokalnych (w Szwecji nastąpił wzrost liczny kobiet w samorządach z 29% w latach 80-tych do 41% pod koniec lat 90-tych; dla porównania w Polsce w 1998 kobiety stanowiły 15% radnych)¹⁷.

¹⁶ W. Strokes, op.cit., s. 69.

¹⁷ Ibidem.

Model szwedzki

W Szwecji już od wielu lat prowadzona jest polityka równych szans, która doprowadziła do sytuacji w której kariery w rządzie i polityce robią zarówno mężczyźni jak i kobiety. Analizując szwedzką politykę równości zauważa się, że najczęściej panie odnajdują swoje miejsce w polityce dzięki własnym zasługom, a nie wskutek potrzeby wypełnienia określonej liczby miejsc przez kobiety ; ponadto, kiedy w innych krajach wprowadzano zapisy ustawowe, aby osiągnąć co najmniej 30-procentową reprezentację kobiet, w Szwecji osiągnięto w tym względzie nawet większy sukces bez wprowadzania ustawodawstwa . Ponadto, niektóre partie wprowadziły do swoich statutów parytety jednak w rzeczywistości nie są one aż tak istotne, gdyż trudno jest wygrać w Szwecji wybory nie posiadając kobiet na swoich listach.

Gertrud Åström, ekspert ds. tematów związanych z równouprawnieniem która brała udział w europejskim projekcie włączenia gender mainstreaming w politykę państw członkowskich , twierdzi, że ludziom wydaje się, że polityka równych szans jest jak każda inna, ale to nieprawda. Inne polityki mają swoje złożone struktury, składające się ze statutów, dyrektyw, władz państwowych i agencji rządowych. Tymczasem równouprawnienie jest ideą, a naszym zadaniem jest ocena czy oceny model zostanie przyjęty, czy musi ulec zmianie²¹ . Z drugiej jednak strony polityka równych szans doprowadziłaby donikąd bez silnego ruchu kobiecego – kobiety w Szwecji zakładają grupy i komitety, piszą petycje, walczą o reprezentację w komitetach wyborczych i o dobre miejsca na liście. Państwo opiekuńcze, ruch kobiecy i rozsądna strategia działania – to one ukształtowały szwedzki model równych szans²².

Jak już wcześniej wspomniano Szwecja ma drugą na świecie (po Rwandzie) liczbę kobiet w parlamencie. Podczas wyborów w 2002r. 45.3 % parlamentarzystów stanowiły kobiety, co dało im 158 miejsc w parlamencie. Co więcej, 10 z 22 ministrów to kobiety. Obecnie partie zauważają ważność włączania kobiet w politykę i mają zdefiniowane cele dla kobiecej partycypacji w polityce.

Tabela 2 Podział miejsc w Parlamencie Szwecji w 2002 r., według partii politycznych w tym kobiet

KOBIEТЫ			MĘŻCZYŹNI		
PARTIA	% kobiet	Ilość kobiet	% mężczyzn	Ilość męż- -czyzn	Razem
Partia Socjal- -demokra- -tyczna	47.2	68	52.8	76	144
Partia Kon- -serwatywna	40.0	22	60.0	33	55
Partia Libe- -ralna	47.9	23	52.1	25	48

¹⁸ K. Alfredsson, op.cit., s. 19.

¹⁹ Ibidem, s. 19.

²⁰ http://www.swedenabroad.com/Page_80795.aspx

²¹ K. Alfredsson, op. cit., s. 19.

²² Ibidem.

Chrześcijań- -scy Demo- -kraci	30.3	10	69.7	23	33
Partia Lewi- -cowa	46.7	14	53.3	16	30
Partia Cen- -trowa	50.0	11	50.0	11	22
Partia Zielo- -nych	58.8	10	41.2	7	17
Razem	45.3	158	54.7	191	349

Źródło: http://www.riksdagen.se/templates/R_PageFull_7724.aspx

Tabela nr 3 Podział miejsc w parlamencie Szwecji w 2006 r., według partii politycznych w tym kobiet.

PARTIA	KOBIEТЫ		MĘŻCZYŹNI		Razem
	% kobiet	Ilość kobiet	% męż- -czyzn	Ilość męż- -czyzn	
Partia Socjal demokratyczna	50	65	50	65	130
Partia Kon- -serwatywna	43	42	57	55	97
Partia Libe- -ralna	50	14	50	14	28
Chrześcijań- -scy Demo- -kraci	38	9	63	15	24
Partia Lewi- -cowa	64	14	36	8	22
Partia Centro- -wa	38	11	62	18	29
Partia Zielo- -nych	53	10	57	9	19
Razem	47.2	165	52.8	184	349

Źródło: http://www.scb.se/statistik/_publikationer/LE0201_2010A01_BR_X10BR1001ENG.pdf

Z zestawień zawartych w tabelach 2 i 3 wynika, że odsetek kobiet w partiach politycznych zwiększył się z 45.3 % w 2002r. do 47.2 % w 2006r. Zwiększenie liczby kobiet jest zauważalne szczególnie w partii Chrześcijańskich Demokratów oraz w Partii Lewicowej. Ponadto obserwuje się kilkuprocent-

towy wzrost w Partii Socjaldemokratycznej, Konserwatywnej i Liberalnej.

Wzrost udziału kobiet w parlamencie Szwecji ma tendencje stałą ponieważ w latach 1994-1998 wyniósł on 5,6%, w latach 1998-2002, także blisko 6%., a w latach 2002-2006 wyniósł już 10,4%²³.

Wzrasta również liczba kobiet zajmujących wysokie stanowiska państwowe. W latach 1973-2010, liczba kobiet w randze ministra, zwiększyła się czterokrotnie. Pomiedzy rokiem 1985 a 2010 liczba kobiet piastujących funkcję sekretarza stanu wzrosła trzykrotnie (tab.4).

Tabela nr 4 Kobiety jako najwyżsi urzędnicy państwowi w Szwecji w latach 1973-2010

Pozycja	1973	1985	1998	2010
<i>Ministrowie (włączając premiera)</i>	11	25	50	45
<i>Sekretarze Stanu (włączając sekretarzy gabinetu)</i>	-	12	35	36
<i>Główni administratorzy</i>	2	11	17	34

Źródło: http://www.scb.se/statistik/_publikationer/LE0201_2010A01_BR_X10BR1001ENG.pdf

Zauważalny jest też wzrost udziału kobiet w komisjach parlamentarnych. Z drugiej jednak strony jeśli przeanalizujemy komitety parlamentarne to część tych 'typowo męskich' w dalszym ciągu jest zdominowana przez mężczyzn jak choćby na przykład komitet ds. obrony – 65% mężczyzn, ds. sprawiedliwości – 53% mężczyzn czy ds. przemysłu – 71% mężczyzn.

Tabela nr 5 Udział kobiet w komisjach parlamentarnych

Komitety	1973	2010
Rynek pracy	20	65
Finanse	7	47
Obrona	7	35
Sprawiedliwość	33	47
Konstytucja	7	47
Sprawy kulturalne	33	41
Środowisko i rolnictwo	13	47
Przemysł	-	29
Podatki	13	59
Zdrowie i sprawy socjalne	20	59
Ruch uliczny	-	53
Edukacja	20	59
Sprawy zagraniczne	7	47

Źródło: http://www.scb.se/statistik/_publikationer/LE0201_2010A01_BR_X10BR1001ENG.pdf

²³ http://www.scb.se/statistik/_publikationer/LE0201_2010A01_BR_X10BR1001ENG.pdf

Spośród wszystkich ugrupowań politycznych w Szwecji na stan z kwietnia 2010r. tylko 3 z nich miały kobiety jako przewodniczące, mianowicie Partia Centrowa, Partia Zielonych oraz Szwedzka Socjaldemokratyczna Partia Robotnicza, natomiast znacząca większość była dowodzona przez mężczyzn. Najnowsze badania (tab.6) ukazują zauważalny wzrost liczby kobiet w spółkach całkowicie należących do rządu.

Tabela nr 6 Udział kobiet w spółkach państwowych w Szwecji

Stanowisko	Udział kobiet
Stanowisko zaufania w zarządzie miasta	42%
Stanowisko zaufania w radach okręgowych	48%
Stanowisko zaufania w radach miejskich	44%
Stanowisko zaufania w komisjach rady okręgowej	55%

Źródło: http://www.scb.se/statistik/_publikationer/LE0201_2010A01_BR_X10BR1001ENG.pdf

O ile w latach 80-tych udział kobiet w spółkach państwowych nie przekraczał 35%, to obecnie stanowią one aż 51%²⁴. Wzrost udziału kobiet jest także widoczny we wcześniej wspomnianych komitetach. O ile w roku 1981 stanowiły 16% to w roku 2008 aż 47%. Coraz więcej kobiet obejmuje wyższe stanowiska we władzach lokalnych bo ich udział wynosi prawie.

Udział polskich kobiet w życiu politycznym

W Polsce przed rokiem 1989 r. problem równouprawnienia kobiet, właściwie nie istniała. Tuż po wojnie rozpoczęto propagandę zachęcając kobiety do pracy w fabrykach, zakładach przemysłowych czy w rolnictwie głosząc przy tym równouprawnienie płci. Jednakże równouprawnienie to istniało jedynie teoretycznie. Dopiero końcówka lat 80-tych przyniosła zmiany. Były to zmiany ustroju politycznego a co za tym idzie i światopoglądu – w nowym demokratycznym parlamencie toczyły się wielokrotnie debaty na temat praw kobiet i ich pozycji społecznej czy równości szans wobec mężczyzn²⁵. W tym samym czasie zaczęły powstawać różne kobiece organizacje, które za cel postawiły sobie obserwowanie i ocenę sytuacji kobiet oraz jej poprawę. Warto dodać, iż ruch kobiecy w Polsce jest mocno zróżnicowany, występują w nim różne poglądy i postawy, nieraz bardzo odległe, jednakże wspólna jest batalia o wyrównywanie szans kobiet na rynku pracy, w gospodarce i polityce²⁶. Patrząc jednak na wydarzenia po roku 1989 nie ulega wątpliwości, że kobietom nie udało się w sferze życia publicznego zniwelować na tyle dzielącego je od mężczyzn dystansu, aby ich głos w debacie publicznej był wyraźnie słyszany. Należy zwrócić uwagę, że odzyskana w roku 1989 wolność wiązała się często ze znacznym ograniczeniem praw ekonomicznych, socjalnych i reprodukcyjnych (...) a mimo zaangażowania w demokratyczną opozycję i ruch dysydencki, po 1989 roku kobiety zostały wykluczone z udziału we władzy i relegowane to sfery prywatnej²⁸.

²⁴ http://www.scb.se/statistik/_publikationer/LE0201_2010A01_BR_X10BR1001ENG.pdf

²⁵ E. Waszkiewicz, Prawne i instytucjonalne formy przeciwdziałania dyskryminacji kobiet w Polsce (2001-2005), [w] Fenomen nierówności społecznych, pod red. J. Klebaniuka, Warszawa 2007. s. 128.

²⁶ Ibidem, s. 128.

²⁷ Polska. Czechy. Słowacja. Niemcy Wschodnie. Ukraina. Kobiety w czasach przełomu 1989-2009. pod red. A. Grzybek, Warszawa, 2009, s. 13.

²⁸ Ibidem, s. 13.

Jednakże dwoma ważnymi wydarzeniami na polskiej scenie politycznej jeśli chodzi o równouprawnienie kobiet były rozporządzenia Rady Ministrów. Pierwsze z 25 czerwca 2002 r. w sprawie Pełnomocnika Rządu do Spraw Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn. Stanowisko to objęła Izabela Jaruga-Nowacka. Potem stanowisko to przejęła Magdalena Środa. Drugie rozporządzenie z dnia 22 kwietnia 2008 r. dotyczy Pełnomocnika Rządu do Spraw Równego Traktowania. Od 2008r. jest nim Elżbieta Radziszewska. Do zadań pełnomocnika (choć w tych przypadkach można mówić o pełnomocniczce) należy między innymi: realizowanie polityki rządu w zakresie równego statusu kobiet i mężczyzn, wprowadzanie zasad równego statusu w różne dziedziny życia, promowanie problematyki równego traktowania oraz koordynowanie programów przeciwdziałania dyskryminacji ze względu na płeć²⁹. Oto kilka przykładów efektów działań pełnomocnika: akcja przyznawania „Szwedzkich Okularów Równości” dla tych, którzy rozumieją kwestię równouprawnienia (nagrodę otrzymała między innymi sieć kin „Multikino” za „seanse z pieluchą”³⁰), przyjęcie przez rząd Krajowego Programu Działań na Rzecz Kobiet³¹, który był próbą wprowadzenia w Polsce zasady mainstreaming, a więc perspektywy równości płci, która (...) oznacza: reorganizację, poprawę, rozwój i ocenę procesów politycznych tak, by perspektywa równości płci była włączona we wszystkie polityki na wszystkich poziomach i na wszystkich etapach przez podmioty zaangażowane w tworzenie polityki³². Co więcej, dzięki działaniom pełnomocnika udało się powołać 16 pełnomocniczek do spraw równego statusu kobiet i mężczyzn przy wojewodach oraz zorganizowano Elektroniczny Krajowy System Monitorowania Równego Traktowania Kobiet i Mężczyzn³³.

Mimo że prawodawstwo polskie już od dawna gwarantuje równe traktowanie kobiet i mężczyzn a Polska podpisała wiele konwencji zakazujących dyskryminacji ze względu na płeć to jednak są obszary w których sytuacja kobiet w porównaniu z mężczyznami jest gorsza, (...) można wskazać trzy główne dziedziny, w których kobiety są dyskryminowane: rynek pracy, gospodarka i polityka³⁴. Co więcej, kobiety stanowią ponad połowę społeczeństwa polskiego (ogółem 51.2% w tym 52.5% kobiet w mieście i 50.2% kobiet na wsi³⁵), niemniej jednak ich udział w parlamencie, rządzie i lokalnych samorządach jest bardzo niski. Rozpatrując kolejne lata zauważalny jest wzrost zarówno kobiet kandydujących na posłów w wyborach do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej jak i na senatorów do Senatu. Jeśli jednak spojrzeć się na liczbę posłanek to wzrosła ona znacząco z 9.6% do 20.4% natomiast po 2001r. spadła liczba kobiet senatorów (z 23% w 2001r. do 13% w 2005r.). Podobna tendencja do tej dotyczącej się kandydatek do Sejmu tyczy się kandydatek na radne – ich liczba wzrasta a co za tym idzie wzrasta i liczba kobiet radnych. Z drugiej strony można zauważyć prawidłowość, że im wyższy szczebel struktury samorządowej, tym mniej znalazło się tam kobiet³⁶.

Tabela nr 7 Udział kobiet wśród kandydatów w wyborach do Sejmu RP i samorządów oraz udział kobiet wśród posłów i samorządowców

	1990	1991	1993	1994	1997	1998	2001	2002	2005	2006
Kobiety kandydujące na posłów	-	12.9%	13.1%	-	15.9%	-	23.2%	-	24.5%	-

²⁹ <http://lex.pl/serwis/du/2008/0450.htm>

³⁰ <http://wyborcza.pl/1,75475,1602396.html>

³¹ http://wiadomosci.ngo.pl/files/rownosc.ngo.pl/public/prawo_polskie/KrajowyProgram.pdf

³² E. Waszkiewicz, op.cit., s. 130.

³³ Ibidem, s. 135.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Dane GUS.

³⁶ E. Waszkiewicz, op.cit., s. 137.

Posłanki na Sejm	-	9.6%	13.0%	-	13.0%	-	20.2%	-	20.4%	-
Kobiety kandydujące na senatorów	-	8.8%	9.9%	-	10.8%	-	13.1%	-	15.9%	-
Kobiety-senatorowie	-	8%	13.0%	-	12.0%	-	23%	-	13.0%	-
Kobiety kandydujące na radnych w wyborach do rad gmin	15.1%	-	-	17.9%	-	21%	-	25.1%	-	29%
Kobiety kandydujące na radnych w wyborach do rad miast	-	-	-	-	-	23.7%	-	29.9%	-	30.6%
Radne rad gmin i miast na prawach powiatu	10.9%	-	-	13.3%	-	15.7%	-	17.8%	-	21.3%

Źródło: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_Kobiety_w_Polsce.pdf

Prawidłowość mówiąca o znikomej liczbie kobiet na wyższych stanowiskach w polityce zależy od wielu czynników oraz stereotypów, które w dalszym ciągu istnieją w naszym społeczeństwie. Stereotypy te związane są z różnym postrzeganiem roli płci jak również z uwarunkowaniami kulturowymi, tradycyjnymi oraz religijnymi. Ponadto, rozpowszechniony jest pogląd, że sprawy publiczne: władza polityczna i ekonomiczna należą do świata mężczyzn³⁷. Podczas gdy mężczyźni zarabiają na dom to kobiety zajmują się jego prowadzeniem i wychowaniem dzieci. Stereotypowo są też przedstawiane w mediach – w reklamie jako kucharki czy sprzątaczkę czy choćby w popularnych serialach jako przykładowe gospodynie domowe. Do tego wszystkiego dochodzą jeszcze bariery wewnętrzne, które poniekąd kobiety tworzą same; należą do nich niewiara we własne siły, pogląd, że mężczyźni są zawodowo lepsi, że funkcje publiczne są dla kobiet za trudne, że kariera odbije się na domu i wychowaniu dzieci³⁸. Tak więc mało jest kobiet na wyższych, decyzyjnych stanowiskach na co wskazują rezultaty poniższych badań.

Tabela nr 8 Senatorowie kobiety pełniące kierownicze funkcje

	Kadencja II	Kadencja III	Kadencja IV	Kadencja V	Kadencja VI
Kobiety senatorowie pełniące kierownicze funkcje	11%	12%	15%	27%	9%

Źródło: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_Kobiety_w_Polsce.pdf

³⁷ E. . Waszkiewicz, op.cit., s. 131.

³⁸ Ibidem.

Tabela nr 9 Polskie posłanki do Parlamentu Europejskiego w 2004r.

Wiek	Liczba	% ogółu posłów
30-39	1	10%
40-59	5	15.6%
60 i więcej	7	10%

U w a g a. wszystkie posłanki z Polski mają wyższe wykształcenie.

Źródło: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_Kobiety_w_Polsce.pdf

Tabela nr 10 Udział kobiet wśród wójtów, burmistrzów i prezydentów miast

	Ogółem	Wójtowie	Burmistrzo- wie	Prezydenci miast
2002	6.7%	7%	6.6%	1.9%
2005	8.2%	8.3%	8.7%	3.7%

Źródło: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_Kobiety_w_Polsce.pdf

Warto w tym miejscu przytoczyć wyniki badań przeprowadzonych w 1998r. przez CBOŚ, a dotyczących rozpoznawalności nazwisk kobiet polityków.

Tabela nr 11 Wskazania respondentów dotyczące znajomości nazwisk kobiet polityków

Hanna Suchocka	73%
Hanna Gronkiewicz-Waltz	51%
Danuta Waniek	21%
Barbara Labuda	20%
Izabela Sierakowska	20%
Barbara Blida	8%
Aleksandra Jakubowska	2%
Jolanta Kwaśniewska	2%
Danuta Hubner	1%
Nie znam	13%

Źródło: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/1998/K_057_98.PDF

Zdecydowana większość respondentów podała Hannę Suchocką co oczywiście związane jest z zajmowanymi przez nią najwyższymi stanowiskami rządowymi, w szczególności funkcji premiera. Ponad połowa badanych wskazała Hannę Gronkiewicz-Waltz – ówczesnie prezes NBP. Niższy odsetek można tłumaczyć niejednoznacznością postrzegania jej pozycji w życiu publicznym – (...) część

osób nie wymieniła Hanny Gronkiewicz-Waltz zakładając, że nie jest ona sensu stricto politykiem³⁹. W owym czasie do najpopularniejszych kobiet-polityków zaliczano również Barbarę Labudę, Izabelę Sierakowską czy Barbarę Blidę. Dużo więcej kobiet było wśród polityków SLD (17%) niż AWA (10%), co związane było z ich większym proporcjonalnym udziałem oraz z faktem, że posłanki z SLD były bardziej widoczne na polskiej scenie politycznej⁴⁰. Ankietowani mogli podać do 10 nazwisk kobiet, które ich zdaniem są aktywne politycznie, jednak 32% podało jedno nazwisko, 29% 2 nazwiska a tylko 8% podało 5 lub więcej⁴¹. Wyniki tych badań potwierdzają tylko fakt, że uprawianie polityki jest uważane za obszar zarezerwowany dla mężczyzn a jeśli już znajdują się na nim kobiety to ich liczba jest znikoma.

W 2010 r. (22 stycznia) do Sejmu wpłynął obywatelski projekt ustawy o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, ustawy - Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz ustawy - Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego, w związku z wprowadzeniem parytetu płci na listach kandydatów. Projekt zakłada, że liczba kobiet na danej liście kandydatów nie będzie mogła być mniejsza niż liczba mężczyzn⁴². Dla wielu jest początkiem procesu znoszenia dyskryminacji i jak mówi Małgorzata Fuszera - od czasu wywalczenia przez kobiety w Polsce praw wyborczych w 1918 roku nie było większego sukcesu w dziedzinie zrównywania szans obu płci w reprezentacji politycznej⁴³.

Projekt otrzymał pozytywną konstytucjonalistów, gdyż początkowo istniały głosy, że parytety naruszają Konstytucję RP dając przywileje tylko jednej grupie. Swoją opinię wyraził również prof. Jerzy Buzek, przewodniczący Parlamentu Europejskiego – Ja nie jestem w stanie przyjąć takiej wiadomości, że jeśli 45 krajów demokratycznych w Europie i na świecie przyjęło takie rozwiązania z dobrym skutkiem, *to przyjęło je wbrew demokratycznej konstytucji. To jest dla mnie niemożliwe*⁴⁴.

Wszelkie wcześniejsze projekty i wnioski kończyły się fiaskiem – przeciwnicy, głównie panowie, ale również panie, sięgali często po argument, że projekty takie uwłaczają kobietom, bo przecież są one tak zdolne i dobrze wykształcone, że żadnych protez i przywilejów nie potrzebują⁴⁵. Podczas głosowania za przyjęciem ustawy głosowały 404 osoby – 241 za, 154 przeciw, 9 wstrzymało się od głosu. Największa liczba posłów przeciw głosujących przeciw ustawie to PiS – 129, następnie Polska jest Najważniejsza – 11, PO – 10, PSL – 3. wszyscy obecni posłowie z SLD głosowali za przyjęciem ustawy⁴⁶. Spośród wielu argumentów przemawiających za wprowadzeniem parytetów warto wspomnieć te najważniejsze. W polityce jest zdecydowanie za mało kobiet – kobiety stanowią ponad 50% polskiego społeczeństwa natomiast w świecie polityki są w mniejszości. Parytety są więc sprawiedliwe – gwarantują równe traktowanie mężczyzn i kobiet oraz umożliwiają reprezentację wszystkich interesów. A brak kobiet w polityce odbija się przede wszystkim na jakości polityki, gdyż nie uwzględnia ona wszystkich perspektyw i często decyzje są podejmowane z męskiego punktu widzenia. Ponadto, ostatnie wybory samorządowe udowodniły bardzo wyraźnie, że kobiety chcą startować, ale faktem jest, że z trudem dostają się na listy wyborcze; są spychane na dalsze miejsca na listach lub bezsku-

³⁹ http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_Kobiety_w_Polsce.pdf

⁴⁰ http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/1998/K_057_98.PDF

⁴¹ Ibidem.

⁴² <http://www.popieramparytety.pl/projekt-w-parlamencie.html>

⁴³ <http://www.stowarzyszeniekongreskobiet.pl/parytety/page/2/>

⁴⁴ <http://www.popieramparytety.pl/2010/05/parytety-sa-zgodne-z-konstytucja-rzeczypospolitej-polskiej.html>

⁴⁵ <http://www.polityka.pl/kraj/analizy/299056,1,kobiety-w-polityce.read>

⁴⁶ <http://www.stowarzyszeniekongreskobiet.pl/parytety/page/2/>

tecznie walczą o utrzymanie się na lepszych pozycjach⁴⁷. Ważnym argumentem przemawiającym za wprowadzeniem parytetów jest poparcie społeczne. Według badań opinii społecznej przeprowadzonych dla Gazety Wyborczej w 2009r. 61% badanych opowiedziało się za parytetami a tylko 27% przeciw. W grupie kobiet – 70% za, 18% przeciw, natomiast w grupie mężczyzn – 56% za, 36% przeciw. Poza tym, większość badanych uważa także, że zwiększona obecność kobiet przyczyniłaby się do przywiązywania należytej wagi do spraw społecznych (73%), do lepszej współpracy w polityce, bardziej merytorycznej pracy w instytucjach (ponad 60%), zmniejszenia liczby konfliktów, wzrostu uczciwości i zmniejszenia korupcji (54%); a więc liczy na pewną zmianę priorytetów; na zmianę stylu uprawiania polityki, poprawę merytoryczną podejmowanych decyzji (...)⁴⁸.

Zakończenie

Na przełomie XIX i XX w., rozpoczęła się emancypacja kobiet (wyzwolenie z zależności prawnej, ekonomicznej i obyczajowej). Kobieta zaczęła stopniowo uwalniać się od finansowej zależności od mężczyzny, uwolniła się także od przymusu rodzenia i wychowywania licznego potomstwa.

Na całym świecie kobiety były jeszcze do niedawna nieobecne w parlamentach i rządach. W większej ilości kobiety uzyskały dostęp do parlamentu dopiero w drugiej połowie XX w. Na proces ten wpłynęły różne czynniki w tym polityczne, socjoekonomiczne (prawa kobiet, dostęp do edukacji i zatrudnienia, wzorce rodzinne) oraz kulturowe (tradycje religijne i związane z poszczególnymi płciami).

Początkowo ruchy kobiece skupiały się na walce o prawo do głosowania. Ale już po II wojnie światowej nieodwołalnie zmienił się stosunek społeczeństw w krajach demokratycznych co do udziału kobiet polityce. Ruchy kobiece w różnych krajach przyjęły cały zakres nowych celów i strategii, jednakże w większości dotyczyły sfery pozarządowej. Dopiero w latach 70-tych udział w rządach staje się ich jednym z ważnych celów.

Jednak pomimo licznych zabezpieczeń i gwarancji prawnych, kobiety są nadal słabo reprezentowane w większości parlamentów państw wspólnoty. Przeciętnie na czterech członków narodowych parlamentów w UE tylko jedna to kobieta, choć występują tutaj znaczne różnice w poszczególnych krajach. I tak w omawianej w niniejszej pracy Szwecji udział kobiet wynosił w 2006r. blisko 50%, to w Polsce tylko 20%. Przy czym wzrost liczby kobiet posłów w ostatnim dwudziestolecium w tym pierwszym kraju wyniósł 20%, a w Polsce ponad 100%.

Wprawdzie kobiety w krajach UE stanowią ok. 24,8% w ministrów, to nadal skoncentrowane są w żeńskich ministerstwach takich jak: zdrowia, polityki rodzinnej czy społecznej. Sytuacja w poszczególnych krajach UE jest bardzo zróżnicowana.

W omawianej Szwecji, w zarządach miast i w radach miejskich wprawdzie stanowią blisko 50% to już w Polsce w radach gmin i miast ich udział wynosi tylko 9%.

Na podstawie przeprowadzonych badań, studiów i porównań zgromadzonych materiałów źródłowych a także w oparciu o analizę i porównania danych statystycznych Szwecji i Polski, sformułowano następujące wnioski:

⁴⁷ <http://www.popieramparytety.pl/2010/11/drugie-czytanie-ustawy-parytetowej-2412010.html>

⁴⁸ <http://www.popieramparytety.pl/2010/04/polki-i-polacy-sa-za-parytetami-badania-poparcia-spoecznego.html>

1. Procesy społeczno-gospodarcze XX wieku, demokratyzacja życia w wielu krajach świata, sprzyjały rozszerzaniu praw politycznych kobiet.
2. Rozwój uprawnień kobiet przebiega w sposób zróżnicowany w poszczególnych krajach UE.
3. Na tle kobiet Szwedzkich, polki są na tzw. początku drogi jeśli chodzi o ich udział w życiu politycznym.
4. Rozwiązania prawne i zdobycze ekonomiczne kobiet wyprzedzają powolnie przebiegające przemiany społeczne i kulturowe

LITERATURA

1. Alfredsson K., Równe szanse. Szwecja przeciera szlak, Kristianstad 2005.
2. Červená, T.: Analýza reformy politického systému Nového Zélandu v kontexte teórie demokracie A. Lijpharta. - 1. vyd. - Brno : Tribun EU, 2008
3. Eva Al-Absiová : Status ženy v arabskom kultúrnom prostredí v kontexte koránových ustanovení. In. Historicko-kulturologické minimum vo vyučovaní cudzích jazykov. Nitra : UKF, 2010. - ISBN 978-80-8094-720-0, S. 203-216.
4. Klebaniuk J., Fenomen nierówności społecznych, Warszawa 2007.
5. Mazey S., Gender mainstreaming in the EU, Londyn 2001.
6. Polska. Czechy. Słowacja. Niemcy Wschodnie. Ukraina. Kobiety w czasach przełomu 1989-2009. pod red. A. Grzybek, Warszawa, 2009.
7. Strokes W., Women in Contemporary Politics, Cambridge 2005.

Źródła internetowe

<http://lex.pl/serwis/du/2008/0450.htm>

<http://wyborcza.pl/1,75475,1602396.html>

http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/1998/K_057_98.PDF

<http://www.polityka.pl/kraj/analizy/299056,1,kobiety-w-polityce.read>

[http://www.popieramparytety.pl/2010/04/polki-i-polacy-sa-za-parytetami-badania-poparcia-spo-
lecznego.html](http://www.popieramparytety.pl/2010/04/polki-i-polacy-sa-za-parytetami-badania-poparcia-spo-
lecznego.html)

http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_Kobiety_w_Polsce.pdf

<http://www.stowarzyszeniekongreskobiet.pl/parytety/page/2/>

Reviewed by: Prof. Jakub Potulski

A DISCUSSION ON THE COMPLEX PROTECTION OF MIGRANTS' RIGHTS¹

Zhivka Deleva

I. Introduction to the specific group of migrants' rights

All persons, regardless of their nationality, race, legal or other status are entitled to fundamental human rights and basic labour protections, including migrant workers and their families.² Migrants though, are not solely those persons that have crossed international borders for the benefit of better working conditions, or to join their families who have done so prior. In the group of migrants we include also the persons of concern identified in the refugees, asylum seekers, trafficked persons and people who have entered in the migration 'industry' with the purpose to be smuggled into a foreign country. These people have the inherent right to be protected and their integrity to be secured from any maltreatment that they might face in the process of moving.

The definition of migrants' rights is not as simple as defining the general embodiment of human rights, nor a pure contract definition of workers' rights, or elaboration about the protection of consumers' rights. On the contrary it is an all consuming definition that has the body of all these separate definitions. Once a person crosses international borders and resides in a country different than the one wherefrom he/she has his permanent address, he/she is entitled to certain human rights and protections specifically linked to their vulnerable status.

The different statuses that a migrant eventually passes through grant him/her different rights and duties and guarantee him/her different protection. Thus the international community seeing the complexity of advocating and protecting migrants' rights in general or in one document calls upon all human rights agreements and extends their protection to the migrants and their families to their distinctively confirmed and discussed status of workers, refugees, asylum seekers, trafficked or smuggled persons.

This paper pays particular attention to the three categories of immigrants already mentioned in the forward. In its first part it elaborates the international doctrine on human rights protection considering the specific status of all three groups of immigrants and their complex protection in the eyes of the international treaties and domestic laws. Further on, it emphasizes the need to establish proper education for those who provide this protection. In the same line it implicitly points to the need of expertise when dealing with immigrants so that every aspect is covered and their utmost well-being is taken into account. Drawing from the previous experiences the integration of a systematic education in the area of migrants' rights protection can assist in shaping future experts.

In its second section the paper tries to show *what type of education in the area of human rights protection for migrants is provided in the Slovak Republic, how is this education organized and whether it fulfils the standard requirements of human rights education, and in which disciplines of social and natural sciences we identify the highest interest in the overall research discipline?*

¹ Analýza pre projekt Centrum výskumu a vzdelávania v oblasti ľudských práv

² Tökölyová, T.: Revival of the lost Maori language identity - New Zealand national identity regained? In: The Annual of Language & Politics and Politics of Identity, Vol. 3. - Prague : Institute of Political Studies, Faculty of Social Sciences, Charles University, 2009. - S. 87. - ISBN 978-80-254-6494-6

The hypothetical answer to this question is that Slovakia has not yet established a tradition of migration studies due to its unfamiliarity with the issue of human migration in its territory. Traditionally a locked country for immigration, as well as emigration in the period of socialist governance the country has undergone a serious changes and with the beginning of the new millennium the need for migration studies has had exponentially grown.

1.1 Migrant workers and their families

The position of migrant workers and the scope of their rights and obligations are clearly defined in the International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families (future: The Convention on Migrant Workers).

According to the International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families adopted by General Assembly resolution 45/158 of 18 December 1990, confirming in the Preamble the principles embodied in the basic instruments of the United Nations concerning human rights, in particular the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women and the Convention on the Rights of the Child, taking into account also the principles and standards set forth in the relevant instruments elaborated within the framework of the International Labour Organization, especially the Convention concerning Migration for Employment (No. 97), the Convention concerning Migrations in Abusive Conditions and the Promotion of Equality of Opportunity and Treatment of Migrant Workers (No. 143), the Recommendation concerning Migration for Employment (No. 86), the Recommendation concerning Migrant Workers (No. 151), the Convention concerning Forced or Compulsory Labour (No. 29) and the Convention concerning Abolition of Forced Labour (No. 105) we begin to understand the complexity under which migrants' rights are observed, implied and protected.

The Convention on Migrant Workers defines the rights of migrant workers under two main headings:

- Human Rights of migrant workers and members of their families (Part III): applicable to all migrant workers (undocumented included)
- Other Rights of migrant workers and members of their families (Part IV): applicable only to migrant workers in a regular situation. (The Convention on Migrant Workers)

While the Convention on Migrant Workers guarantees rights to these two categories of migrants which from above look satisfactory to cover the protection of migrant workers' rights, there are many more aspects to it. To name only few, migration as a discipline evolves as a natural science field and then establishes itself into a social and political phenomenon covering aspects from labour market mobility and family reunion, education, access to nationality, political participation, anti-discrimination and long-term residence. (Huddleston and Niessen, 2011)

On the contrary natural science researchers begin the process of investigation at the moment of initiation of migration/ international migration. Their concerns go in the line of more pragmatic aspects, such as, the overall percentage of the people that are crossing international borders, the reasons why they have decided to migrate, in particular if the reasons are natural catastrophes, the

implications that international migration has on the growth of the population in individual countries, analyzing the demographic structures and processes as part of human geography discipline and the genetics of the human population in biology. All these results and implications are part of the reasoning behind the future behaviour of nation-states while they are forming their acceptance and integration policies in eyes of international migrants. Thus the necessity to investigate the position and protection of migrant workers and their families begins in an earlier stage than one imagines.

The human rights of migrant workers and their families represented in a nutshell and for the better visibility in the following Table 1 include the following universal, indivisible, interconnected and interdependent human rights:

Table 1: Human rights of migrant workers and their families in a nutshell

The human right to work and receive wages that contribute to an adequate standard of living.
The human right to freedom from discrimination based on race, national or ethnic origin, sex, religion or any other status, in all aspects of work, including in hiring, conditions of work, and promotion, and in access to housing, health care and basic services.
The human right to equal pay for equal work.
The human right to equality before the law and equal protection of the law, particularly in regard to human rights and labour legislation, regardless of a migrant’s legal status.
The human right to freedom from forced labour .
The human right to protection against arbitrary expulsion from the State of employment.
The human right to return home if the migrant wishes.
The human right to a standard of living adequate for the health and well-being of the migrant worker and his or her family.
The human right to safe working conditions and a clean and safe working environment.
The human right to reasonable limitation of working hours , rest and leisure.
The human right to freedom of association and to join a trade union.
The human right to freedom from sexual harassment in the workplace.
The human right to protection during pregnancy from work proven to be harmful.
The human right to protection for the child from economic exploitation and from any work that may be hazardous to his or her well-being and development.
The human right of children of migrant workers to education .
The human right of migrants and their families to reunification .

Following this dichotomy of migration as a discipline, we also observe the dichotomy between governments’ obligations and governments’ commitments to protect migrant workers and their families. As stated previously there is a majority of legal provisions that guarantee the protection of migrant workers and their families. Trying to sum up the discussion of those legal provisions into a structured argument that stands behind the clause of complexity we can underline some as follows:

“States Parties undertake ... to respect and to ensure to all migrant workers and ... their families within their territory ... rights ... without distinction of any kind such as sex, race, colour, langu-

age, religion..., national, ethnic or social origin, nationality or other status...³ Migrant workers and members of their families shall be free to leave any State, including their State of origin...; ... shall have the right at any time to enter and remain in their State of origin... No migrant worker or member of his or her family shall be subjected to torture or to cruel, inhuman or degrading treatment or punishment.... No migrant worker ... shall be held in slavery or servitude⁴ ...; ... shall be required to perform forced or compulsory labour.... Migrant workers and members of their families shall have the right to freedom of thought, conscience and religion...; ... shall have the right to equality with nationals of the State concerned before the courts and tribunals...; shall not be subject to measures of collective expulsion.... Every migrant worker and every member of his or her family shall have the right to recognition everywhere as a person before the law...; ... shall enjoy treatment not less favourable than that which applies to nationals of the State of employment in respect of remuneration ... overtime, hours of work, weekly rest, holidays with pay, safety, health, termination of the employment relationship⁵ ... minimum age of employment⁶.... States Parties recognize the right of migrant workers ... To take part in meetings and activities of trade unions...⁷ With respect to social security, migrant workers and members of their families shall enjoy in the State of employment the same treatment granted to nationals in so far as they fulfil the requirements provided for by ... applicable legislation.... Migrant workers and members of their families shall have the right to receive any medical care that is urgently required for the preservation of their life or the avoidance of irreparable harm to their health on the basis of equality of treatment with nationals of the State concerned.... Each child of a migrant worker shall have the right to a name, to registration of birth and to a nationality...; ... shall have basic right of access to education on the basis of equality of treatment with nationals of the State concerned....” (The Convention on Migrant Workers, Article 7, 8, 10, 11, 12, 18, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 29 and 30) The State Parties signatories of the abovementioned Conventions have undertaken these responsibilities as their direct obligation to ensure lawful protection of international migrants. In the spirit of the prior mention of dichotomy that calls for the commitments of the governments in ensuring the human rights of migrants we find them in the following actions:

1. The commitments made at the World Conference on Human Rights in Vienna established in the Vienna Declaration;
2. The commitments made at the International Conference on Population and Development in Cairo established in the Cairo Programme of Action;
3. The commitments made at the World Summit for Social Development in Copenhagen established in the Copenhagen Declaration and the Copenhagen Programme of Action and
4. The commitments made at the World Conference on Women in Beijing established in the Beijing Platform for Action.

Further development of human rights actions and world conferences only contributes to the complex system of protection of migrants’ rights, thus any educational programme that should refer to the instruments that are available now should not forget to include every speech, political actions,

³ Guaranteed also under the Migration for Employment Convention Article 6

⁴ Guaranteed also under the Universal Declaration of Human Rights

⁵ Guaranteed also under the ILO Discrimination (Employment and Occupation) Article 2 and the ILO Equal Remuneration Convention Article 2

⁶ Guaranteed also under the ILO Minimum Age Convention Article 1, 2 and 3

⁷ Guaranteed also under the ILO Freedom of Association and Protection of the Right to Organize Convention Article 2

voting mechanisms and the actual presence of migrants in one territory in order to achieve a comprehensive understanding of migrants' position in a world that is experiencing international migration at a speed rate not known previously.

1.2 Refugees and asylum seekers

According to the UNHCR (1951) the Convention on the Status of refugees in Article 1 Section A (2) defines refugee as:

A person who owing to well-founded fear of being persecuted for reasons of race, religion, nationality, membership of particular social group or political opinion, is outside the country of his nationality and is unable or, owing to such fear, is unwilling to avail himself of the protection of that country; or who, not having a nationality and being outside the country of his former habitual residence as a result of such events, is unable or, owing to such fear, is unwilling to return to it.

Purposefully the broad definition given in the Convention 1951, threatening 'life, physical integrity or liberty' had in mind the constitution of a mechanism that would manage the "en masse refugee movements without individual screening." (Whittaker, 2006: 5) Further on the Convention 1951 in Article 2 states the general obligations for both parties, i.e. that the refugee has duties to the country in which he finds himself, which require in particular that he conform to its laws and regulations as well as to measures taken for the maintenance of public order. Apart from the general obligations for both parties, the Convention explicitly articulates the following rights granted to a refugee and this is to name only a few:

- a) Non-discrimination (Article 3)
- b) Religion (Article 4)
- c) Rights granted apart from this Convention (Article 5) whereupon refugees' rights and benefits shall not be impaired when obtained outside from this Convention.
- d) Refugee Seamen (Article 11) grants those refugees, which serve as crew members on board a ship flying the flag of the Contracting State, the right to establish on their territory and the issuing of travel documents or their temporary admission to its territory.
- e) Further on the Convention 1951 guarantees rights related to the juridical status of refugees (Article 12 to 16), to enter gainful employment (Article 17 to 19), to welfare (Article 20 to 24)

Apart from refugee, the somewhat 'controversial' category of asylum seeker seeks for its definition. Insofar 'an asylum seeker is a person in transit who is applying for sanctuary in some other place than his native land.' (Whittaker, 2006: 6) In its initial phase the asylum seeker 'is a migrant in search of something better... , has moved across frontiers, in common with the recognized refugee, but motives and experiences will have to be rigorously examined to see whether or not they meet the strict definition as enacted in the Convention of 1951 and the Protocol of 1967.' (Whittaker, 2006: 6) The controversy of the category comes from the fact that the number of asylum applications is reaching its new peak (UNHCR estimates that the total number of applications for 2011 may reach 420,000 which would be the highest number in eight years⁸. (UNHCR (2011)) but still out of the 44 industrialized nations⁹ that receive asylum applications,

⁸The ultimate peak was reached in 2001 when almost 620,000 asylum claims were reported. (UNHCR 2011)

⁹UNHCR 2011

54% falls only to 5¹⁰ countries while the rest 39 receive the other 46% of the asylum applications. The data on how many applications were approved for the respective period are still unattainable but the previous trends show that approximately 30% of the applications were approved in the USA¹¹ and 25% of the total applications were approved in the EU-27, which on its own registered app. 70% of the total applications submitted across the industrialized countries.¹² Concerns arise when the extraction equals such a number of people is being rejected is as high as hundreds of thousands and is left in a limbo position without the necessary protection. Emphasis must be put on what happens to those that get rejected, as UNHCR says “1 refugee returned to danger is too many”. (UNHCR 2011)

1.3 Trafficked persons and smuggled migrants

Upon agreeing on the Convention against transnational organized crime in 2004 the United Nations Office on Drugs and Crime continued with the adoption of a Protocol to the same Convention relating to the smuggling of migrants by land, sea and air, thus supplementing it and defining terms which previously lacked official interpretation.

Smuggling of migrants according to the Protocol shall mean the procurement, in order to obtain, directly or indirectly, a financial or other material benefit, of the illegal entry of a person into a State Party of which the person is not a national or a permanent resident. (Article 3(a)) The purpose of this Protocol being to prevent and combat the smuggling of migrants, promoting cooperation among State Parties while securing the rights of smuggled migrants and relieving them from criminal charges when they are being used for the purposes of financial or other material benefits. But on the other hand all States signatories take an affirmative attitude towards the criminalization of the act of migrant smuggling and all acts that represent criminal offences according to the domestic laws of the destination smuggling country.

Trafficking in women and children is a global human rights violation that constitutes a contemporary form of slavery. By examining ‘the international trade in goods, products and services (for example, trafficking in human beings, human body parts, drugs and money laundering) that have been deemed illicit and/or illegal by societies’ we pay tribute to ‘the domestic responses and international coordination of responses to such markets, including the choice of eradication, regulation or suppression methodologies, and the effectiveness of such methodologies.’ (Parreñas, 2011) In the definition of trafficking we moreover include victimized immigrants that are pushed into forced labour, their exploitation, in particular of immigrant females for domestic services, the sale of children for irregular inter-country adoption, and the bursting business ‘order a bride by mail’ giving it a legal stand in the institution of transnational marriages.

These victim-like immigrants though in the most vulnerable of all positions are the hardest to identify. The fact that their transversal happens in the illegal realms of immigration it is impossible to identify them, to assist them and to speak of their human rights as an indivisible category of their being. Even though they are most often out of reach for the authorities and if in case they are in touch with them and the society outside of the ‘migration industry’ broadening the aspects of under-

¹⁰ USA (36,400 asylum applications); France (26,100 asylum applications); Germany (20,100 asylum applications); Sweden (12,600 asylum applications) and the United Kingdom (12,200 asylum applications)

¹¹ NOLO Available at: <http://www.nolo.com/legal-update/thirty-percent-asylum-application-approval-36267.html>

¹² Asylum statistics Available at: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Asylum_statistics

standing what, how and who brought them in the position of smuggled and trafficked persons and under which conditions allows us to prevent the growth of an industry that has multi million dollars profit. (Richard, 1999) In the scope of this section of educating migration and the protection of human rights for migrants, no matter their legal/irregular/illegal position the education should include the UN Protocol to Prevent, Suppress, and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children; the Convention of Suppression of the Trafficking in Persons and the Exploitation of the Prostitution of Others; the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women; the Convention on the Rights of the Child; the Convention to Eliminate the Worst Forms of Child Labour; the Supplementary Convention on the Abolition of Slavery, the Slave Trade and Institutions and Practices Similar to Slavery; the Hague Convention on the Protection of Children and Cooperation in respect to Inter-country Adoption; the Convention on Consent to Marriage, Minimum Age for Marriage and Registration of Marriages; the International Labour Organization Convention Concerning Abolition of Forced Labour and the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings and European Union Framework Decisions and Directives.

II. List of institutions where migrants' rights are/could be thought

The following section includes the results from a desktop research that has been conducted in January 2012. The research aimed at identifying the higher educational institutions in the Slovak Republic that provide courses in migration, in particular human rights protection of migrants, including the three different groups as elaborated in the previous section. What can be noticed from the courses identified and introduced below the dichotomy of migration is strictly noted. It could be best observed in the case that most of the courses thought concerning migration are being thought at the Comenius University in particular at the Faculty of Natural Sciences (PF). The rest of the identified faculties and higher educational institutions are dispersed all over the Slovak Republic, though the majority of the courses are being thought still in the capital, Bratislava. That might be the result of the centralized position of the higher educational institutions which of course could signalize that other regions have either no interest in the social sciences or that their interests go in line with different disciplines, such as economy, arts or law. There is a clear distinction between the two disciplines as one goes in line not only with the social phenomenon of population movement and its implication of societal behaviour but also with the effects in terms of how this movement affects the demographic structures and processes which begin with the initiation of the migration process. What natural science contributes to the field of migration studies is the inevitable discussion on the root causes for migration and the implications that possible more frivolous migration policies would have on the demographic structure on a country. While social sciences and particular political structures forget to take into account, natural science researchers give us precisions in their predicaments. In Table 2 you see the Departments of Geography and Biology at the PF UK offering courses such as *Population development of the Slovak Republic* which goal is to analyse the long-term trends of the development of the population of the Slovak Republic in European context, the development of the fertility vs. the mortality rates and the natural movements of the population, the main trends of the international and internal migration of the population, the formation of significant population structures (such as: age, gender, nationality, religious etc.). It also introduces the demographic specific development of the Slovak Republic after 1989 and offers prognosis for the future development of the differentiated

population in Slovakia. Further on, the course *Geographic mobility of the population* offers an insight of the process of spatial mobility focusing on the migration of the population as a phenomenon of large proportions in the spheres of economic, social and political conditions of society. It emphasises that migration plays a huge role in the world where the birth-rates are conspicuously decreasing in the developed world. The last two courses in the *Department of Geography are closely linked thus, Demographic structures and processes and Demo-geography and demography* intervene in the theoretical backgrounds of migration. The courses focus on the reasons for migration, the regions of migration, the aging of the world-wide population, the structures of the population according to the education level, the social burden of migration, the spatial and time aspects of migration, modelling of population processes and active knowledge of the methods and techniques of analysis and interpretation of the spatial segregated groups of the population and their impact on the future development of the population.

The Department of Biology on the other hand offers two courses that include human migration as part of the goal of the subjects. *Genetics of the human population* includes a lecture on the heterogeneity of the human population with a special attention to the collection and use of the demographic data. Demography, on the other hand, represents an introduction to the study of the human population. The goal of the subject is to manage the patterns of development, mobility dynamics and the structure of the population on regional and global scale.

Both these departments contribute to the scientific elaboration of migration as a natural and social discipline and their added value lies in the fact that they include a substantial amount of theoretical information that needs to be a beginning point for all interested in migration. It is of the utmost importance for this type of education to be provided in the future as well.

Table 2: Higher educational institutions in the Slovak Republic where migration is thought as a natural science

Vysoká škola	Fakulta	Študijný program	Názov predmetu
Univerzita Komen- -ského (UK)	Prírodovedecká fa- -kulta (PF)	Geografia (GE)	Populačný vývoj Slo- -venska
UK	PF	GE	Demografická analýza
UK	PF	GE	Demografické štruk- -túry a procesy
UK	PF	GE	Geografická mobilita obyvateľstva
UK	PF	GE	Demogeografia a de- mografia
UK	PF	Biológia (BI)	Biogeografia
UK	PF	BI	Demografia
UK	PF	BI	Genetika ľudských po- pulácií

Table 3 subsequently shows the higher educational institutions in the Slovak Republic where migration is thought from the perspective of a social science. Here we found a higher range of institutions that also focus on the question of international migration from different aspects. Two faculties at the Comenius University offer subjects which include deliberative courses in international migration. Namely the Faculty of Social and Economic Sciences offers two courses, one in the Institute of European Studies and International Relations and the other at the Institute of Public Policy and Economy, i.e. *Europe and international migration* and *Migration policy* respectively. Both courses include lectures on European migration patterns, historical perspectives of international migration in Europe, European migration policies and theoretical perspectives. Neither of the courses focuses on the human rights perspective in particular due to the vast literature and scope of the course which does not allow for the lecturer to include details such as the ones mentioned in the previous section I. Human rights are mentioned as a sub-category of the courses but in no way reflect the need for structured education in this area. Further on, the Faculty of Education had established something called weekend education for its students that was temporarily teaching *Migration and the new minorities in education*. This course is dependent on a project that is of limited time which does not guarantee the long-term endowment and appropriate methods in delivery of the topic of human rights for migrants. Somewhat similar course, with a less distinctive focus on the topic of migration offers the course *Comparison of public policies and governance in the EU II*, thought at the Institute of Public Policy and Opinion at the College in Sladkovicovo. The issue of migration is only mentioned as part of the comparison between the minority policy, security policy and the immigration policy of the EU. Human rights issues are not mentioned at all. Similar to the Department of Geography, the same institute offers a course in *Demography in the public opinion* capturing to a certain extent issues concerning the protection of migrants' rights but not in an explicit manner, but among the issues of demographic prognosis, the problem of demography in a global context, the unique forms of natural mobility of the population and so on.

The Police Academy in Bratislava offers two courses related to the topic of migration. The course Asylum law and migration policy is the first that focuses on the regulation of the status of refugees, their role in the legal system of the receiving country and teaches the students to apply the legal norms of the asylum law in an appropriate and just manner. Further on the course *Security corps in the countries of the EU* introduces the security aspect of migration and the newly discussed issues of islamophobia and securitization of the borders against any 'intruders'.

The College of health and social work St. Alzbeta Bratislava among all offers the most specialized course that includes lectures on migrants' right to work and their equality with the citizens of the country. *Policy of employment* aims at informing and offering basic theoretical and practical knowledge about the policy of employment and the labour market policy.

Among those available in the research the last found was the Faculty of Social Sciences at the University Matej Bela in Banska Bystrica, that in its programme at the Department of Ethics and Applied Ethics introduces the concept of migration as a non-discriminatory clause, but does not evolve into something more.

The faculties which are mentioned in this section are also the ones which are the most suitable to teach courses that focus on the protection of migrants' rights. In this list it would be also good to include Law schools which focus on the education of human rights in international law and which

were not identified at all. The issue of migration, in particular international migration is becoming a more prominent disputable issue. The lack of education and understanding of the position in which international migrants are could easily lead to mismanagement of political structures, complaints on the premises of violated human rights at international human rights tribunals and all that as a result of lack of provided education.

Table 3: Higher educational institutions in the Slovak Republic where migration is thought as a social science

Vysoká škola	Fakulta	Študijný program	Názov predmetu
Univerzita Komen-ského UK	Fakulta sociálnych a ekonomických vied (FSEV)	Ústav európskych štúdií a medzinárodných vzťahov (polito-lógia)	Európa a medzinárodná mi-grácia
UK	FSEV	Ústav verejnej politiky a ekonómie (vere-jná poli-tika a verejná správa)	Migračná politika
UK	Pedagogická fakulta	Katedra predškol-skej a elementárnej pedagogiky	
(Vikendova škola)	Migrácia a nové menšiny vo vyučovaní		
Vysoká škola v Sládkovi-čove	Fakulta verejnej politiky a verejnej správy	Verejná politika a verejná správa	Demografia vo vere-jnej správe
Vysoká škola v Sládkovi-čove	Fakulta verejnej politiky a verejnej správy	Verejná politika a verejná správa	Komparácia verejných politik a verejnej správy v EÚ II
Akadémia polica-jného zboru v Bratislave		Ochrana osôb a majetku	Bezpečnostné zbory kra-jín EÚ
Akadémia polica-jného zboru v Bratislave	Katedra hraničnej a cu-dzineckej polície	Bezpečnostné verejno-správne služby	Azylové právo a migra-čná politika
Vysoká škola zdravotníc-tva a sociálnej práce sv. Alžbety Bratislava, n.o.		Sociálna práca	Politika zamest-nanosti
Fakulta humanitných vied UMB Banská By-strica	Katedra etiky a aplikova-nej etiky	Aplikovaná etika (etika)	Migrácia

III. Evaluation and recommendations for establishing educational programme with focus on migrants' rights

Focusing on the premises that a migrant is first a human being and then a migrant worker, both utterly different categories protected by two sets of legal and conventional instruments, allows for the diversification of approaches when the discipline is introduced in official and non-official education. The scope of the research i.e. the extent to which the category of general migrants and especially migrant workers is thought at university level and higher educational institutions in the Slovak Republic has shown limited level of instruction on the protection of this population that is internationally growing. Somewhat bigger is the extent of education that explains the diverse status of refugees and asylum seekers, and that might be a result to the better defined policy towards refugees and asylum seekers of the Slovak Republic unlike the current effective migration policy.

The evaluation of the current stand in the field of provided education for the protection of the human rights for migrant workers and their families, for refugees and asylum seekers, for trafficked persons, imminently children and women and smuggled migrants in higher educational institutions in the Slovak Republic in general is poor. None of the previously mentioned institutions have went insofar to dedicate a course that would be focused only on teaching the instruments for the protection of human rights applicable in the sphere of migrants' rights in general. Even though the Slovak Republic is a proud signatory of most of the international instruments that protect and guarantee migrants' rights as well as human rights, their education is not coherent and consistent with the needs of the society.

Compared to other European countries and world-wide where programmes concerning human rights are to the very detail worked through, established for more than half century, and have given the world the brightest human rights experts, which further on only contributes for the better reputation of the States themselves in protecting human rights (e.g. Sweden), Slovakia is just a beginner with no structured plan for future development in this area.

In order to be an efficient provider of a course concerning the protection of migrants' rights there are two pre-conditions to be fulfilled. The need of staff with expertise and sensitivity to the issue needs to be present, thus the education of those interested in the topic, should be highly supported via grants, scholarships and research trainings which would contribute to their advanced level of instructions following that they have a course dealing with this complex protection regime. The same grants and scholarships should be provided to the institutions that want to provide this education, i.e. the grants and scholarships to be used in providing the necessary literature for the respective migrant right. The second pre-condition is the peculiarity of the form and method of education of this type of course. The complex protection system that is thrown upon the status of a migrant, following their precarious position in society calls for a careful approach and diverse methods of communication in order to assist them in the protection of their rights. Students need to be given the chance to be in touch with real-life stories in which they underline the vulnerability of the group they are dealing with.

Seen from the table 2 and 3, an immaculate need for a centre/a programme specialized in educating human rights protection exists. A centre that would offer a cross-section education in which for example the dichotomous aspect of migration is captured will provide for the enlarged level of exper-

tise of those who teach human rights and those who are being thought. As it is often emphasized that official education comes from the heads above, it is necessary to have people/ political structures/ ministry employees closely acquainted with the concerns rising from the appropriate/misappropriate human rights protection and dealings. The rhetoric that these officials echo through their political governance methods, representations in international bodies has often resulted in a less successful representation of the Slovak Republic in turns of protection of human rights. In light of this knowledge all investments made in improvement the overall human rights understanding through education will contribute not only to the growth of the nation as a more tolerant and internationally welcoming state, but will also result in improving the reputation of a foreign sceptic and phobic country. International migration does not stop as we speak, but it establishes itself everyday more and more in the core of all ties established through the presence of multinational companies, through the institutions of the EU and the UN, to name only few, through the international responsibility to admit refugees and asylum seekers, through the criminalization of trafficking and smuggling. Establishing a programme that would support the education of how to protect migrants' rights will represent only a step forward for the whole Slovak Republic.

References:

- 1, Huddleston, Thomas et al. (2011) Migrant Integration Policy Index Brussels: British Council and Migration Policy Group. Also available at: www.mipex.eu
- 2, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights Protocol against the Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime Available at: <http://www2.ohchr.org/english/law/organizedcrime.htm> Last date of access: March 9, 2012
- 3, Parreñas, Rhacel Salazar (2011) *Illicit Flirtations: Labor, Migration and Sex Trafficking in Tokyo* Stanford: Stanford University Press
- 4, Richard, Amy O'Neill (1999) *International Trafficking in Women to United States: A Contemporary Manifestation of Slavery and Organized Crime* Centre for the Study of Intelligence Available at: <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/books-and-monographs/trafficking.pdf>
- 5, The Human Rights of Migrant Workers: The People's Movement for Human Rights Education (PDHRE) sans date Available at <http://www.pdhre.org/rights/migrants.html>. Last date of access: March 7, 2012
- 6, Tökölyová, T.: Revival of the lost Maori language identity - New Zealand national identity regained? In: *The Annual of Language & Politics and Politics of Identity*, Vol. 3. - Prague: Institute of Political Studies, Faculty of Social Sciences, Charles University, 2009. ISBN 978-80-254-6494-6
- 7, UNESCO (1990) *Social and Human Sciences, International Migration International Migration Convention* s.a. Available at: <http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/social-transformations/international-migration/international-migration-convention/>. The text to the convention directly is available at: <http://www.un.org/documents/ga/res/45/a45r158.htm> Last date of access: March 7, 2012

- 8, UNHCR (2011) Asylum Levels and Trends in Industrialized Countries – First half 2011: Statistical overview of asylum applications lodged in Europe and selected non-European countries Available at: <http://www.unhcr.org/4e9beaa19.html> Last date of access: March 9, 2012
- 9, UNHCR (1951) Convention and Protocol Relating to the Status of Refugees Available at: <http://www.unhcr.org/3b66c2aa10.html> Last date of access: March 8, 2012
- 10, Whittaker, David J. (2006) Asylum Seekers and Refugees in the Contemporary World London and New York: Routledge Taylor & Francis e-Library

Reviewed by: JUDr. PhDr. Lucia Mokrá, PhD.

VÝUČBA ARABSKÉHO JAZYKA A REALÍÍ V KONTEXTE DIALÓ- GU KULTÚR

Teaching the Arabic Language and Culture in the context of the in- tercultural dialogue

Eva Al-Absiová

ABSTRACT

Languages spectrum of Europe has been influenced by processes of globalization, and multiculturalism is one of their consequences. There are some oriental languages (Arabic, Chinese, Japanese ...) penetrating Europe and along with the classical European languages they create a multilingual European territory as a result of economic, political or ecological migration of population.¹ The work is concentrated on Arabic and argues teaching this language in Europe. It also deals with the conception of teaching Arabic for students specializing in traditional culture and tourism. Arabic is a basic element of Arab and Islamic culture which influenced the European civilisation and knowledge of this language may help in realizing the intercultural dialogue. The Euro-Arab intercultural communication has been proceeding for many centuries. The European and Arab civilisations have been influenced each other. Nowadays these regions have witnessed more intensive intercultural contacts in political, economical and social spheres. In spite of that there are some specific cultural misunderstandings between Arabs and Europeans as a result of migration to a multicultural European territory. Europe is a continent marked with serious cultural diversionism determined by arriving Non-European immigrants, including Muslims. Knowledge of the specific features of the Arab culture and Islam, which Europeans can acquire during education process, may help them avoid these cultural misunderstandings. The work introduces the first textbook about Slovak life and culture published in Arabic, its background and the purpose of its composition, and also introduces the conception of a proposed specialized educational material will be used during Arabic courses with the emphasis on the issues of Arab history and culture, as well as geography and tourism.

Key words: Arabic, teaching Arabic, Arab culture, intercultural dialogue, Euro-Arab dialogue

ÚVOD

Zmeny prebiehajúce v dôsledku globalizácie a proces internacionalizácie v politickom, ekonomickom a spoločensko-kultúrnom živote európskeho regiónu kladú čoraz vyššie nároky na multilingválnu a interkultúrnu kompetenciu európskych odborníkov. Preto v posledných rokoch sa v rámci výučby cudzích jazykov upriamila pozornosť nielen na európske, ale aj na geograficky vzdialenejšie orientálne jazyky, z ktorých práve arabčina zaznamenala zvýšený záujem.

Svetové prepojenie v ekonomickej sfére prebieha s cieľom vytvoriť globálny svetový trh. Skutočnosť, že ekonomické hodnoty sú všeobecne prijateľné v ktorejkoľvek krajine sveta, podporuje uskutočňovanie tohto cieľa. Inak je tomu v procese kultúrnej globalizácie. Pod týmto pojmom nemáme

¹Tökölyová, T.: New approaches in political science education in international surrounding (experience in political English education. *New Trends in Education: Research and Development*, Tbilisi : Universal, 2011 S. 75-78

v súčasnosti na myslí vytvorenie globálnej kultúry, ale difúziu kultúrnych prvkov – šírenie jednotlivých kultúrnych elementov alebo celých kultúrnych komplexov v súvislosti s migráciou obyvateľstva (dobrovoľnou či nedobrovoľnou). Pod migráciou obyvateľstva je treba rozumieť nielen príchod migrantov z Východu do európskeho priestoru, ale aj mobilitu Európanov do Orientu z dôvodov predovšetkým pracovných, obchodných, študijných a turistických, ktorých počet má stúpajúcu tendenciu.

„Budúcnosť Európy závisí vo veľkej miere od toho, ako uspejeme v otázke spolužitia kultúr a náboženstiev v Európskej únii a s našimi susedmi, najmä v arabskom a islamskom svete.“ To sú slová predsedu Európskeho parlamentu Hansa-Gerta Pöttingera, ktoré predniesol vo svojom programovom prejave v Štrasburgu vo februári 2007. Jeho prejav sa venoval trom základným orientáciám: obhajovať hodnoty Európy, uskutočňovať reformy a podporovať dialóg medzi kultúrami pre partnerstvo a vzájomnú toleranciu². Európa vyrástla na križovatke rôznych kultúr, ktoré ju ovplyvňovali a stále ovplyvňujú. Tak sa začali formovať vzťahy v súčasnej Európe, kde sa stretáva niekoľko svetov s odlišnými spoločensko-kultúrnymi tradíciami a náboženským presvedčením³. Vlny prisťahovalcov priviedli do Európy aj arabských migrantov – moslimov i kresťanov, ktorí si so sebou priniesli svoju kultúru, tradície, zvyky a jazyk, a tým prispievajú k vytváraniu multikultúrneho európskeho spoločenstva. Pre Európu arabská kultúra nie je až taká cudzia a „vzdialená“. Krajiny Blízkeho východu a severnej Afriky sú našimi bezprostrednými susedmi a kresťanstvo, dominantné náboženstvo európskeho regiónu, vzniklo v rovnakej geografickej a kultúrnej oblasti ako ostatné monoteistické náboženstvá – islam a judaizmus. Jedným zo zdrojov európskej civilizácie je aj arabská islamská kultúra, ktorá dosiahla v oblasti umenia a vied dopyšľavú najvyššiu úroveň v dejinách ľudstva, keď prevzala znalosti a skúsenosti starovekého Stredného východu, Grécka a Perzie, a pridala k nim nové významné inovácie prevzaté zvonku⁴. Stredoveká Európa odovzdávala svojim východným susedom prevažne hodnoty materiálneho a technického charakteru.

1. Výučba arabského jazyka ako dôsledok civilizačného kontaktu susediacich kultúr (akademické začiatky a súčasný stav)

Civilizačný kontakt medzi Európou a arabským regiónom, ktorý tvorí historické jadro islamského sveta, prebieha v súčasnosti v politickej, ekonomickej a kultúrnej rovine. Súčasná arabská kultúra čerpá z troch zdrojov – zo starých východných civilizácií, z islamu ako viery a spôsobu života a tiež zo západnej civilizácie, ktorá dnes patrí medzi veľmi dôležité faktory ovplyvňujúce nielen politiku v arabskom svete, ale aj arabskú vedu, umenie, literatúru a každodenný život⁵. Arabsko-európske vzťahy majú bohatú históriu. Strategická poloha, nerastné bohatstvo a pozoruhodné historické pamiatky mnohých arabských krajín sú dostatočnou zárukou perspektívy vzájomných vzťahov.

Arabská islamská kultúra na Blízkom a Strednom východe nachádzala svoj výraz postupne v troch jazykoch – arabčine, perzštine a turečtine. Arabský jazyk je na rozdiel od tureckého a perzského rovnako kresťanským ako aj moslimským jazykom. V niekoľkých krajinách Blízkeho východu

² www.europarl.europa.eu/eplive/expert

³ AL-ABSI 2006, s.206.

⁴ LEWIS 2003, s.11

⁵ AL-ABSI 2005, s.255.

sú pomerne veľké arabsky hovoriace kresťanské komunity. Tie vytvorili rozsiahlu kresťansko-arabskú literatúru a vymysleli potrebné množstvo arabských slov, aby mohli preložiť niektoré kresťanské termíny. Od 19. storočia sa rozširoval európsky vplyv a arabsky hovoriaci kresťania, ktorí často získavali vzdelanie na západných školách a ktorí boli voči západným ideám otvorenejší, zohrali kľúčovú úlohu v procese jazykovej transmisie a kresťansko-arabský slovník vďaka tomu ponúkol výraznú časť novej slovnej zásoby, ktorá položila základy modernej arabčiny⁶.

O európskych odborníkoch s dobrou jazykovou prípravou a interkultúrnou kompetenciou je už dnes veľký záujem v dôsledku rozširujúcej sa ekonomickej, kultúrnej a vedeckej spolupráce arabských štátov s Európou. Na mnohých európskych univerzitách má dlhú tradíciu seriózne štúdium islamu ako náboženstva i civilizácie a štúdium arabčiny ako veľkého kultúrneho jazyka ľudstva, ktorý prijal takú úlohu, akú zohrala gréčtina v helénskom svete, latinčina v Európe a sanskrit s čínštinou v civilizáciách juhovýchodnej Ázie. Dnes patrí arabčina medzi najvýznamnejšie svetové jazyky. Od 70. rokov získala postavenie jedného zo šiestich oficiálnych jazykov používaných v inštitúciách OSN, FAO a v ďalších medzinárodných organizáciách⁷. Medzi ôsmimi najpoužívanejšími jazykmi sveta zaujíma šieste miesto. Je úradným jazykom pre viac ako 300 miliónov Arabov, a tiež ho viac-menej ovládajú stá milióny moslimov inej ako arabskej etnickej príslušnosti. Výučba tohto jazyka získala svoje pevné miesto v systéme akademických študijných programov, či ako hlavný študijný odbor, alebo ako súčasť iných študijných programov.

Výučba arabského jazyka, literatúry a kultúry má v stredoeurópskom regióne historické korene. Stredná Európa predstavuje tú časť kontinentu, ktorá nikdy nemala trvalý a bezprostredný kontakt s islamom a islamskou civilizáciou, ako to bolo v prípade Balkánskeho polostrova. Napriek tomu mala možnosť spoznávať hodnoty islamského Orientu prostredníctvom orientalistov – arabistov. Prejavujú záujmu o arabčinu v strednej Európe siahajú do 19. storočia, kedy väčšina orientalistov (napr. českých, slovenských i poľských) pôsobila mimo domáce územie (vo Viedni alebo v Rusku).

Štúdium jazykov a kultúry islamského Orientu má dlhoročnú tradíciu aj na území terajšej Českej i Slovenskej republiky a siaha až do 18. storočia, kedy sa orientalisti okrem hebrejčiny venovali aj štúdiu arabčiny, perzštiny a turečtiny. Orientalistika sa rozvíjala na pražskej univerzite od 19. storočia ako nezávislý vedecký odbor zameraný na štúdium jazyka a kultúry islamského Východu. Prednášky sa týkali hlavne Koránu a islamu, ale taktiež arabskej a perzskej klasickej literatúry. Pražská univerzita vychovala aj mnoho vynikajúcich slovenských arabistov.

Počiatky orientalistiky na Slovensku siahajú až do 16.-17. storočia, kedy prvým orientálnym jazykom, ktorý sa vyučoval na slovenskom území, bola hebrejčina. Neskôr sa pridala turečtina, ktorej štúdium súviselo s praktickými potrebami vtedajšej doby. V 19. storočí počet slovenských orientalistov pribúdala, ale väčšina z nich pôsobila v Budapešti, vo Viedni a inde⁸. Začiatkom 20. storočia sa výskum semitológie rozvíjal predovšetkým na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde výučba arabčiny pokračuje dodnes v rámci bakalárskeho štúdia prekladateľstvo a tlmočníctvo. Obsahom štúdia je nielen jazyk a literatúra, ale aj dejiny a kultúra Arabov, islam a islamská civilizácia. Objavili sa pokusy o etablovanie štúdia arabskej filológie na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici, ale, žiaľ, po piatich rokoch tento odbor zanikol.

⁶ LEWIS 2003, s.125

⁷ KROPÁČEK 1998/99, s. 22

⁸ Bližšie k téme pozri KROPÁČEK 2002

Zatiaľ čo v súčasnosti vedeckovýskumnú činnosť v oblasti orientalistiky, a teda aj arabistiky, celkom úspešne zabezpečuje Kabinet orientalistiky Slovenskej akadémie vied, budúcnosť arabistiky ako študijného odboru je neistá. Predpokladom úspešného pokračovania a rozvoja každého odboru na akademickej úrovni je zabezpečenie generáčnej kontinuity pedagogických pracovníkov príslušného odboru. Avšak práve tento predpoklad sa stáva problémom, ktorý je treba neodkladne riešiť, pretože generačná diskontinuita akademických odborníkov - arabistov spomaľuje sľubnú perspektívu tohto odboru na slovenských univerzitách.

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre odborne zareagovala na spomínanú situáciu a akreditovaním nového študijného programu kulturológia- blízkovýchodné štúdiá sa zaradila k zahraničným univerzitným inštitúciám, ktoré ponúkajú štúdium arabského jazyka v širšom kontexte. Na Filozofickej fakulte UKF v Nitre sa vyučuje arabčina v rámci dvoch študijných programov odboru kulturológia: manažment kultúry a turizmu (ako druhý/voliteľný jazyk) a blízkovýchodné štúdiá (ako prvý/povinný jazyk). Študijný program blízkovýchodné štúdiá je novým programom a jediným na Slovensku. Je zameraný na štúdium arabčiny a blízkovýchodného regiónu z rôznych aspektov – historického, geografického, sociálno-kultúrneho, religiózneho, akcentujúc aj potenciál cestovného ruchu. Cieľom je pripraviť kvalifikovaných špecializovaných odborníkov schopných pružne sa prispôbiť podmienkam odlišného kultúrneho prostredia a tým predchádzať kultúrnym nedorozumeniam v kontakte s predstaviteľmi iného kultúrneho okruhu.

Vývoj a súčasný stav výučby arabčiny na univerzitách v strednej a východnej Európe dokazuje, že arabistika má stále svoje pevné miesto v systéme akademických študijných odborov, ba dokonca sa stále rozširuje jej obsahový rámec v súvislosti so spoločensko-ekonomickými a politickými zmenami vyvolanými procesmi globalizácie. V súčasnosti väčšina európskych univerzít ponúka odbor s názvom arabské štúdiá alebo arabistika (príp. islamské štúdiá – islamistika), ktorý nezahŕňa len arabský jazyk a literatúru, ale študijný program je doplnený aj o prednášky z dejín a kultúry arabského sveta, klasického a moderného islamu, islamskej civilizácie, medzinárodných vzťahov, islamských reálií, hovorových foriem arabčiny a iné. Absolventi takto zameraných odborov majú mnohostranné uplatnenie v diplomatickej, kultúrnej, obchodnej sfére i v oblasti cestovného ruchu a prekladateľstva a tlmočníctva.

Európa a arabský svet sú bezprostrednými susedmi a predstavujú sesterské civilizácie, ktoré sa navzájom obohatili a ešte stále môžu navzájom obohacovať. Kľúčom k tomuto medzikultúrnemu dialógu môže byť práve multiligválna a interkultúrna kompetencia jeho účastníkov. Európske jazykové prostredie by určite malo venovať zaslúženú pozornosť arabčine ako modernému jazyku na európskych školách.

2. Arabčina ako kultúrny, náboženský a interetnický jazyk

Krátky exkurz do minulosti nám dokazuje, ako svet, ktorému vládne arabský jazyk, zasahoval do osudu Európy. Arabsko-európske vzťahy majú bohatú a pozoruhodnú históriu. Strategická poloha a nielen kultúrno-historické bohatstvo arabských krajín sú dostatočnou zárukou budúcnosti týchto vzťahov. V tejto súvislosti nie je prekvapením, že Parlamentné zhromaždenie Rady Európy prijalo v septembri 1991 odporúčanie venovať viac pozornosti výučbe arabčiny ako moderného jazyka v európskych školách. A následne v tomto kontexte nie je možné opomenúť Správu kultúrneho výboru

pre Radu Európy z roku 1997, ktorá o.i. uvádza, že vzdelanie by malo viesť našich mladých ľudí k úcte k iným ľuďom, iným kultúram, inej viere.

A ako zdôvodňuje potrebu výučby arabčiny tá druhá strana? Arabskí lingvisti vychádzajú z faktu, že jazyk je najdôležitejším elementom kultúry každého národa a zdôrazňujú, že arabčina je spoločným dorozumievacím prostriedkom všetkých Arabov. Je to jazyk civilizácie, ktorá ovplyvnila mnohé národné kultúry a pôsobila ako sprostredkovateľ kultúrnych stykov medzi národmi a civilizáciami v určitých etapách ľudských dejín. Dnes patrí medzi svetové jazyky. Ignorovať ju znamená ignorovať aj časť svetového kultúrneho dedičstva, na ktorom sa význačnou mierou podieľala aj arabská islamská civilizácia. Záujem o štúdium arabského jazyka vo svete postupne rastie vzhľadom na význam arabského kultúrneho odkazu a na dôležité postavenie arabského regiónu v politickej, ekonomickej, sociálnej a kultúrnej oblasti v rámci súčasného svetového diania⁹.

Podľa českého arabistu a islamológa L. Kropáčka sa dnes arabčina nesporne radí medzi najvýznamnejšie svetové jazyky. Má úradný status vo všetkých 22 štátoch Arabskej ligy (vrátane palestínskej autonómie) i v niektorých ďalších moslimských štátoch, kde sa používa v určitej miere vedľa hlavného miestneho jazyka. Arabčina zaujíma šieste miesto z ôsmich najpoužívanejších jazykov na svete (po čínštine, angličtine, hindčine, španielčine, ruštine a pred francúzštinou). Ako liturgický jazyk prekročila arabčina hranice arabského sveta, pretože dodnes sa veriaci bez ohľadu na etnickú príslušnosť modlia a čítajú z Koránu len po arabsky.

Arabčina patrí medzi semitsko-hamitské jazyky, ktoré tvoria jednu z najvýznamnejších jazykových rodín sveta, známu aj pod novším názvom afroázijská. Píše sa spoluhláskovým písmom, ktoré podľa domácej tradície vzniklo začiatkom 6. storočia n.l. na Arabskom polostrove. Od stredoveku sa arabčina používa ako kultúrny, náboženský a interetnický jazyk v celom islamskom svete a od 19. storočia, pod vplyvom európskej civilizácie, sa utvára moderná spisovná arabčina platná ako norma v celom arabskom regióne. Tento semitský jazyk obohatil slovnú zásobu mnohých európskych jazykov. Najviac arabských prvkov nájdeme v španielčine (Arabi ovládali toto územie takmer sedem storočí), ale aj slovenčina vykazuje veľa lexikálnych výpožičiek, ktoré sprevádzali užitočné kultúrne a technické novinky preberané v minulosti z moslimského Orientu.

3. Interkultúrny aspekt výučby arabského jazyka

Medzikultúrna komunikácia v cudzojazyčnom vzdelávaní predstavuje nový prístup k štúdiu jazyka, ktorý prináša do komunikácie významnú zmenu a stáva sa kľúčovým faktorom vo vzťahoch medzi kultúrami. Medzikultúrna komunikácia v euro-arabskom kontexte znamená dialóg dvoch kultúr – európskej a arabskej a jazykový dialóg považujeme za dôležitý vstup do tohto kontaktu. Mnoho Arabov, mužov i žien, moslimov i kresťanov, rôzneho spoločenského postavenia ovláda na veľmi dobrej úrovni jeden alebo viac európskych jazykov a dokážu diskutovať o európskych reáliách a monoteistických náboženstvách. Na druhej strane tisíce Európanov žijú a pracujú v arabskom svete, napriek tomu je zriedkavosťou stretnúť takého, ktorý dobre ovláda arabčinu a pozná základy viery a morálky islamu. Európske univerzity si uvedomili tento „deficit“ a začali rozširovať a prehľbovať svoje aktivity v oblasti výučby arabského jazyka a reálií a nadviazali vedeckú a akademickú spoluprácu s arabskými vzdelávacími inštitúciami.

⁹ QUDEIMI, 1999, s. 3-4

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre tiež zareagovala na tento trend a od roku 1999 zaradila do ponuky cudzích jazykov aj arabčinu ako moderný jazyk¹¹. Študenti majú možnosť zúčastniť sa študijných jazykových pobytov v Sýrii a v Egypte. V marci 2005 rektor Damaskej univerzity a rektor Univerzity Konštantína Filozofa podpísali v Damasku Zmluvu o vedeckej spolupráci. Práve tieto skutočnosti môžeme považovať za prvé konkrétne kroky realizácie medzikultúrneho dialógu. Aby sa nositelia dvoch kultúr mohli navzájom pochopiť a tolerovať, je nevyhnutné sa navzájom predovšetkým spoznať. Historické pozadie civilizačných kontaktov dokazuje, že nie sme až tak odlišní, keď budeme hľadať to, čo nás spája a nie iba to, čo nás rozdeľuje. Aby sme k tomu dospeli, potrebujeme prekonať jazykovú bariéru, pretože jazyk je kľúč, ktorý nám otvára cestu do sveta „tých druhých“.

Dialóg dvoch susediacich kultúrnych svetov – európskeho a arabského – má korene v dávnej minulosti a určite aj perspektívu do budúcnosti. Cieľom tohto dialógu, ako už bolo spomenuté, je navzájom sa spoznať a správne sa pochopiť. Na to však nestačí len ovládať jazyk partnera. Predpokladom úspešného dialógu je znalosť spoločensko-kultúrneho kontextu. Jazyk a kultúra sú neoddeliteľné, jazyk je nositeľom kultúry, ktorá zahŕňa všetky aspekty života. Lévi-Strauss uvádza Tylorovu definíciu, podľa ktorej je kultúra „zložitým celkom, zahŕňa nástroje, inštitúcie, viery, zvyky a, samozrejme, aj jazyk.“¹² Interkultúrny aspekt v cudzojazyčnom vzdelávaní predstavuje taký prístup k štúdiu jazyka, kde sa cudzojazyčné vyučovanie stáva miestom dialógu kultúr. Študenti si osvojujú cudzí jazyk prostredníctvom medzikultúrnej komunikácie, t.j. prostredníctvom kultúrnych hodnôt vlastnej krajiny a krajiny študovaného jazyka.

Nový prístup k vyučovaniu cudzích jazykov predpokladá úpravu študijných osnov a študijných materiálov. Do obsahu štúdia a učebných textov je však potrebné začleniť nielen informácie o interkultúrnych rozdieloch, ale aj informácie o niektorých spoločných znakoch vlastnej kultúry a kultúry študovanej jazykovej oblasti. Európska a arabská civilizácia sa stáročia ovplyvňujú, prvá je postavená na kresťanských základoch a druhá na princípoch islamskej viery. Kresťanstvo a islam však vznikli za podobných východiskových situácií na Prednom východe, pričom islam prebral mnoho kresťanských prvkov do svojho systému. Kropáček v tejto súvislosti uvádza: „Kdo zná Bibliu, rozpozná v islame rozsáhle soubory totožných alebo veľmi blízkých vĕroučných predstav a etických pokynů.“¹³ „Prílišné zdôrazňovanie kultúrnych odlišností prináša riziko prehlbovania vzájomných rozdielov a podsúvanie predstavy o neprekonateľnej priepasti medzi jednotlivými kultúrami.

Globalizácia v kultúrnej oblasti predstavuje veľmi komplikovaný proces vzhľadom k zložitosti dnešného sveta, kedy „rast povedomia odlišnosti jednotlivých kultúr a civilizácií sa stal politickým faktorom.“¹⁴ Budúcnosť nielen Európy závisí od úspešnosti dialógu medzi civilizáciami, ktorý by mal vyústiť do budovania medzicivilizačných styčných bodov s cieľom dosiahnuť konsenzus na prijatie základných ľudských hodnôt. Etická norma „nerob iným to, čo nechceš, aby robili tebe“, príkazy o nezabití človeka, či proti odcudzeniu majetku, ako aj zásada úcty k rodičom a starým ľuďom a podobne sa nachádzajú v každom náboženskom systéme – v Novom zákone, v Koráne, v budhizme i hinduizme, v učení Konfucia a v mnohých ďalších¹⁵. V tejto súvislosti je treba si uvedomiť, že koexistencia civilizácií nie je možná, ak sa príliš zameriame na zdôrazňovanie rozdielnosti. Táto cesta môže viesť k vzájomnému odcudzeniu. Omnoho účinnejšie je hľadať aj také hodnoty, ktoré sú pre jednotlivé kultúrne systémy spoločné.

¹² LÉVI-STRAUSS 2000, s. 80

¹³ KROPÁČEK 2002, s. 17

¹⁴ HYKISCH 2001, 322

¹⁵ KUENG 2000, s. 128-129

4. Stereotypy a predsudky ako komunikačné bariéry v cudzojazyčnom vzdelávaní

Výučba arabského jazyka na Slovensku v súčasnosti čelí problémom nedostatku vhodných študijných materiálov. Sprostredkovanie pravdivých, neskreslených informácií vyžaduje veľmi seriózný výber aktuálnych autentických učebných textov, aby sa predišlo šíreniu zaužívaných stereotypov a predsudkov, ktoré, žiaľ, médiá ešte stále do značnej miery podporujú. Je pozitívnym znamením, že v posledných rokoch prevažná väčšina slovenských študentov arabčiny využila možnosti absolvovať niekoľkomesačné jazykové kurzy či študijné pobyty v rôznych arabských krajinách. Mnohí z nich jazykové pobyty absolvovali viackrát, čo svedčí o mimoriadnom záujme o vážne štúdium arabského jazyka. Na týchto zahraničných pobytach sa študenti priamo oboznamujú s arabskou kultúrou a každodenným životom arabskej moslimskej, ale aj kresťanskej spoločnosti, a tak môžu porovnávať svoje osobné skúsenosti s mediálne sprostredkovanými informáciami, ktoré sú často dosť zavádzajúce. Svet sa „otvoril“ a tým, že prekračujeme hranice, máme možnosť si kvalitu týchto informácií osobne overiť. V tomto kontexte je dôležité upozorniť, že úlohu médií vo výchovnovzdelávacom procese nemožno podceňovať.

Žijeme v dobe globálnej komunikácie, náš (západný) životný štýl ovláda internet a masmédiá, ktoré majú výrazný vplyv na verejné dianie. Ovplyvňujú verejnú mienku v prospech či neprospech určitej strany. Žiaľ, v kontexte euro- arabskej kultúrnej komunikácie zohrávajú skôr negatívnu rolu. Môžeme sa o tom presvedčiť na mnohých stránkach internetu či periodickej tlače alebo na televíznych obrazovkách. Ich ponuka podlieha komerčnému tlaku a snahe o senzáciu. Často je prioritou šokovať adresáta bez ohľadu na pôvod a vierohodnosť informácie. Poslanie pravdivo informovať stratilo význam v podmienkach ustavičného boja o moc nad informáciami a manipuláciu s verejnou mienkou. Masmédiá, ktoré výrazne ovplyvňujú postoje Európanov k obyvateľom arabského sveta, ponúkajú neprofesionálne a príliš často skreslené a zavádzajúce informácie, citácie vytrhnuté z kontextu, a to možno nie úmyselne, ale práve v dôsledku absencie relevantných vedomostí o kultúrnych špecifikách arabského sveta, a najmä islamu. V ponuke médií nezriedka prevláda deprimujúci a negativistický uhol pohľadu k mnohým arabským reáliám. Recipient nie je schopný bez adekvátneho vedomostného potenciálu získavané informácie filtrovať.

Základ úspešnej komunikácie dvoch rôznych svetov (v našom kontexte) závisí však predovšetkým od vzájomnej primeranej informovanosti. Znamená to nepodliehať predsudkom, zaužívaným stereotypom či mýtom zo stredovekej literatúry, ale uprednostňovať objektívne informácie odborníkov. Vyhýbajme sa zovšeobecňovaniu, pretože v každodennom živote komunikujeme s jednotlivcami, a nie s typizovanými predstaviteľmi tej-ktorej kultúry. Neexistuje zaručený generalizovaný spôsob správania sa všetkých príslušníkov určitej spoločnosti. Prevencia kultúrnych nedorozumení v európskej multikultúrnej spoločnosti sa stáva skutočne aktuálnym problémom a je výzvou pre výchovnovzdelávacie inštitúcie, ktoré ako prvé by mali reflektovať túto spoločenskú potrebu.

Ako už bolo spomenuté, študent sa v priebehu cudzojazyčnej výučby oboznamuje so špecifikami kultúry nositeľov cieľového jazyka. Špecifickosť arabskej kultúry spočíva v jej islamskom charaktere – arabský jazyk je jej nástrojom a islamské učenie jej dušou¹⁶. Stereotypizácia v tomto konte-

¹⁶ AL-ABSI 2008, s. 94

xte sa stáva v súčasnosti aktuálnym problémom, ktorý vyžaduje konkrétne riešenia. Jedno z nich predstavuje práve interkultúrna výchova, zvyšovanie interkultúrnych kompetencií v rámci takých odborov, ktorých absolventi majú reálny predpoklad pracovného pôsobenia v arabsky hovoriacich krajinách alebo pracovného kontaktu s arabskou klientelou na domácom území. Cudzojazyčná výučba je miestom interkultúrnej komunikácie. Pri každej komunikácii musíme počítať s existenciou komunikačných bariér, ktoré môžu mať rôznu podobu, napríklad podobu obavy, neistoty, antipatie, xenofóbie, pocitu nebezpečenstva a podobne. Stereotypy patria medzi faktory výrazne ovplyvňujúce interkultúrny kontakt nositeľov dvoch odlišných kultúrnych identít. Môžeme ich zjednodušene charakterizovať ako paušalizujúce a zovšeobecňujúce úsudky o javoch alebo ľuďoch, spravidla dlhodobo tradované.

Stereotypy vzťahujúce sa k arabskému kultúrnemu prostrediu sa najčastejšie týkajú profesionalnej identity arabských občanov a rodovej problematiky či rodovej hierarchie uplatňujúcej sa v arabskej spoločnosti. Otázka arabskej religiozity a statusu arabskej ženy podlieha pretrvávajúcim predsudkom, a to aj napriek tomu (alebo práve preto), že súčasný svet je globálne prepojený vďaka moderným informačno-komunikačným technológiám. Vedomosti, poznatky výrazne ovplyvňujú proces stereotypizácie, či pozitívne (postupne eliminujeme stereotypy) alebo negatívne (prehlbuje sa naše skreslené poznanie), to záleží od dôveryhodnosti a erudovanosti zdroja nášho poznania. Masmediálne stereotypizované produkty riadia naše konanie a správanie, podsúvajú nám sympatie či antipatie¹⁷.

Príklad stereotypného nazerania na príslušníkov arabského etnika predstavuje „rovnicu“ Arab=moslim. Arabský svet sa vyznačuje konfesijnou diverzitou a väčšina jeho obyvateľov sa hlási k islamskej viere. Kresťanstvo je druhým najrozšírenejším náboženstvom v tomto regióne a počet kresťanov nie je zanedbateľný. Napríklad z celkového počtu populácie v Sýrskej arabskej republike tvoria kresťania asi 10%, čo v súčasnosti predstavuje viac ako dva milióny. V Libanone žije približne 3,9 mil. obyvateľov a viac ako štvrtina sa hlási ku kresťanskej viere.¹⁸ Aj v ďalších arabských krajinách žijú minoritné kresťanské komunity (Irak, Jordánsko, Egypt...).

Ďalší príklad pretrvávajúceho stereotypu je jazykového/lexikálneho charakteru v podobe nesprávne používanej lexikálnej jednotky. Ide o nesprávne označenie veriaceho/moslíma zavádzajúcim slovom „mohamedán“. Moslimovia proti tomuto označeniu už veľmi dlho a stále neúspešne protestujú a odmietajú ho. Zarážajúce je, že sa neustále objavuje aj v odborných publikáciách a učebniciach. Označovanie islamskej viery ako mohamedánskej môže viesť k mylným predstavám, že islam (tzv. mohamedánstvo) je pomenované po smrteľnej bytosti (Mohamedovi) a veriaci uctievať pro-roka Mohameda ako kresťania uctievať Ježiša. Islam znamená „odovzdanie sa do vôle Božej“ a moslimovia veria v jediného Boha, ktorý sa v arabskom jazyku označuje slovom Alláh.¹⁹ Proroka si ctia ako Božieho posla, ktorému bolo zvestované Božie poslanstvo/zákony. Moslimské verbálne vyznanie viery šaháda jasne potvrdzuje uvedené argumenty: *Nieto božstva okrem Boha a Mohamed je posol Boží*. Toto jednoduché vyhlásenie je najdôležitejšou súčasťou moslimských modlitieb.

¹⁷ VYBÍRAL 2005, s. 79

¹⁸ V Libanone musí byť prezident - podľa ústavy - kresťanského vyznania.

¹⁹ Alláh - arabské pomenovanie pre jediného Boha, používajú ho moslimovia aj kresťania vo svojich modlitbách.

Vedomosti Európanov o postavení ženy v arabskej kultúre (v širšom kontexte islamského sveta) v súčasnosti ešte stále podliehajú takmer „nezničiteľným“ stereotypom. Na Slovensku otázka postavenia arabskej ženy doposiaľ rezonovala prevažne v mediálnom priestore a na akademickej pôde skôr okrajovo v rámci rôznych feministických diskurzov. V posledných rokoch aktuálne globalizačné procesy, ktoré zasahujú do kultúrnej oblasti, vyvolali potrebu, ba nevyhnutnosť medzikultúrneho a medzináboženského dialógu, kde práve otázka sociálneho statusu žien sa stáva stále aktuálnejšou a zložitejšou, nakoľko arabský svet sa vyznačuje heterogénnosťou nielen z hľadiska geografických špecifik jednotlivých krajín, ktoré ležia na dvoch kontinentoch, ale aj z hľadiska politických pomerov, konfesionalnej príslušnosti, miery religiozity väčšinového moslimského obyvateľstva, stupňa spoločenského a ekonomického vývoja a v neposlednom rade aj podľa intenzity preberania cudzích kultúrnych prvkov.

Z uvedených skutočností jednoznačne vyplýva, že absencia elementárnych vedomostí o zvláštnostiach arabského kultúrneho prostredia (ale aj súčasnom kultúrnom vývoji v tomto regióne) tvorí jadro problému interkultúrnej komunikácie, čo vyvoláva spätnú väzbu do sféry cudzojazyčného vzdelávania.

5. Komparácia sociokultúrnych špecifik vo výučbe reálií Slovenska a arabských krajín

Jazyk ako nositeľ kultúry je prostriedkom, ktorý nám umožňuje spoznávať iné národy a iné kultúry. Európa si postupne zvyká na širšie kultúrne a jazykové kontakty, ku ktorým dochádza nielen v rámci multikultúrneho a multilingválneho európskeho priestoru. V európskom priestore dochádza k vzájomnej interakcii susedných aj vzdialenejších kultúr. Tieto interakčné procesy vyžadujú prípravu európskych študentov na jazykový kontakt s celým svetom. Arabčina sa zaradila do širokého spektra cudzích jazykov, ktoré sa vyučujú na európskych vysokých školách v rámci cudzojazyčnej prípravy aj študentov nefilologických odborov. Interkultúrna výchova s dôrazom na sociokultúrne špecifiká prostredia východiskového a cieľového jazyka predstavuje základ výučby cudzieho jazyka.

Ovládanie aj zložitých gramatických a štylistických štruktúr a široký záber slovnej zásoby nie sú zárukou vzájomného porozumenia medzi komunikujúcimi predstaviteľmi dvoch odlišných kultúrnych oblastí. Vzájomné porozumenie predpokladá okrem dostatočnej jazykovej kompetencie aj interkultúrne znalosti vo verbálnej i neverbálnej rovine. Prvky neverbálnej komunikácie nesmieme podceňovať, pretože sú dôležitou zložkou komunikačného procesu, a preto by tiež mali byť súčasťou cudzojazyčnej výučby.

Príprava mladej generácie na život v multikultúrnom prostredí predstavuje v súčasnosti jednu z priorit vzdelávacieho procesu v kontexte cudzojazyčnej výučby. V podmienkach multikulturalizmu si osvojujeme študovaný jazyk a zároveň sa oboznamujeme so špecifikami kultúry, ktorej tento jazyk je nositeľom. Kognitívne reálie (krajinoveda) a lingvoreálie (lexikálne jednotky vzťahujúce sa ku konkrétnemu sociokultúrnemu prostrediu) ako súčasť cudzojazyčnej výučby umožňujú študentovi vytvoriť si obraz o živote krajiny cieľového jazyka, orientovať sa v kultúrnych prvkoch, ktoré dávajú danej kultúre jedinečný a osobitý charakter.

Na Filozofickej fakulte UKF v Nitre zabezpečuje výučbu arabského jazyka Katedra manažmentu kultúry a turizmu spolu s Jazykovým centrom. Zaradením tohto orientálneho jazyka do bakalárske-

ho a magisterského študijného programu katedra reagovala na aktuálne požiadavky spoločenskej potreby, podnikateľskej sféry a pracovného trhu. Ťažisko jazykovej prípravy spočíva v štúdiu modernej spisovnej arabčiny, ktorá spája všetky krajiny arabského sveta. Konceptia učebných osnov zodpovedá súčasným výchovnovzdelávacím tendenciám v oblasti cudzích jazykov a interkultúrnej komunikácie v súvislosti s procesmi výchovy k interkultúrnej a interetnickej tolerancii. Cieľom nie je len ovládanie jazyka tzv. slovom a písmom, ale aj získanie všeobecných poznatkov o hodnotovej orientácii arabskej spoločnosti a spôsobe jej každodenného života. To nie je, samozrejme, možné bez znalostí špecifik historicko-kultúrneho a politicko-spoločenského prostredia cieľového jazyka.

Absolvent študijného programu manažment kultúry a turizmu a blízkovýchodných štúdií sa môže uplatniť v mnohých profesiách v oblasti kultúry a cestovného ruchu - v kultúrnych zariadeniach a inštitúciách na úrovni štátneho, verejného alebo súkromného sektoru, v zariadeniach cestovného ruchu a pod. Podľa stanoveného profilu absolventa (ako interkultúrneho mediátora) sa predpokladá, že súčasťou jeho pracovnej náplne bude aj propagácia Slovenska ako destinácie cestovného ruchu. Počas štúdia si študenti osvojujú vedomosti z geografie, histórie, kultúry, ekonomiky a politiky Slovenska. Cudzozjazyčná výučba (v rámci prvého a druhého cudzieho jazyka) je koncipovaná tak, aby študent získané vedomosti o slovenských reáliách dokázal prezentovať aj v cudzom jazyku.

Vzhľadom na absenciu vhodného učebného materiálu o slovenských reáliách, katedra pristúpila - v rámci projektu Ministerstva školstva Slovenskej republiky KEGA - k spracovaniu a následnému vydaniu učebnice slovenských reálií v troch jazykových mutáciách - v anglickom, nemeckom a arabskom jazyku. Tento študijný materiál si kladie za cieľ prehĺbiť poznatky študentov z dejín a kultúry Slovenska za účelom propagácie slovenských turistických oblastí a zvýšenia záujmu zahraničných turistov o túto stredoeurópsku krajinu, ktorá má čo ponúknuť aj turistom z orientálnych krajín²⁰.

Publikáciu tvorí 39 kapitol, ktoré sa zaoberajú základnými charakteristikami Slovenska z rozličných hľadísk - geografického, demografického, ekonomického, kultúrneho, sociálneho, historického a tiež politicko-administratívneho. Texty obsahujú odbornú terminológiu a najfrekventovanejšie frázy a lexikálne jednotky, použité v kontexte tak, aby ich význam bol jednoznačný. Kapitoly sú obohatené pôvodnými farebnými fotografiami, doteraz nepublikovanými, ktoré vizuálne približujú obsah textov. Na konci učebnice je pripojený súbor cvičení a úloh, umožňujúci študentom overiť si, do akej miery si osvojili dané témy. Publikácia je ukončená slovníkom odborných termínov, ktorých tematické zoradenie zodpovedá poradiu jednotlivých kapitol. Úroveň gramatických, lexikálnych a štylistických jazykových prostriedkov použitých v textoch predpokladá ovládanie arabčiny na stredne pokročilej úrovni, preto využitie učebnice slovenských reálií je možné až v magisterskom štúdiu.

Špecializačný profil hore uvedeného študijného programu predurčil jadro učebnice, ktoré tvoria kapitoly zamerané na prírodné bohatstvo, významné obdobia slovenských dejín, tradičnú kultúru (folklor, zvyky, tradície) a cestovný ruch (hotelierstvo, práca cestovných agentúr a kancelárií, atraktívne turistické lokality a podujatia). Týmto tematickým okruhom je prispôbená výučba druhého cudzieho jazyka (v našom prípade arabčiny). Učebnica však ponúka dostatočný počet tém širokého tematického záberu, a preto je využiteľná aj pre iné odbory či špecializácie (napríklad politológia, kulturológia, žurnalistika, história a pod.). Poskytuje vyučujúcemu možnosť výberu z takmer štyroch desiatok tém, a to podľa študijného zamerania príslušnej skupiny študentov.

²⁰ Pozri napr. LENOVSÝ, 2009.

Napriek tomu, že pôvodným zámerom celého projektu bolo publikovať cudzojazyčné vysokoškolské učebné texty reálií Slovenska, formálna aj obsahová úroveň publikácie umožňuje jej využitie aj ako propagačného materiálu o Slovensku pre arabskú klientelu. Stojí za zmienku, že až doteraz nebola v arabskom jazyku vydaná žiadna publikácia o Slovensku, ktorá by sa komplexne zaoberala špecifikami života a kultúry slovenskej spoločnosti.

Pri cudzojazyčnom vzdelávaní orientovanom na rozvoj interkultúrnych kompetencií sa výučba realizuje spravidla metódou komparácie sociokultúrnych špecifik z reálií východiskového a cieľového jazyka. Výučba arabského jazyka v tomto kontexte znamená porovnávať realie jednej krajiny (Slovenska) s reáliami arabsky hovoriacich krajín (22 štátov). Arabský svet zahŕňa štáty ležiace na ázijskom a africkom kontinente, ktoré zďaleka nepredstavujú homogénny celok. Ich história a kultúra má spoločného menovateľa – islam, ale miera súčasného uplatňovania islamských zákonov v praktickom živote nie je vo všetkých štátoch rovnaká. Aj politicky a ekonomicky tvoria pestrú paletu útvarov. Z hľadiska geografických charakteristík sa vyznačujú tak rozľahlými púšťami a polopúšťami (Saudská Arábia, Líbya), ako aj vysokými horami (Libanon, Omán) či úrodnými nížinami v blízkosti vodných tokov.

V podmienkach súčasnej globalizácie Európa zintenzívnila vzťahy s arabským svetom nielen v rovine ekonomickej, ale aj kultúrnej. To sa prejavuje zvýšeným záujmom Európanov o donedávna bežne nenavštevované arabské štáty (ako napr. Omán, Jemen, Bahrajn...). Návštevnosť krajín Arabského polostrova, a najmä Perzského zálivu, každoročne stúpa v dôsledku dynamicky sa rozvíjajúcich európsko-arabských vzťahov v ekonomickej sfére a v oblasti cestovného ruchu. Potenciál medzinárodného trhu práce sa rozširuje aj do týchto blízkovýchodných regiónov.

V súčasnosti absentuje na Slovensku relevantný študijný materiál podávajúci komplexne a vecne poznatky z vývoja Blízkeho východu v príslušných kultúrno-historických súvislostiach, ktorý by vyhovoval koncepcii nového študijného programu - blízkovýchodné štúdiá a ktorý by podporoval tvorivé myslenie študentov a ich schopnosť nielen poznatky zhromažďovať, ale ich aj používať v procese kritického myslenia a hodnotenia na základe kontextuálnych vedomostí. V kontexte dialógu kultúr by moderné študijné materiály mali obsahovať najnovšie poznatky o kultúrnom vývoji Blízkeho východu v historických súvislostiach s akcentom na charakteristiku špecifik vzťahov kresťanskej a islamskej civilizácie. Ťažiskové jednotky študijného programu blízkovýchodné štúdiá (história a kultúra Blízkeho východu, islamská vzdelanosť a umenie, vplyv kresťansko-židovských tradícií) predurčujú tematické zameranie predpokladanej učebnej pomôcky venovanej arabským reáliám a zameranej na posilnenie jazykovej prípravy študentov v špecializovanej cudzojazyčnej terminológii.

Podobne ako to bolo doteraz v prípade slovenských reálií, neexistujú v ucelenej podobe ani reálie arabsky hovoriacich krajín spracované v arabskom jazyku, ktoré by sprostredkovali komplexný obraz o arabskom svete, a zároveň vyhovovali aktuálnym požiadavkám cudzojazyčnej výučby. Dostupná zahraničná literatúra ponúka texty k reáliám iba niektorých krajín (napr. Egypta), ktoré sú často z hľadiska obsahu neaktuálne a z hľadiska jazykovej úrovne nevhodné. Vyučujúci sú odkázaní na periodickú tlač (noviny a časopisy), ktorú väčšinou získavajú na základe kontaktov s arabskými vzdelávajúcimi inštitúciami. Audiovizuálne materiály (dokumentárne filmy na video či DVD nosičoch, získané ako dary kultúrnych oddelení zastupiteľských úradov) obohacujú vyučovanie o vizuálne sprostredkovanie dôležitých informácií zo života a kultúry jednotlivých arabských krajín.

Koncepcia výučby arabských reálií pre študentov spomínaných študijných programov vychádza

z uvedených skutočností a sústreďuje pozornosť na realie nielen všeobecne známych a frekventovane navštevovaných arabských krajín. So sociokultúrnymi špecifikami arabského regiónu sa študenti oboznamujú prostredníctvom nasledujúcich tém:

- islamský letopočet,
- mesiac ramadán a jeho význam,
- islamské a kresťanské sviatky uplatňované v arabskej spoločnosti,
- žena v moslimskej spoločnosti,
- z histórie európsko-arabských kultúrnych kontaktov,
- arabské kultúrne dedičstvo/historické pamiatky,
- rozvoj turizmu v arabskom svete (oblúbené turistické destinácie, turistické atrakcie – napr. ťavie dostihy v Ománe a pod.),
- arabská gastronómia (jedlá a nápoje nepovolené z hľadiska islamskej viery),
- významný arabský spisovateľ (stručný životopis, úryvok z diela)
- arabský vzdelávací systém (jeho modifikácie v jednotlivých arabských štátoch).

Uvedené tematické okruhy pomáhajú študentom získať základný prehľad o fenoménoch spoločenského a kultúrneho života arabskej spoločnosti s upozornením na prípadne odlišnosti podľa jednotlivých štátov. Konceptia cudzojazyčného vyučovania založená na komparácii sociokultúrnych špecifik slovenského a cieľového/arabského jazyka vedie k prehĺbeniu a zdokonaleniu nielen jazykových kompetencií, ale aj k získaniu interkultúrnej kompetencie s cieľom predchádzať kultúrnym nedorozumeniam, ktoré z väčšej časti pramenia z nedostatočných vedomostí o sociokultúrnom prostredí krajiny/krajín študovaného jazyka.

Úspešná realizácia projektu, ktorého výstup predstavuje (spolu s anglickým a nemeckým prekladom) citovaná učebnica slovenských reálií v arabskej mutácii Slúfákíja – al-haját wa as-sakáfa (Slovensko – život a kultúra), môže byť povzbudením k príprave podobného projektu - obsahovo recipročného charakteru. Nakoľko v súčasnosti na slovenskom trhu absentuje publikácia o arabských reáliách (či v slovenčine, alebo v arabčine), vhodná na študijné účely, pedagógovia, študenti i ďalší záujemcovia o arabskú kultúru a jazyk by jej existenciu v dvojazyčnej verzii určite privítali. Táto myšlienka predstavuje aktuálnu výzvu pre zainteresovaných odborníkov a inštitúcie.

LITERATÚRA

1. AL-ABSI, M.: K starším dejinám arabskej kultúry. Nitra 2008. ISBN 978-80-8094-321-9
2. AL-ABSI, M. Vzájomné poznanie a tolerancia – základ koexistencie rôznych kultúr v arabsko-európskom kontexte. In: Medzi modernou a postmodernou II. Partikularita a univerzalita človeka a spoločnosti, determinácie a perspektívy ich vzťahu. Prešov 2006, s. 206-210. ISBN 978-80-89215-05-X
3. AL-ABSI, M. Vzájomné pôsobenie kultúr a potreba arabsko-európskeho medzikultúrneho dialógu. In: Acta culturologica, zv.15. Kulturoológia ako akademická disciplína. Bratislava 2005, s. 255-259. ISBN 978-80-7121-258-X
4. HYKISCH, A. Nebojme sa sveta. Sprievodca globálnym myslením. Bratislava 2001. ISBN 978-80-967844-3-9
5. KOLEKTÍV: Slúfákíja – al-haját wa as-sakáfa (Slovensko – život a kultúra). Nitra 2005. ISBN 978-80-8050-794-5

6. KROPÁČEK, L. Islám a Západ. Praha 2002. ISBN 978-80-7021-540-2
7. KROPÁČEK, L.: Proč se učit arabsky. In Cizí jazyky, roč. 42, č. 1-2 (1998/99, s.22. ISSN 1210-0811
8. KÜNG, H. Světový étos pro politiku a hospodářství. Praha 2000. ISBN 978-80-7021-372-2
9. LENOVSÝ, L.: Kultúra kúpeľného mesta. Nitra 2009. ISBN 978-80-8094-513-8
10. LÉVI-STRAUSS, C. Štruktúrálna antropológia I. Bratislava 2000. ISBN 978-80-7149-369-4
11. LEWIS, B. Kde sa stala chyba? Praha 2003. ISBN 978-80-7207-478-4
12. www.europarl.europa.eu/eplive/expert
13. KRUPA, V. - GENZOR, J. Jazyky sveta v priestore a čase. Bratislava 1996. ISBN 978-80-224-0459-4
14. Tökölyová, T.: New approaches in political science education in international surrounding (experience in political English education. New Trends in Education: Research and Development, Tbilisi : Universal, 2011
15. QUDEIMI, M. A 'arif al- 'arabijja I. (Viem arabsky I.). Damask 1999
16. VYBÍRAL, Z. Psychologie komunikace. Praha 2005. ISBN 978-80-7367-387-1

Reviewed by: Mgr. Andrea Figulová, PhD.

Arabský tribalizmus – tradícia a súčasné politické aspekty

Arab Tribalism – Tradition and Current Political Aspects

Marwan Al-Absi

ABSTRACT

The current situation in the Arab world uncovers a wide spectrum of problems of the future direction of the region inhabited with three hundred million people. One of the responsibilities of the modern secular Arab intelligence is to solve the crisis of the current Arab ideology which struggles for return (or preservation) of traditional tribal structures into the political power sphere. Understanding of complexity of the current conditions in the Arab region requires introduction of fundamental historical outcomes related to this issue while putting an accent to political, societal and also to geographical and economic aspects. Influence of tribal traditions and principles of classic tribalism is still present on the Arab political scene. Timeliness and urgency of solution of this problem is multiplied just in this period when the Arab Spring and its effects culminate in these countries. Situation in the region is markedly complicated by assertion of radical and fundamentalism streams and foreign pressures. Some representatives of the Arab intelligence even have shifted from support to secular state to an idea of theocracy establishment. The study provides necessary historical contexts to the matters of traditional Arabic /Bedouin tribal system and consequently, it deals with transformation of principles of the tribalism into the current Arab political life.

Key words: Arab tribalism, tribal society, Bedouin society, Arab political ideology

ÚVOD

Súčasný stav politického, ekonomického a spoločenského života krajín arabského sveta vyžaduje riešenie zásadných otázok budúcej orientácie tohto vyše trisťmiliónového regiónu. Povinnosťou modernej sekulárne zmysľajúcej arabskej inteligencie je odhaliť falošnosť väčšiny súčasných politických a náboženských kruhov a riešiť krízu súčasnej arabskej ideológie, ktorá sa usiluje o návrat (alebo zachovanie) tradičných kmeňových štruktúr do sféry politickej moci, čo môže znamenať vážnu prekážku pozitívneho vývoja arabskej spoločnosti. Aktuálnosť a naliehavosť riešenia tohto problému sa znásobuje práve teraz, keď v arabských krajinách „vrie“ tzv. Arabská jar a jej dôsledky. Situácia je neprehľadná, ale s istotou môžeme konštatovať, že súčasný rozmer politicko-mocenského boja v arabskom svete má hlboké korene v tradičnom rodovo kmeňovom usporiadaní spoločnosti, ktoré ešte stále ovplyvňuje systém vládnutia a politického rozhodovania v arabských krajinách.

Pochopiť zložitosť súčasného stavu v „horúcom“ regióne vyžaduje predstaviť základné historické východiská súvisiace s touto problematikou akcentujúc politické, spoločenské a nie menej dôležité geografické a ekonomické aspekty. Vplyv kmeňových tradícií a princípov klasického tribalizmu je totiž stále prítomný na arabskej politickej scéne. Súčasný dianie v arabskom regióne odkrýva zložitosť aktuálnych kmeňových či rodových/príbuzenských väzieb v arabských mocenských kruhoch, ktoré vo viacerých rovinách záujmu „sekundujú“ západnému vplyvu v arabskom svete. Stručný historický exkurz nám pomôže kontextuálne ozrejmiť dôležité aspekty danej problematiky, pretože mnohé historické kontexty zďaleka nie sú iba minulosťou.¹

¹ Prvá kapitola tejto štúdie čerpá aj z empirických poznatkov, ktoré autor získal počas viacerých terénnych výskumov k problematike života a kultúry beduínov, absolvovaných v Sýrskej púšti.

1. Historické pozadie tribalizmu

Pôvod Arabov – beduíni

Nedá sa s určitou vymedziť časové obdobie, kedy sa prvýkrát objavilo označenie Arab. Bolo to pravdepodobne medzi 9. a 8. storočím pred n. l., keď sa vo vojenských záznamoch Asýrskej ríše objavila správa o výborných jazdcoch na koňoch, nazývaných Aribu alebo Arabu², ktorí prichádzali z končín terajšej Saudskej Arábie.

Púštne a stepné oblasti severnej a strednej časti Arabského polostrova v predislamskom období určite obývali arabskí nomádi – beduíni³. V arabčine existuje veľa výrazov označujúcich púšť, polopúšť alebo step. Pôvod názvu beduíni je v slove bádija (púšť, polopúšť, step), z ktorého je odvodený tvar badawí (púštny), prekladaný do slovenčiny ako beduíni. Živili sa prevažne pastierstvom tiav, kôz a oviec, v menšej miere sa rozvinulo aj domáce remeslo pre vlastnú potrebu a naturálnu výmenu s usadlíkmi v oázach, poľno-hospodárskych osadách a mestách. Beduíni križovali pastviny v údoliach a oázach v závislosti od ročného obdobia a vodných zdrojov. Sústreďovali sa hlavne na západe pri pobreží Červeného mora a pozdĺž obchodných ciest medzi Jemenom a Damaskom. Využívali obdobia po zimných dažďoch, keď stepné územia zarástli nízkym zeleným porastom a so stádami prekonávali vzdialenosť desiatok, neraz stoviek kilometrov od trvalých sídel. Keď nastali letné horúčavy, vracali sa späť do svojich táborísk pri podzemných prameňoch a studniach a tam prežili horúcu aj chladnú časť roka.

Na sťahovanie využívali ťavy, bez ktorých život v púšti nebol možný. Dokázali využiť všetko, čo im ťava mohla poskytnúť – každodennú potravu, odev i materiál na stavbu príbytkov i surovinu na kúrenie. Arabi si vysoko cenili tieto zvieratá pre ich nesmiernu vytrvalosť a odolnosť. Kone chovali, pokiaľ im to dovoľovali prírodné podmienky a majetkové pomery, no chov koní bol oveľa náročnejší na kvalitu vody a potravy.

Beduíni sa zapájali do obchodovania, dopravovali tovar a zaistovali jeho bezpečnosť medzi obchodnými centrami. Právom púšte bol boj o pastvu, vodu a stáda. Lúpežné prepádávanie (ghazwa) iných kmeňov alebo kupeckých karaván či nájazdy do poľno-hospodárskych lokalít neboli zriedkavosťou a považovali sa za prostriedok záchranu života.⁴

Slovo „Arab“ pôvodne označovalo kočovného beduína. Až neskôr zahŕňalo všetkých, ktorí hovorili po arabsky alebo prijali arabskú kultúru. Najstarší arabskí historici, ako uvádza Globálna arabská encyklopédia⁵, rozdeľujú korene súčasných Arabov do troch hlavných skupín. Prvú tvorili zaniknuté arabské kmene al-Arab al-báida, ktoré žili na Arabskom polostrove v najdávnejších časoch a zanikli z rôznych príčin. Z nich najvýznamnejšie boli Ád a Samúd, spomínané aj v Koráne⁶. Druhú skupinu predstavujú kmene al-Arab al-áriba, nazývané tiež Jemenci alebo Arabi juhu. Ich pôvod sa odvodzuje od Jaaroba, syna Kahtána, preto sú známi aj pod názvom Kahtánovci. Ich pravlastou bola úrodná južná Arábia. Sucho, zničenie vodnej priehrady Maarib a hľadanie vhodnejších životných podmienok prinútilo mnohé kmene vystahovať sa do rôznych kútov Arabského polostrova. *Tretia a*

²V semitských jazykoch samohlásky nemajú rozhodujúci význam a často sa zamieňajú.

³K identite beduínov pozri ČUKAN, 2008, s.10-13.

⁴TAUER, 1984, s. 15

⁵Al-Mawsúa al-arabíja al-álámíja ... 2004, s. 27.

⁶Korán, súra 11, verš 58.

najmladšia skupina *al-Arab al-mustaaraba* je označovaná ako Ismailov rod a vznikla v období, keď sa Abrahám sťahoval so svojou ženou Hádžar do Mekky, kde sa im narodil syn Ismail. Ten sa oženil s dievčinou z kmeňa druhej skupiny Arabov a ich potomkovia vytvorili kmene známe predovšetkým pod názvom Adnánovci.

Medzi severnými a južnými kmeňmi boli určité rozdiely, ktoré spolu s uplatňovaním princípu kmeňovej spolupatričnosti sa stali príčinou neskorších konfliktov medzi arabskými moslimami. Severné kmene Adnánovcov pozostávali z najvýznamnejších kmeňov obývajúcich západnú a strednú Arábiu a z väčšiny kmeňov južného Iraku. Ale aj niektoré južné (jemenské) kmene Kahtánovcov sa postupne rozšírili na sever do Sýrie a Iraku, kde sa im podarilo získať značnú moc nad mnohými severoarabskými kmeňmi.

Rodovo kmeňová organizácia beduínov

Špecifické životné podmienky ovplyvnili spoločenskú organizáciu beduínov. Kočovní život v púšti aj neustála hrozba nepriateľských nájazdov si vyžadovali väčšie zoskupenia na ohraničenom teritóriu. Najvhodnejšou formou spoločenskej organizácie sa stalo kmeňové usporiadanie. Kmeň spravidla tvorila skupina ľudí, ktorá si odvodzovala svoj pôvod od spoločného predka. Beduíni žili v stanoch, každý reprezentoval jeden rod. Skupina stanov sa nazývala štvrť. Ľudia obývajúci štvrť (niekoľko rodov) sa identifikovali ako klan. Klany tvorili kmeň, najvyššiu jednotku beduínskej spoločnosti. Kmene sa hierarchizovali na hlavné a vedľajšie podľa počtu príslušníkov alebo postavenia jednotlivých kmeňov v beduínskom spoločenstve. Patriarchálny rodovo kmeňový systém zaručoval rovnosť všetkých členov a spoločné vlastníctvo pastvín a vodných zdrojov.

Väčšina kmeňov bola pomenovaná podľa zvierat, rastlín či nebeských telies. Každý kmeň uctieval ako svoje božstvo nejaké zviera, rastlinu alebo hviezdu a veril, že ich ochráni pred zlom a nebezpečenstvom. K uctievaným zvieratám patrili napr. kalb (pes), sakr (sokol), sawr (býk), saalab (líška). Beduíni boli veľmi poverčiví, a to sa odrazilo aj vo voľbe krstných mien. Často vyberali mená, ktorými by vyjadrili optimizmus a vieru v schopnosť svojich potomkov úspešne bojovať proti nepriateľovi, napr. Gháleb (Víťaz), Saíd (Šťastný), Saad (Šťastie). Niektorí mali mená divých zvierat alebo tvrdých častí zeme, aby poukázali na svoju silu a mužnosť, a tak odstrašili svojich nepriateľov, napr. Asad (Lev), Nimr (Tiger), Fahd (Leopard), Hadžar (Kameň), Sachr (Skala) a iné. Pomenovanie kmeňa slúžilo ako dnešné priezvisko a bolo spoločné pre všetkých jeho členov. Bolo väčšinou mužského rodu a patrilo spoločnému otcovi alebo dedovi. Existovali aj kmene pomenované podľa jednej z matiek, ktorá mala významné postavenie v rámci kmeňa. Vo výnimočných prípadoch niektorí jedinci mohli nosiť aj dve kmeňové mená. Stávalo sa to v prípadoch, keď dva kmene uzavreli medzi sebou veľmi pevné spojenectvo.

Prírodné podmienky rozdelili starých Arabov na dve skupiny: beduíni (*badú*) obývali púšte, polopúšte či stepi a žili nomádsym spôsobom života; usadlé či mestské obyvateľstvo (*hadar*) sa postupne usadilo v mestách, dedinách a oázach, kde sa obyvatelia začali venovať obchodu, remeslám alebo poľnohospodárstvu. Arabská spoločnosť pred islamom sa vyznačovala kmeňovou organizačnou štruktúrou založenou na pokrvných a príbuzenských vzťahoch. Polokočovní a usadlé beduínske kmene si zachovali tiež kmeňovú štruktúru a kmeňové zvyky. Usadlí obyvatelia bývali väčšinou starobylého kmeňového pôvodu na základe predošlej migrácie. Tradičné členenie arabskej spoločnosti na beduínsku civilizáciu a mestskú/usadlú civilizáciu sa používa dodnes.⁷

⁷ Toto členenie prezentoval stredoveký moslimský historiograf Ibn Chaldún v 14. storočí vo svojom významnom diele *Al-Mukaddima* (bližšie pozri 2. kapitolu tejto štúdie).

Vo všeobecnosti môžeme kmeňovú spoločnosť pred islamom rozdeliť na tri sociálne vrstvy. Prvú vrstvu tvorili pokrvne príbuzní členovia, ktorí predstavovali základ celého kmeňa. Ich prvou úlohou bolo ochrániť kmeň pred akýmkoľvek nepriateľom či nebezpečenstvom. Ak ktorýkoľvek príslušník kmeňa vykonal niečo zlé, čo by poškodilo povesť celého kmeňa, tak bol vylúčený zo spoločnosti a stal sa vyhnancom. Musel opustiť územie, ktoré patrilo jeho kmeňu, a hľadať nového ochrancu, čiže iný kmeň, ku ktorému by sa pripojil. Druhú vrstvu tvorili noví pripojení členovia vyhnaní zo svojich pôvodných kmeňov, ktorí požiadali o začlenenie do iného kmeňa. Väčšinou boli potrestaní práve tým, že nemohli zostať so svojim pokrvným príbuzenstvom a hľadali tzv. náhradnú rodinu/kmeň, ktorý by im poskytol ochranu. Do tejto vrstvy patrili aj oslobodení bývalí otroci. Všetci mali rovnaké práva a povinnosti ako domáci členovia kmeňa. Tretiu vrstvu predstavovali otroci – bieli aj čierni – získaní buď ako zajatci, alebo kúpení na trhoch. Ich počet bol pred islamom dosť veľký. Väčšinu otrokov tvorili černosi z Etiópie a Sudánu. K bielym otrokom patrili najmä Rimania či Peržania. Príslušníci tretej vrstvy nemali žiadne práva, ale naopak mali veľa povinností voči svojim pánom. Pracovali tam, kde ostatní členovia spoločnosti (z prvej a druhej vrstvy) nechceli pracovať. Najčastejšie vykonávali ťažké práce v poľnohospodárstve, pásli dobytok alebo pomáhali u kováčov či tesárov. Mnohí slúžili v domácnostiach. Otrokom mohol získať slobodu vo výnimočných prípadoch, ak urobil nejaký významný skutok či službu pre svojho pána.

Kmeňová spoločnosť sa vyznačovala slabou majetkovou diferenciaciou. S postupným rastom miestneho a diaľkového karavánového obchodu, ale aj ziskov z poľnohospodárstva a z organizovania trhov spojených s vykonávaním púť sa arabská spoločnosť pred príchodom islamu začala členiť na bohatých a chudobných. Prvú skupinu s vyššou životnou úrovňou tvoril malý počet vplyvných a bohatých rodín. U kočovných beduínov to boli rody, ktoré vlastnili najväčšie stáda tiav a obsadzovali najúrodnejšie pastviny a najbohatšie vodné zdroje. Mestá ekonomicky a politicky ovládli predstavitelia najmajetnejších a najmocnejších rodov, ktorí tvorili mestskú radu. Väčšinu predislamskej spoločnosti predstavovala sociálne slabá vrstva obyvateľstva. Títo ľudia pracovali v poľnohospodárstve, v remeslách alebo v obchode. Na ekonomickej prosperite mesta sa podieľali len v menšej miere.

Beduíni a ich kmene boli a ešte stále sú považovaní za základ arabskej spoločnosti. V minulosti bol každý kmeň tvorený rodinami z čistej arabskej krvi, pretože dcéra bola už pri narodení spravidla sľúbená svojmu bratrancovi z otcovej strany. Základom existencie beduínov bol chov tiav. Polonomádi chovali aj stáda oviec a kôz, ale zväčša len ako doplnkový zdroj obživy. Životný rytmus obyvateľov púšte a stepí závisel od striedania ročných období. Po zimných dažďoch, keď sa zem zazelenala nízkym rastlinným porastom, vydali sa nomádske kmene na ďaleké pochody. V priebehu krátkej jari sa beduíni rozptýlili po menších skupinách, aby dopriali svojim stádam dostatočnú pastvu. V čase horúceho až spaľujúceho leta sa vyprahnutou púšťou či stepou opäť presúvali do väčších táborísk vedľa podzemných prameňov, kde strávili najdrsnejšie obdobia roka (horúce leto aj chladnú zimu).

Z historických aj literárnych prameňov sa dozvedáme, že beduíni udržiavali pravidelné styky s oázami, poľnohospodárskymi osadami a mestami za účelom naturálnej výmeny, najmä remeselných výrobkov, obilia a rôznych plodín za ťaviu srst, kožu, mäso či mlieko.

Kmeňová súdržnosť a vodcovstvo

Kmeňová solidarita a súdržnosť (tribalizmus) sú charakteristickými znakmi kmeňového systému. Na prvom mieste stojí súdržnosť a lojalita v rámci rodov a klanov. Zaväzuje k vzájomnej pomoci, podpore a zaručuje bezpečnosť pre každého jednotlivca. Náčelnikom kmeňa (zvyčajne nazývaným šejk alebo *sajjed*) sa spravidla stával človek múdry, odvážny, silný, bohatý, ale aj štedrý a pohostinný. Viedol kmeň v boji a rozdeľoval korisť. Hoci táto hodnosť nebola dedičná, často po ňom nastupoval jeho schopný, väčšinou najstarší syn. Náčelník mal veľký rešpekt a moc, čo dokazujú mnohé beduínske tradície. Bol spravidla najbohatší a býval v najväčšom stane, ktorého hostovská časť musela byť stále otvorená aj pre radových príslušníkov kmeňa. Ktokoľvek a kedykoľvek sa mohol prísť k nemu poradiť. Vodca kmeňa niesol zodpovednosť za celý kmeň. Spravidla platil výkupné za zajatých súkmeňovcov, jeho stan bol stále otvorený a prístupný hosťom. Kedykoľvek musel spravodlivo riešiť spory v rámci kmeňa. Medzi jeho práva a povinnosti patrilo uzavretie mieru, prímeria, reprezentovanie vlastného kmeňa navonok, rozhodovanie o čase a mieste sťahovania. Sám musel plniť rozhodnutia, ktoré mu stanovila kmeňová rada (rada starešinov – *madžlis aš-šujúch*). Náčelník teda nemal neobmedzenú moc a o závažných otázkach v živote kmeňa sa radil s členmi kmeňovej rady, až potom rozhodoval.

Príslušníci kmeňa majú spravidla spoločný pôvod a spája ich pokrvné príbuzenstvo. Ako vo väčšine kočovných spoločenstiev, aj u beduínov bol otec stredom všetkých príbuzenských vzťahov. Pokrvné príbuzenstvo bolo úzko späté so zákonom krvnej pomsty a práve v jeho uplatňovaní sa najviac prejavovala kmeňová solidarita. Povinnosť vykonať krvnú pomstu mali najbližší príbuzní, ale mohli ju splniť aj iní členovia rodu či kmeňa. Pomste ako následku trestuhodného činu bol vystavený ten, kto ho spáchal, no aj všetci členovia jeho rodu alebo kmeňa. Aby sa predišlo častému prelievaniu krvi, bolo možné zaplatiť výkupné (*díja*). Príbuzní vinníka väčšinou s pomocou náčelníka alebo aj celého kmeňa ponúkli príbuzným obeť dostatočný počet tiav, aby dosiahli zmierenie. Takýto postup však silnejšie kmene nepovažovali za čestné riešenie, najmä ak išlo o smrť významnejšieho príslušníka kmeňa. Za vážne porušenie zvykového práva bol jednotlivec vyhnaný z kmeňa. Stal sa vyhnancom, ktorého mohol ktokoľvek beztrestne zabiť. Často hľadal útočisko u iného kmeňa, kde sa zvyčajne stával chránencom náčelníka. Zaručenie bezpečnosti hosťa alebo chránenca je jedným z hlavných princípov beduínskej etiky.

Kmeňové spojenectvá a dohody

Vyššou formou organizácie beduínskej spoločnosti bol kmeňový zväz. Vznikal za konkrétnym účelom a po jeho splnení zvyčajne zanikol. Najčastejším dôvodom jeho vzniku bola hrozba vonkajšieho nepriateľského útoku a zaistenie spoločnej obrany alebo útoku. V takom prípade mali vzťahy v rámci federácie kmeňov absolútnu prednosť. Okrem dočasných spojeneckých záväzkov vytvorených medzi kmeňmi za účelom obrany alebo útoku (*hilf*), uzatvárali sa aj dohody o vzájomnom neútočení, mieri či prímerí (*kalad*). Rituál uzatvárania dohôd spočíval v tom, že náčelníci oboch kmeňov sa stretli v sídle (stane) tretieho kmeňa, ktorý mal úlohu akéhosi notára a svedka zároveň, tam si podali ruky a zložili prísahu.

Vonkajšie vzťahy medzi kmeňmi určovali aj iné dohody. Po dlhodobých alebo opakujúcich sa vojenských konfliktoch boli menšie kmene ekonomicky i fyzicky veľmi oslabené, čo mohlo viesť až k ich zániku. Aby prežili, šejk si vyhliadol silnejší kmeň a na jeho zvláštnom zasadnutí (*madžlis*) po-

žiadal o nadviazanie bratstva. Spečatením bratstva sľubom sa obe strany zaviazali, že v prípade vojny budú rešpektovať názor a rozhodnutia jedného (silnejšieho) náčelníka.

U kočovných obyvateľov púšte sa vysoko cenila pohostinnosť, zabezpečenie ochrany cudzincom (hostom či náhodným pocesťným) a poskytnutie pomoci tým, ktorí o to požiadali. Spojenecké zväzky, mierové dohody, prijatie bratstva alebo susedstva sa preto považovali za zásadné a neporušiteľné dohody, ich dodržiavanie bolo otázkou cti každého jednotlivca či kmeňa. Verejná mienka hrala významnú rolu už pred príchodom islamu. Hoci prešlo niekoľko storočí, tieto zásady nestratili svoj význam a naďalej tvoria jadro beduínskej morálky.

Kmeňové súdnictvo

Izolovaný život v púšti sa značne líšil od života v mestách a na vidieku. Hospodárska situácia závisela od chovu zvierat a produktov z neho získaných (mlieko, mäso, vlna, koža, trus). Postavenie beduína nespočívalo v jeho osobnej, individuálnej sile, ale v sile kolektívu, t.j. celého kmeňa. To sa odrazilo v spoločenskej organizácii arabských nomádov a v charaktere vzťahov s usadlíkmi. Tie nepredstavovali len náhodné kontakty, ale beduíni udržiavali pravidelné styky s mestami a oázami, zamerané najmä na výmenu poľnohospodárskych a remeselníckych produktov. Priateľské vzťahy bývali nezriedka prerušované lúpežnými nájazdmi alebo inými nepriateľskými spormi.

Beduínska spoločnosť sa riadila nepísanými zákonmi a dodržiavala svoje zvykové práva, ktorých vážne porušenie bolo tvrdo trestané. Napriek tomu dosť často dochádzalo ku konfliktom a stretom medzi kmeňmi, obvykle v dôsledku lúpežných prepádov stád susedných kmeňov. Nemenej časté boli aj krvavé zrážky vyvolané súperením o pastviny a vodné pramene. Prepadnutia (ghazwa) patrili k zvykom predislamského arabského sveta, ale nikto nesmel byť pri tom usmrtený. Ak pri útoku predsa len niekoho zabili, zákon žiadal popravu vraha alebo niektorého člena jeho rodiny.

Beduíni si vytvorili svojrázny systém súdnictva, ktorý zasahoval do všetkých oblastí ich života. Zákony a zvykové práva neboli zaznamenané písomne, ale sudcovia ich dokonale ovládali a uplatňovali na všetkých členoch. Ich zmyslom bolo chrániť hlavné hodnoty kmeňovej spoločnosti – krv, časť a majetok. Beduínske tradície aj právne normy sa dedili z generácie na generáciu a špecializovali sa. Postupne „všeobecný“ sudca už nestačil a pozvoľna sa objavili „špecializovaní“ sudcovia, napríklad pre otázky cti, násilných činov, hospodársku oblasť – chov tiav či iných zvierat, zaberanie pastvín, prameňov. Samozrejme, nebolo potrebné, aby špecializovaní sudcovia existovali v rámci každého kmeňa. Ak bol sudca jedného kmeňa veľmi šikovný a spravodlivý, dozvedeli sa o ňom ľudia z ďalších kmeňov a prichádzali za ním, aby vyriešil aj ich problémy. Funkciu sudcu spravidla vykonával sám náčelník, čím sa jeho status ešte zvyšoval v rámci vlastného kmeňa aj mimo neho. Schopný a uznávaný sudca svojím pôsobením pozdvihol pozíciu vlastného kmeňa.

Kmeňové súdnictvo predstavovalo systém, ktorý bol schopný riešiť problémy takmer všetkých aktivít kmeňa. Beduíni verili jeho rozhodnutiam, pretože rešpektovali tradície, z ktorých ich vlastný súdny systém vychádzal. Podľa kmeňového/beduínskeho zvykového práva manželky, dcéry, matky či sestry nikdy nededili, nárok na dedičstvo sa priznával len mužským potomkom alebo príbuzným v otcovskej línii. Tieto prísne pravidlá vychádzali z tvrdých životných podmienok, systému kmeňovej hierarchie a princípov beduínskej etiky.

Kmeňová/beduínska etika

Každá spoločnosť si stanovila určité normy a pravidiel spoločenského styku. Jedným z najdôležitejších faktorov ovplyvňujúcich morálku ľudí je prostredie, v ktorom žijú. Kmeňová/beduínska etika je bezprostredne spätá s drsnejšími a nehostinnými prírodnými a sociálnymi podmienkami života na Arabskom polostrove. Životným prostredím beduínov bola púšť s mnohými nástrahami, úskočnými šelmami a čudnými zvukmi. Príroda si práve tam dokazovala svoju silu, a tak boli kočovníci nezriedka vystavení jej rozmarom v podobe protikladných prírodných javov. Kruté sucho sem-tam vystriedal prival dažďových vôd, ktoré naplnili vyschnuté *wádí* po prudkých dažďoch, a vyprahnutú zem nachvíľu spestril nesmelý zelený porast.

Rodovo kmeňová organizácia beduínskej spoločnosti predurčila hlavné zásady tradičného správania a konania. Povahou a mentalitou beduíni ľpeli na príslušnosti k svojmu kmeňu a vyznačovali sa silným vedomím kmeňovej solidarity. Kolektívny kmeňový duch zaväzoval všetkých k vzájomnej pomoci a zaručoval každému bezpečnosť. Jednotlivec nič neznamenal. Ak bol vyhnaný z vlastného kmeňa alebo ho dobrovoľne opustil, stal sa ohrozeným dovtedy, pokiaľ sa mu nepodarilo nájsť ochranu a bezpečie u iného kmeňa. Beduín ako jednotlivec sa identifikoval so svojím kmeňom a plne rešpektoval autoritu – *sajjída*, pretože práve náčelník bdel nad zachovávaním tradičných kmeňových hodnôt, ktoré sa dedili z generácie na generáciu. Kmeňová súdržnosť bola v minulosti podmienkou prežitia, lebo často dochádzalo k lúpežným prepadam a bolo treba zabezpečiť ochranu územia a stáda. Jediniec v takých drsných podmienkach nemohol prežiť. V súčasnosti sa niektoré životné podmienky zmenili, a hoci nedochádza k prepadam a bojovým konfliktom, kmeňová súdržnosť sa stále uplatňuje ako jeden z hlavných beduínskych princípov.

Jadro beduínskej etiky utvárali tradičné staroarabské cnosti: pohostinnosť, štedrosť, česť, odvaha a hrdosť, ako aj úcta k starším a váženejším. Tieto vlastnosti dodnes tvoria tradičnú arabskú predstavu o mužnosti (*murúwa*). Odvaha patrila k najdôležitejším princípom a predstavovala charakteristickú črtu beduínskej povahy. Beduín videl v odvahe svoju moc. Každý člen kmeňa sa túžil dostať do situácie, aby mohol preukázať svoju odvahu a uskutočniť odvážny čin, ktorý rozhodol o osude celého kmeňa. Beduínskym ideálom bola aj ďalšia cnosť – dodržanie sľubu. Beduíni považovali splnenie daného slova za akýsi dlh, ktorý sa musel bezpodmienečne splatiť. Ignorovali a nerešpektovali každého, kto nedodržel, čo sľúbil.

Vykonanie dobrého skutku (*hasana*), ktorý západné spoločnosti nazývajú charitou, tvorí súčasť tradičnej beduínskej etiky ešte z predislamských čias. Po rozšírení islamu sa *hasana* stala povinnosťou každého moslima. Stojí za zmienku, že u beduínov sa vykonanie dobrého skutku neobmedzuje len medzi členmi ich spoločnosti. Nesmie sa rozlišovať, či ide o beduína, alebo o mestského, či vidieckeho obyvateľa.

Beduínska etika vychádzala z princípu chrániť hlavné hodnoty kmeňovej spoločnosti – krv, česť a majetok. Beduíni sa snažili medzikmeňové spory riešiť vyjednávaním a dohodou. Niektoré kmene pristupovali radšej k násiliu a ich konanie ovládala neskrotná bojová vášeň. V minulosti boli beduínske spoločenstvá vystavené častým konfliktom, prepadam a šarvátkam so susednými kmeňmi, preto aj bojovnosť v tomto kontexte patrila medzi uznávané cnosti. V súčasnosti neexistujú spory o vodné zdroje ani pastviny, pretože územia, na ktorých prechodne žijú kočovníci, patria vždy určitému štátu. Bojovnosť ako tradičná cnosť už stratila svoje opodstatnenie.

Niektoré princípy a ideály starého arabského beduínstva môžeme z nášho súčasného pohľadu považovať za negatívne, ba dokonca nelegitímne. Ako príklad uvedme princíp krvnej pomsty, ktorý sa dodnes uplatňuje. S príchodom islamu sa Mohamed snažil túto starú semitskú zásadu zmierniť odporúčaním odpustiť a prijať odškodné (*díja*).

Základy beduínskej etiky siahajú do čias pred islamom. Po rozšírení islamu boli zachované tie princípy, ktoré zodpovedali islamskej etike a zakázané tie beduínske zásady, ktoré spôsobovali vážne konflikty medzi kmeňmi, sociálnu ujmu ženám a diskrimináciu pohlavia⁸.

Patriarchálne rodovo kmeňové zriadenie, zaručujúce rovnosť všetkých príslušníkov kmeňa a spoločné vlastníctvo pastvín a prameňov, prežívalo v 5. a 6. storočí n. l. vážnu krízu. V kmeňoch sa stále prehlbovala sociálna diferenciacia a z vplyvných a bohatších rodín sa začala formovať privilegovaná rodová aristokracia, ktorá hromadila majetok (napr. stáda tiav), vynucovala si prednostné právo na úrodnejšie pastviny i bohaté vodné zdroje, a tým získavala stále väčší vplyv a moc. Tento nepriaznivý vývoj prinášal sociálne konflikty vnútri kmeňa a narastajúce prejavy nespokojnosti a individuálnej vzbury.

2. Transformácia princíпов tribalizmu do súčasného arabského politického života

Ibn Chaldún – politický vplyv klasického tribalizmu

Ibn Chaldún – významná osobnosť stredovekej moslimskej historiografie – napísal veľké a podnetné historické dielo⁹, kde formuloval metodické východiská, ktorých aktuálnosť napriek storočiam od jeho vzniku (14. storočie) oceňujú aj súčasní autori zaoberajúci sa problematikou tribalizmu. Ibn Chaldún vytvoril originálne dielo na základe svojich bohatých poznatkov a skúseností, ktoré získal skúmaním štátnych systémov, politických pomerov a života rôznych dynastií. Analyzoval a utriedil javy spoločenského a hospodárskeho vývoja vtedajších islamských krajín podľa vedeckých princíпов uplatňovaných v tých časoch. Najcennejšia časť celej práce je jeho Úvod do dejín (*Mukaddima*)¹⁰, ktorý predstavuje podrobný metodologický úvod do štúdia histórie. Podáva sociologický výklad dejín, kultúry a štátu, a tiež klasifikáciu veľkého množstva vedných odborov.

Súčasní autori, ktorí sa zaoberajú problematikou arabských kmeňových a rodinných štruktúr, stále zdôrazňujú metodologickú aktuálnosť tradičného delenia arabskej spoločnosti na *badáwa* (beduínsku civilizáciu) a *hadára* (usadlá civilizácia), ktoré predložil Ibn Chaldún v druhej kapitole rozsiahlej *Mukaddimy*¹¹, kde rozlišuje dve hlavné formy organizácie spoločenských skupín vytvárajúce ľudskú civilizáciu. Prvú formu tvorí beduínsky spôsob života, do ktorého zahŕňa nomádov v púšti a obyvateľov vidieka žijúcich ďaleko od miest, druhú formu predstavuje usadlý spôsob života spojený s mestskou kultúrou. Toto tradičné delenie arabskej spoločnosti sa používa dodnes.

⁸ Ako príklad môžeme uviesť islamský zákaz pochovávanie novorodencov ženského pohlavia zaživa. K téme pozri AL-ABSIOVÁ 2010.

⁹ Toto historické dielo (skrátene arabský názov *Kitáb al-ibar* = Kniha poučných príkladov) pojednáva o svetových dejinách a skladá sa zo siedmich dielov, z nich majú ako historický prameň najväčšiu hodnotu posledné dva diely týkajúce sa moslimského Západu.

¹⁰ Slovenský preklad: Ibn Chaldún, *Al-Mukaddima. Úvod do dejín*. Preložil, predslov a poznámky napísal Ladislav Drozdík. Bratislava, Tatran 1984; český preklad: Ibn Chaldún, *Čas království a říši*. *Mukaddima*. Preložil, úvod a poznámky napísal Ivan Hrbek. Praha, Odeon 1972

¹¹ *Mukaddima* (Úvod do dejín) sa skladá zo šiestich veľkých kapitol, prvá pojednáva o ľudskej civilizácii, druhá o podmienkach beduínskeho života, tretia o dynastiách a kráľovskej moci, štvrtá o formách usadlej kultúry, piata o spôsobe obživy, obchodu a remeslách a šiesta podáva klasifikáciu rôznych druhov vied.

Už pred stáročiami poukázal Ibn Chaldún na silu vplyvu beduínov – klasického tribalizmu – na politický život arabských krajín. Moderní autori preskúmali a použili teórie Ibn Chaldúna týkajúce sa štátnych systémov a foriem civilizácií, ktoré potvrdzujú úlohu štátu v procese rozvoja krajiny a uspokojovania potrieb občanov. Zdôraznil dôležitosť spojenia medzi ľudskou civilizáciou a formou organizácie spoločnosti. Ľudská spoločnosť je meradlom pokroku a pokrok potrebuje usadlý spôsob života, správny systém a spravodlivú moc. Podľa Ibn Chaldúna najväčším nepriateľom pokroku je divoký beduinizmus, čiže kočovné kmene, ktoré prenikajú hlboko do púšte, kočujú na ťavách a žijú sa ich chovom. Tieto kmene predstavujú nespútané centrum moci. Na druhej strane poukazuje na druhú skupinu beduínov, ktorí svojím životným štýlom sú schopní stať sa civilizovanejšími. Tieto tzv. pastierske kmene chovajú ovce a kozy a pohybujú sa na menšie vzdialenosti. Ide zväčša o polokočovné či usadlé (mimo miest) kmene, ktoré sa žijú nielen chovom zvierat, ale aj obchodom s usadlíkmi v oázach, dedinách či mestách. Beduíni sú dobrodružnej povahy, nebojácni a odvážnejší ako usadlé obyvateľstvo, a práve tento dravý beduínsky živel posilnený vedomím kmeňovej spolupatričnosti a súdržnosti môže ovplyvniť formovanie usadlej civilizácie.

Súčasný prejav dedičstva tribalizmu

Súčasná arabská politická scéna je poznačená mnohými konštantnými prvkami politickej štruktúry dedenými po stáročia na základe pevnej tradície¹². Toto „dedičstvo“ je príčinou neustálych sporov a konfliktov v arabských krajinách, hlavne v Libanone, Iraku, Jemene, Sudáne a Mauretánii. Viaceré štúdie (arabské i západné) potvrdzujú, že moc a sila vplyvu kmeňov na politické systémy neslabne ani v treťom tisícročí. Odborníci skúmali predovšetkým vzťahy: rodina – klan – kmeň – elita – politická moc¹³. Politická kmeňová moc sa vyznačuje silnou aktivitou kmeňa a jeho značným vplyvom na režim tej-ktorej krajiny. Súčasná politická situácia a stav vládnucich režimov v arabskom svete svedčia o aktuálnosti odkazu Ibn Chaldúna. Vplyv príbuzenstva, ktoré sa opiera o pokrvnú, rodinnú a kmeňovú príslušnosť, je veľmi silný a tieto beduínske faktory sa objavujú v politickej štruktúre režimov väčšiny arabských krajín. Tieto režimy uskutočnili len formálne „politickú modernizáciu“. Vládnuce rodiny mnohých arabských štátov si nezriedka so súhlasom zahraničných mocností vybrali druh politického systému, ktorý vyhovoval ich rodinnej či kmeňovej štruktúre zdedenej z obdobia Osmanskej ríše, ba niekedy dokonca aj predtým. Obklopili sa spriaznenými teokratickými, byrokratickými a podnikateľskými elitami (rodinami). Vládnuce kruhy často tvoria rodiny a kmene, ktoré si zriadia také ústavné, politické, vojenské, administratívne a kultúrne inštitúcie, aby mali zabezpečené dostatočne dlhé, takmer „nekonečné“ vládnutie, a tento proces prezentujú ako modernizáciu politického systému. Obdobie získania nezávislosti arabských krajín po 2. svetovej vojne a objavenie ropných ložísk im síce prinieslo veľké finančné zdroje, a tak umožnilo pripojiť sa k voľnému svetovému trhu, ale na druhej strane sa z týchto krajín stali len konzumné štáty, ktoré sa skôr či neskôr priblížia k vyčerpaniu svojho suverénneho prírodného bohatstva.

Štúdium problematiky vplyvu tribalizmu na politický rozhodovací proces v oblasti Blízkeho východu sa stáva stále aktuálnejším, pretože postavenie kmeňových a rodových väzieb v mocenskej štruktúre arabského sveta nie je minulosťou, ba naopak silné rodinné a kmeňové zázemie politických

¹² K téme pozri napr. HOURANI 1991.

¹³ K otázke kmeňových štruktúr pozri napr. AL-ADAWÍ 1989, RASHEED 2002, ZAKARÍJA 2005.

elít výrazne ovplyvňuje politickú sféru tejto časti sveta. V tejto súvislosti pripomeňme štúdiu *Princovia a prezidenti ako vzory príbuzenských väzieb v politike arabského sveta*, ktorú vydalo v roku 2001 Národné stredisko pre vedecké štúdiá v Paríži. Autori potvrdzujú, že beduínske tradície, príbuzenské vzťahy, kmeňová solidarita a v neposlednom rade mestský či vidiecky klientelizmus tvoria nosné piliere väčšiny politických režimov, ktorým nič nebráni, aby ich potomkovia prevzali po nich politickú moc cestou formálnych ústavných nástrojov¹⁴. Aký je vlastne rozdiel medzi republikovým systémom a monarchiou v tomto kontexte? V podstate žiadny, pretože nastolenie moci sa uskutočňuje cez „pokrvné väzby“, čiže dedením¹⁵.

Mnohé štúdie preukázali rolu beduínskych / kmeňových faktorov ovplyvňujúcich výber alebo zvolenie súčasných kráľov, princov či prezidentov. Vzťah medzi rodinou, kmeňom a mocou má dva smery. Prvý predstavujú súčasné štáty vytvorené na základe dedičného nástupníckeho princípu v rámci náboženskej elity – potomkov proroka Mohameda, ako napríklad v Maroku a Jordánsku. Druhý smer tvoria režimy, ktoré boli založené na základe revolúcie alebo vojenského prevratu, čo viedlo k centralizácii moci u veliteľa prevratu (Líbya, Jemen) alebo k vystriedaniu moci veliteľa prevratu či revolúcie ich dedičmi (Mauretánia, Alžírsko, Tunisko, Sudán a Somálsko). Libanonský režim predstavuje osobitný politický systém, ktorý sa úplne nezabavil „rodinkárskych chýb“ a kde na rodiacej sa demokratickej scéne stále existuje silný vojenský veliteľ a tajná služba.

Tradicionalizmus verus potreby modernej doby

Napriek tomu že sa široké spoločenské vrstvy v arabskom svete už príliš nezaujímajú o beduínske hodnoty a tradície, vládnuca politická moc potvrdzuje upevňovanie kmeňovej solidarity, rodinných a klanových vzťahov pri uplatňovaní politickej moci, ako aj usiluje upevniť vzťahy v rámci tradičnej vládnucej rodiny, a tak predísť vzniku jej vnútorných konfliktov a zabezpečiť plynulý prechod moci.

V tejto súvislosti sa vynára niekoľko pozoruhodných otázok: ako sa politické vedenia arabských krajín dokázali zjednotiť v metódach ovládania svojich občanov, akú rolu zohrali kmene a klientelistické štruktúry v ochrane týchto režimov a v znemožnení vytvorenia moderných štátov na základe demokratických princípov; prečo existuje taká pevná spolupráca medzi tajnými službami jednotlivých arabských krajín, ale na druhej strane spolupráca arabských organizácií v ekonomickej, kultúrnej a politickej oblasti je stále nedostačujúca.

Napriek postupujúcej modernizácii v niektorých arabských krajinách beduínske hodnoty a tradície zostávajú hlboko zakorenené, a hlavne v politických a administratívnych kruhoch, kde sa naďalej uplatňuje princíp silných príbuzenských väzieb a z toho vyplývajúci systém moci.

Kríza súčasného arabského štátu spočíva v tom, že v rámci modernizácie slúži len záujmom elitných spoločenských vrstiev. Mnohé štúdie ukázali hlboké zmeny, ktorými prešli arabské spoločnosti v súčasnej dobe, a poukázali na niektoré prvky modernizácie v politickej, ekonomickej, sociálnej, kultúrnej a výchovno-vzdelávacej sfére. Avšak spôsob modernizácie a systém rozvojových priorít vyvoláva množstvo otázok. Výskum potvrdil, že moderné arabské myslenie má slabé základy, ktoré nebudú môcť dlho odolávať nielen zahraničným tlakom, ale aj nástupu a upevňovaniu pozícií náboženského faktora. Náboženstvo ako základný pilier a zdroj arabskej kultúry preniká do politickej,

¹⁴ K otázke beduínskych tradícií pozri AWADÍ 1977, DIXON 1996, HAŠŠÁŠ 1991.

¹⁵ Blížšie pozri SARHAL 1990.

sociálnej a ekonomickej infraštruktúry. Arabskej inteligencii sa ani po tzv. Arabskej jari nepodarilo predložiť serióznú koncepciu perspektív objektívneho riešenia náboženskej otázky v arabskom svete, ktorá by viedla k vytvoreniu optimálneho vzťahu medzi právnym štátom, slobodou vierovyznania a demokraciou. Arabské spoločnosti doteraz neuspeli v budovaní vyspelej ekonomiky a vo formovaní modernej demokratickej spoločnosti, ba dokonca v oblasti politického myslenia (v teórii i praxi) zaostávajú. Zostávajú zajatcami patriarchálnych systémov, čo vedie k neschopnosti riešiť problémy arabského sveta – zdedené aj súčasné, a návrat ku kmeňovým mocenským štruktúram predstavuje veľký otáznik v ére globalizácie.

V tomto kontexte sa potvrdila teória Hišáma Šarábího¹⁶ o patriarchálnej štruktúre arabskej spoločnosti a jej vplyve na súčasné arabské myslenie. Autor sa sústreďuje na statické a dynamické javy v arabských spoločnostiach a poukazuje na nebezpečenstvo záujmových kruhov, ktoré ovládajú prírodné suroviny arabského regiónu a zastupujú zahraničné mocnosti, ktoré nemajú záujem o akékoľvek zmeny politického a spoločenského vývoja v arabských krajinách. Hišám Šarábí konštatuje, že vzájomné vzťahy arabského sveta a Západu, najmä s USA, sú stále v protiklade. Západ chce pre Arabov to, o čo oni nemajú záujem. Oni chcú modernizovať a Západ sa snaží o obnovu stavu, ktorý vyhovuje ich záujmom. Arabské štáty požadujú suverenitu a nezávislosť v politickej, ekonomickej a spoločensko-kultúrnej oblasti, ale západné mocnosti ich nútia k určitej závislosti tým, že zasahujú príliš často do ich lokálnych a regionálnych záležitostí. Arabské spoločnosti rovnako ako západné túžia po slobode a zjednotení z hľadiska ich záujmov, ale západné vládnuce kruhy podporujú kmeňové režimy, ktoré svojou podstatou prekážajú vytvoreniu slobodnej a jednotnej demokratickej spoločnosti.

Fenoménom arabského sveta je vzťah medzi náboženskými kruhmi a politickým vedením, kde obe strany usilujú o ovládnutie spoločnosti za protikladných podmienok. Duchovná strana ponúka náboženskú solidaritu, ktorá odstráni všetky sociálne a ekonomické rozdiely na základe zachovania jednoty, nakoľko všetci veriaci sú bratia a sestry a sú si rovní. Politické vedenie z hľadiska kmeňovej súdržnosti považuje všetkých členov kmeňa za rovnocenných v povinnostiach i právach, ktorý sú povinní upevňovať kmeňovú jednotu a rešpektovať šejka (vládcu) kmeňa, pretože je považovaný za najlepšieho ochrancu ich záujmov. Táto protikladná situácia zaskočila a zneistila mnohých arabských vedcov a odborníkov, čo sa odráža v nejasnej formulácii pojmov týkajúcich sa modernosti a obnovy v kontexte presadzovania sa radikálnych a fundamentalistických prúdov a zahraničných tlakov.

Politické úsilie arabských vládcov vrátiť sa ku kmeňovému systému s elitárskou a klientelistickou štruktúrou je dôkazom skutočnosti, že arabské politické systémy ako predstavitelia veľkého regionálneho spoločenského a ekonomického celku sú neschopné v procese globalizácie sa integrovať ako celok do svetových štruktúr. Každý arabský režim sa chce integrovať samostatne v podmienkach globalizácie, poznačenej hegemoniou jednej veľmoci. Situáciu komplikuje aj skutočnosť, že niektorí predstavitelia arabskej inteligencie prešli od podpory sekulárneho štátu k myšlienke nastolenia teokracie. Otázkou zostáva, či ide o premyslený „fah“ alebo neočakávaný dôsledok revolučných procesov napríklad tzv. Arabskej jari.

¹⁶SHARABI 1987.

LITERATÚRA

1. AL-ABSIOVÁ, E.: Rodové aspekty postavenia arabskej ženy v predislamskom kmeňovom spoločenstve (Gender Aspects of Women's Status in the Pre-islamic Tribal Society). In *XLinguae.eu - A Trimestrial European Scientific Language Review*. Vol. 3, No. 3 (2010), p. 23-32. ISSN 1337-8384
2. AL-ADAWÍ, I.A.: *Táríh al-álam al-islámí* (Dejiny islamského sveta). Káhira 1989.
3. AWADÍ, A.: *Al-Kijam wa at-takálíd al-badawíja* (Beduínske hodnoty a tradície). Ammán 1977.
4. ČUKAN, J. K identite beduínov. In *Kontexty kultúry a turizmu*, roč. 1, č. 1 (2008), s. 10-13. ISSN 1337-7760
5. DIXON, H.R.B.: *Arab as-sahrá* (Arabi púšte). Preklad z anglického originálu. Damask 1996. ISBN 1-57547-284-8
6. HAŠŠÁŠ, A.: *Kawánín al-ádát wa at-takálíd* (Zákony obyčajových tradícií). Damask 1991.
7. HOURANI, A.: *A History of the Arab Peoples*. London 1991. ISBN 978-80-7422-059-3
8. IBN CHALDÚN: *Al-Mukaddima*. Úvod do dejín. Z arabského originálu preložil, predslov a poznámky napísal Ladislav Drozdík. Bratislava, Tatran 1984.
9. IBN CHALDÚN: *Čas kráľovstvá a ríší. Mukaddima*. Preložil, úvod a poznámky napísal Ivan Hrbek. Praha, Odeon 1972.
10. KOLEKTÍV: *Al-Mawsúa al-arabíja al-álamíja* (Globálna arabská encyklopédia). Rijád 2004.
11. KOLEKTÍV: *Al-Umará wa ar-ruasá - al-misál li rábitat al-kurba fi sijásat al-álam al-arabí* (Princovia a prezidenti ako vzory príbuzenských väzieb v politike arabského sveta). Arabský preklad z francúzskeho originálu. Národné stredisko pre vedecké štúdiá v Paríži 2001.
12. KORÁN. Z arabského originálu do češtiny preložil Ivan Hrbek. Praha 1972. ISBN 978-80-200-0246-4
13. RASHEED, M.: *A History of Saudi Arabia*. Cambridge 2002. ISBN 978-0521644129
14. SARHAL, A.: *Al-anzima as-sijásíja wa ad-distúríja fil-bilád al-arabíja* (Politické a ústavné systémy arabských štátov). Bejrút 1990.
15. ŠARÁBÍ, H.: *An-nizám al-abawí fi tarkibat al-mudžtamaa al-arabí al-muásir* (Patriarchálna štruktúra súčasnej arabskej spoločnosti). Bejrút 1987.
16. TAUER, F.: *Svět islámu. Jeho dějiny a kultura*. Praha 1984.
17. ZAKARÍJA, A.: *Ašáir aš-Šám* (Kmene v oblasti Šámu). Damask 2005.

Reviewed by: Mgr. Andrea Figulová, PhD.

CHAPTER III

CURRENT ISSUES IN JOHN PAUL'S II PHILOSOPHY

JOHN PAUL II ON FEMINIST ISSUES

Arkadiusz Modrzejewski

ABSTRACT

Thought of Pope John Paul II was involved in feminist issues. He is found as a thinker of “new feminism”. It is an ideology which combines Catholic social doctrine and feminism. His feminist theory is based on principle of natural dignity of woman as well as natural equality between persons despite their sex. He considered discrimination of women as a consequence of the first sin which should be won. He opposed all forms of discrimination and depreciation of the personal value of a woman. This point of view is in opposite to mainstream feminisms as well as conservative Catholicism which reduces a role and importance of women in the Church and society. Feminism of Pope is not consequent. He rejected idea of female priesthood, stating that only men by Christ's will can be ordained as priests.

Key words: John Paul II, feminism, Catholic doctrine, social philosophy, female priest-hood

INTRODUCTION

John Paul II as a theologian and philosopher as well as a social thinker repeatedly raised the issues connected with the role and position of a woman in the contemporary world. The women's issues constitute an important and vast part of his papal teaching. And even though the mainstream of feminist environment recognized John Paul II as a prominent figure in the reactionary environment, he is associated with a repressive patriarchal culture towards women¹, Catholic commentators of papal teaching, quite often including Catholic feminists, perceive him as a promoter of so-called “new feminism”².

The aim of this article is to present the approach of the Polish Pope towards women's issues; to present the role and position of a woman presented in the social teaching of the Pope.

Christian and also Catholic traditions are characterized by some ambivalence towards women. It has its deep biblical sources. On one hand a woman in the Bible is presented as a temptress and seducer who realizes, usually unconsciously, the satanic plan – first mother Eva from the Book of Genesis. On the other hand, we notice the apotheosis of a woman especially in the Book of Gospel. The woman is raised to the distinction of “God's Mother” – Virgin Mary and “the apostle of the apostles” – Mary Magdalene. Therefore, it is right to notice that “women in the Bible are the fury and grace of God”³.

¹ Feminism treats religion, including Christianity, especially traditional Churches (Catholic and Orthodox) as an indication of sexism and a domination of men over women (See: H. Skierczyńska, *Pozycja kobiet w społecznej nauce Kościoła katolickiego*, [in:] *Od kobiety do mężczyzny i z powrotem. Rozważania o płci w kulturze*, Białystok 1997, 76; A. Gajewska, *Hasło: feminizm*, Poznań 2008, 304-305).

² E. Adamiak, *Milcząca obecność. O roli kobiety w Kościele*, Warsaw 2001; W. Irek, *Godność i geniusz kobiety w optyce Jana Pawła II*, Wrocław 2009.

³ J. Kelen, *Kobiety w Biblii*, Warsaw 2009, p. 10.

The Pope John Paul II was trying to overcome this everlasting ambivalence, rein-terpreting both the biblical plots as well as traditional Catholic approach to women's issues. Forming the theses of "new feminism", Karol Wojtyła – John Paul II was referring to the anthropological argumentation. That is why his contemplations take the form of a deep theological and also philosophical discourse. He believed that the essence of the problem lies in perceiving a personal dimension in a woman and also her personal dignity and feminine genius. In Wojtyła's anthropology the subjectivity of a woman was emphasized. Even in the theology of marriage the Pope emphasized the dual subjectivity of the relation woman-man. "The unity of the two" is not reduced to personal uniformity or on psychological grounds to individualistic uniformity but it means the preservation of substantial autonomy of each of the spouses united by mutual love⁴. "Being a person" which to some degree constitutes the condition of human subjectivity, is not conditioned by sex. Sex is only the property of a person. Human sexuality is a secondary matter⁵. Since "being a person" is superior to "being a woman" or "being a man", then in a metaphysical (ontic) sense a woman and a man have the same personal value. They are equal which does not mean that they are not different, but in an ontic sense their value as persons is the same⁶. "Personal resources of femininity – ascertained the Pope John Paul II – surely are not smaller than the resources of masculinity – they are merely different"⁷. This in turn is connected with the full affirmation of the rights of a woman as a person. Each attempt of undignified treatment or subordination would be recognized as an offence against the nature itself. "The value of a person is closely connected with the being of a person. By nature a person is his own master (*sui iuris*) and cannot be given to or replaced by other in all these which require his own will and involvement of his personal freedom (*alteri incommunicabilis*)"⁸.

The Polish Pope perceived a discriminated position of a woman in various cultures of the world and also in the Christian world. In *Letter to Women* he wrote: "We are, unfortunately, the heirs of times full of *conditions*, which in all times and every-where have made the life of a woman difficult, the woman acquainted in her dignity, omitted and not appreciated, quite often pushed to the margins, and finally reduced to the role of a slave"⁹. He was also aware of the mistakes committed by the people of the Church. Although he never indicated directly, surely he meant some Christian thinkers and dignitaries, including the Popes. He deeply deplored the faults of the people of the Church towards women: "If – he wrote in the same pastoral letter – especially in defined historical contexts, numerous sons of the Church bore the objective responsibility, I deeply deplore"¹⁰. He seemed to be aware of the fact that also at present the depreciation of the value of a woman in the Church occurs, because after deploring, he exhorted that it should become "in the whole Church a stimulus to restore the faithfulness towards the spirit of the Gospel, which with reference to the issues of women's emancipation from all the forms of oppression and domination, preaches always up-to-date message coming from the approach of *Christ himself*"¹¹. At the same time he asked a rhetoric question *to what extent the message of Christ was accepted and realized?*

⁴ See Jan Paweł II, *Mężczyznę i niewiastę stworzył ich. Sakrament*, [in:] *Mężczyznę i niewiastę stworzył ich. Sakrament*. O Jana Pawła II teologii ciała, edited by T. Styczeń SDS, Lublin 1998, pp. 32-34.

⁵ K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, Warsaw 2007, p. 124.

⁶ See J. Medina Estévez, *Godność kobiety w nauczaniu Jana Pawła II na podstawie listu apostolskiego Mulieris Dignitatem*, „Ethos” 29/1995, p. 32.

⁷ Jan Paweł II, *List apostolski Mulieris dignitatem (further as MD)*, [in:] *Listy apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, Cracow 2007, no. 10. In pontifical documents I do not indicate the page but a numeration accepted in all issues which facilitates the finding of a given fragment regardless of a collection in which this document was published.

⁸ K. Wojtyła, *Miłości i...*, p. 129.

⁹ Jan Paweł II, *List do kobiet (further as LK)*, [in:] *Listy pasterskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, Cracow 1997, no. 3.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

Therefore, the objection formulated towards John Paul II that he apologized and deplored various forms of discrimination of women committed by the people of the Church in the past but he did not notice them in the contemporary Church is not fully justified¹². However, it may not be a sufficient expression of awareness of discrimination in the present to limit oneself only to asking a rhetoric question, nevertheless this question is accompanied by the encouragement to oppose the attempts of marginalization of the role of a woman in the life of the community of the faithful.

The Pope John Paul II used the biblical image of expulsion of a man from the Paradise when the mankind was stamped with “original sin”¹³ in order to explain the causes of discrimination and serfdom of women. He did not accept this state as natural but defined it in the category of sin, a moral evil which should be overcome. A woman, being equal with a man by nature and similarly to a man she is created “in the image and likeness of God”, has become aggrieved by a man and subordinated to him as a result of the original sin which is a burden on man. Consequently, a natural order based on communal relation between a woman and a man as “the unity of the two” and on their personal dignity has been violated. The supremacy of a man who “from [now on – A.M.] will rule over you [that is a woman – A.M.] replaced the equality of people in “the unity of the two”, resulting from the personal dignity of both. “Original sin” defined in theological anthropology as “inherited sinfulness” includes the inclination to violation of moral order referring to sensible nature and personal human dignity. The depreciation of the value of a woman in interpersonal relations especially in marriage and family but also in social relations originates from here. It is the result of “the original sin” and cannot be regarded as a natural phenomenon because it influences the order of nature in which there is the equality of a woman and man. Therefore, humanity is summoned to oppose the discrimination of women on various levels of social life, so it is summoned to overcome the heritage of “original sin”. “Overcoming this wrong heritage – wrote John Paul II in the apostolic letter *Mulieris dignitatem* devoted to the issues of dignity and vocation of a woman – is, from generation to generation, the task of every person, both women and men. In any case in which a man is responsible for what offends the personal dignity of a woman and her vocation, he acts against his own dignity and his own vocation”¹⁴.

Although the Polish Pope used a general theological interpretation in opposition to somehow a stereotypically perceived theological tradition¹⁵ in explaining the unprivileged position of women in relation to men, he recognized the necessity to return to the state of nature by the elimination of “the heritage of sin” consisting in equating the position of a woman and man in interpersonal and social relations. A man is summoned to overcome the weaknesses, “the heritage of sin” and not to accept this state and remain in it. Moral development of both the individual and the entire societies assumes overcoming the results of “original sin”, also in the dimension of the relation woman-man. This state was considered by the Pope John Paul II as pathology which must be eradicated from the social life. This pathology cannot become a paradigm of social relations. Therefore, in the papal teaching the

¹² Cf. J. Majewski, *Spór o rozumienie Kościoła. Eklezjologiczne uwarunkowania i perspektywy wielkich debat teologicznych na przełomie XX i XXI wieku*, Warsaw 2004, p. 92.

¹³ In the Book of Genesis after picking the forbidden fruit, God spoke to the woman: „[...] you will direct your desires to your husband, while he will rule over you” [Genesis 3, 16] *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, Poznań – Warsaw 1991, p. 26. Obviously the biblical description is very vivid. Contemporary theological explanation of the original sin are not reduced to this description but they only refer to it.

¹⁵ MD, no. 10.

necessity to restore a proper value of a woman in a domestic, professional, economic, cultural and political dimension is emphasized. All forms of discrimination, also those committed by the people of the Church, were perceived by the Pope as an indication of “the heritage of sin”.

The postulate of eradicating all signs of women’s discrimination are inscribed in the idea of “new feminism” formulated by John Paul II. “New feminism” as opposed to “old feminism” is not merely copying a mistake of masculinity but a discovery of a true personal dignity as well as the genius of a woman¹⁶. Generally, feminist movement was regarded by Karol Wojtyła – John Paul II as a justified reaction to a lack of reverence which a woman is entitled to due to her unique character – inter alia the mother and educator as well as her personal dignity. John Paul II was convinced that “*contemporary feminism* originates from [...] lack of real reverence for woman”¹⁷. Therefore, a primary task of women but also men involved in the equality of rights movement is to popularize the real image of a woman and overcome “the heritage of sin” expressed in various forms of the discrimination of women. In his encyclical *Evangelium vitae* the Pope ascertained: “in the work of forming new culture favouring life, *women* have a great role to play, perhaps even a decisive role, in the sphere of thoughts and action: they are to become the promoters of <<new feminism>>, which does not yield to temptation of imitating the models of <<masculinity>>, but is able to recognize and express the authentic female genius in all aspects of social life, acting in favour of overcoming all forms of discrimination, violence and exploitation”¹⁸.

Personal dignity, to which John Paul II dedicated a lot of place in his papal documents and earlier philosophical and theological works, is the source of human rights. “Recognizing the dignity of every human being is the foundation and the basis of the conception of universal human rights – stated John Paul II in his letter to the Secretary-General of 4th World UN Conference on Women”¹⁹.

The Pope John Paul II condemned various forms of women’s discrimination both in private and social life, emphasizing the necessity to introduce “in all the countries of real equality of personal rights, and consequently equal pay for equal work, care of working mother, the possibility of professional promotion, the equality of spouses from the point of view of family law and recognizing all that is connected with the rights and duties of citizens in a democratic system”²⁰.

He condemned every sexual abuse towards women. He believed that all acts of sexual violence should be condemned and adequate legal measures should be applied in order to enable an effective protection of women’s rights. At the same time he exhorted to expose “hedonistic and commercial culture which inclines the abuse in the sexual sphere involving even very young girls in moral corruption”²¹. Generally it must be stated that to a great extent the feminist issues have their references in Wojtyła’s the-ology of the body. One of the most fundamental issues raised by the Pope was the issue of ethical dimension of human sexuality²². He noticed that in this field the acts of de-preciation of personal value of a woman and attempts to her objectification are highly frequent. It is an indication of Utilitarianism which reduces a person to a tool, an instrument. A person is treated not as an object in itself but instrumentally as a means to an end²³.

¹⁶ Cf. E. Adamiak, op. cit., p. 158.

¹⁷ Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei*, Lublin 1994, p. 159.

¹⁸ Jan Paweł II, *Evangelium vitae*, [in:] Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II, Cracow 2007, no. 99.

¹⁹ Jan Paweł II, List do sekretarza generalnego IV Światowej Konferencji ONZ Poświęconej Kobiecie, no. 2, [at:] http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/listy/onz_kobieta_26051995.html, Opoka – Laboratorium Wiary i Kultury, from 20.04.2010.

²⁰ LK, no. 4.

²¹ Ibidem, no. 5.

²² Cf. J. Kupczak OP, *Dar i komunja: teologia ciała w ujęciu Jana Pawła II*, Cracow 2006.

²³ K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność...*, p. 14.

The realization of women's rights means not only the eradication of practices discriminating women in a private and public sphere, but also involving women in the decision-making process, also in the dimension of strategic decision-making of the country and international community. The Pope postulated the increase of the role and importance of women in solving main problems of the contemporary world: economic, social, ecological and political: "The increase in the presence of women in social, economic and political life on local, national and international level is then a charitable process. Women have full rights to an active participation in all spheres of public life and their rights require the conformation and protection also by means of legal means wherever it is necessary"²⁴. He propagated that in various spheres of social life it will contribute to the humanization of interpersonal and international relations. "The presence of a woman – he claimed – will be highly valuable because it will contribute to the display of contradictions of the society which is governed by the criteria of efficiency and productivity and will force to change these systems subjecting them to the process of humanization which is characterizes the *civilization of love*"²⁵

John Paul II wrote about "the genius of a woman" as a specific ability to recognize and solve various problems which an individual and community face. He noticed the important role of women in building peace both in interpersonal and international dimension. He devoted one of his New Year's messages on World Peace Day to this issue. He paid a special attention to the importance of women in peace education. In the full conviction he propagated that "when women have the possibility to hand down the fullness of their gifts to the whole society, it leads to the beneficial transformation of self awareness of the society and its organization"²⁶. The vocation of a woman is not only being a mother, even though in the Pope's opinion this function is still the basic one, but also being an active and equal participant of social life.

Due to the fact that a woman is burdened with numerous duties, both domestic and professional and social, according to the Pope she has the right to expect the support, including the legal protection from the state institution. However, Wojtyła's anthropology places a woman and a man in "the communion of people" as completing elements of sacramental relationship. Therefore, the husband has a duty to support his wife in her domestic and professional activity. The Pope referring to the biblical account spoke about the complementarity of spouses: "A woman is a completion of a man, in the same way a man is a completion of a woman"²⁷. Humanity is fully realized owing to the duality of "masculine" and "feminine" element. It is connected with the recognition of equality of spouses and therefore not only is a woman obliged to help a man but a man is also obliged to support a woman. This help is not unilateral but mutual. From the anthropological and biblical perspective a practical postulate of a greater involvement of a man in a domestic life and the educational practice of young generations emerges. John Paul II negated the anachronistic way of modeling the social roles quite popular in the traditionally religious circles, including the Catholic ones, where a wife-a mother is delimited domestic space, a husband-a father is responsible for the maintenance of the family or alternatively social work. According to the Pope, the vocation of a woman is obviously being a mother,

²⁴ Jan Paweł II, Kobieta wychowawczynią do życia w pokoju. Orędzie na XVIII Światowy Dzień Pokoju, 1 stycznia 1995 roku, no. 9, [a:] http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/pokoj1995_08121994.html, Opoka – Laboratorium Wiary i Kultury, from 20.04.2010.

²⁵ Jan Paweł II, List do sekretarza generalnego IV Światowej Konferencji..., no. 4.

²⁶ Jan Paweł II, Kobieta wychowawczynią..., no. 9.

²⁷ LK, no. 7.

but she has the right to self-realization and fulfillment on other levels of interpersonal relations. However, a man is not relieved from performing the domestic roles, considering the fact that a woman has the right to the fulfillment outside of home. Therefore, a man should not leave a woman alone in performing the domestic duties but he should have a joint responsibility for the upbringing of the children and keeping the house²⁸.

In his contemplations on women John Paul II followed the direction of conciliar popes – *Vaticanum Secundum*, who emphasized a positive role of women not only in the history of the world but also in the women's liberation movement, recognizing women's liberation, that is their independence and equality as an obvious fact, morally and theologically justified²⁹. The Pope John XXIII in his encyclical *Pacem in terris* ascertained: "[...] the participation of women in public life is an accomplished and obvious fact. It is popularizing faster among the nations of Christian faith, and more slowly although also commonly in the nations being the heirs of other traditions and civilizations. Due to the fact that day by day women are more aware of their human dignity, they do not agree to treat them as soulless beings or tools, but they demand rights and duties worthy their human personality both in private and public life"³⁰.

Nowadays it is emphasized more and more often that Wanda Póltawska (born in 1921) had an influence on Karol Wojtyła's philosophical and theological perception of women. Wanda Póltawska was a medicine doctor, a psychiatrist specializing in the sexual issues. One of the experts on theological and papal issues notices: "When I read their letters [Wojtyła's and Póltawska's – A. M.] I see how deeply soaked through they are with mystic and theological thoughts which Wojtyła uses as a bishop and the Pope"³¹. By the way in this aspect Wojtyła does not receive a comprehension in the circle of main stream of feminist movement which rejects his notion of moral purity, sexual abstinence as well as his attitude to contraception and abortion.

The most controversial and raising discussions in the bosom of the Catholic Church is the issue of contraception. The issues connected with sexual abstinence – sexual relationships only between spouses are morally acceptable, and abortion – the principle of sanctity of life in any form seem to be biblically justified. However, contraception is not sanctioned in the biblical tradition. The Pope John Paul II fully affirmed the interpretation of his predecessor Paul IV included in the encyclical *Humanum vitae*³². Moreover, there are some speculations that it was the Cracovian group of archbishop Karol Wojtyła's co-workers, including inter alia Wanda Póltawska, M.D., which had a great influence on the attitude of Paul IV towards the artificial methods of contraception. In February 1968 a memorandum *The Foundations of the Church teaching on the principles of marriage life* which condemned chemical and mechanical contraception was sent from Cracow to Rome where a special Pontifical Ethical Commission was debating and which generally tended to approve of the use of contraception.³³ It is supposed that this document could have influenced the Pope Paul IV's decision who, having rejected the suggestions of the Commission appointed by himself, firmly opposed the artificial contraception³⁴.

²⁸ Cf. Jan Paweł II, *Kobieta wychowawczynią...*, no. 6.

²⁹ See M. Chrzastowska, *Powołanie i zaangażowanie. Prawa człowieka – feminizm – chrześcijaństwo*, Poznań 2005, p. 47.

³⁰ Jan XXIII, *Pacem in terris*, Wrocław 1997, no. 41.

³¹ Opinion of Jarosław Makowskiego [in:] A. Klich, *Brat Karol – Siostra Wanda. Opowieść o przyjaźni Karola Wojtyły i Wandy Póltawskiej*, Warsaw 2009, p. 144.

³² See EV; also K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność...*, p. 309.

³³ See A. Klich, *op. cit.*, pp. 56-59.

³⁴ Paweł VI, *Humanae vitae*, Wrocław 1994, no. 14 and other.

Another issue raised in the discussion in the Church which causes controversies and theological disputes is the issue of priesthood of women. The Pope John Paul II proved himself to be a firm opponent of the ordination of women which in a way may be interpreted as an indicative of traditionalistic and antifeminist attitude. In 1994 he announced his apostolic letter *Ordinatio sacerdotalis* on ordination only for men. He stated in the letter that "Ordinations, by means of which the mission of teaching and sanctifying the faithful and ruling them entrusted by Christ to His Apostles, have always been in the Catholic Church and from the beginning reserved only for men"³⁵. Referring to the New Testament tradition, the Pope emphasized that "the Church has no power to ordain women"³⁶. Without going into theological digressions, it is noticed that the approach of the Pope does not express ill will but an actual conviction that only men can be ordained. It is not entirely coherent with the whole system of Wojtyła's anthropology in which sex is treated only as a property of a person and not his essential element. Besides, a sacrament, including the ordination, is administered to a person and not to sex³⁷. All those baptized, regardless of sex and age, participate in common priesthood. Therefore, every baptized person is a priest³⁸. Nevertheless a mental change of a two-thousand-year tradition would surely be a revolutionary and could lead to a serious crisis in the Catholic Church. Such a crisis affected the Anglican Church in which women started to be ordained and recently they have also been administered episcopal ordination. As a result, there was a serious schism within the religious community. At times, especially publicists who are not experts on theology mistake the administration of ordination in the Catholic Church, the Orthodox Church, the Anglican Church and the Eastern Orthodox Church with the ordination of pastors in the Protestant Church³⁹. A protestant priest is not a priest in a sacramental sense. He only participates in a common priesthood which is a participation of all who were baptized but he is not ordained⁴⁰. Therefore, the analogies with the Protestant churches are abortive from the theological point of view. Nevertheless, the discussion about this issue is highly interesting and in rather a distant future may cause some changes in the traditional approach which was represented by the Polish Pope. Even now many theologians and Catholic clergymen talk about the ordination of women with great optimism to some extent in defiance of traditionalistic approach of John Paul II. A good example is a Polish clergyman, which is highly rare, a priest and professor Alfons Skowronek. Owing to him in one of the most popular Catholic papers in Poland a heated argument on allowing women to be ordained developed. Skowronek notices that "Preventing women from priesthood cannot be maintained because it is not compatible with women's dignity. It cannot also be justified by the Bible"⁴¹. Wojtyła's anthropology seem to resound in these words, however surely Wojtyła would not support them. In the church circles there is a dominating approach which affirms a natural equality of women and men claiming that a bodily dimension is a criterion of dignity and value of a human being. At the same time, not minding the logical contradiction of statements, it rejects, referring to the evangelical tradition (lack of women in the group of apostles, during the Last Supper when Christ established ordination and Eucharist), the idea of administering

³⁵ Jan Paweł II, List apostolski *Ordinatio sacerdotalis*, [in:] *Listy apostolskie...*, no. 1.

³⁶ *Ibidem*, no. 4.

³⁷ See Cz. Bartnik, *Sakramentologia społeczna*, Lublin 2000, p. 418.

³⁸ See A. Grün OSB, *Sakramenty*, Kraków 2008, p. 266.

³⁹ While talking about the Protestant Churches I do not mean the Anglican Church which as a matter of fact is a Protestant community.

⁴⁰ See J. Motyka, *Bóg i my. W kogo i w co wierzymy?*, Ustroń 2004, p. 202.

⁴¹ A. Skowronek, *Nie ma mężczyzny ani kobiety*, „Tygodnik Powszechny” 2009-07-21.

ordination to women, recognizing it as an expression of “lack of Christian maturity” and disobedience towards Christ – the Head of the Church⁴².

To sum up the analysis, it must be stated that Karol Wojtyła – John Paul II was a promoter of “new feminism”. The movement, which aimed at restoring a personal dignity women deserve and a reminder about “the female genius”, thanks to which the world is becoming more moral and peaceful. Although the views of John Paul II are often far from the postulates formulated by the main trends of feminism, it has been noticed that in his teaching women’s issue was an important subject of reflections. At times being in opposition to his own Church circles, the Pope from Poland pointed at a real and potential role of women in the history of the world. He paid attention to their activity in the sphere of culture, politics and economy, in private and public life. He opposed all forms of discrimination and depreciation of the personal value of a woman, defining them in the categories of “sin”.

Reviewed by: Prof. Danuta Karnowska

⁴² A.J. Nowak OFM, *Kapłaństwo kobiety – tak i nie*, Lublin 2000, p. 57.

KONTEKST POLITYCZNY DIALOGU JANA PAWŁA II Z JUDAIZMEM I ISLAMEM NA ŚWIECIE

Political context of John Paul II's dialogue with Judaism and Islam in the world

Sylwia Górzna¹

ABSTRACT

This article outlines a political context of John Paul II's selected pilgrimages (Assisi in 1986 and 2002, New Delhi in 1999, the Holy Land in 2000), which constitute issues proclaimed during pilgrimages: solidarity, forgiveness, justice, calls for understanding and cooperation, respect for human rights - especially religious freedom, peaceful resolution of conflicts (non-violence policy), the condemnation of fundamentalism and terrorism, meetings with politicians such as Yasser Arafat, the establishment of diplomatic relations with Israel, sending telegrams to the heads of state during the pilgrimage to the Holy Land, kissing the Palestinian land, treating equally both sides - Palestinians and Israelis, peaceful activity of the Community of St Giles, which organizes Assisi meetings. Very important for the political dimension of interreligious dialogue is also commitment to peaceful activities, made by followers of different religions during the meeting in Assisi in 2002. Papal pilgrimages were important steps towards building a new form of meeting of different religious traditions. These meetings have shown that it is possible to reach an agreement, take up the interreligious dialogue and the peace should be the common concern of all religions. The Catholic Church has shown that in religious pluralism of the contemporary world it seeks a better understanding of the world itself.²

Key words: Assisi, interreligious dialogue, Islam, John Paul the Second, Judaism, New Delhi, pilgrimages, the Holy Land

WPROWADZENIE

Jedno z najczęściej używanych określeń Jana Pawła II (pontyfikat w latach 1978-2005) to przydomek „Papież-pielgrzym”³, który Biskup Rzymu zawdzięcza zwłaszcza licznym podróżom, ale także rozważaniom na temat pielgrzymowania⁴.

Należy podkreślić, iż trzech papieży w końcu XIX i początków XX w., Leon XIII (pontyfikat w latach 1878-1903), Pius X (pontyfikat w latach 1903-1914) i Benedykt XV (pontyfikat w latach 1914-1922), nigdy nie wychodzili poza mury Watykanu, ze względu na trudną sytuację we Włoszech w latach 1870-1929. Pius XII (pontyfikat w latach 1939-1958) opuszczał Rzym tylko w celu udania się do swojej letniej rezydencji na południe od Rzymu, Jan XXIII (pontyfikat w latach 1958-1963) odbył dwie podróże na terenie Włoch, zaś Paweł VI (pontyfikat w latach 1963-1978) odbył tylko dziewięć podróży zagranicznych. Żaden papież przed Pawłem VI nie opuścił Włoch od czasów Piusa VII (pontyfikat w latach 1800-1823), wygnanego w 1812 r. przez Napoleona do Fontainebleau

¹ Instytut Historii i Politologii, Akademia Pomorska w Słupsku, email: sylwiagorzna@wp.pl

² M. Al-Absi, Nabożenské aspekty vývoja kultúrnych vzťahov medzi Európou a Blízkym východom, Nitra 2009, s.69.

³ Zob. J. Orlandis, Kościół katolicki w drugiej połowie XX wieku, tłum. P. Skibiński, Radom 2007, s. 183-187.

⁴ Joannes Paulus II - in memoriam. Księga pamiątkowa Stowarzyszenia Bibliotekistów Polskich ku czci Ojca Świętego Jana Pawła II, red. W. Chrostowski, Warszawa 2006, s. 225.

(Francja).⁵ Jan Paweł II nieustrudzenie pielgrzymował po świecie, odwiedzając różne kraje, aby głosić wszystkim ludziom Ewangelię miłości, przebaczenia i pokoju, obalać mury podziałów oraz budować mosty pojednania⁶. Manifestował swoją przyjazną postawę wobec wyznawców innych religii, witał się z przywódcami wielu wspólnot religijnych m.in. z wyznawcami judaizmu, islamu, buddystami, hinduistami⁷. Podróże apostołskie były więc okazją wielu spotkań z reprezentantami innych religii i kultur⁸. Był orędownikiem szeroko rozumianych praw ludzkich, których istotnym składnikiem jest wolność religijna oraz swoboda głoszenia poglądów politycznych i społecznych⁹.

1. Światowy Dzień Modlitwy o Pokój w Asyżu, 27 października 1986 roku

Do tego bezprecedensowego gestu skłoniło Jana Pawła II wznowienie wyścigu zbrojeń i załamanie się negocjacji w Reykjavíku (Islandia) pomiędzy Michaiłem Gorbaczowem¹⁰ a Ronaldem Reaganiem¹¹. Papież uznawał obronę pokoju za nakaz sumienia, który powinien połączyć wszystkich ludzi, bez względu na wyznawaną przez nich religię bądź reprezentowaną kulturę¹².

Asyż¹³ kojarzony jest z postacią św. Franciszka¹⁴ i jak żadne inne miasto jest predestynowany do odegrania roli światowej stolicy dialogu międzyreligijnego (d.m.), pokoju oraz pojednania. Wybór Asyżu na miejsce wspólnych modlitw o pokój wydaje się oczywisty¹⁵. Św. Franciszek z Asyżu jest symbolem świętości, skromności, otwarty na innych i akceptujący całą ludzkość¹⁶. Jan Paweł II wprowadził wyrażenie „Duch Asyżu”, a tego dnia ten „duch” był odczuwany wszędzie¹⁷.

To spotkanie miało swoich krytyków, a jego największym był abp Marcel Lefebvre, nazywając Asyż „najbardziej ohydny przejawem liberalnego katolicyzmu”¹⁸. W 1969 r. Lefebvre założył Bractwo Kapłańskie Świętego Piusa X¹⁹. Krytycy upatrywali w tym wydarzeniu aktu synkretycznego, zmierzającego do stworzenia jednej super-religii, twierdzili, iż w kościołach Asyżu miały miejsce świętokradztwa²⁰. Pod silnym naciskiem zachowawczych kręgów w Kościele przyjęto kompromisową formułę wspólnej obecności na dziedzińcu Bazyliki św. Franciszka, ale różnych modlitw. Podczas kolejnych spotkań w Asyżu, omówionych w dalszej części niniejszego artykułu, zachowano rygorystyczną separację miejsc modłów²¹. Jan Paweł II przekonywał pracowników watykańskich dykaste-

⁵ Jan Paweł II: sięgając ponad granicami, red. P. Pulella, tłum. J. Borkowicz, Poznań 2003, s. 80.

⁶ K. Tadej, Świadkowie świętości. Jan Paweł II znany i nieznan w opowieściach swych przyjaciół i najbliższych współpracowników, Warszawa 2006, s. 26-27; A. Modrzejewski, Uniwersalistyczna wizja stosunków w myśli społecznej i filozoficznej Karola Wojtyły – Jana Pawła II, w: Jan Paweł II. Posługa myślenia, red. J. Kupczak OP, D. Radziechowski, Kraków 2011, s. 181.

⁷ R. Balkin, N. Bakalar, Jan Paweł II naucza jak żyć, tłum. G. Wasiluk, Warszawa 2005, s. 144.

⁸ G. Łęcicki, Jan Paweł II: Pielgrzym Nadziei. Zarys biografii oraz kalendarium pontyfikatu, Wrocław 1997, s. 73.

⁹ K. Karski, Papież Jan Paweł II a ekumenia, „Studia i Dokumenty Ekumeniczne” 2005, nr 1/2, s. 107; A. Modrzejewski, Społeczny wymiar religii w myśli społeczno-filozoficznej Karola Wojtyły (1920-2005), „Athe-naum. Political Science” 2006, nr 14-15, s. 217.

¹⁰ Michaił Gorbaczow – prezydent Związku Radzieckiego w latach 1989-1991.

¹¹ C. Bernstein, M. Politi, Jego Świętobliwość Jan Paweł II i nieznaną historią naszych czasów, tłum. A. Grabowski, Warszawa 1999, s. 433; Ronald Wilson Reagan (1911-2004), prezydent USA w latach 1981-1989.

¹² Z. Dmochowski, Ekumenizm. Rozważania na tle Dnia Modlitwy o Pokój w Asyżu, „Biuletyn Ekumeniczny” 1997, nr 1, s. 32.

¹³ Zob. M.L. Fitzgerald, Mission and Dialogue: Reflections in the Light of Assisi 1986, „Bulletin” 1998, nr 2, s. 113-120; J. Cuper, Jan Paweł II w dialogu z islamem, w: Jan Paweł II – w kręgu myśli politycznej i dyplomacji, red. nauk. M. Wilk, Ł. Donaj, Łódź 2009, s. 147.

¹⁴ F. Gioia, The Catholic Church and Other Religions, w: The community of religions: voices and images of the Parliament of the World's Religions, red. W. Teasdale i G.F. Cairns, New York 1999, s. 89.

¹⁵ B. Dobroczyński, Wszyscy dotykamy tej samej tajemnicy. 10. rocznica spotkania w Asyżu, „Znak” 1996, nr 10, s. 6.

¹⁶ Recognize the Spiritual Bonds which Unite Us. 16 years of Christian - Muslim Dialogue, red. T. Michel, M. Fitzgerald, Vatican City 1994, s. 93.

¹⁷ R. Etchegaray, Duch Asyżu, „Biuletyn Ekumeniczny” 1998, nr 1, s. 13.

¹⁸ J. Poniewierski, Trzy razy Asyż, „Znak” 2002, nr 3, s. 115.

¹⁹ Zob. E. Sakowicz, Bractwo Świętego Piusa X, w: Jan Paweł II. Encyklopedia dialogu i ekumenizmu, red. E. Sakowicz, Radom 2006, s. 73-89.

²⁰ A. Branicki, Teologia papieża Jana Pawła II, „Zawsze Wierni” 2000, nr 2, s. 38.

²¹ J. Moskwa, Prorok i polityk, Warszawa 2003, s. 170-171.

rii, iż asyjskie spotkanie nie służy religijnemu synkretyzmowi²², lecz wynika z przekonania, że Duch Święty jest obecny i działa w innych religiach, w którym nie chodzi o wspólną modlitwę, ale „być razem, aby się modlić, nie zaś modlić się razem”²³.

Zgromadzenie odbyło się w poniedziałek. Ze względów oczywistych nie mógł być to ani islamski piątek, ani żydowska sobota czy chrześcijańska niedziela²⁴. Dwa ruchy odnowy Sant’Egidio i ruch Focolari, wzięły na siebie odpowiedzialność za organizację tego spotkania²⁵, które nie byłoby możliwe bez zmiany nastawienia Kościoła katolickiego do religii niechrześcijańskich na Soborze Watykańskim II (SWD)²⁶. Od 1987 r. Wspólnota Sant’Egidio (Wspólnota Świętego Idziego²⁷ powstała w 1968 r. w Rzymie, założył ją Andrea Riccardi – profesor teologii chrześcijańskiej na Univesità Terza²⁸) organizuje coroczne spotkania pod nazwą „Ludzie i religie”²⁹ przedstawiciele różnych religii, modlących się każdy zgodnie z własną tradycją, w intencji pokoju³⁰. Na każde z tych spotkań papież wysyłał swoje „Przesłania”, a obecnie czyni to również Benedykt XVI (pontyfikat od 2005 r.)³¹.

Należy dodać, iż Wspólnota ta reprezentowała na polecenie Jana Pawła II opcję polityczno-pokojową, za którą Watykan nie mógłby się opowiedzieć oficjalnie oraz bezpośrednio ze względu na swe powiązania dyplomatyczne³². Na apel Jana Pawła II³³ 27 października 1986 roku przybyło do Asyżu³⁴ 47 delegacji reprezentujących poza chrześcijaństwem 13 religii świata³⁵. Wzięli w tym spotkaniu udział przedstawiciele prawie wszystkich kościołów chrześcijańskich, hinduiści, buddyści (z przywódcą tybetańskiego buddyzmu Dalaj Lamą), muzułmanie, Żydzi, dżiniści, szintości, sikhowie, wyznawcy tradycyjnych religii afrykańskich i Zaratustry oraz Indianie amerykańscy³⁶.

W różnych punktach Asyżu odmawiano modlitwy, zgodne z poszczególnymi tradycjami religijnymi. Chrześcijanie modlili się wspólnie, bez względu na wyznanie³⁷. Zapraszając przedstawiciele głównych religii świata do wspólnej modlitwy Jan Paweł II dał wyraz, iż dialog powinien być rozszerzony na wszystkie wspólnoty religijne³⁸. Pragnął, aby każdy modlił się o pokój razem z innymi, a nie przeciw innym, aby wszyscy poczuli się powołani do budowania przyszłości, która przyniesie pokój³⁹.

²² Synkretyzm, w: Wielka Encyklopedia PWN, t. 26, red. J. Wojnowski, Warszawa 2005, k. 321 dodaje, iż synkretyzm (gr. synkretismos – połączenie) – oznacza łączenie w jedną, zwykle niespójną całość różnych, czasami nawet wzajemnie sprzecznych poglądów religijnych np. afrochrześcijańskie religie.

²³ S.J. Żurek, Potrzeba „małych Asyżu”, „Więź” 2005, nr 5/6, s. 146.

²⁴ J. Poniewierski, Pontyfikat, Kraków 2003, s. 159.

²⁵ G. Weigel, Świadek nadziei. Biografia papieża Jana Pawła II, tłum. M. Tarnowska i in., red. J. Poniewierski, Kraków 2003, s. 649.

²⁶ B. Beier i in., Kronika chrześcijaństwa, tłum. E. Gola i in., Warszawa 1989, s. 440.

²⁷ Zob. W. Skóra, Wspólnota św. Idziego, „Pastores” 2006, nr 2, s. 84-90.

²⁸ M. Jędrusik, Wspólnota św. Idziego, „Znak” 2004, nr 12, s. 167.

²⁹ Zob. Recognize the Spiritual Bonds..., red. T. Michel, M. Fitzgerald, s. 97-99; S.B. Brzuszek, Żyjmy duchem Asyżu. Przesłanie Jana Pawła II, Warszawa 2007, s. 33.

³⁰ A. Riccardi, Duch Asyżu, rozm. przepr. M. Kita, „Znak” 2001, nr 9, s. 47.

³¹ S.B. Brzuszek, Żyjmy duchem Asyżu..., s. 33.

³² Pojednanie światów. Dialog z religiami/ Jan Paweł II, oprac. M. Kopp, tłum. T. Szafranski, Warszawa 2006, s. 21.

³³ Przemówienia Jana Pawła II na rozpoczęcie i zakończenie Światowego Dnia Modlitwy o Pokój w Asyżu zob. Jan Paweł II, Przemówienia i homilie Ojca Świętego Jana Pawła II, red. J. Poniewierski, Kraków 1997, s. 403-413

³⁴ Zob. A. Szyszko-Bohusz, Hinduizm, buddyzm, islam, Kraków 1995, s. 301-302; E.I. Cassidy, Rediscovering Vatican II. Ecumenism and Interreligious Dialogue: Unitatis Redintegratio, Nostra Aetate, New York 2005, s. 140-142; J. Figl i in., Katolickie spojrzenie na inne religie, w: Religie świata w dialogu, red. U. Tworuszka, tłum. A. Wąs, Poznań 2010, s. 17.

³⁵ S.C. Napiórkowski, Religie a pokój. Doświadczenia Asyjskie, „Biuletyn Ekumeniczny” 1994, nr 3, s. 6.

³⁶ A. Szyszko-Bohusz, Hinduizm, buddyzm..., s. 301.

³⁷ J. Poniewierski, Pontyfikat..., s. 160.

³⁸ A. Szostek, Człowiek drogą Kościoła. Główne linie pontyfikatu Jana Pawła II, „Ethos” 2005, nr specjalny, s. 49.

³⁹ J. Kiliańczyk-Zięba, Jan Paweł II. Autobiografia, Kraków 2003, s. 181-182. Argumenty za i przeciw wspólnej modlitwie zob. W. Kluj, Wspólna modlitwa wyznawców różnych religii, w: Odkupienie a dialog między-religijny. Materiały z sympozjum w Obrze 20-21 kwietnia 1998 r., red. tenże, Poznań 1999, s. 149-156.

To spotkanie było największym gestem szacunku wobec innych wierzeń religijnych. Ludzie spotkali się tutaj nie po to, aby wspólnie się modlić, ale po to, aby być razem na modlitwie. Na pokojowy apel papieża odpowiedzieli m.in. partyzanci na Filipinach, separatyści na Cejlonie, saharyjski front Polisario, szyici oraz sunnici w Libanie⁴⁰. Jeden z dziennikarzy napisał, iż papieżowi udało się „ukraść jeden dzień wojnie”⁴¹. Jan Paweł II pragnął, aby spotkanie rozpoczęło nową erę pokoju i porozumienia między religiami.⁴² Papieżowi chodziło nie tylko o współistnienie religii, ale także o politykę, pomimo, iż wyraźnie zdementował to w swoim przemówieniu⁴³.

Podczas przemówienia powitalnego Jan Paweł II podkreślił siłę modlitwy: „Już sam fakt, iż tak wielu przywódców religijnych zebrało się na modlitwie, jest zachętą dla współczesnego świata, by uświadomił sobie, że istnieje inny wymiar pokoju, że obok negocjacji politycznych, kompromisów lub ekonomicznych przetargów istnieje inny sposób szerzenia pokoju. Jest nim modlitwa, która bez względu na zróżnicowanie religii wyraża związek z potęgą najwyższą, która znacznie przekracza granice naszych ludzkich możliwości”⁴⁴.

Papież uważał, iż istnieje nie tylko zewnętrzny, ale również wewnętrzny „związek między autentyczną postawą religijną i wielkim dobrem pokoju, a w nawoływaniu religii świata do współpracy na rzecz pokoju mówił, iż warunkiem współpracy nie jest sprowadzenie wszystkich religii do wspólnego mianownika, ale odkrycie wewnątrz każdej z nich tego, co nas łączy”⁴⁵

W przemówieniu na zakończenie Światowego Dnia Modlitwy o Pokój papież podkreślił, iż „Nie ma pokoju bez namiętnego umiłowania pokoju. Nie ma pokoju bez nieugiętej woli osiągnięcia pokoju. (...) Pokój czeka na swoich budowniczych. Wyciągnijmy ręce do naszych braci i siostr, zachęćmy ich do budowania pokoju na czterech kolumnach: prawdy, sprawiedliwości, miłości i wolności”⁴⁶.

To spotkanie dowiodło, iż papież był zawsze konsekwentny, podkreślając, iż należy jak najszybciej zmobilizować wszystkie energie duchowe, kulturowe i religijne dla przyspieszenia pokoju⁴⁷, było konsekwencją całej postawy Jana Pawła II wobec problemów współczesnego świata⁴⁸.

Wszyscy mogli się przekonać, iż pokój między narodami to nie odległa utopia. Modlić się o pokój to znaczy modlić się o sprawiedliwość, o zaprowadzenie odpowiedniego porządku wewnątrz państw i w stosunkach między nimi, o wolność zwłaszcza religijną, znaczy błagać Boga o łaskę przebaczenia⁴⁹. To właśnie Asyż uczy wszystkich, iż „pokoju nie można osiągnąć bez modlitwy”⁵⁰. Wspólna modlitwa wyznawców różnych religii o pokój oznaczała, iż religie w procesie zmiernym do „wspólnego dobra” otworzyły się na siebie⁵¹. Asyż - miejsce „bycia razem, aby się modlić” - poświadczyl, iż wyznawcy wszystkich religii są naprawdę dziećmi jednego Boga⁵².

⁴⁰ S. Karczewski, *Dar i Zadanie. Szkic do portretu Papieża z Polski*, Ząbki 2000, s. 165.

⁴¹ A. Nowak, *Karol Wojtyła - Jan Paweł II. Kronika życia i pontyfikatu* Kraków 2003, s. 209. Por. T. Królak, G. Szuplewski, *Ślady: świat o Janie Pawle II*, Częstochowa 2003, s. 102.

A. Nowak, *Karol Wojtyła - Jan Paweł II. Kronika życia i pontyfikatu* Kraków 2003, s. 209. Por. T. Królak, G. Szuplewski, *Ślady: świat o Janie Pawle II*, Częstochowa 2003, s. 102.

⁴² M. Al-Absi, *Vzajemné poznanie a tolerancia – základ koexistencie rôznych kultúr v arabsko-európskom kontexte*, Nitra, Nitra 2006, p. 206.

⁴³ L. Ring-Eifel, *Światowa potęga Watykanu. Polityka współczesnych papieży*, tłum. T. Sotowska, Warszawa 2006, s. 186.

⁴⁴ *Antologia: Światowy Dzień Modlitwy o Pokój w Asyżu*, w: Jan Paweł II. *Encyklopedia...*, red. E. Sakowicz, s. 564.

⁴⁵ Z. Kubacki, *Jan Paweł II - papież pokoju i dialogu międzyreligijnego*, „*Studia Bobolanum*” 2006, nr 3, s. 39.

⁴⁶ *Antologia: Światowy Dzień...*, w: Jan Paweł II. *Encyklopedia...*, red. E. Sakowicz, s. 569.

⁴⁷ H. Simon, *Jan Paweł II wobec naszych czasów*, tłum. M. Tarnowska, „*Znak*” 1991, nr 6, s. 14.

⁴⁸ *Być razem, aby się modlić. Światowy Dzień Modlitwy o Pokój Asyż, 27 października 1986 roku*, oprac. A. Szafrńska, Warszawa 1989, s. 13.

⁴⁹ J. Kilańczyk-Zięba, *Jan Paweł II...*, s. 183.

⁵⁰ E. Sakowicz, *W duchu Asyżu...X rocznica Dnia Modlitwy o Pokój w Asyżu*, „*Collectanea Theologica*” 1996, nr 4, s. 192; Tenże, „*Pokoju nie można osiągnąć bez modlitwy...*” X rocznica Dnia Modlitwy o Pokój w Asyżu, „*Biuletyn Ekumeniczny*” 1997, nr 1, s. 30.

⁵¹ B. Beier i in., *Kronika chrześcijaństwa...*, s. 440.

⁵² E. Sakowicz, *W duchu Asyżu...*, s. 191. Tenże, „*Pokoju nie można osiągnąć...*”, s. 28.

27 października 1986 r. Jan Paweł II wypowiedział słowa „Duch Asyżu”, ale w swojej treści sięgają one wczesnego średniowiecza. Należy podkreślić, iż 5 listopada 1978 r., w dwadzieścia dni po swoim wyborze na Stolicę św. Piotra, papież modlił się przy grobie św. Franciszka, słowami ułożonej przez siebie modlitwy⁵³. Powiedział wówczas: „Nie ma już milczącego Kościoła. Dziś przemawia on głosem papieża”⁵⁴.

Jan Paweł II przybył po raz drugi do Asyżu 12 marca 1982 r., w celu uczczenia 800. rocznicy urodzin św. Franciszka, a po raz trzeci właśnie 27 października 1986 roku⁵⁵.

Ważnym spotkaniem był także Dzień Modlitwy o Pokój w Europie w dn. 9-10 stycznia 1993 r.⁵⁶ w bazylice św. Franciszka, w okresie wojen w byłej Jugosławii, w którym oprócz chrześcijan wzięli udział również muzułmanie i Żydzi⁵⁷. Był to czwarty pobyt papieża w Asyżu⁵⁸. 10 stycznia Jan Paweł II przyjął na audiencji 31-osobową grupę muzułmanów w klasztorze franciszkanów⁵⁹. Z woli papieża wprowadzono do liturgii nabożeństwa o pokój w Europie, modlitwę, która jest najważniejszym tekstem, traktującym muzułmanów jako braci w wierze. Wyznawcy islamu są w niej wymienieni obok Żydów i chrześcijan jako bracia, poprzez Abrahama, czyli wspólnego ojca⁶⁰. Politycznie rzecz biorąc, w tej modlitwie papież myślał tym bardziej o wyznawcach islamu, z uwagi na trwającą wojnę w Bośni⁶¹.

Piąta wizyta papieska odbyła się w dn. 3 stycznia 1998 r., której celem było moralne wsparcie mieszkańców Umbrii (Włochy) po tragicznych trzęsieniach ziemi w dn. 26 września i 3 października 1997 roku. Ucierpiały wówczas m.in. Bazylika św. Franciszka, Bazylika Najświętszej Panny Marii Anielskiej z Kościółkiem Porcjunkuli⁶². Szósta i ostatnia pielgrzymka do Asyżu odbyła się w dn. 24 stycznia 2002 roku (opisana w § 4.).

Należy zgodzić się z publicystą Piotrem Wojciechowskim, iż po spotkaniu w Asyżu Kościół katolicki już nie jest taki sam i może odtąd patrzeć na siebie inaczej⁶³.

2. New Delhi, 7 listopada 1999 roku

Pielgrzymkę do Indii poprzedziły antykatolickie głosy hinduskich fundamentalistów⁶⁴, którzy chcieli zahamować rozwój chrześcijaństwa⁶⁵, dopuszczając się coraz większej ilości ataków przemocy wobec katolików. Jan Paweł II starał się załagodzić złe nastroje, przypominając, iż „religia nie jest i nie powinna się stać pretekstem do konfliktów, zwłaszcza gdy tożsamość religijna, kulturowa i etniczna nakładają się na siebie”⁶⁶. Sprzeciwiał się lansowanej wizji „zderzenia cywilizacji”, przedstawionej po

⁵³ Zob. S.B. Brzuszek, *Żyjmy duchem Asyżu...*, s. 6-8.

⁵⁴ B. Fastyn, *Jan Paweł II wobec konfliktu izraelsko-palestyńskiego*, Warszawa 2004, s. 74, przyp. 235.

⁵⁵ S.B. Brzuszek, *Żyjmy duchem Asyżu...*, s. 9-10.

⁵⁶ Zob. *Recognize the Spiritual Bonds...*, red. T. Michel, M. Fitzgerald, s. 99-101; John Paul II and interreligious dialogue, oprac. B.L. Sherwin, H. Kasimow, New York 1999, s. 209; E.I. Cassidy, *Rediscovering Vatican II...*, s. 142-143; M.L. Fitzgerald, J. Borelli, *Interfaith dialogue: A Catholic View*, New York 2006, s. 85.

⁵⁷ Dialog międzyreligijny, w: *Wielka Encyklopedia Jana Pawła II*, t. 2, red. G. Polak, Warszawa 2005, s. 36; Zob. J. Poniewierski, *Pontyfikat...*, s. 281-283.

⁵⁸ S.B. Brzuszek, *Żyjmy duchem Asyżu...*, s. 10.

⁵⁹ *Dzień Modlitw o Pokój w Europie*, w: *Wielka Encyklopedia...*, t. 2, red. G. Polak, s. 80.

⁶⁰ L. Accattoli, *Kiedy papież prosi o przebaczenie. Wszystkie „mea culpa” Jana Pawła II*, tłum. A. Dudzińska-Facca, Kraków 1999, s. 173.

⁶¹ J.-B. Raimond, *Jan Paweł II. Papież w samym sercu historii. Apostoł prawdy i wolności jako dyplomata i polityk*, tłum. T. Olszewski, Gniezno 2000, s. 51.

⁶² S.B. Brzuszek, *Żyjmy duchem Asyżu...*, s. 10.

⁶³ P. Wojciechowski, *Epoka, fragment zyciorysu*, rec. J. Poniewierski, *Pontyfikat*, Kraków 1999, „Znak” 1999, nr 10, s. 140-141.

⁶⁴ J. Turnau, *Karol Wojtyła - Jan Paweł II. Kalendarium oraz Testament Jana Pawła II*, Warszawa 2005, s. 83.

⁶⁵ A. Szostkiewicz, *Nawracanie Azji. Trudne podróże Jana Pawła II*, „Polityka” 1999, nr 47, s. 48.

⁶⁶ A. Nowak, *Karol Wojtyła...*, s. 293

raz pierwszy w połowie lat 90. przez amerykańskiego politologa Samuela Huntingtona⁶⁷, która nie ma nic wspólnego z uniwersalizmem, czy zasadami miłości bliźniego w chrześcijaństwie⁶⁸.

W katedrze w New Delhi papież podpisał posynodalną adhortację apostolską *Ecclesia in Asia*⁶⁹, w której wzywał do d.m., zobowiązując jednocześnie Kościoły lokalne w Azji do podjęcia w nowym milenium misji chrześcijańskiej⁷⁰.

W centrum konferencyjnym „Vigyan Bhavan” Jan Paweł II spotkał się z przedstawicielami innych wyznań i religii: islamu, judaizmu, hinduizmu, dżinizmu, bahaizmu, zaratusztrianizmu, religii sikhów (przywódca przyszedł z szablą i został zatrzymany przez służbę ochrony, jednak na życzenie papieża został wpuszczony, ponieważ szabla była oznaką jego godności religijnej)⁷¹.

Jan Paweł II powiedział do Zwierzchników Wspólnot Religijnych: „(...) Kościół katolicki pragnie nawiązywać coraz głębszy dialog z religiami świata. (...) Jest znakiem nadziei fakt, że religie świata coraz bardziej uświadamiają sobie wspólną odpowiedzialność za pomyślność ludzkiej rodziny. Ta odpowiedzialność stanowi kluczowy warunek globalizacji solidarności, która musi się dokonać, aby przyszłość świata była bezpieczna”⁷².

Papież dodał, iż: „Dialog nie może być próbą narzucenia innym naszych poglądów, w przeciwnym razie taki dialog mógłby stać się formą duchowej i kulturowej dominacji. To nie oznacza porzucenia naszych własnych przekonań. To oznacza, że podtrzymując stanowczo to, w co wierzymy, z respektem słuchamy innych, starając się rozpoznać to, co dobre i święte, co faworyzuje pokój i współpracę”⁷³. Podkreślił prawo do zmiany religii, gdyż „wolność religijna jest sercem wszystkich praw człowieka”⁷⁴. Na zakończenie przemówienia powiedział: „Wybrać tolerancję, dialog i współpracę jako drogę do przyszłości znaczy zachować najcenniejsze elementy wielkiego religijnego dziedzictwa ludzkości”⁷⁵.

3. Ziemia Święta, 20-26 marca 2000 roku (Jordania, Betlejem, Jerozolima, Galilea, Nazaret, Jerozolima)

Przygotowania do Wielkiego Jubileuszu rozpoczęły się na początku 1996 roku⁷⁶. Komisja ds. Dialogu między Religiami⁷⁷ pragnęła, aby rok jubileuszowy „nie był wydarzeniem wyłącznie chrześcijańskim, nie mającym znaczenia dla osób wyznających inne religie, a tym bardziej występującym przeciwko nim”⁷⁸.

⁶⁷ Zob. S.P. Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, tłum. H. Jankowska, Warszawa 2007. Koncepcje Huntingtona zob. P. Klodkowski, *O pęknięciu wewnątrz cywilizacji. Ideologiczny spór między modernistami a fundamentalistami w islamie i hinduizmie w XX i na początku XXI wieku*, Warszawa 2005, s. 21-26.

⁶⁸ A. Nowak, *Karol Wojtyła...*, s. 293.

⁶⁹ G. Polak, P. Zuchniewicz, *Kronika 25 lat pontyfikatu Jana Pawła II*, Kraków-Warszawa 2003, s. 92. Treść tego dokumentu zob. *Ecclesia in Asia*. Wybrane problemy Kościoła w Azji w świetle posynodalnej adhortacji Jana Pawła II, red. J. Różański, Warszawa 2004, s. 9-96.

⁷⁰ A. Nowak, *Karol Wojtyła...*, s. 293.

⁷¹ Jan Paweł II. *Dzień po dniu*. Ilustrowane Kalendarium Wielkiego Pontyfikatu 1978-2005, t. 2, oprac. G. Turowski, red. J. Sosnowska, Kraków 2005, s. 1077.

⁷² *Antologia: Religie Dalekiego Wschodu i Indii*, w: Jan Paweł II. *Encyklopedia...*, red. E. Sakowicz, s. 548

⁷³ J. Moskwa, Jan Paweł II. *Autorytety*, Warszawa 2005, s. 254-255, przyp. 90.

⁷⁴ J. Turnau, *Karol Wojtyła...*, s. 84.

⁷⁵ *Antologia: Religie Dalekiego...*, w: Jan Paweł II. *Encyklopedia...*, red. E. Sakowicz, s. 550.

⁷⁶ L. Accattoli, *Kiedy papież prosi...*, s. 77.

⁷⁷ *Tamże*, s. 79, przyp. 80.

⁷⁸ *Tamże*.

Jan Paweł II chciał rozpocząć swój pontyfikat od pielgrzymki do Ziemi Świętej⁷⁹, jednak złożona sytuacja polityczna uniemożliwiła mu realizację tego zamierzenia w 1978 r., zaś zostało zrealizowane dopiero w Roku Wielkiego Jubileuszu⁸⁰. Istotną rolę w jego realizacji odegrał postępujący proces pokojowy, ogólne uspokojenie sytuacji politycznej na Bliskim Wschodzie⁸¹, stopniowe okazywanie skruchy przez chrześcijan za grzechy antysemityzmu, początki realizacji ugody między Izraelczykami a Palestyńczykami, powstanie terytorium Autonomii Palestyńskiej, oficjalne uznanie przez Watykan państwa Izrael, nawiązanie stosunków dyplomatycznych w 1994 roku⁸².

Papież był dwukrotnie w Ziemi Świętej. Po raz pierwszy jako bp Karol Wojtyła w dn. 5-15 grudnia 1963 r.⁸³ w czasie SWD⁸⁴, a drugi raz, jako papież Jan Paweł II w dn. 20-26 marca 2000 roku⁸⁵.

Czterech fundamentalistów muzułmańskich kwestionowało wrażliwość papieża na cierpienia doznawane przez Irakijczyków na skutek embarga amerykańskiego i domagali się podniesienia politycznej rangi tej wizyty. Watykan uznał to za wyraźną próbę politycznej instrumentalizacji tej pielgrzymki, której program przewidywał wyłącznie spotkania o charakterze religijnym, zaś spotkanie z Saddamem Husajnem⁸⁶ w Bagdadzie wynikałoby wyłącznie z dyplomatycznych wymogów protokolarnych, które towarzyszą każdej zagranicznej wizycie papieża⁸⁷.

W liście papieskim *Tertio Millenio Adveniente*⁸⁸ pielgrzymka do miejsc związanych z historią zbawienia miała się rozpocząć w Ur Chaldejskim, dzisiejszym Tal al Muqayyar w południowym Iraku, ojczyźnie Abrahama, jednak z przyczyn niezależnych od woli Jana Pawła II, realizacja tego etapu okazała się niemożliwa⁸⁹. Saddam Husajn ostatecznie uniemożliwił papieżowi przyjazd do Ur Chaldejskiego, od samego początku traktując wizytę papieską jako narzędzie służące jego własnym celom politycznym⁹⁰.

Papież nie zrezygnował z pielgrzymki śladami Abrahama, przekształcając ją w symboliczną uroczystość w Watykanie. 23 lutego 2000 r. w Auli Pawła VI odbyła się pielgrzymka duchowa śladami Abrahama, mająca formę liturgii słowa⁹¹.

Pielgrzymkę do Ziemi Świętej rozpoczął od nawiedzenia miejsc dzisiejszej Jordanii, podążając tropami patriarchów - Abrahama, Izaaka, Jakuba Mojżesza. Z lotniska w Ammanie⁹² skierował się na górę Nebo, z której według tradycji Mojżesz oglądał ziemię obiecaną po 40-letniej wędrówce przez pustynię, a następnie wyruszył w kierunku doliny Wadi Al-Kharrar, gdzie św. Jan Chrzciciel udzielał chrztu w Jordanie⁹³.

20 marca w przemówieniu na lotnisku w Ammanie Jan Paweł II podkreślił, iż „Budowa pokojowej przyszłości wymaga coraz dojrzałego rozumienia i coraz bardziej praktycznej współpracy

⁷⁹ J. Moskwa, Jan Paweł II. Autorytety, Warszawa 2005, s. 254-255, przyp. 90.

⁸⁰ J. Turnau, Karol Wojtyła..., s. 84.

⁸¹ Antologia: Religie Dalekiego..., w: Jan Paweł II. Encyklopedia..., red. E. Sakowicz, s. 550.

⁸² L. Accattoli, Kiedy papież prosi..., s. 77.

⁸³ Tamże, s. 79, przyp. 80.

⁸⁴ Tamże.

⁸⁵ Zob. E.I. Cassidy, Rediscovering Vatican II..., s. 214-215. Zob. M. Frasn, Dialog międzyreligijny w Izraelu i Autonomii Palestyńskiej, w: Świat, polityka, religie u progu XXI wieku, red. T. Dębowski, Wrocław 2006, s. 135-145.

⁸⁶ Joannes Paulus II..., red. W. Chrostowski, s. 458.

⁸⁷ K. Sowa, Droga do Jerozolimy. Papieska pielgrzymka do Ziemi Świętej, „Wprost” 2000, nr 13, s. 99.

⁸⁸ Treść dokumentu zob. „L'Osservatore Romano” 1994, nr 12, s. 20.

⁸⁹ C. Drążek, Jan Paweł II wskazania na trzecie tysiąclecie, Kraków 2002, s. 43.

⁹⁰ G. Weigel, Świadek nadziei..., red. J. Poniewierski, s. 1102.

⁹¹ C. Drążek, Jan Paweł II wskazania..., s. 43.

⁹² Przemówienie w Ammanie zob. Kronika roku świętego. Jan Paweł II homilie, red. L. Sosnowski, Kraków 2001, s. 56-59.

⁹³ M. Latasiewicz, Polski papież. Śladami Jana Pawła II. 104 pielgrzymki 1978-2005, Kraków 2005, s. 226, 230.

między narodami, które uznają Jednego Niepodzielnego Boga, Stwórcę wszystkiego, co istnieje. Trzy historyczne religie monoteistyczne uznają pokój, dobro i szacunek dla osoby ludzkiej ze swe najważniejsze. Mam szczerą nadzieję, że moja wizyta umocni owocny już dialog między chrześcijanami a muzułmanami, prowadzony w Jordanii, zwłaszcza przez Królewski Instytut Międzyreligijny⁹⁴.

21 marca 2000 r. Jan Paweł II wylądował w Tel Awiwie. Lot trwał tylko pół godziny, ale przyniósł znamieny fakt polityczny. Papież, przelatując nad terytoriami różnych państw, wysłał okolicznościowe telegramy do szefów ich państw, również do prezydenta Autonomii Palestyńskiej Jasera Arafata⁹⁵, pisząc: „Proszę wszechmogącego Boga, aby błogosławił ludowi palestyńskiemu i umacniał we wszystkich ludach Bliskiego Wschodu determinację zaprowadzenia sprawiedliwego i trwałego pokoju w regionie”⁹⁶.

Podczas mszy w Betlejem 22 marca papież podkreślał m.in., iż: „Ze wszystkich stron świata ludzie zwracają się ku temu wyjątkowemu miejscu na ziemi z nadzieją zdolną przewyciężyć wszelkie konflikty i wszelkie trudności”⁹⁷, jednak rzeczywistość szybko zweryfikowała te słowa. 2.04.2002 r. uzbrojeni Palestyńczycy, uciekający przed wojskiem izraelskim wdarli się do Kościoła Narodzenia Pańskiego, gdzie uwięzionych zostało kilkudziesięciu pracujących tam księży zakonników i zakonnic. Ostatecznie udało się zakończyć ten konflikt drogą pokojową, dzięki mediacji Watykanu oraz miejscowych franciszkanów⁹⁸.

Po zakończeniu homilii podczas mszy w Betlejem, odezwał się głos muezina, wzywającego do południowej modlitwy. Faktem bezprecedensowym jest, iż papież przerwał mszę, aby poczekać, aż muzułmanin zakończy modlitwę. Krytycy zaś uznali to za gest indyferentyzmu⁹⁹.

W obozie uchodźców Deheisheh 22 marca papież mówił o pokoju, „którego pragną wszyscy ludzie rozumni”, jak również o sprawiedliwości, do której „mają naturalne prawo”¹⁰⁰.

Msza w Betlejem, spotkanie z Arafatem, odwiedzin w obozie zostały odczytane jako sukces Organizacji Wyzwolenia Palestyny (OWP)¹⁰¹ i wyraźne wsparcie palestyńskich aspiracji państwowych. Papież nie wspominał o prawie do powrotu dla palestyńskich uchodźców, ale powszechna jest świadomość, iż ich powrót jest niemożliwy¹⁰².

23 marca Jan Paweł II odwiedził Instytut Yad Vashem¹⁰³, który upamiętnia zagładę 6 mln Żydów w czasie II wojny światowej. Papież spotkał się z sześcioma osobami, które przeżyły Holocaust (mieli reprezentować sześć milionów Żydów, którzy zginęli podczas II wojny światowej). Rozmawiał też z grupą Izraelczyków, przedwojennych mieszkańców Wadowic, a wśród nich byli m.in.: przyjaciel pa-

⁹⁴ Jan Paweł II, Przemówienie na lotnisku w Ammanie, tłum. J. Jarco, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/podroze/tekst/zsw-20.htm (odczyt z dn. 20 marca 2009 r.).

⁹⁵ Jaser Arafat (1929-2004) od 1996 r. prezydent Autonomii Palestyńskiej.

⁹⁶ J. Moskwa, Prorok i polityk..., s. 256, przyp. 108.

⁹⁷ Tutaj zawsze jest Boże Narodzenie. Ojciec Święty w Betlejem, „Cuda Jana Pawła II. Na drodze do świętości”, nr 12, s. 10.

⁹⁸ Tamże, s. 10-11.

⁹⁹ Pod znakiem dialogu. Jan Paweł II w Ziemi Świętej 20-26 marca 2000 r., oprac. S. Cenckiewicz, „Zawsze Wierni” 2000, nr 2, s. 70; J. Braun, Ekumenizm w uchwałach Soboru i w okresie posoborowym, Warszawa 2001, s. 53-54 dodaje, iż indyferentyzm religijny oznacza całkowitą obojętność na najważniejsze problemy naszego życia: zagadkę bytu, istnienie Boga, los nasz po śmierci i na odpowiedzialność moralną, jaką nakłada na nas kondycja chrześcijańska.

¹⁰⁰ Jan Paweł II. Pielgrzym nadziei, red. J. Fronczak, Warszawa 2005, s. 458.

¹⁰¹ OWP to organizacja polityczna, która uważa się za reprezentanta narodu palestyńskiego, utworzona w 1964 r. z inicjatywy Ligi Państw Arabskich.

¹⁰² A. Szostkiewicz, Ziemia Święta. Jan Paweł II: pielgrzymka pojednania, „Polityka” 2000, nr 14, s. 15-16.

¹⁰³ Przemówienie Jana Pawła II w Yad Vashem zob. R.J. Weksler-Waszkinel, Żydzi i judaizm w jubileuszowym rachunku sumienia, „Forum Teologiczne” 2000, t. 1, s. 326, przyp. 20.

pieża Jerzy Kluger¹⁰⁴, syn przewodniczącego gminy żydowskiej w Wadowicach¹⁰⁵ oraz Edith Tziner, urodzona i mieszkająca przed wojną w Wadowicach¹⁰⁶. Żydówka ta uważa, iż przeżyła Zagładę dzięki papieżowi¹⁰⁷. W Sali Pamięci Yad Vashem Jan Paweł II modlił się w milczeniu, widział wówczas przyjaciół z dzieciństwa w Wadowicach, którzy zginęli w obozach śmierci¹⁰⁸. Wyraził pragnienie: „Budujmy nową przyszłość, w której chrześcijanie nie będą już żywić uczuć antyżydowskich ani Żydzi uczuć antychrześcijańskich, ale raczej zapanuje wzajemny szacunek, jaki przystoi tym, którzy czczą jednego Stwórcę i Pana oraz odwołują się do Abrahama jako naszego wspólnego ojca w wierze¹⁰⁹”. Premier Ehud Barak¹¹⁰ podziękował papieżowi za wizytę, wyrażając życzenia, aby przyszłość stała się bardziej ludzka¹¹¹.

23 marca, w czasie spotkania z Naczelnymi Rabinami Izraela, zostały zarysowane główne cele nowej drogi na płaszczyźnie religijnej, wskazanej przez papieża, jakimi są: dążenie do coraz głębszego zrozumienia relacji historycznych i teologicznych pomiędzy dwiema tradycjami religijnymi, jak również powszechniejsze i pełniejsze uznanie wspólnego dziedzictwa Żydów i chrześcijan¹¹². Do wizyty doszło w oficjalnej siedzibie Rabinów (Wielka Synagoga – „Hekal Szlomo”). Ponadto papież odwiedził prezydenta Izraela Ezera Weizmana¹¹³.

W Papieskim Instytucie „Notre Dame”, 23 marca, w Jerozolimie doszło do spotkania Jana Pawła II z przywódcami religijnymi trzech religii monoteistycznych¹¹⁴, z udziałem rabina Meira Lau i szejka Taysira al-Tamimi, najwyższego sędziego Autonomii. Szejk mówił o Jerozolimie jako odwiecznej stolicy islamu i świata arabskiego, zaś papież¹¹⁵ przypomniał, iż Jerozolima jest Miastem Pokoju¹¹⁶. Jan Paweł II zaakcentował, iż „Religia nie jest i nie może być usprawiedliwieniem przemocy i konfliktu, zwłaszcza kiedy tożsamość religijna zbiega się z tożsamością kulturalną i etniczną. Religia i pokój idą z sobą w parze¹¹⁷”. Wszyscy trzej przywódcy religijni mieli razem zasadzić oliwne drzewko pokoju, jednak szejk Tamimi wcześniej opuścił spotkanie i papież musiał zasadzić je samotnie¹¹⁸.

26 marca Jan Paweł II odbył wizytę na wielkim dziedzińcu Świątyni, obecnie dziedzińcu wielkiego meczetu „Omara” zwanego Kopułą Skały. Spotkał się z wielkim Muftim Jerozolimy szejkiem Akramem Sabrim. W krótkim przemówieniu papież prosił: „Niech Wszechmogący obdarzy pokojem cały ten region, tak aby wszyscy jego mieszkańcy mogli cieszyć się swoimi prawami, żyć w zgodzie i współpracować z innymi oraz

¹⁰³ Przemówienie Jana Pawła II w Yad Vashem zob. R.J. Weksler-Waszkinel, Żydzi i judaizm w jubileuszowym rachunku sumienia, „Forum Teologiczne” 2000, t. 1, s. 326, przyp. 20.

¹⁰⁴ G. Ignatowski, Religijny, polityczny i kulturowy wymiar wizyty Jana Pawła II w Instytucie Pamięci Yad Vashem, „Studia i Dokumenty Ekumeniczne” 2007, nr 1/2, s. 153.

¹⁰⁵ L. Wawrzyńska-Furman, Czy Kościół rzymskokatolicki naucza pogardy wobec Żydów?, „Studia i Dokumenty Ekumeniczne” 2007, nr 1/2, s. 147.

¹⁰⁶ M. Latasiewicz, Polski papież. Śladami..., s. 231.

¹⁰⁷ J. Poniewierski, Pontyfikat - rok XXII, „Tygodnik Powszechny” 2000, nr 42, s. 15.

¹⁰⁸ G. Weigel, Świadek nadziei..., red. J. Poniewierski, s. 1108.

¹⁰⁹ Antologia: Judaizm, w: Jan Paweł II. Encyklopedia..., red. E. Sakowicz, s. 523.

¹¹⁰ Ehud Barak (ur. 1942) – polityk izraelski, generał, w latach 1997-2001 przywódca Partii Pracy, a w 1999-2001 premier Izraela. Obecnie jest wicepremierem i ministrem obrony.

¹¹¹ I. Jaruzelska, Gdy czytam Biblię..., s. 137-138.

¹¹² S. Gądecki, Wkład pielgrzymki Jana Pawła II do Ziemi Świętej w dzieło dialogu chrześcijańsko-żydowskiego, „Collectanea Theologica” 2001, nr 2, s. 17-18.

¹¹³ I. Jaruzelska, Gdy czytam Biblię..., s. 135.

¹¹⁴ Jan Paweł II - Spotkanie z przywódcami religijnymi chrześcijan, żydów i muzułmanów, „Biuletyn Ekumeniczny” 2000, nr 1/2, s. 38.

¹¹⁵ E.K. Czaczkowska, Dwa tysiące lat oczekiwania, „Rzeczpospolita” 2000, nr 77, s. A8.

¹¹⁶ M. Horoszewicz, Przez dwa millenia do rzymskiej synagogi. Szkice o ewolucji postawy Kościoła katolickiego wobec Żydów i judaizmu, Warszawa 2001, s. 387.

¹¹⁷ Tamże, s. 388.

¹¹⁸ Jan Paweł II. Pielgrzym..., red. J. Fronczak, s. 458.

dawać świadectwo o Jedynym Bogu przez dobre czyny i ludzką solidarność¹¹⁹. Wielki Mufti podkreślił, iż dzięki tej wizycie poprawiły się stosunki między wyznawcami trzech religii monoteistycznych¹²⁰.

Papież podszedł do Ściany Płaczu¹²¹ (Ściana Zachodnia, gdzie Żydzi modlą się i wsuwają pomiędzy szczeliny kamieni karteczki z intencjami¹²²). Ten gest stał się istotnym momentem Roku Jubileuszowego, a na umieszczonej kartce w murze widniały słowa: „Boże naszych Ojców, Ty wybrałaś Abrahama i jego potomków, aby zanieśli Twoje imię narodom: jesteśmy głęboko zasmuceni zachowaniem tych, którzy w przeszłości spowodowali cierpienia twoich dzieci i prosząc o twoje przebaczenie, pragniemy szczerego braterstwa z narodem przymierza”¹²³. Modlitwa spod Ściany Płaczu trafiła do Instytutu Yad Vashem, ponieważ, jak twierdzi Moshe Fogel, rzecznik prasowy rządu izraelskiego: „Ma ona dla nas wartość historyczną, nie chcielibyśmy, aby porwał ją wiatr lub aby została zniszczona (...)”¹²⁴.

Należy podkreślić, iż pierwszym krokiem Kościoła katolickiego po drogach zbawienia jest odkrycie bliskości Boga, drugim uznanie nierozzerwalnej więzi, która łączy Kościół ze starożytnym Ludem Przymierza, trzecim uznanie własnej tożsamości, zaś czwartym krokiem tej pielgrzymki, która jest bez wątpienia wkładem do dialogu katolicko-żydowskiego, jest sposób jej odniesienia się do kwestii Holocaustu, gdzie pierwszym z kroków jest milczenie, a dopiero potem przychodzi kolej na pamięć¹²⁵.

W swoich przemówieniach i homiliach, wygłaszanych w Jordanii, na terytorium Autonomii Palestyńskiej i w Izraelu, Jan Paweł II wiele razy przypominał, jak ważny jest d.m., potrzeba wspólnego budowania przyszłości opartej na pojednaniu, sprawiedliwości, pokoju oraz poszanowaniu praw ludzi i narodów¹²⁶. Znaczącym gestem było też ucałowanie palestyńskiej ziemi po wylądowaniu w Betlejem¹²⁷.

Jan Paweł II podkreślał, iż „ma to być pielgrzymka wyłącznie religijna, zarówno ze swej natury, jak i z punktu widzenia jej celów” i że byłoby dla niego „bolesne, gdyby ktoś jej przypisał inne znaczenie”¹²⁸. Pielgrzymka była zwłaszcza wędrówką po śladach Chrystusa¹²⁹.

Pielgrzymka miała jednak ważny wymiar polityczny. Papież stanął ponad stronami konfliktu, zyskując uznanie Izraelitów oraz Palestyńczyków. Spotkał się z premierem Izraela i Jaserem Arafatem, nie nawiązał do toczących się w tym regionie konfliktów, nie dawał rad na ich rozwiązanie, jednak uznał za naturalne prawo narodu palestyńskiego do ojczyzny¹³⁰. Była ukoronowaniem długiego procesu politycznego, trwającego od początku pontyfikatu¹³¹, pewnego etapu polityki watykańskiej na całym Bliskim Wschodzie, dlatego jej wyraźny charakter religijny przenikał się z wymiarem politycznym¹³².

¹¹⁹ Jan Paweł II, Miasto Święte, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/mufti_26032000.htm (odczyt z dn. 20 marca 2009 r.).

¹²⁰ I. Jaruzelska, *Gdy czytam Biblię...*, s. 140.

¹²¹ Zob. J. Góra, *Mur Płacz*, „W Drodze” 2000, nr 5, s. 52-53.

¹²² I. Jaruzelska, *Gdy czytam Biblię...*, s. 140.

¹²³ P. Zuchniewicz, *Na Świętej Ziemi po śladach Chrystusa*, „Księga Świętych” 2003, nr 15, s. 25.

¹²⁴ G. Ignatowski, *Religijny, polityczny i kulturowy...*, s. 158, przyp. 17.

¹²⁵ S. Gądecki, *Wkład pielgrzymki...*, s. 13-16.

¹²⁶ *Joannes Paulus II...*, red. W. Chrostowski, s. 242-243.

¹²⁷ E.K. Czackowska, *Dwa tysiące lat...*, s. A8.

¹²⁸ B. Fastyn, *Jan Paweł II wobec...*, s. 129, przyp. 420.

¹²⁹ J. Moskwa, *Prorok i polityk...*, s. 260.

¹³⁰ *Pielgrzymka do źródeł wiary. Jan Paweł II w Ziemi Świętej*, „Jan Paweł II - Kolekcja. Część 2. 2000 lat chrześcijaństwa”, nr 2, s. 2.

¹³¹ J. Moskwa *Jan Paweł II...*, s. 214.

¹³² K. Sowa, *Droga do Jerozolimy...*, s. 99.

Ewa Czaczkowska, publicystka „Rzeczypospolitej” podkreśla, iż godne najwyższej uwagi jest to, iż Jan Paweł II, pomimo czekających go wielu politycznych raf, wszystkie je ominął, każda strona była potraktowana na równi i zadowolona z tej wizyty¹³³.

W czasie tej pielgrzymki było szczególnie widać ogrom środków zaangażowanych w celu zagwarantowania bezpieczeństwa papieżowi. Operacja zabezpieczenia wizyty w Izraelu została opatrzona kryptonimem „Stary Przyjaciel”¹³⁴ i była największą tego typu w dziejach Państwa Izrael. Zapowiedziano, iż Jana Pawła II będzie strzec w Izraelu 5 tys. policjantów, a w sumie dla ochrony bezpieczeństwa w czasie uroczystości z papieskim udziałem zmobilizowano 18 tys. funkcjonariuszy służb bezpieczeństwa i kilka tysięcy żołnierzy (prezydenta USA Billa Clintona¹³⁵ podczas jego wizyty w Izraelu chroniło 2 tys. funkcjonariuszy)¹³⁶.

Zdaniem Waldemara Chrostowskiego¹³⁷ pielgrzymka ta była wielkim wezwaniem do wierności Bogu, sprawiedliwości i pokoju, jak również wyrzutem sumienia, iż nie czyni się wszystkiego, aby te cele osiągnąć¹³⁸.

Pielgrzymka była wizytą głowy Kościoła katolickiego i wielkiego autorytetu międzynarodowego w ziemi trzech monoteistycznych religii: judaizmu, chrześcijaństwa i islamu¹³⁹. Znamienne, iż po tej pielgrzymce, izraelski pisarz Elie Wiesel, laureat Pokojowej Nagrody Nobla, wielokrotny krytyk Jana Pawła II, wyznał: „Dotychczas bałem się chrześcijan, a na widok Kościoła przechodziłem na drugą stronę ulicy. Teraz tego nie robię i myślę, że podobnie reaguje wielu Żydów. Wiem, że nie muszą obawiać się chrześcijan”¹⁴⁰.

4. Światowy Dzień Modlitwy o Pokój w Asyżu, 24 stycznia 2002 roku

Jan Paweł II wraz z uczestnikami spotkania przyjechał do Asyżu¹⁴¹ specjalnym pociągiem¹⁴². Miało ono miejsce podczas konfliktu na Bałkanach oraz konfliktu izraelsko-palestyńskiego.

Papież powiedział¹⁴³ do przedstawicieli różnych religii: „A zatem wspólnoty religijne i poszczególni wyznawcy muszą stanowczo i radykalnie wyrazić swój sprzeciw wobec przemocy, wszelkiej przemocy, poczynając od tej, która kryje się pod maską religijności i posuwa się do użytkowania przenaświętszego imienia Boga, aby znieważyć człowieka. Zniewaga człowieka w rzeczywistości jest zniewagą samego Boga. Nie ma takiego celu religijnego, który mógłby usprawiedliwić stosowanie przemocy względem drugiego człowieka”¹⁴⁴. Jan Paweł II miał na myśli atak terrorystyczny Osamy Ben Ladena¹⁴⁵ z 11 września 2001 r., zamachy Palestyńczyków w Izraelu i inne tego rodzaju wydarze-

¹³³ E.K. Czaczkowska, Dwa tysiące lat..., s. A8.

¹³⁴ Wielcy Polacy. Jan Paweł II. Pielgrzym pojednania, t. 1, red. J. Dowgiałło-Tyszka, Warszawa 2007, s. 28. Zob. M. Wittbrot, Stary Przyjaciel, „W Drodze” 2000, nr 5, s. 54-57.

¹³⁵ Bill Clinton (ur. 1946 r.) – prezydent USA w latach 1993-2001.

¹³⁶ Wielcy Polacy. Jan Paweł II..., red. J. Dowgiałło-Tyszka, s. 28.

¹³⁷ Waldemar Chrostowski jest konsultorem Rady Episkopatu Polski ds. Dialogu Religijnego, współprze-wodniczącym Polskiej Rady Chrześcijan i Żydów.

¹³⁸ W. Chrostowski, Musimy być mądrzejsi, dojrzalsi..., rozm. przepr. E. Igańska, „Nasz Dziennik” 2005, nr 89, s. 22.

¹³⁹ Joannes Paulus II..., red. W. Chrostowski, s. 242.

¹⁴⁰ Kronika. Wielkie tematy pontyfikatu Jana Pawła II, red. G. Polak, Warszawa 2006, s. 180.

¹⁴¹ Zob. K. Glombik, Sprawozdanie z Dnia Modlitwy o Pokój przedstawicieli różnych religii, Asyż, 24 stycznia 2002, „Homo Dei” 2002, nr 2, s. 153-158; E. Sakowicz, Wszyscy jesteśmy dziećmi jednego Boga, rozm. przepr. J. Serafin, „Homo Dei” 2005, nr 3, s. 95 dodaje, iż spotkania w Asyżu były inspirowane nie przez Jana Pawła II, ale przez Jezusa. Zob. E.I. Cassidy, Rediscovering Vatican II..., s. 145-146.

¹⁴² Bardziej niż kiedykolwiek prosimy o pokój, „Jan Paweł II - Kolekcja. Księga Świętych”, nr 22, s. 2.

¹⁴³ Przemówienie powitalne Jana Pawła II zob. Jan Paweł II, Dzień ważny dla świata, „L'Osservatore Romano” 2002, nr 3, s. 15.

¹⁴⁴ B. Skarga, Zniewaga człowieka - zniewaga Boga, „Więź” 2005, nr 5/6, s. 68-69.

¹⁴⁵ Osama bin (ben) Laden (1957-2011) saudyjski milioner, przywódca Al-Kaidy, uznawany za najgroźniejszego terrorystę świata i największego wroga USA, w 2001 r. oskarżony o zorganizowanie zamachu na WTC i Pentagon w Waszyngtonie, w którego wyniku zginęło 3 tys. osób. Zginął 2 maja 2011 r. w Pakistanie, z rąk żołnierzy amerykańskich.

nia. Ten cytat głosi przestrzega przed „maską religijności”, czyli nadużywaniem haseł religijnych w polityce, zniewagą człowieka, która jest również formą przemocy¹⁴⁶.

Po przemówieniu powitalnym Jana Pawła II świadectwa o pokoju złożyło dwunastu przedstawicieli religii świata m.in.: Wielki Szejk Mohammed Sajed Tantau, Rabin Israel Singer, Andrea Riccardi ze Wspólnoty św. Idziego¹⁴⁷.

Każda z grup oddzielnie modliła się o pokój, a potem wszyscy uczestnicy zebrali się w celu złożenia deklaracji na rzecz pokoju. Przedstawiciele różnych wyznań i tradycji religijnych zawarli w 10 punktach zobowiązania do konkretnych działań, mających na celu obronę pokoju i harmonijnej jedności międzyludzkiej¹⁴⁸. Po raz pierwszy udało się nakłonić zwierzchników innych religii do publicznego zobowiązania się do działań pokojowych i przeciwko przemocy motywowanej racjami religijnymi, a przede wszystkim przeciwko terroryzmowi¹⁴⁹.

Muzułmański shejk Abdel Salam Abuszuchajdam z Jerozolimy zobowiązał się (punkt 5) do prowadzenia szczerego i cierpliwego dialogu, zachowując świadomość, iż to, co dzieli może sprzyjać lepszemu poznaniu¹⁵⁰. Muzułmanin Hodżdżatoleslam Ghomi z Iranu (punkt 8) powiedział: „Zobowiązujemy się krzyczeć w imieniu tych, którzy odrzucają stosowanie przemocy i zła oraz chcemy przyczynić się ze wszystkich sił do tego, aby ludzkość naszych czasów zyskała prawdziwą nadzieję sprawiedliwości i pokoju”¹⁵¹.

Rabin Samuel Rene Sirat z Centralnego Konsystorza Żydowskiego we Francji (punkt 10) podkreślił: „Zobowiązujemy się prosić przywódców narodów, aby podjęli wszelkie wysiłki dla budowania i umacniania na szczeblu narodowym i międzynarodowym, na fundamentach sprawiedliwości, świata solidarności i pokoju”¹⁵².

Jan Paweł II podkreślił, iż dwa główne filary, na których opiera się pokój to: zaangażowanie na rzecz sprawiedliwości, jak również gotowość do przebaczenia¹⁵³. Pierwszy filar odwołuje się do potencjałów konfliktowych, które sprawiają, iż dążenia religijne ciągle napotykać ograniczenia. Aby przezwyciężyć te granice należy urzeczywistnić to, co w postaci na ogół jeszcze ukrytego spełnienia leży u podstaw wszystkich religijnych dążeń wśród ludzi¹⁵⁴. Drugi filar staje się ciągle nową gotowością do nadania ważności własnej religii zgodnie z jej przeznaczeniem. Jej celem jest m.in. otwieranie dróg wiodących ku sobie na polach napięcia teraźniejszości¹⁵⁵.

Podczas dni modlitw o pokój opracowano model modlitwy wieloreligijnej. Joseph kard. Ratzinger (papież Benedykt XVI) wskazywał na 2 podstawowe warunki, które muszą być spełnione: 1) modlitwa wieloreligijna nie może być „normalnym” przypadkiem w życiu religijnym, ale jest jedynie znakiem w sytuacjach nadzwyczajnych, 2) taki prece-dens skłania do fałszywych interpretacji, dlatego takie wydarzenia należą do wyjątków¹⁵⁶.

¹⁴⁶ B. Skarga, *Zniewaga człowieka...*, s. 69.

¹⁴⁷ Wszyscy pragniemy pokoju. Świadectwa przedstawicieli religii świata, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/Z/ZW/asyz-pokoj2_2002.htm (odczyt z dn. 20 marca 2009 r.).

¹⁴⁸ Tamże.; Zob. Zobowiązanie do wspólnego działania na rzecz pokoju, „L'Osservatore Romano” 2002, nr 3, s. 20-21; Dekalog z Asyżu na rzecz pokoju, „L'Osservatore Romano” 2002, nr 5, s. 4.

¹⁴⁹ L. Ring-Eifel, *Światowa potęga Watykanu...*, s. 187-188.

¹⁵⁰ Ludzie wiary błagają Boga o pokój, „Jan Paweł II - Kolekcja. Księga Świętych”, nr 22, s. 1. Zob. J. Poniewierski, *Trzy razy Asyż...*, s. 118.

¹⁵¹ G. Polak, *Międzyreligijne modlitwy o pokój. Asyż, Włochy, 24 stycznia 2002*, „Studia i Dokumenty Eku-meniczne” 2002, nr 1, s. 153.

¹⁵² Tamże, s. 154.

¹⁵³ Bardziej niż kiedykolwiek..., s. 2; M.L. Fitzgerald, J. Borelli, *Interfaith dialogue...*, s. 169.

¹⁵⁴ H. Bürkle, *Walka w imię religii. Od „świętej wojny” do modlitw za pokój w Asyżu*, tłum. B. Floriańczyk, „Communio” 2003, nr 6, s. 37.

¹⁵⁵ Tamże.

¹⁵⁶ J. Ratzinger, *Wiara – prawda - tolerancja. Chryścijaństwo a religie świata*, tłum. R. Zajczkowski, Kielce 2005, s. 86-88.

Modlitwa międzyreligijna oznacza wspólną modlitwę osób lub grup o różnej przynależności religijnej. Aby było to możliwe należy ustalić trzy elementarne warunki: 1) można się modlić wspólnie tylko wtedy, gdy istnieje zgodność co do tego, kim jest Bóg i czym jest modlitwa, 2) należy okazać zgodność co do tego, co jest godne modlitwy i co może stać się jej treścią, 3) nie może dojść do relatywistycznie błędnej interpretacji wiary i modlitwy¹⁵⁷.

Apel z Asyżu „Nigdy więcej przemocy! Nigdy więcej wojny! Nigdy więcej terroryzmu!” powinien stać się programem działania nie tylko dla polityków, ale również dla przedstawicieli i wszystkich wyznawców religii¹⁵⁸.

Po świadectwach przedstawicieli różnych religii Jan Paweł II wygłosił przemówienie, w którym podkreślał, iż „Chcemy przyczynić się do rozproszenia ciemnych chmur terroryzmu, nienawiści, konfliktów zbrojnych, które zwłaszcza w tych ostatnich miesiącach zgromadziły się na horyzoncie ludzkości. Dlatego chcemy słuchać jedni drugich. Czujemy, że to słuchanie siebie nawzajem jest już znakiem pokoju, odpowiedzią na nurtujące nas pytania, pomaga rozrzedzić mgły podejrzeń i nieporozumień”¹⁵⁹. Ten pontyfikat był oparty na gotowości słuchania.

Chociaż przedstawiciele islamu, z powodu niejednolitej struktury tej religii w świecie, nie mogli podjąć się przemawiania w imieniu wszystkich muzułmanów, deklaracja pokojowa z Asyżu była kamieniem milowym także dlatego, iż podpisali ją przedstawiciele judaizmu¹⁶⁰. Był to pierwszy widoczny rezultat wieloletnich zabiegów papieża o porozumienie z umiarkowanymi przedstawicielami religii islamu¹⁶¹.

Spotkania asyjskie udowodniły, iż możliwe jest doświadczenie jedności, które nie zakłada niwelowania różnic¹⁶². To spotkanie było szczególnie potrzebne po wstrząsie z 11 września i wobec niezwykle skomplikowanej sytuacji politycznej w wielu regionach świata¹⁶³. Znamienne są słowa rabina Abrahama Joshua Heschela: „Nasze modlitwy mogą się różnić, ale nasze łzy są takie same”¹⁶⁴.

ZAKOŃCZENIE

Z przemówień papieskich, podczas omówionych wyżej pielgrzymek, wyłania się klarowna koncepcja religii: religia nie może być nigdy usprawiedliwieniem przemocy i konfliktu, powinna prowadzić do odkrycia wspólnego wszystkim korzenia duchowego, którym jest świadomość braterstwa wszystkich ludzi oraz powinna otwierać na dialog, w tym dialog międzyreligijny¹⁶⁵.

Przykład Jana Pawła II pokazał, iż można prowadzić autentyczny d.m. bez jednoczesnej rezygnacji z tego, co stanowi o istocie naszej tożsamości religijnej i będzie to autentyczny dialog zbawienia¹⁶⁶. Papież niestrudzenie pielgrzymował do krajów, gdzie większość stanowią wyznawcy islamu i judaizmu. Apelowal do przywódców świata o d.m. i pokój oparty na filarach: prawdzie, sprawiedliwości, wolności, miłości oraz gotowości do przebaczenia. Zwłaszcza przy okazji omawiania pielgrzymki papieskiej do Ziemi Świętej w 2000 r., wyraźnie widać złożoną sytuację polityczną, która uniemożliwiała papieżowi jej realizację w 1978 roku. Papież podkreślał, iż ma ona charakter wyłącznie religijny, a nie polityczny.

¹⁵⁷ Tamże, s. 88-89.

¹⁵⁸ J. Urban, Kościół rzymskokatolicki wobec islamu, w: Świat po 11 września 2001 r., red. K. Gładkowski, Olsztyn 2003, s. 90.

¹⁵⁹ Jan Paweł II, Budowanie pokoju zadaniem wszystkich, „L'Osservatore Romano” 2002, nr 3, s. 18-20.

¹⁶⁰ L. Ring-Eifel, Światowa potęga Watykanu..., s. 188.

¹⁶¹ Tamże.

¹⁶² Z. Kubacki, Jan Paweł II – papież..., s. 50.

¹⁶³ G. Polak, Międzyreligijne modlitwy o pokój..., s. 154.

¹⁶⁴ H. Kasimow, Poszukiwanie was wyzwoli. Judaizm w dialogu z religiami świata, tłum. V. Reder, Kraków 2006, s. 155.

¹⁶⁵ Z. Kubacki, Jan Paweł II – papież..., s. 43.

¹⁶⁶ Tamże, s. 49-50.

Pomimo krytyki Jan Paweł II zorganizował bezprecedensowe spotkania w Asyżu z wyznawcami różnych religii, których celem była modlitwa o pokój w obliczu toczących się wojen. Wyznawcy każdej religii powinni budować pokój na jego filarach, powinni żyć „Duchem Asyżu”. Po zamachu na WTC 11 września 2001 r. spotkanie asyjskie było bardzo potrzebne światu. Można stwierdzić, iż Jana Pawła II charakteryzowała intuicja potrzeby d.m., przywiązywał ogromną wagę do odpowiedzialności, jaka spoczywa na religiach i ich przywódcach za pokój na świecie.

Wybór literatury:

1. Al-Absi, M., *Vzájomné poznanie a tolerancia – základ koexistencie rôznych kultúr v arabsko-európskom kontexte*. In: *Medzi modernou a postmodernou II. Partikularita a univerzalita človeka a spoločnosti, determinácie a perspektívy ich vzťahu*. Prešov: Prešovská univerzita, 2006, s. 206-210.
2. Al-Absi, M., *Náboženské aspekty vývoja kultúrnych vzťahov medzi Európou a Blízkym východom*. In: *Európske kontexty interkultúrnej komunikácie*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2009, s. 65-71.
3. Bernstein C., Politi M., *Jego Świątobliwość Jan Paweł II i nieznana historia naszych czasów*, tłum. A. Grabowski, Warszawa 1999, s. 433.
4. Branicki A., *Teologia papieża Jana Pawła II, „Zawsze Wierni”* 2000, nr 2, s. 38.
5. Brzuszek S.B., *Żyjemy duchem Asyżu. Przesłanie Jana Pawła II*, Warszawa 2007, s. 33.
6. Cuper J., *Jan Paweł II w dialogu z islamem*, w: *Jan Paweł II – w kręgu myśli politycznej i dyplomacji*, red. nauk. M. Wilk, Ł. Donaj, Łódź 2009, s. 147.
7. Fitzgerald M.L., Borelli J., *Interfaith dialogue: A Catholic View*, New York 2006, s. 85.
8. Gioia F., *The Catholic Church and Other Religions*, w: *The community of religions: voices and images of the Parliament of the World's Religions*, red. W. Teasdale i G.F. Cairns, New York 1999, s. 89.
9. Modrzejewski A., *Společný wymiar religii w myśli społeczno-filozoficznej Karola Wojtyły (1920-2005)*, „Athenaeum. Political Science” 2006, nr 14-15, s. 217.
10. Moskwa J., *Prorok i polityk*, Warszawa 2003, s. 170-171.
11. Napiórkowski S.C., *Religie a pokój. Doświadczenia Asyjskie*, „Biuletyn Ekumeniczny” 1994, nr 3, s. 6.
12. Nowak A., *Karol Wojtyła - Jan Paweł II. Kronika życia i pontyfikatu* Kraków 2003, s. 209. Por. T. Królak, G. Szuplewski, *Ślady: świat o Janie Pawle II*, Częstochowa 2003, s. 102.
13. Riccardi A., *Duch Asyżu*, rozm. przepr. M. Kita, „Znak” 2001, nr 9, s. 47.
14. Szostek A., *Człowiek drogą Kościoła. Główne linie pontyfikatu Jana Pawła II*, „Ethos” 2005, nr specjalny, s. 49.
15. Weigel G., *Świadek nadziei. Biografia papieża Jana Pawła II*, tłum. M. Tarnowska i in., red. J. Poniewierski, Kraków 2003, s. 649.

Reviewed by: Prof. Tadeusz Dmochowski

STATE IN THE CATHOLIC SOCIAL DOCTRINE

Stefan Ewertowski

Abstract

Author of this paper try to convince that despite enlargement of the EU and after Lisbon Treaty (2007) when many competences are performed by EU institutions, the state is still a necessary aim of harmonization of tasks and supporting the development of citizens. Within the framework of the state security, especially internal security is organized. Free market does not protect the weakest and that is a moral duty of a national community. In the notion of social teaching of the Church the role of the state is included between a liberal market economy and a coordinated market economy. In case of cultural relativism, the state should gather its citizens around common good, application of the principle of subsidiarity, creation of conditions for freedom and security; the state should also protect the values of family which is fundamental in a social life.

Key words: state, common good, teaching of the Church, democracy, safety

Introduction

In 2004 when Poland entered the UE, the legal status and the social role of the state changed considerably. The EU structures and institutions took over some functions of the state to a great extent, especially in the fields concerning setting goals, creating law and even supervision of abiding law. For example: „The main aim of the Lisbon strategy [was] to create in Europe, by 2010, the most competitive economy in the world”¹. Unfortunately, this aim has not been achieved. In order to achieve this aim, the EU would have to reform the job market, change means of transport, build up a solid energy market, free the circulation of securities, reform transport and telecommunication. In view of such intentions, what will lie within the state’s competency, however the state will be understood? The more so as with the Lisbon Treaty deepening the economic and legal integration².

It appears that after this international act, the role of the state in creating the aim and decision-making has diminished to even a greater extent. On the other hand, in the name of human solidarity and creating a community, there is a moral obligation in the form of „some kind of” loyalty to the state. A reflection and asking questions are needed: is the state necessary? Is the democratic state a guarantor of the broadest interests of its citizens? And in other words, does democracy need the teaching of the Church? (Zięba 1997). Moreover, the integration processes are overlapped with the competition of various parties and policies concerning the role and tasks of the state. The extreme positions postulate the abolishment of the state in its traditional meaning. There are some convictions that free market is a sufficient foundation of the principles of social life. Limited state interventionism was allowed by John Paul II and in view of liberal notions this seems to be a clever complementarity proposal of the state and market (Centesimus annus 38).

¹The Lisbon strategy – a road to success of united Europe, Committee for European Intergratio, Warsaw2002.

²The Lisbon Treaty(initially known as the Reform Treaty) — s an international agreement that amends the two treaties which form the constitutional basis of the European Union (EU). The Lisbon Treaty was signed by the EU member states on 13 December 2007, and entered into force on 1 December 2009. It amends the Treaty on European Union (TEU; also known as the Maastricht Treaty) and the Treaty establishing the European Community (TEC; also known as the Treaty of Rome). In this process, the Rome Treaty was renamed to the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU).

Zbigniew Romaszewski noticed that some matters in Poland are dealt with in such a way that own state is treated as an enemy and he adds: „In media we can find out that paying taxes does not contribute to our common investments and common matters, but it is an abstract tax office which takes out our money. /.../. We are facing a very important task of strengthening the state. Because our state is subject to a systematic disruption”(Romaszewski 2009). In the light of this we need to start seeking what connects people in the state from the beginning. We need to search for what helps to create social and national bonds. We cannot yield to press slogans: “Poland to exchange”?(Czapliński 2009). We need to consider the following question: why is the state necessary? So-called “political indifference” is a political stance; therefore it is a myth and illusion of neutrality as well as a denial of civil attitude (Strzeszewski 1990). In search of the answer it is worth considering the teaching of the Church which shares the experience and reflection on the issues of the state and civil society. The teaching of the Church, despite the fact that it originates from the theological and ecclesial reflection, has a universal character and ability to inspire political and ethical projects in the dimension of the national and international communities. It is the way to launch social issues on contemporary political communities within the framework of integral development (Taso 2011)³.

This article aspires to be involved in the social discourse which promotes the ideas, indicates the level of reflection and enables a more conscious and responsible decision-making.

1. Common good

Undoubtedly, much depends on the notion of the state which needs to be realised or not, which model of the state is accepted by the majority of citizens. Also which democratic country is there a demand for? Either more oligarchic or welfare state or such which enables the creation of networks of various kinds of non-government initiatives? Roughly, it concerns the scope of the competences of the state, and the state being understood as a political community in view of all civil activities. The state as a political community is a dynamic reality, being continuously created and supported, assuming various institutional structures enabling the realization of set goals. Regardless of the scope and depth of the institutional presence of the state, the perfection of legal regulations, types of property relations, it can be stated that the state is needed, that it is a common good as long as it helps and enables the citizens to realize their personal goals. Activities mobilizing citizens, stimulating the social involvement and development opportunities as well as multiple cooperation at different levels are required (Król 1989)⁴. Narrowly understood ideologies of the state’s interpretation need to be given a critical judgement and if it is possible they need to be neutralized. In the presence of totalitarian threats, there is always an alternative; though it is necessary to pronounce for a personal option and therefore the most democratic and ancillary to every citizen and not only to political elites. The aim is also to avoid marginalization of groups and various people.

³„Promotion of human, global and social development as Benedict XVI suggests depends especially on the possibilities of making good choices. A real democracy and social development appear where the scope of available choices widens and where natural and social environments are satisfactory and above all, where there are more possibilities of making humanly good and just choices and where the number of institutions protecting and promoting collective and relational goods is increasing”

⁴„National awareness (besides legal awareness) is the most important element of political culture of particular citizens in a democratic system. National awareness is – in other words – the proper treatment of the relations between the wholeness such as the state and parts such as interests of particular individuals or social groups. The problem is included in the word >>proper<< “.

The state is a sovereign, moral and ethical community of persons – citizens (Castelli 2011)⁵ having at its disposal necessary means and institutions in order to realize common good (Kondziela 1972)⁶. That means that the state originates from or is founded on the basis of human and social nature and without the state people would achieve these goals with greater difficulties or might not achieve them at all.

John Paul II wrote in his encyclical: “A basic sense of the state’s existence as a political community depends on the facet that the whole society – a given nation – becomes the lord and master of their fate. This sense is never realized because instead of exercising authority with a moral participation of the society or nation, we are witnesses of the authority being imposed on the rest of the members of this society by a specific group. These matters are very important in our epoch in which social awareness of people has increased significantly and together with it also the need of an adequate participation of the citizens in the political life of the community. At the same time we cannot forget about the real conditions in which particular nations are situated and the need for flexible public authority. There are important matters from the point of view of the development of man himself and versatile development of mankind” *Redemptor hominis* (17). In the social teaching of the Church the state as common good (public good) is not a kind of higher being which for its lasting and realizing immanent aims may sacrifice people and violate their rights. There are situations when some rights may be temporarily suspended, however they cannot be completely abolished, e.g. in the name of *raison d’état*. Ignoring this “teaching” results in serious consequences of violating and deforming the shape of the state as a common good. Personalistic notion of the state, as a common good, aims at presenting such a social theory which favours personal and moral development of man in his cultural activity as well as in social and economic promotion among competitive subjects on national, EU and global market (Zamagni 2003; C. Gentili 2003)⁷. Common good of the state for the good of people, for the subjects in their versatile activity appears as an executive norm. Such vision of the state creates the opportunities for social involvement, increase in the level of responsibility and moral duty of participation in the building of the state. The notion of the state understood in such a way does not exclude the cooperation within the EU where protectionism and particularism of the state’s interest must be limited. The ability to such a cooperation may prove a greater maturity and social awareness of the governments and citizens, a degree of international correlation for all the fate of the EU which in practice is constantly verified⁸. The state is needed because it is responsible for the shape of social policy although it should avoid writing detailed scenarios of development due to the fact that it wo-

⁵„Citizenship is not just a status or something codified or meant to be codified. It is rather an ideal which is aimed at, a clear project of human coexistence. It means life “with” others and “for” others”.

⁶“If common good can be defined as: „social and moral value whose content is the fullness of personal development of all the members of society realized by all of them jointly based on natural human properties and institutional conditions, then the state is the most widely organized union of people on a given territory who, according with the norms originating from human nature, have been obliged to cooperate over the realization of the highest social value which is common good”.

⁷According to the scholar we should aim at such a model of the market which by humanizing the economy would be capable of efficient creation of wealth shared according with political pattern and it would not exclude business entities but operating *non profit* and also create the market where the consumer would be the bearer of rights and would participate in the process of production: S. Zamagni. “Antipersonalistic notions are: Nietzsche’s theory of superhuman negating the individual dignity of all human beings, Marxism which makes the person an effect of social relations; Freud’s psychoanalysis leading the person to unconscious psychological mechanisms, holistic ambientalism which reduces the person to nature, leveling him with others, >>not human beings, living<<; structuralism which breaks down the person coming him down to more elementary structures from which he would originate. This is modern polytheism. And this polytheism always reflects the disadvantages of society dominated by utilitarianism, technocracy and unification”: C. Gentili.

⁸„the totality of conditions, institutions and social devices necessary to realize personal common good can be defined as institutional common good”: C. Gentili I, 94.

uld restrict the freedom and suppress the civil initiatives. Firstly, the state warns against threatening crises, alleviates the conflicts and disorders and then it generates the development by creating opportunities. In the conflicts of interests it regulates the entitlements and maintains the possibilities of realizing the integral good. From the point of view of social science of the Church the state realizes the policy as “a sensible care for common good” *Laborem exercens* (20).

2. Principle of subsidiarity

The principle of subsidiarity has been a permanent element of the social teaching of the Church since the teaching of Leon XII *Rerum novarum* (1891) and Pius XI *Quadragesimo anno* (1931). The principle of subsidiarity is a directive of cooperation and a principle of a conscious rejection of an absolute competitiveness. In XIX century there was a conviction similar to Darwin's theories that the weak must give way to the stronger and that the strongest will survive. The Pope Pius XI indicated that necessity for being guided by ethics in social and economic life. It can be understood as a conscious auxiliary activity (subsidiary) for those who cannot help themselves in order to reach the level of sufficiency by their work. Consequently, it pays off to everyone. New social order which included the motives of justice and love should be built on the basis of subsidiarity. The principle of subsidiarity results from the social nature of man, his abilities to cooperate, co-responsibility and even respect for human dignity as nobody, no subject can be replaced in their activities and in the scope which lies within their capabilities. However, those who hold promises of development – private and public sector – must be supported in various ways. In encyclicals it is often mentioned the subjects of higher level have a duty of help towards the subjects of lower level. It may be economic but also legislative and institutional help and also protection of the life space of the smallest and the weakest social cells/unit¹⁰.

This principle sets a course of action; however an effort and a fair judgment are necessary in applying it. It happens that the state must limit its demands in order to enable the activity. To achieve this the state creates appropriate institutions and procedures but at the same time it does not limit anyone in promoting and applying the principle of subsidiarity within the framework of various fields of social and economic life. Job market is a special area and should be given special care. The state has a duty to support active policy of employment. It is not about the direct ensuring of jobs to everyone but some kind of requirements towards wrongful redundancies, supporting initiatives and creating conditions providing workplaces. What is crucial here is the cooperation and agreement with the trade unions. In the times of crisis help should be more specific and even direct. It should be added that both an excessive protection of the state and a complete withdrawal for the benefit of an extreme economic liberalism are harmful and indicative of incompetence of the state of its lack. Supporting the initiative and its legal protection of the state lies on the border of economic freedom, enterprise support (CA 15). Such approach to social policy creates a field of creativity in achieving the welfare of societies. And here emerges the main value which should be protected and which in social life is man himself (CA 32).

⁹ „The development of social initiatives going beyond national spheres creates new field for active presence and direct activity of citizens completing the functions performed by the state”: *Acta Apostolicae Sedis* 23 (1931) 203.

¹⁰ Pius XI, Encyclical *Quadragesimo anno* 79; John Paul II, Encyclical *Centesimus annus* 48; *Katechizm Kościoła Katolickiego*: „ Socialization also brings dangers and threats. Too far-fetched intervention of the state may threaten personal freedom and initiative. The teaching of the Church worked out the principle called the principle of subsidiarity. According with it >>society of a higher rank should not interfere with the internal affairs of the society of a lower rank depriving it from competences but it should rather support it when necessary and help to coordinate its activities with the activities of other social groups for common good<<”: (KKK1883).

Both EU and national institutions can make use of the principle of subsidiarity and it is widely used in the conditions of the crisis of monetary system and also make use of the support of specific branches of industry. Economic institutions are established in order to serve individual people and even corporations taking communal nature into consideration. It must be remembered that in case of taxes and budget states pursue their own policy though coordinated with the EU. The most common motive of the state's activity is "an intention", a will to pursue a policy protecting workplaces, a material promotion of citizens. These are the tasks and competences of the state, especially when it concerns the protection of the weakest. It is definitely more decent to support businesses rather than to organize social help for the unemployed. When there is a conflict between order, economy and help sensible and wise activities are required. Solidarity and subsidiarity must be complementary, otherwise local or individual interest will prevail. John Paul II, the Pope of social teaching and protecting human dignity wrote: "The state should also intervene when specific situations evoked by the existence of monopoly cause a stoppage and create some obstacles for the development. However, besides the function of harmonizing the development and directing it, the State, in specific situations, may perform some substitute functions" (CA 48). The key to understand the intentions and papal teaching is the function of "harmonizing" and "development". Social teaching of the Church is inspiring for the theoretical reflection, working out leading ideas and supporting the possibilities of local applications.

Within the framework of European Union institutions, subsidiarity is regulated by laws and agreements. This principle does not work automatically, therefore a dispute or even conflict is possible and they may end with a court arbitration when it comes to legitimacy and size of a provided aid. This practice indicates that in many cases the arbitration is inevitable.

3. Security and basic freedoms

An independent state, however it builds the conditions of security in the system of

EU member states, various alliance strategies, cannot omit the duty of care of internal and external security of the citizens. People organize themselves into a national community, which may be a monarchy, republic or federation, but first of all in order to realize common goals. The state is a sovereign community and within a sovereign decision it may shift some of its competences for the benefit of international community. That is the way in which EU treaty agreements based on mutual agreement function. Sovereignty is then secured as long as there is a possibility of its execution at least in the form of withdrawal of the approval concerning some or all competences. One of the chief rights and competences is to organize defence against internal and external threats. The state safeguards international order which does not exclude and on the contrary it assumes the cooperation of national entities. In the name of security the prosperity of other nations should be strived for due to the fact that a prosperous neighbour who is economically stable and developing fosters the construction of peace conditions. "A common good of one nation is connected with a common good of the whole human family"(John XXIII 1963;55). "Common respect for rules which inspire legal order complying with moral order is a necessary condition for the durability of international coexistence. Searching for such durability has caused a gradual appearance of so-called laws of nations" (John XXIII 1963;55). Regardless of the quality and content of the conflicts, social teaching of the Church indicates the values of legal order. It guarantees peace, seeking redress of a wrong, is

the foundation of exiting from conflicts and agreement. The application of force, especially “armed attack is immoral by nature. In case of such a tragic conflict occurring those ruling the attacked state have the right and duty to organize the defence, also by means of the use of weapons”(KKK 2265). The application of force is regulated by conditions. It concerns the size and durability of the damage as well as the situation when all the resources have been exhausted taking the consequences of force application into consideration. Nothing will relieve the governments from the responsibility and use of prudence. There is no place here for “just war”, because it is an absolute duty of the state to defend the innocent. The right to defence is a natural right. The aim is to build and secure peace. In this matter the Church strives to cooperate with international institutions and also with particular countries, which is proved by the Pontifical Council *Iustitia et Pax*. As far as possible the Church participates in the humanitarian and peacekeeping missions. The real problem is the fact that no state can allow unlimited numbers of immigrants.

The rich citizens can organize their internal security on their own but they are unable to ensure their security on the field on international conflicts. Repeatedly, the state itself must seek cooperation with other states in order to cope with the threats e.g. terrorism. This is an idea of solutions demonstrating solidarity and mutual creation of peace conditions in the world. Nowadays mutual dependences in the global system are noticeable¹¹.

Social teaching of the Church makes such a reflection on the tasks of the state so that it serves people. This social philosophy is realistic thus it considers conditions and social nature of man who unfortunately falls into various conflicts. They have individual or collective character. The penal system forcing the citizens to obey the law and social order is a must. However, social teaching of the Church indicates the principles and therefore it also warns against despotic state, dominated by ideology and therefore the aim of the state is “the activity for the benefit of common good as >>moral power based on freedom and conscious of the burden of accepted duty<<”(KKK 1092; GS 74)¹². Obviously, the state’s power should not replace anybody in creating moral order which lies in the scope of responsibilities of families, religious communities but it should support and protect the basic social order. When it is necessary the state protects this order by means of legal regulations. Internal security encompasses e.g. fight against corruption of public authorities. John Paul II pays attention this (SRs 44; CA 48). Corruption undermines trust, prevails particular interest over common good. It is a violation of justice. “The state serves the citizens as an administrator of national wealth which should be used for the common benefit”(John Paul II 1998). The practice of excessive bureaucracy, impersonal functionalism is contrary to this vision. Fulfilling these tasks is not easy, it requires a constant vigilance and corrections in the places where it is necessary. Security is also an internal control of the abidance by legal norms.

The integrity of building the security in the state should include moral order. It has the dimension of the accepted hierarchy of values. It was already taught by John XXIII in the encyclical *Pacem in terris* (1963). The system of values lies at the foundation of democracy, solidarity, justice and as

¹¹ Compare: John Paul II, *Centesimus annus* 29; Paul VI, *Populorum progressio*, 40.

¹² “If the human law has characteristics of law, then it is in accordance with the reason. Then it is clear that it originates from perpetual law. If it is not in accordance with the reason, then it is called dishonourable law. In this case there are no essential legal attributes, but it is a form of violence: Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, I-II, 93, 3, ad 2: w: KKK, 442.

a result also security. Democracy is based on the people of conscience; people who have a defined system of values. The creation of national community is partial without the shaping of mentality and moral principles reaching conscience (Jarecki 1990). The respect for human dignity, his freedom and entitling rights lie in the order of moral right and proper anthropology (Scola 2003). That is the way to build a community and the standards of proceedings. Otherwise, the social system assumes the shape of “police state”. Moral order transposes into social life and the state should support it¹³.

4. Family

What good in social life is family? The basic one, resulting from the social nature of man! In the social teaching of the Church family has a priority before the society and the state itself. It stems from the fact that the reproductive nature of family ensures the existence of the society and state. Family performs the basic functions which are passed on the structures of the state within the framework of community. It concerns the care, education, socialization towards new generation as inalienable rights and duties (FC 36)¹⁴.

However, to a great extent family ensures the care for the elderly and those professionally inactive. Regardless of fact which family model is realized and very often it depends on the cultural circumstances, the state has a duty to protect the basic community. The state must protect the family values such as marriage or family bonds, values of conceived life and even enable to maintain family traditions. However radical it may seem, in reality it is not the family which is for the state but the opposite, it is the state which must serve and defend family. It is the reason for survival and development¹⁵.

Familiarism is a direction of care and the state’s policy about family. Such teaching is included in Charter of the Rights of the Family and such interpretation is included in the teaching of John Paul II¹⁶. “Family should be helped and protected by the appropriate social institutions. When families cannot perform their duties, other communities have the duty to help them and support the institution of family (KKK 2209). On the other hand, when the family manages itself, nobody should interfere with its life. It is the principle of subsidiarity which shows the manner of care for the family, it especially concerns numerous families. Not only tax system, support of family and caring services, direct financial help can be listed but also the whole scope of legal regulations protecting the family. These areas lie within the competences of the internal policy of the state. The regulative function is the basic one which does not exclude a more active role of the state institutions such as: collecting alimonies whose burden of execution cannot be taken by the families (Mazurkiewicz 2001)¹⁷. The fundamental activity is to support pronatalistic trends. Contemporary European societies are going to face demographic catastrophe. In the perspective of generational time it is reflected in the ageing rate of the society, the need to lengthen the working time, deficit in the pension schemes etc.

¹³ Jan XXIII, *Mater et magistra*, 205 – 208.

¹⁴ „Fertility of marriage love does not confine only to giving life to children but should also include moral education and spiritual formation. >> This is an educational task of a great significance and its possible lack would be hard to replace. Parents have the right and duty to educate” (KKK 2221)

¹⁵ It is not sufficient to establish „Office of Government Plenipotentiary for the Family Affairs (1997)”, which later became the Office for Equal Status of Men and Women and Prevention of Discrimination”.

¹⁶ *Karta Praw Rodziny* 1983; John Paul II, *Familiaris consortio* 45.

¹⁷ „Family has the right to expect from the state such a social, legal, economic, financial and political system which will protect it. The duty of the state is not only to prevent itself from discrimination of families but also support and protection of authentic institution of family, respect its natural shape and inborn and inalienable rights”.

Without young generation the state does not have any future. According to the document *Familiaris consortio* the state has a duty to protect the family by securing the rights to set up a family and have children, by legal protection the stability of marriage bonds and family institution and also by the right to private property, take up a job and economic initiatives and therefore the right to own a flat or to change the place of residence and even decide about emigration. Due to the fact that fundamental rights and duties of the state are discussed here, the right to medical services and protection against social pathologies must be added (FC 46). Human communities comprise people and therefore the state must consider their subjectivity, sovereignty, will which are expressed in the communal activities and aspirations by their representatives. E.g. the state's monopoly on education of the children and even the tolerance of private education is injustice. Because they perform public tasks, they have the right to financial support¹⁸. Such an approach or rather taking family rights into consideration allows the state to work out suitable normative criteria and fulfil the duty of coping with the needs of families. Consequently, pro-family culture of the state is created and it is an important factor supporting the institution of the family. The above mentioned rights and duties of the state towards the family do not only concern the Christians but all the families. There are the postulates of social teaching of the Church which are convergent with the Universal Declaration of Human Rights¹⁹. A simple criterion can be assumed here, the state works not only in the situation of a relative peace and economic prosperity but it is the most necessary in the event of the crisis. It is authoritative to defend the citizens in international relations both in the economic and political field.

5. Creation of political culture

The state builds culture of individual creators, work of all citizens but it assumes specific form of an organized community. With reference to the state and a suggested reflection it concerns the political culture. Administering and managing do not use up tasks and expectations towards the state. The activity of the state manifests itself within the limits of constitutional law and also in political debates, symbols protection – from the flag to justice institutions and also the propagation of the duty of a proper respect for the head of state who deserves to the highest state honours and special entitlements. E.g. the state which has a low political culture may end up the creation of slanders or denunciatory activities. The awareness of citizens and their level of expectations influence the political parties and the state. Despite the promotion of pluralism, emphasis of all dissimilarities (multicultures), the state should unite the citizens around the fundamental values. However, in practice the states are shaken by various kinds of antagonisms of groups or particular interests and therefore much depends on the intentions of the ruling party. Old tactics of “share and rule” does not find its place in the social teaching of the Church. The aim is to go towards a social agreement by means of a dialogue and reaching compromises. The arrogance of power does harm to the citizens and thus also to the state and populism may lead the state to a similar situation which is now observed in Greece facing economic problems.

¹⁸ The Congregation for the Doctrine of Faith, *Instrukcja Libertatis conscientia*, 94, in: *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*, ed. M. Radwan, L. Dyczewski, A. Stanowski, Rzym – Lublin 1987, 407.

¹⁹ „Regardless of races, nationalities and religions, people have the right to get married and set up a family after reaching full age. /.../ Family is a natural and basic unit of society and has the right to be protected by the society and the State”: PDPCz ONZ from 1948, art. 16, p. 1 – 3. Tekst w przekładzie Biura Informacji ONZ, Polish edition, Warsaw 1963.

Efficiency and competences of law enforcement agencies, efficiency of police, public prosecutor's office, and court institutions as the state's service are indicative of well or badly organized country. This is realism. A particular alienation of the citizens occurs when the aims get mixed. The state is for its citizens and not inversely. It must enable the development of persons, secure the conditions to realize individual and social goals. Similarly we must pay attention to moral standards from which the state can never absolutely distance itself. A resignation from executing justice would be an anarchistic act.

Within the framework of political culture creating the state, a democratic system as a representative system plays an important role. This system is built based on "some" media order. In the long run the mechanisms setting the minimum of democratic standards are insufficient. Social teaching of the Church pays attention to an honest harmonization of particular interests including political ones. Some healthy criticism towards every event and legal regulation is necessary. Public authority has a duty to ensure that even the majority which gains power is not driven by force but by the principle of common good. Only in this way there is a chance to include not only the majority of citizens but in common good there is also the interest of the minority (KKK 1908). It is searching some kind of balance and an agreeable co-existence. Literally speaking: "The teaching office of the Church states that ethnic minorities constitute groups of specific rights and duties." These rights include: the right to existence, to maintain particular culture, language, also religion and even to search the areas of autonomy. Obviously, in difficult situations the minorities have no right to terroristic act because the obligation to act for the benefit of common good is more important²⁰. A wider interpretation of the understanding of democracy as a principle of social coexistence in the state was lectured by John Paul II in his encyclical *Centesimu annus* 56. It is sufficient to quote the statement that: "Authentic democracy is possible only in the State under the rule of law and based on the correct notion of a human being" (CA 46). Apparently democracy requires fulfilment of many conditions.

Freedom and access to truth are such conditions (Sienkiewicz 2011)²¹. The access to information ensures the functioning of democracy. Freedom has its limits related to the duties towards the community but there is no freedom without the access to truth especially the truth concerning social life and the truth about man himself (Masny 2003)²². Free search of freedom seems an obvious rule but it is also about the access to the truth. "Every totalitarian vision of society and state and every ideology confining to purely earthly progress oppose the whole truth about man and divine intention towards history" CA 41. In the name of its own interest, the state is obliged to make sure that everybody has an easy access to truth concerning economic conditions of life, historic past, cultural identity; this obligation also includes the right to gain truth about the world during the process of education at different levels of state education. Such creation of social life allows people to create the conditions for cooperation, enter dialogues and create a common culture which brings hope to people

²⁰ John Paul II, Message for XXII World Peace Day 1989.

²¹ „Democracy cannot be imagined without law. Law in a classic tradition is connected with the objective truth. Whenever the objective truth is negated, the threat of totalitarianism appears”.

²² „The vision of freedom as a road to community is included in the encyclical *Veritatis splendor* (86): >>Rational reflection and everyday experience expose the weakness which is typical for human freedom. It is real but limited freedom [...] << - ascertains John Paul II; he goes even further making use of phenomenology: >>[...] [freedom] is a universal opening to everything that exists and by going beyond oneself towards the cognition and love. Freedom is rooted in the truth of man and directed towards community<< (there). Freedom and truth are inseparably connected with a common character of openness. Freedom, that is openness, is rooted in truth, that is the openness of man towards other beings. Freedom is a process, a road. If it is the road of community, then it is necessary to look around where this community is born. It is born in the freedom of our times

Conclusion

Are the fears of Lisbon Treaty (reforming the EU) moving decisions away from the citizens without reasons? Or are there intentions to create a less democratic super-state controlling everything and everybody in the place of nation state? If a leftist ideologist Slavoj Žižek was right claiming that: „Future is a technocracy manipulating populist needs. Authority will be in fact authoritative and at the same time less visible. All decisions of key importance – concerning economy, power, politics – constitute a domain of administrative and apolitical management because there will be no place for any public debate. That is the future in my opinion” (S. Žižek, 2009). „I believe that Europe is losing its moral capital. [...] Europe is in crisis” (S. Žižek, 2009;4). The answers to the question how to build the future must be sought in the social teaching of the Church. A way to build a European unity does not lead through the weakening national communities despite shifting many competences onto EU institutions.

In view of the above interpretations it is an absolute misconception that the state in its tasks has become unnecessary. Even after Poland's accession to the EU, after Lisbon Treaty (2007) when many competences are performed by EU institutions, the state is still a necessary aim of harmonization of tasks and supporting the development of citizens. Within the framework of the state security, especially internal security is organized. Free market does not protect the weakest and that is a moral duty of a national community. In the notion of social teaching of the Church the role of the state is included between a liberal market economy and a coordinated market economy. In case of cultural relativism, the state should gather its citizens around common good, application of the principle of subsidiarity, creation of conditions for freedom and security; the state should also protect the values of family which is fundamental in a social life.

Bibliography:

1. Castelli L., Obywatelstwo bez granic, translated by T. Żeleźnik, in: „Społeczeństwo”, issue 1/2011, 123.
2. Czapliński P., Polska do wymaniany. Późna nowoczesność i nasze wielkie narracje, Warsaw 2009.
3. Gentili G., Kwestia antropologiczna, translated by T. Żeleźnik, in: „Społeczeństwo”, issue 2 (54), 2003, 174.
4. Jarecki P., Nauka społeczna Kościoła wobec zmian w Polsce, in: „Znaki czasu”, issue 18/1990, 84 – 85.
5. Jan Paweł II, Encykliki – Redemptor hominis (RH)1979; Sollicitudo rei socialis (SRs) 1987; Centesimus annus (CA) 1991.
6. Jan Paweł II, Adhortacja – Familiaris consortio (FC)1982.
7. John XXIII, Encyklika, Pacem in terris (1963), 55.
8. John Paul II, Sprawiedliwość każdego człowieka źródłem pokoju dla wszystkich – Message on XXXI World Peace Day, 1998, in: „Społeczeństwo”, issue 2 (30), 1998, 353 -362.
9. Katechizm Kościoła Katolickiego, Poznań 1994.
10. Kondziela J., Filozofia społeczna, Lublin 1972, 31; 50.
11. Król M., Słownik demokracji, Cracow 1989, 30.
12. Leon XIII, Encyklika - Rerum novarum 1891.

13. Masny M., Wolność, otwartość, wspólnota, in: „Społeczeństwo”, issue ¾, (55/56), 2003, 454 – 455.
14. Mazurkiewicz P., Kościół i demokracja, Warsaw 2001, 263 – 268.
15. O solidarne społeczeństwo. Social document of the Churches in Germany, in: „Społeczeństwo”, issue 2 (30), 1998, 307 – 316.
16. Paweł VI, Encyklika – Populorum progression 1967.
17. Pius XI, Encyklika – Quadragesimo anno 1931.
18. Romaszewski Z., Państwo jest traktowane jak wróg, in: „Rzeczpospolita”, 7 May 2009, A6.
19. Sienkiewicz E., Współczesne demokracje a prawda, in: „Społeczeństwo”, issue 1/2011, 97.
20. Scola S., Człowiek: zanikający podmiot czy nowe centrum?, translated by J. Merecki, in: „Społeczeństwo”, issue 2 (54), 2003, 175 – 194.
21. Strzeszewski Cz., Rehabilitacja polityki, in: „Znaki czasu”, issue 19/1990, 58 – 66.
22. Taso M., Nauka społeczna Kościoła dzisiaj, translated by T. Żeleźnik, in: „Społeczeństwo”, issue 1/2011, 36 – 37.
23. The Congregation for the Doctrine of Faith, Instrukcja Libertatis conscientia, 94, in: Dokumenty nauki społecznej Kościoła, ed. M. Radwan, L. Dyczewski, A. Stanowski, Rzym – Lublin 1987, 407.
24. Zamagni S., Przedsiębiorstwo, rynek i gospodarka społeczna, translated by P. Borkowski, in: „Społeczeństwo”, issue ¾, (55/56), 2003, 359 – 360.
25. Zięba M., Demokracja i antyewangelizacja, Poznań 1997, 70 – 75.
26. Žižek S., Czeka nas miękka apokalipsa, in: Dziennik – Europa, 2009, from 16 V, 3.

Reviewed by: Prof. Jakub Potulski

ABOUT THE AUTHORS (in alphabetic order)

PhDr. Eva Al-Absiová, PhD (*1959) graduated from the Faculty of Arts, Charles University in Prague (1982 Mgr., 1987 PhDr., 2011 PhD. in Cultural Studies). In the years 1988-1998 she lived in Damascus; 1996-1998 studied at the Faculty of Human Sciences and Literature, from 2002 working as a lecturer at the Faculty of Arts, Constantine the Philosopher University in Nitra, Slovakia. She specializes in the issues of Arabic, Arab culture, women's status and Arab feminism. Contemporary institution: Language Center, Faculty of Arts, Constantine the Philosopher University in Nitra/Slovakia. e-mail address: ealabsiova@ukf.sk

Doc. PhDr. Marwan Al-Absi, PhD (*1956) graduated from the Faculty of Journalism, Charles University in Prague (1982 Mgr., 1985 PhDr., 1987 CSc. in History). In the years 1982-1998 he worked at Syrian Arab Television in Damascus; 1998-2002 worked as a film consultant in Slovakia, from 2002 working as a lecturer at the Faculty of Arts, Constantine the Philosopher University in Nitra/Slovakia, from 2009 as an associate professor in Cultural Studies. He specializes in the issues of the Middle East in historical, cultural, political and religious contexts. Contemporary institution: Department of Culture and Tourism Management, Faculty of Arts, Constantine the Philosopher University in Nitra/Slovakia
e-mail address: malabsi@ukf.sk.

George Gamkrelidze has B.A. and M.A. degrees in economics from Tbilisi State University where he studied Commerce and Marketing. In 2006 he was accepted into a research program at the University of Gdansk in Poland where he successfully defended his research thesis on Georgia and problems of international security. Mr. Gamkrelidze has worked in various capacities both in the governmental and academic fields. Currently Mr. Gamkrelidze works as researcher/analyst for the organization New Generation – New Initiative where he is responsible for strategic analysis, research and education programs.
e-mail address: mrc_ngo@yahoo.com

Sylwia Górzna, PhD, political scientist, she is graduate of Varmia and Mzaury University where she obtained doctoral degree, now she is an assistant professor at Dept. of History and Political Science at Pomeranian University in Slupsk, occupied in Catholic political philosophy and theology, especially in ecumenical and interreligion dialogue; e-mail address: sylwiagorzna@wp.pl

Mgr. Michaela Chládková is a law graduate and PhD student at the Institute of European Studies and International Relations, Faculty of Social and Economic Sciences, Comenius University in Bratislava. In her research, she focuses on the system of human rights protection in the European Union and Council of Europe as well as on the human rights dimension of the EU external relations and policies.

Konrad Ćwikliński, PhD, political scientist, he graduated the University of Gdansk. He obtained doctoral degree at Varmia and Mzaury University, now he is an assistant professor at Dept. of Political Science University of Gdansk, he is specialized in NZ politics. e-mail address: konrad@univ.gda.pl

PhDr. Mária Kočnerová, PhD. (1977). She graduated at Faculty of Political Science and International Relations in specialization on international relations and diplomacy. Since 2003 she works as lecturer in Department of Politology and European Studies of Faculty of Arts at Constantine the Philosopher University in Nitra. She is concerned with the issues of international relations and diplomacy. Mainly she specializes on foreign policy of U.S. (especially G.W.Bush), terrorism, protection of human rights by Council of Europe, consumer policy in SR, security threats in 21st. century and analyse of election results. From this field she publishes and presents on conferences at home and abroad. She is a member of research teams – KEGA, VEGA and cooperates on projects PANORAMA, NMUN, Discussion clubs.

Ing. Jana Kušnírová, PhD. graduated in branch Taxes and tax consulting at the Economic university in Bratislava. She passed the postgradual study in Finances, banking and investment. In her research she deals with matters of taxation of natural and legal entities, tax optimisation and issues of tax receivables. She is a assistant profesor at the Departmens of Finances at Economic Facutly in Bratislava where she gives lectures in Tax theory and politics and Tax analyses.

Mgr. Tatiana Marenčáková (1986) is the European return fund coordinator in the Ministry of Interior of the Slovak Republic. As an expert, she is taking part on the negotiations establishing the Asylum and Migration Fund in Brussles. She graduated at the University of Constantine the Philosopher in Nitra and studied International Relations at the Ghent University, Belgium as a part of Erasmus Exchange Program. In May 2010 successfully completed course Certified Interdisciplinary Introduction to North-American Studies organized by Center for North American Studies. In February 2011 she had worked as an Intern at the Embassy of Slovak Republic in Ottawa, Canada. She is interested in the asylum and migration policies, American foreign policy, Theories of international relations and role of Arctic region in the world affairs.

Arkadiusz Modrzejewski, PhD, philosopher and political scientist, graduate of University of Gdansk, where he obtained doctoral degree. Current position: assistant professor at Dep. of Political Science University of Gdansk and at Dep. of His-tory and Political Science Pomeranian University. He is occupied in political philosophy as well as in identity problematic. E-mail address: modrzejewski@ug.edu.pl

Paweł Nieczuja-Ostrowski, PhD, political scientist, he graduated of University of Gdansk. He obtained doctoral degree at Warsaw University. Now he is an assistant professor at Dept. of History and Political Science at Pomeranian University in Slupsk, occupied in Armenian politics and migrations. e-mail address: pawel.nieczuja@onet.eu

Michael Siman, PhD. is a lecturer at the Institute of International and European Law at the Faculty of Law, Pan European University in Bratislava. He is the chairman of the Slo-vak Civic Association EUROIURIS - European Legal Center and also works as an advocate in Bratislava. He graduated from the Faculty of Law, Faculty of Finance and the Faculty of Political Sciences and International Relations at the University of Matej Bel in Banská Bystrica as well as from the Center of International and European Studies at the University of Nancy in France. He graduated doctoral studies in the European Union law from the University Robert Schuman in Strasbourg. He is an external lecturer of the Slovak Judicial Academy. In addition to the academic, publishing and lecturing activities, he teaches issues of European Union law for the judiciary, lawyers and public administration.

Contact: siman@euroiuris.sk

PhDr. Tatiana Tökölyová, PhD. (1978; tokolyova.fses@gmail.com)

She is an assistant professor at the School of international and public affairs in Prague and Faculty of Social and Economic Sciences of Comenius University in Bratislava, Slovakia. Since 2009 she is the CEPESA Secretary General and well as a member of the New Zealand Studies Association (from 2012). In her research she deals with the Pacific Rim, mainly with international politics of Australia and New Zealand, focused also on the role of the EU and other international organisations in the region. She is an author of number of expert studies, researches home and abroad, and she has provided lectures in the given area of international relations at various European universities (as in Great Britain, Poland, Czech Republic, Turkey). She studied at Faculty of political sciences and international relations in Banská Bystrica (Slovakia) as well as a part-time study at the Leicester University, University of Oslo, and in Moscow. She participates at various home and foreign project activities.

PhDr. Lucia Tuleková Henčelová studied political science and French language at the Constantine the Philosopher University in Nitra (Slovakia) and she completed her post gradual study in international development aid. She deals with matters of minorities' position in the society, keeping the marginalised groups' human rights, and with issues of political and social relations in the Middle East region. Nowadays, she works as project coordinator for the unincorporated association (The Society of Community Centres, Slovakia) which provides help to marginalised groups of population.

Magda Warzocha MA, philologist and political scientist, she is an English teacher at the Gdansk Medical University. e-mail address: maguniawar-zocha@poczta.onet.pl

Stefan Ewertowski **brak danych**

Europe Our House Press

ISBN 978-9941-0-4971-2

Tbilisi 2012

